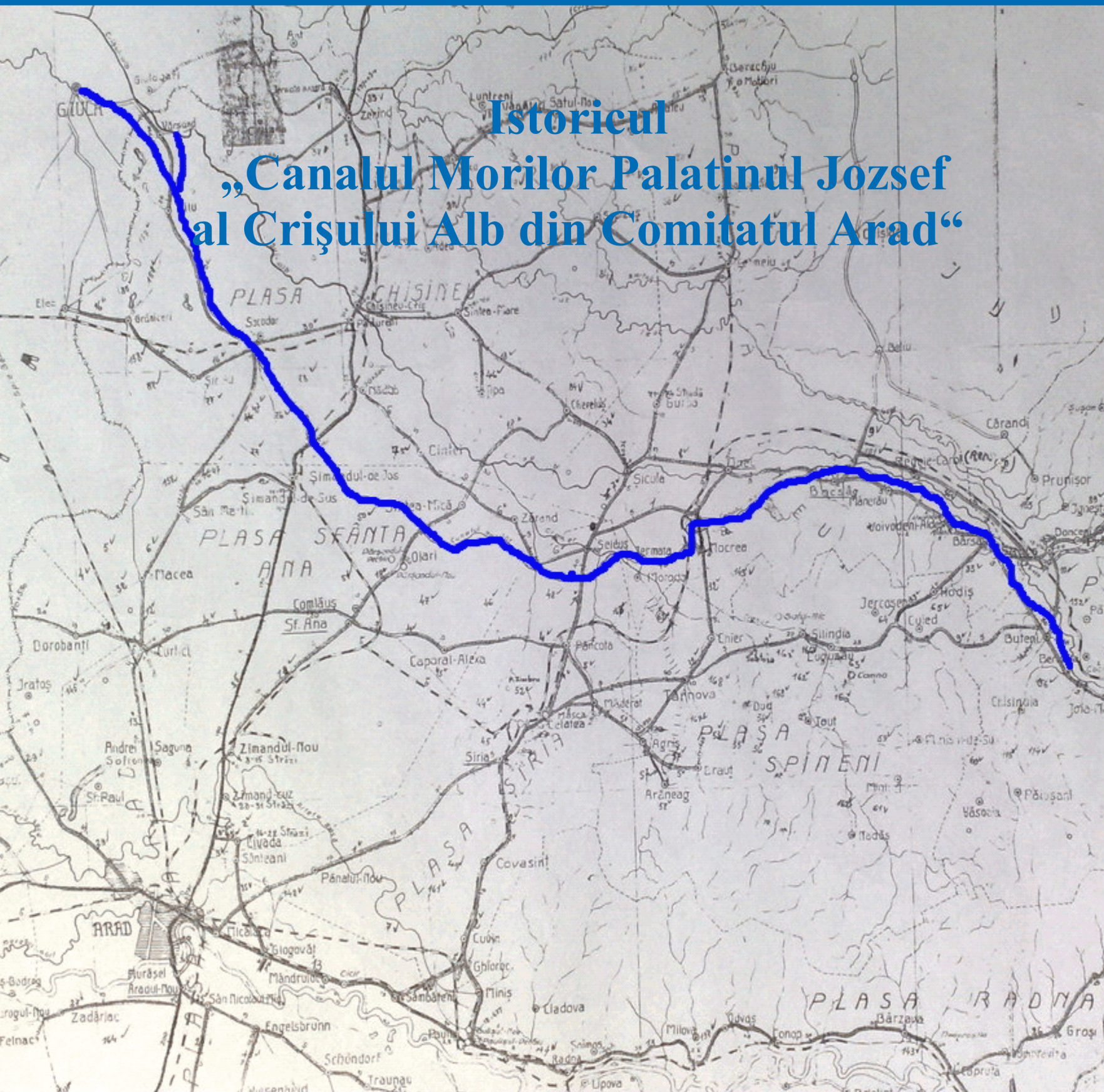

Dragoș Aurel

**Istoricul
„Canalul Morilor Palatinal Jozsef
al Crișului Alb din Comitatul Arad“**

**„Vasile Goldiș“ University Press
Arad - 2011**

AUREL DRAGOȘ

Istoricul
„Canalului Morilor Palatinul
József al Crișului Alb din
Comitatul Arad“

Arad - 2011

Referenți științifici:

Conf.univ.dr. Marius GREC

Conf.univ.dr. Simona STIGER

Tehnoredactare: Teodor Aurelian Dragoș

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DRAGOȘ AUREL

Istoricul Canalul Morilor – Palatinul József al Crișului

Alb din comitatul Arad / Dradoș Aurel. – Arad: „Vasile Goldiș”

University Press, 2011

Bibliogr.

ISBN 978-973-664-478-8

621.1(498)

Toate drepturile asupra ediției aparțin autorului. Reproducerea parțială sau pe suport electronic, este interzisă fără acordul prealabil al autorului, în conformitate cu prevederile Legii dreptului de autor.

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru mine a fost clar demersul afectiv al autorului acestei cărți – fiu al Țării Zarandului – din clipa în care a venit pentru prima dată la mine cu dorința de a fi sprijinit de către Complexul Muzeal Arad. Pe vremea aceea activam încă la instituția muzeală pilot arădeană, aflată în incinta imensului Palat Cultural. De fapt, ne-am întâlnit întâmplător în casa scârilor dinspre parc. Începutul l-a constituit traducerea documentelor găsite de autor pe teren, în zona, pe care am numi-o de elecție, cea a Crișului Alb. Apoi l-am îndemnat să se îndrepte spre neprețuitul rezervor de informație oferit de arhiva Prefecturii arădene. Treptat mi-am dat seama câtă râvnă, abnegație și dragoste avea în proiectul său.

Nu cred că i-a fost ușor autorului să ne facă pe noi cititorii să înțelegem problemele tehnice ca, de pildă, detaliile mecanice ale morilor de apă cât și ale întregului ansamblu legat de folosirea energiei hidraulice ale renumitului odinioară Canal al Morilor de lângă Crișul Alb.

Problematica pe care și-o puseseră în primele decenii ale secolului al XIX-lea inițiatorii acestui canal presupunea o ecuație cu mai multe necunoscute: eliminarea podurilor de gheață, evitarea inundațiilor, drenarea permanentă a surprusurilor de apă și, poate fără să vrea și fără să știe pe atunci că inovația lor era menită să repare parțial greșeala de ordin ecologic (tăierile de buclă a râului), la modă până la jumătatea secolului al XIX-lea.

Dragostea pentru locurile natale credem că l-a determinat pe autor să prezinte cadrul istoric local, medieval și modern. Mai mult decât atât, el a simțit că publicul potențial, căruia i se adresa, trebuia să cunoască frământările vremurilor.

Vreau să cred că toți acei care și-au dat obolul spre curgerea veșnică a apei de-alungul morilor de pe canal, în răstimpul ultimelor două secole, i-au insuflat pe mecenații și binefăcătorii de astăzi, oameni de suflet, animați de dragostea pentru conservarea habitatelor – în frunte cu Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad – să atragă noi și noi energii ecologice pe acest traseu.

**Arad, 1 februarie 2011
Dan Demșea**

PREFAȚĂ

Trecem, adeseori, pe lângă atâtea măreții ale naturii, sau realizări antropice, încât ele devin obișnuință, fac parte din peisajul cotidian, din firescul vieții, al existenței lor dintotdeauna în acel loc. Uneori mai întrebăm: dar asta ce este?, ce reprezintă?, cine a construit-o?... Răspunsurile sunt de cele mai multe ori vagi. Bătrânii spun că a fost ..., că pe aici a trecut ... și așa trecem și noi mai departe. Lucrarea în sine a naturii sau a omului există acolo, ne-am obișnuit cu ea și nu mai întrebăm ce hram poartă.

Aceleași „neliniști“ le-a avut subsemnatul. Am trecut de mii de ori peste poduri, podețe, punți, construite de-a lungul liniei Canalului Morilor, realizare monumentală prin fixarea ei în epocă. Astăzi se pierde în natura înconjurătoare, ca parte integrantă a ei.

Pe la vârsta de 6 ani am fost la moara Bălucana (în aval de Bocsig). Transportul era asigurat de carul tras de boi. Muzica roților de car în ritmul spițelor din obadă, creeau acea stare de veșnicie, pe care am înțeles-o mult mai târziu, citindu-l pe Lucian Blaga.

Ideea scrierii unui istoric al Canalului Morilor, o aveam de ceva vreme. Constituirea Asociației Româno-Maghiare a Canalului Morilor (2006), a fost momentul când dorința avea suportul necesar al concreteței gândurilor.

CITITORULE! rogu-te fii blând și cu răbdare. Partea introductivă a lucrării poate părea lungă și neavenită. Am crezut și cred că este necesar să creionez condițiile istorice la momentul dat (al construcției Canalului), să așez lucrarea în spațiul geografic, în încercarea de a explicita locul și rolul Canalului în spațiu și timp.

Canalul Morilor a fost construit de oameni pentru nevoile semenilor, mulți, puțini, mai contează! Existența lui în vreme și vremi are importanță, iar noi ne putem bucura sau întrista la vederea lui.

Dacă printre rânduri – CITITORULE – vei găsi „stropi“ din suflet, de bucurie sau suferință, zbaterea autorului nu a fost un vis prea îndepărtat.

Reverența și mulțumirile mele se îndreaptă către OAMENII de bine care m-au ajutat, consiliat și încurajat în realizarea acestei lucrări.

Bârsa, ianuarie 2011

ISTORICUL CANALULUI MORILOR „IÓZSEF NADOR“ DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN PREZENT

CONDIȚIILE ISTORICE

A înțelege mersul vremii, firescul lucrurilor în desfășurarea lor, realitățile și condițiile ce au condus la desăvârșirea unei construcții unice pentru acea vreme, ne întoarcem la istorie și documentele vremii, la viața din litera lor.

Voi încerca să deslușesc condițiile istorice, politice, cât și interesele economice care au făcut posibilă realizarea unei lucrări hidrotehnice de asemenea anvergură, în condițiile unor precarități tehnice. Să te încumeți în 1833 la o așa mare lucrare hidrotehnică, pentru noi cei de azi pare imposibilă de realizat prin muncă manuală. Cum a fost posibil? Cred că 90% s-a lucrat cu inima. Atunci când ritmul inimii armonizează și acompaniază lucrarea la care te-ai angajat, rezultatele vin de la sine. „Să nu uităm faptul că epoca era dominată exclusiv de hîrleț și lopată, de roabă și de carul cu boi, însuflețite, mereu și iarăși mereu, doar de mâinile ostenite ale țaranului tăcut și ascultător“¹. Ş-apoi mai cred că domnii de pământ de la acea vreme, dincolo de interesele economice, au dorit și au reușit să lase posterității o lucrare pentru aducere aminte, plătind munca prestată la acest Canal.

PLEACĂ O STĂPÂNIRE, VINE ALTA !

Eșecul armatelor otomane în asediul Vienei (1683), deschidea calea ofensivei trupelor imperiale, împingând trupele otomane spre răsărit. Astfel că între anii 1687-1691 oștile creștine au cucerit părțile arădene. Aradul a fost eliberat la 1685. Pacea de la Karlovitz din 1699 fixa granița dintre stăpânirea otomană și cea habsburgică pe linia Mureșului. Banatul rămânea încă sub dominația Porții.

Pentru a-și organiza zona de frontieră pe Mureș, Cancelaria aulică a înființat unități grănicerești în august 1699, unități ce și-au demonstrat utilitatea în cazul respingerii curuților lui Francisc Rakoczi II (1707).

Urmează pacea de la Passarowitz din 1718, care consfințește instaurarea stăpânirii habsburgice și în Banat. Prin mutarea granițelor, organizarea grănicerească de pe Mureș, devenea caducă.

Învingătoare în războiul cu turcii, Austria va schimba harta Europei. Nobilimea maghiară începea acțiunea pentru refacerea vechilor granițe. Viena acceptase ideea încă din 1715, dar materializarea s-a produs abia în 1732 prin decretarea desprinderii de la Ardeal, printre altele, a comitatelor Maramureș, Arad și Zărand (pînă la Hălmagiu), districtul Bradului rămânând la comitatul Hunedoara. Nobilimea mică și iobagii apți de a fi trimiși în tranșeele luptelor și-au adus contribuția la război. Pământul și populația celor două comitate (Arad și Zărand) au fost încadrate în domeniul erarial, împăratul hotărîndu-le soarta. Reamintim că atestarea documentară a vechilor structuri administrative, instaurate de regalitatea maghiară, datează din perioada anilor 1080-1090, când este amintit „Comitatul Orod“, lângă fluviul Mureș. Este posibil ca în aceeași perioadă să se fi constituit și Comitatul Zărand, care „îmbrăca“ Valea Crișului Alb de la Jula și pînă la Brad (Hălmagiu).

Comitatul Aradului avea o întindere mare, de-a lungul Mureșului, pe ambele laturi, dar soarta acestui comitat, din punct de vedere politic și teritorial, a suferit mult de pe urma împrejurărilor vremii, schimbându-și mereu stăpânii și întinderea teritorială. Comitatul Aradului a

¹ O. Someșan, *De la Bucin la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005, p. 188.

făcut parte din așa numitele „Partium“ care includea vastul comitat al Bihariei, Aradului, Zărandului, Crasna, Solnocul de Mijloc, inclusiv Maramureșul. În urma hotărârii Dietei de la Alba Iulia din 1626, comitatul Aradului fu încopciat Ardealului, prin aceea că a fost anexat comitatului Zărand, aparținător deja Ardealului. Așa că viața proprie a Județului Arad încetă de atunci până la 1741 (115 ani)².

În baza avantajelor obținute prin decretul împărătesc din 31 decembrie 1732, Dieta Maghiară aproba în 1741 Legea nr.18, hotărâtoare pentru condiția Zărandului, care se vede păgubit de 2 cercuri (processus) mari: Ineu și Zărand, adăugate Comitatului Arad. Limita între cele 2 comitate nu era foarte clară. Ele trebuiau catagrafiate înaintea încorporării, acest lucru făcându-se de-abia la 1744, când ele vor fi alipite de drept.

Hotărârea Dietei transilvănene de la Alba-Iulia din 1626, de încorporare a comitatului Arad la comitatul Zărandului, face posibilă numirea opidumului Ineu ca reședință a celor 2 comitate: Arad și Zărand. Lucru benefic pentru localitatea Ineu, deoarece îi permite o dezvoltare rapidă, punctul culminant îl atinge spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Această hegemonie durează până în anul 1732, când, la 20 aprilie are loc ultima ședință a comitatului Zărand-Arad la Ineu³. Prin încorporarea aproape în totalitate a comitatului Zărand la Arad, centrul comitatului mutându-se în orașul privilegiat Arad, vom putea vorbi pe mai departe despre județul Arad (aria contemporană) ca moștenitor, aproape în integralitate al teritoriului celor două comitate Arad și Zărand.

Fiind cel mai important și dezvoltat oraș din comitat, orașul Arad dobândise rangul de oraș cameral privilegiat încă în anul 1702. Asta însemna că a obținut o serie de drepturi economice. De fapt, chiar dacă nu era recunoscută ca și reședință de comitat, de facto, istoricii continuă să-l numească orașul Arad ca reședință de comitat.

În anul 1741 se organizează noul comitat nobiliar al Aradului ca urmare a Legii 18 aprobată de Dieta Maghiară a Ungariei în același an, luându-se și măsura desființării regimului confinar, care cuprindea 24 de localități și peste 9000 de oameni.

Mai trebuie menționat că la Ineu - ca reședință a celor 2 comitate – funcționa Episcopia Ortodoxă de Ineu, care la 1706 se mută la Arad, creindu-se astfel un nou centru ierarhic ortodox⁴.

Vorbeam de domeniul erarial ca monedă de schimb. Să vedem personajele (dintâi) care au beneficiat de acest vast teritoriu.

Împăratul Carol III (VI) a răsplătit împărătește serviciile și fidelitatea unui personaj (controversat și) nu totdeauna fidel: Rinaldo Duce de Modena, Reggio și Mirandola, Principe totodată de Coreggio și Markgraf d' Este. Primul act donator este emis de Cancelaria Vieneză la 27 noiembrie 1726. Al doilea act donator este semnat de împăratul Carol al III-lea și destinat aceluiași duce de Modena, „Estei“ Rinaldo, cu care împăratul era în grad de rudenie apropiat. Așa devine Ducele de Modena stăpîn pe un teritoriu imens în suprafață de 544.832 jugăre, plus 9 vii mari, în total peste 600.000 de jugăre, cu un număr de 131 localități, toate locuite de români și 82 puste (praedia).

Războiul de succesiune purtat de Austria (1741-1748), pentru tronul Mariei Theresia (1740-1780), fiică și urmașă pe tron a lui Carol al III-lea, îi aduce necazuri Ducelui de Modena, care este sancționat de Cancelaria imperială, confiscându-i-se o parte însemnată din bunurile primite. Ulterior împărăteasa îi va trece cu vederea atitudinea filo-franceză și starea de expectativă din timpul războiului. El a reprimat bunurile confiscate, mai puțin marele domeniu arădean, înlocuit cu alte proprietăți din Italia în 1787. Domeniul arădean al Ducelui Modena reintră în proprietatea erarială, statul înstrăinându-l treptat prin vânzare. Domeniul erarial constituia moneda de schimb preferată a împăraților de la curtea vieneză, prin donații sau vânzări către diverse personaje, unele controversate. Dintr-o scrisoare a unui preot „cătrepapa de la Roma“, aflăm că Ducele de Modena

² Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de-acum două veacuri*, Tipografia Diecezana, Arad, 1940, p. 25.

³ *Ibidem*, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 27.

nu știa cum arată Ineul și satele aparținătoare, pentru că nu fusese niciodată să-și vadă proprietățile; districtul Ineului cuprindea 74 de sate și 12 puste⁵.

Mai constatăm că la 1732, când Comitatul Arad se adresa forurilor mai înalte, aici nu existau decât trei domni de pământ⁶:

1. Ducele de Modena, despre care s-a vorbit mai sus, în 1740 a intrat în disgrație pentru o perioadă de 8 ani.
2. Baronul de origine română Sigismund Iosika, a fost singurul nobil care după îndepărtarea stăpânirii otomane, și-a putut recâștiga trei localități românești: Bârzava, Săvârșin și Săliște, pe Valea Mureșului.
3. Sigismund Edelspacher a cărui nobilitate germană, este reînnoită în Ungaria la 1714. Prin cumpărare a stăpânit mai multe localități rurale, printre care se numărau Șimand, Macea, Ghioroc, Pil. Alături de acești domni de pământ s-a instaurat administrația imperială plină de paraziți pe spinarea populației de iobagi.

Numărul celor 3 domni de pământ consemnați începând din 1732 până la anul 1785 a crescut în progresie geometrică, astfel că în comitatul Arad existau în acel ultim an 223 „nobili”⁷.

Războaiele cu turcii nu se încheiaseră. A urmat cel de-al doilea război împotriva imperiului otoman, încheiat cu pacea de la Belgrad în 1739. Cum o nenorocire nu vine niciodată singură, în timpul războiului a izbucnit *ciuma* care bântuia nu numai Ardealul, dar ajunsese până aproape de Tisa în comitatul Bichiș⁸.

Politica economică și războaiele purtate de Maria Thereza trebuiau susținute cu sume colosale, povară care – în final – era plătită de comunitățile sătești. Curtea de la Viena realizează că domniile de pământ silniceau supușii (iobagii) cu dări inventate, fără ca aceste sume să ajungă în vistieria statului. Conflictul apărut între stat și nobilime (puterea locală) – mult mai vechi – se va finaliza în 1771. Curtea de la Viena, la inițiativa împărătesei Maria Thereza, va promulga Edictul Reglementărilor Urbariale, a cărui aplicare s-a desfășurat între ani 1771-1774.

Urbariul Mariei Thereza a reglementat o serie de raporturi legate de conducerea internă a satelor, limitarea pretențiilor domnilor de pământ în raport cu supușii, punând capăt abuzurilor. Judele și conducătorii locali erau aleși de comunitatea locală (sătească) cu aprobarea domnului de pământ. Proprietatea latifundiară – erarială sau particulară – coexistă cu proprietatea țărănească. Toți țăraniile au primit dreptul de liberă strămutare. Reglementările urbariale au admis libera schimbare a sesiilor între iobagi, moștenirea sau vânzarea acestora.

Iluminismul european ajunsese și la Curtea Vieneză (sec. XVIII-lea și al XIX-lea), influențând decisiv reformele școlare și culturale inițiate de Maria Thereza și continuate de Iosif al II-lea, școala putând deveni factorul centralizator al statului multinațional. Înființarea școlilor sătești a fost o necesitate pentru statul feudal austriac, dar se voia a fi și un dar „mărinimos” făcut de împărăție supușilor. Politica școlară a Curții a fost obstrucționată cu înverșunare de reprezentanții dietali, care nu agreau școli pentru valahi.

În a doua jumătate a sec. XVIII-lea, Imperiul Habsburgic a fost zguduit de răscoala din Ardeal condusă de *baciul* Horea. Curtea Vieneză surprinsă de amploarea mișcării, mobilizează regimentele imperiale care i-au înfrânt pe răsculați în 1785. Drepturile câștigate de răsculați sunt minime și nu toate vor fi puse în aplicare.

⁵ *Ibidem*, p. 87.

⁶ *Ibidem*, p. 79.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Monarhia Austriacă pe harta Europei

Așa se va întâmpla și cu decizia luată de Consiliul Locotenențial, prin care domniile de pământ erau obligați să construiască școli și să le întrețină, pentru a preîntâmpina o nouă izbucnire a nemulțumirilor.

Cea mai de seamă manifestare a iluminismului românesc este cunoscută sub numele de Școala Ardeleană. Apogeul ei se subsumează unui document devenit celebru: „Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae“.

A fost o urgență a intelectualității ardelenilor, o strângere de rânduri în a promova interesele nației române din Ardeal, cerând dreptul la existență prin școală și cultură.

Mă întreb, de ce astăzi intelectualitatea românească nu se poate coagula într-o mișcare asemănătoare, sau a se constitui ca o „Academia Supplex Libellus Romania“? Scopul ei ar fi să elaboreze programe în care să le arate căile de urmat politicianilor de azi și mâine într-o mărire și slava Nației Române.

În urma reprimărilor și domolirii mișcărilor din imperiu – răscoalele populare – în 1795 se pornește o îndelungată confruntare armată austriaco-franceză. Statul austriac iese secătuit și vlăguit în urma războaielor napoleoniene (1795-1815), și decide în 1796, scoaterea la vânzare a domeniilor erariale. Imperiul Habsburgic nu-și putea permite să se destrame în plină epocă iluministă.

În 1796 apare pe scena istoriei un *personaj* a cărui personalitate va influența – în mod decisiv – construcția canalului de mori al Crișului Alb.

Voi aborda doar acele domenii trezoriale situate de-alungul văii Crișului Alb, din comitatele Arad și Zărand, scoase la vânzare sau donate la început de sec. XIX-lea. Vom cunoaște noii stăpâni domeniali în a căror posesie au intrat.

Acești stăpâni își vor lega numele de această construcție hidrotehnică. Ea va rămâne Unicat în această regiune a Europei.

SITUAREA GEOGRAFICĂ

A face vorbire despre Canalul Morilor din Județul Arad (la prezent), nu se poate fără a aminti că apa din acest canal a udat în trudnica lui curgere și Județul Bekeș mai bine de 60 de ani, chiar dacă după trecerea frontierei poartă alt nume: Élőviz (apa vie). Apa din canal este cea captată la priza de la Buteni din râul Crișul Alb.

Aici ne-a așezat Dumnezeu, să trăim unii lângă alții și unii cu alții, să trecem peste acele „bariere“ impuse de cei de deasupra noastră, vremelnici și ei ca noi toți. Să respectăm valorile umane, să ne prețuim vecinul, să sădim încredere și respectul reciproc, să fim OAMENI, așa cum ne-a lăsat Divinitatea.

Cunoașterea reciprocă, nu numai la nivel de autorități, ci coborât la Anonimul cetățean, la echilibrul și judecata lui, la înțelegerea faptului că o fâșie (de frontieră), nu poate fi o barieră în cunoașterea reciprocă a valorilor umane, culturale, intelectuale și mai ales istorice, că, tăvălugul istoriei a fost cam același pentru comitatele de odinioară Bekeș, Arad și Zărand.

JUDEȚUL BEKEȘ – așezare

Județul Bekeș – înfrățit cu Județul Arad – este situat în partea de sud-est a Ungariei, de-a lungul graniței româno-maghiare, cu o suprafață de 5631 km². Geografic, Județul Bekeș acoperă o zonă de câmpie în care diferența de nivel, între cel mai jos și cel mai înalt punct depășește cu puțin 20 m. Județul Bekeș este legat și din punct de vedere geografic de teritoriile învecinate din România prin râuri și canale. Apele celor două Crișuri (Alb și Negru) și ale râului Berettyo ajung în zonele de câmpie ale Județului Bekeș, din munții Apuseni, relativ aproape de graniță.

Până la finele secolului al XIII – lea, teritoriul actual al Județului Bekeș era împărțit între comitatele Cenad, Zărand și Bihor. Devenit județ nobiliar, Bekeșul și-a câștigat autonomia la începutul secolului al XIV – lea, având ca reședință localitatea Bekeș.

Soarta populației din Comitatul Bekeș nu a diferit de soarta populației atâtor localități din câmpia maghiară sau din comitatele vecine Zărand și Arad, când, în urma invaziei tătare (1241) și mai ales pe vremea stăpânirii otomane și a războaielor ce au urmat, o mare parte a populației a pierit. Colonizarea județului s-a făcut în secolele XVIII – XIX, iar un merit deosebit – în acest sens – îl au familiile Harrucken și Wenckheim, răsplătite, cum se cuvine de Curtea de la Viena. Elementul autohton nu a lipsit din aceste localități, curtea de la Viena urmând modificarea echilibrului etnic.

Între Județul Bekeș, și localitățile montane apropiate (astăzi aparținătoare de România) s-au format relații economice foarte strânse din vremuri imemorabile. Se vindeau cereale și se aducea piatră de construcție și lemne pe Crișuri și Mureș. Punerea în funcțiune a căii ferate în 1858 a impulsat și mai mult activitățile economice și implicit dezvoltarea Județului Bekeș. Între 1867–1918, până în 1950, Jula a fost reședință de județ, Beckescsaba a devenit treptat din nod feroviar centrul vieții economice al județului.

Prin tratatul de pace de la Trianon, au fost întrerupte relațiile economice existente între Județul Bekeș și regiunile de câmpie dar mai ales cele montane, care au revenit României.

De-a lungul vremii, odată cu dezvoltarea economică, s-a dezvoltat și modificat structura Județului Bekeș, care în prezent numără 75 de localități, dintre care 17 orașe.

În iunie 1995 s-au pus bazele înfrățirii celor 2 județe: Arad și Bekeș, a unei cooperări transfrontaliere care începe să dea rezultate. Să dea Dumnezeu să ne și bucurăm de roadele acestei colaborări.

Imperiul Austro-Ungar la 1830, harta

JUDEȚUL ARAD – AȘEZARE

Situat în partea de vest a țării, Județul Arad se învecinează cu județele Bihor, Alba, Hunedoara, și Timiș, fiind principala poartă de intrare în România dinspre apus, unde se învecinează cu Județul Bekeș. Suprafața totală a județului Arad este de 7.654 km² și cuprinde 78 de unități teritoriale și administrative din care: un municipiu – Arad, și totodată reședință de județ – 9 orașe (Chișineu-Criș, Curtici, Ineu, Lipova, Nădlac, Pecica, Pâncota, Sebiș, Sântana) precum și 68 de comune .

Relieful Județului Arad are un format armonios, caracterizat de prezența unor trepte grupate în proporții aproximativ egale, cele mai reprezentative fiind: Munții Codru - Moma, cu vf. Pleșu (1.112 m) și depresiunea intramontană Moneasa – Rănușa, partea sud-vestică a Munților Găina cu vf. Găina (1.486 m), Munții Zărandului, Piemontul codrului, Depresiunea Zărandului, Depresiunea Hălmagiu, Depresiunea Almaș- Gurahonț, Dealurile Lipovei, Culoarul Mureșului, Câmpia Aradului, Câmpia Vingăi, Cîmpia Teuzului, și Câmpia Crișului Alb.

Relieful Județului Arad este străbătut de o rețea de ape curgătoare bogată și diversă, de la pâraie, ierugi, văi și chiar râuri. Ele au o caracteristică comună, toate curg de la răsărit spre apus, dar rețeaua hidrografică este dependentă în cea mai mare parte de cele două râuri: Mureșul și Crișul Alb.

Știind că șesul e de o fertilitate mănoasă nevalorificată la potențialul ei, că în județul Arad sunt numeroase podgorii, iar pe dealurile piemontane au fost înființate livezi pomicole, munții cu pășuni întinse și păduri înlănțuite, se poate spune că Județul Arad are tot ce-i trebuie spre a deveni bogat. Atunci când se vor valorifica toate bogățiile, mai ales cele umane, când educația și cultura vor fi temeinic asimilate și valorificate, când Omul – în întregul lui – va fi ridicat pe acel pedestal pe care-l merită, dezvoltarea economică și socială vor veni de la sine, iar Județul Arad – poartă de intrare – poate și trebuie să devină o punte de legătură între vest și est.

Județul Arad se bucură de prezența unui climat temperat continental cu influențe mediteraneene, de existența unei flore și faune cu specii chiar unicat, care îmbogățesc cununa de valori a reliefului Județului Arad.

Cea mai mare apă curgătoare a Județului Arad este râul Mureș. El curge lin în partea de miazăzi a județului, de la răsărit la apus.

Prin partea de miazănoapte a județului, aproape de hotarul cu județul Bihor, curge râul Crișul Negru, care udă puțin hotarul județului Arad.

Râul despre care vom vorbi mai multe în lucrarea noastră, este Crișul Alb, care curge prin mijlocul județului prin valea formată între Munții Zărandului și Munții Codru – Moma, adunând apele tuturor pâraielor ce izvorăsc din acești munți. Crișul Alb a mânat multe mori și pive, a produs multe dezastre în curgerea lui, iar construcția *Canalului Morilor* ar părea să fi fost un lucru firesc. Cât a fost de „ușor“, vom vedea de-a lungul acestei lucrări.

MORILE ÎN TĂCEREA VREMILOR

Pentru existența vieții, elementul vital este apa. Asta explică și așezarea omului pe lângă resursele de apă. Pe valea Crișului Alb, factorii de natură fizico-geografică au jucat un rol important în organizarea de așezări de-a lungul Văii Crișului Alb, oferind condițiile necesare locuirii, datorită amplasamentului ei, structurat de ramura muntoasă a Apusenilor. Condițiile climatice ale acestui areal sunt favorabile dezvoltării așezărilor umane, a practicilor economice, în special agricole.

Relația dintre rețeaua hidrografică și cea de așezări umane este implicită ca și în organizarea habitatului rural, unde condițiile naturale și în special relieful au avut un rol determinant.

Puținele însemnări care consemnează „frecvențele revărsări ale Crișului Alb“, provocând mari pagube și suferințe, le găsim în Conscripția de la 1720, care continuă: „pământurile situate la Criș, dacă nu suferă frecvente revărsări, dau recoltă bună, într-un-cât dintr-un cubul se obțin ușor 4 cubuli“⁹.

J. Gallácz în lucrarea sa „Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor (Alb și Negru) și Beretăului“, consemnează: „Apele acestora se revărsau din albiile lor aproape în fiecare al treilea an, inundau localitățile și terenurile din jur astfel încât la inundații acestea răsăreau ca adevărate insule din apele unei mări“¹⁰.

Ideea amenajărilor cursurilor de apă a apărut de timpuriu, întrucât ieșirea apelor din matca naturală aduceau cu sine numai necazuri. Și atunci ca și în prezent cele mai fertile și productive terenuri agricole sunt în lungă luncă a văii Crișului Alb.

ROATA MORII este cunoscută din aceleași timpuri imemorabile odată cu descoperirea roții. Rolul benefic al roții de moară în viața omului, nu mai necesită elogii. Pentru poetul M. Micu, vechile mori sătești erau niște „berze insingurate“, locul unde țărani, printre arini „spălau făina în revărsarea grațioasă și neostoită a lumii“¹¹.

Moara Comănești 1, roata morii din lemn cu zbaturi

⁹ O. Someșan, *op.cit.* p. 267.

¹⁰ I. Galácz, *Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor (Alb și Negru) și Beretăului*, Oradea, vol II, 1896, p. 420.

¹¹ M. Micu, *Seninul morilor de altădată*, în „Pagini Sebișene“, nr. 1/1996, p. 22.

Roata de apă a fost cunoscută în China cu peste 4.000 de ani în urmă. Folosită la început ca pompă de ridicat apa pentru irigații și pusă în mișcare de către sclavi, roții i se adaugă apoi niște palete care permit învârtirea sa cu ajutorul curentului de apă. Până la roata de moară nu a mai fost decât un pas¹².

Vechile mori sătești de apă erau situate pe toate văile cu așezări umane, dar cele mai multe erau așezate direct în albia Crișului Alb, cât mai aproape de sat, pentru că moara era singura care oferea localnicilor pâinea trupească. Micile mori de pe Crișul Alb, în majoritate, erau mori plutitoare, dar nu în sensul celor de pe Mureș. Ele nu se deplasau ca suratele lor de pe Mureș, ci erau prionite – în locuri accesibile – cu funii din cânepă care legau moara de copacii de pe mal, sau cu stobori de lemn bătuți în albia Crișului Alb.

Ori tocmai roțile morilor de apă și pragurile de captare a apei, fixate în albia Crișului, deveniseră un impediment major care favorizau împotmolirea albiei râului, creeau adevărate baraje ori de câte ori creștea nivelul apelor, cauzând inundații și amplificând stricăciunile și pagubele în holdele cultivate de-alungul malurilor Crișului.

Ce erau aceste praguri de captare? În albia Crișului Alb erau fixate baraje din bușteni, prionite cu stobori, așezate oblic (diagonal) în albia râului, dirijând apa spre malul pe care era așezată moara. Albia râului de pe acest mal era amenajată (e cam mult spus), se dorea a fi un canal, care să conducă apa de la baraj la roata morii. Aceste baraje constituiau obstacole la creșterea nivelului apei din râul Crișul Alb.

Am găsit în foarte multe însemnări sau documente, formula: morile erau așzate pe iezături. Încerc să dau concretețe acestei formulări.

Pe toate văile unde erau comunități, localități deja închegate, se construiau tot mai multe mori de apă care erau așezate pe valea care străbătea satul respectiv. Dialogul dintre localnici suna cam așa: mă duc să macin la moara sătească. Și aceste mori aveau nevoie de un debit constant de apă, de cele mai multe ori, vara, insuficient la roata morii.

În albia văii se construia un baraj de bușteni așezat oblic, pentru a dirija apa din vale (părau) înspre gura iazului; îi putem spune și priză de captare. Aceste iazuri fie că erau săpate în teren fie prin înălțarea unor maluri. Ele nu aveau o adâncime mai mare de 50 cm. Prin aceste iazuri (minicanale) se conducea apa la iezătura morii. Iezăturile erau niște minilacuri de acumulare, a căror lungime și lățime variau în funcție de conformația terenului unde era situată moara.

Iazul morii Comănești 1

¹² D. Demșea, A. Zănescu, *Morile plutitoare de pe Mureș, în sectorul jud. Arad*, Editura Tibiscus, 1972, Timișoara, p. 213.

Roata morii construită din lemn și având cupe era așezată sub nivelul iezăturii, apa era condusă la roata morii, cupele roții se umpleau și antrenau mișcarea de rotire. Legătura între iezătură și roata morii se făcea printr-un jgheab (vălău), construit din pâlânci de lemn în special stejar, căruia i se dădea o înclinație către roata morii, pentru ca apa să aibă o putere energetică sporită. Digul iezăturii avea încastrat în el o stavilă, unde era fixat (prins) și capătul jgheabului. Când apa din iezătură atingea un anumit nivel, se ridica stavila și moara începea să macine.

Jgheabul (vălăul) avea pe partea exterioară tăiată o fantă care putea fi mânuită din moară cu ajutorul unei prăjini (o rudă). Atunci când se trăgea de această prăjină spre interior, fanta se deschidea iar apa curgea în exteriorul roții de moară, iar când fanta se închidea – prin împingere – apa ajungea la cupele roții de moară și era pus în mișcare întreg mecanismul morii. Aceste mori sătești nu aveau în permanență de măcinat, iar apa era lăsată să curgă liber prin aceste fante din jgheaburi.

Ceva asemănător erau și iezăturile morilor de pe Crișul Alb. Morile de pe Criș, aveau și ele praguri de captare a apei, făcute din tulpini de arbori tăiați de pe malurile Crișului, apoi, în funcție de ce parte a malului era fixată moara, se amenajau acele iazuri care dirijau apa din Criș la roata morii. La morile de pe Criș apa avea impact cu roata morii în partea inferioară a roții, roți care aveau fie cupe, fie zbuturi de lemn.

La viituri tocmai aceste praguri de captare a apei din Criș, „ajutate“ de structura de fixare a morii în albia Crișului prin stobori de lemn, adică aceste baraje formau adevărate plase prin zăgăzuirea copacilor aduși la viituri, a ramurilor de copaci și altor plante. Apa Crișului ieșea din matcă, producând inundații, albia se colmata, iar talvegul apei din Criș urca.

O. Someșan în „De la Bucin la Buteni“, ne spune că la 1715 vechiul Bucin avea propria lui moară construită pe Valea Cleciova impozitată cu 24 florini, iar în 1720 aceeași, sau poate alta, supusă unei taxe de 20 florini. Pe măsură ce populația și suprafețele cultivate sporesc, numărul morilor devine tot mai mare, ajungând la 2 în 1746 și la numai puțin de 4 în 1766: 2 ale târgului și 2 particulare¹³. Probabil că la aceste mori se referă și Fabian Gabor în (Arad varmegye, manuscris, vol.II), când notează că pe așa-numitul pârâu (vale) Chisindia, care taie târgul (localitatea Buteni) în două, se învârt roțile a 4 mori de făină¹⁴.

Gh.Ciuhandu în urma consultării Conscripțiilor imperiale, notează că în districtul Ineului sunt catagrafiate morile de apă în număr de 52, conform registrului de la 1743, din care, după rubricile registrului situația era următoarea: 4 mori „fluviale“ situate pe Criș (pe apă mare); 48 de mori așezate pe râuri (pârâuri) (molae rivales). Distribuția era următoarea: câte o moară în: Neagra, Chertiș, Moneasa, Prăjești, Ignești, Saturău, Zimbru, Mădrigești, Secaș, Hons (Honț), Honțișor, Gurba; câte 2 mori în: Crocna de Sus, Susani, Iosășel, Zeldiș, Bodești, Buteni, Luguzău, Șilindia; câte 3 mori în: Donceni, Bohani, Sebiș; 5 mori în Chisindia, 6 mori în Dezna, deci în total 25 localități. Cele 4 mori „fluviale“, sunt consemnate la Ineu.

În districtul Zărandului, morile sunt de 3 categorii: fluviale, pe râu și seci sau fără apă. Cele fluviale erau în: Moroda, una cu o singură roată, în Vădas și Șomoș 2 cu câte 2 roți; în Nădab, Erdeiș, Chișineu și Sinitea câte o moară cu câte 3 roți. Mori de râu, 25 la număr, având câte o roată în următoarele localități: Cermeiu, Drauș, Seleuș și Gyula-Vărșand câte o moară.

Morile seci (molae siecae) erau 7 la număr, situate în localități fără apă curgătoare. Ele sunt inventariate în: una în Aletea, 2 în Pil, 2 în Otlaca și 2 în Șiclău¹⁵. J. Gallacz notează: „În schimb, morile de pe Crișul Alb, au fost demontate încă de la începutul anului 1830, urmare a efectului lor păgubitor și a numărului lor mare“. El consemnează că „au existat un număr de 36 de mori pe râul Crișul Alb și pârâul Cigher, cea mai mare parte aflându-se în secțiunea superioară la: Chișineu, Pădureni, Șomoș, câte una, iar la Nădab două“¹⁶.

¹³ O. Someșan, *op.cit.*, p. 185.

¹⁴ *Ibidem*, p. 413.

¹⁵ Gh. Ciuhandu, *op.cit.*, p. 174.

¹⁶ J. Gallacz, *op.cit.*, vol. II, 1896, p. 421.

Iosifu Țiucra, învățător în localitatea Berza (Bârsa), ne transmite peste vreme: „În 1823 s-au tăiat morile de pe Criș, care erau ale comunei“¹⁷. Este o constatare faptică a evenimentelor fără nici un comentariu. Câte mori și unde erau situate nu ne precizează.

După cum putem constata, măsurile de scoatere a morilor din albia Crișului Alb a început cu mult înainte ca primele lovituri de târnăcoape și lopeți să zdreleze pământul dar și palmele iobagilor.

¹⁷ I. Țiucra, *Mărturia timpului* (manuscris în copie la autor, p. 14).

OFENSIVA UNOR MARI LUCRĂRI HIDROTEHNICE

Pentru domnii de pământ, stăpâni ai vastelor domenii situate de-a lungul Crișului Alb, pe ambele maluri, devine obsedantă ideea amenajării cursului Crișului Alb și înlocuirea vechilor mori țărănești, de fapt scoaterea lor definitivă din albia Crișului Alb. Acest lucru implica mutarea lor pe un nou aliniament, adică trebuia amenajat un canal pe care să se construiască noi mori, de capacitate mare și mult mai performante.

Dar cine și cum? Cu ce bani? Cu ce mână de lucru? Cine face planul (proiectul)? Cine își asumă decizia finală? Și întrebările pot continua. Probabil că toate se întâmplă precum în viață. Toate își au rostul lor și se rezolvă la timpul dat.

Istoria ne-a învățat că la evenimente deosebite apar oameni deosebiți. În popor li se spune oameni providențiali. Nu-ți cer să fii de acord cu mine CITITORULE, dar nu voi putea renunța la crezul meu. Au trebuit să se acumuleze valori, în primul rând umane, apoi cele economice, și să mai existe acel cineva la care structurile statale, sociale și umane să răspundă prezent. Vom vedea ceva mai încolo cine a fost personajul.

A curs multă apă pe Valea Crișului Alb, picătura cu picătură ca și timpul în clepsidra vieții. Au curs lacrimi de durere și disperare când inundațiile distrugneau recoltele, locuințele erau inundate iar animalele din mica gospodărie erau luate de ape. Convingerea și hotărârea de a face ceva concret, de a materializa ideea amenajărilor cursurilor de apă împotriva inundațiilor, dar și construirea de mori hidraulice începe să prindă contur.

Măsuri premergătoare de a muta morile de pe Criș, pe un aliniament nou, s-au luat cu mult înainte de începerea construcției Canalului, așa cum a consemnat și Iosifu Țiucra.

Ajungem la anul 1828. Stările comitatului nobiliar Arad cer sprijinul Comitelui suprem al Aradului, baronul Wenckheim, care preia inițiativa organizării domnilor de pământ într-o asociație pentru regularizarea Crișurilor (Alb și Negru)¹⁸. Stările comitatului nobiliar Arad reprezentau de fapt un club al domnilor de pământ, ale căror interese le promova. Iosif Wenckheim (1778-1830), este comite suprem al Comitatului Arad în perioada 1825-1830. Baronul Wenckheim a fost un fervent susținător al proiectelor mari și al dezvoltării economice a comitatului Arad. Acțiunile sale și totala deschidere către nou și dezvoltare, l-au impus pe un pedestal înalt. Istoria economică a comitatului Arad îl menționează la loc de cinste pentru contribuțiile aduse dezvoltării comitatului Arad, mai ales în perioada când a deținut funcția de comite suprem.

Ajunși la acest capitol, al personajelor care vor intra în scenă, mă voi întoarce la istorie, pentru a vedea cine sunt ele și de unde vin.

Moșierii, domnii de pământ, baroni, conți (sau cum se vor mai numi), ce-și aveau domeniile limitrofe văii Crișului Alb, nu vor să piardă ultima șansă și își dau acceptul în vederea construirii unui canal, „pentru a putea muta pe el morile cu stăvilarele lor – dăunătoare – pentru curgerea firească a Crișului Alb”¹⁹, și începerea lucrărilor de regularizare a cursului acestuia.

Conducerea guvernamentală era la curent cu planul lucrărilor de regularizare cu caracter hidrotehnic din Comitatul Arad și răspunsul a venit prompt din partea Conducerii guvernamentale, prin trimiterea în persoana contelui Zichy Ferencz, în calitatea sa de comisar regal, a cărei activitate a fost demarată în anul 1829. Prezența contelui Zichy Ferencz a dat un impuls lucrărilor cu caracter hidrotehnic din comitatul Arad. Prima preocupare a contelui a constituit-o punerea în lucrare a Canalului Morilor²⁰.

Contele Zichy Ferencz născut în 1774 decedat în 1861, devine comite suprem al Bihorului, întâistătător la împărăție, consilier la cancelaria imperială, comisar regal și împuternicit special (în teritorii) al împăratului Francisc I.²¹

¹⁸ Marki S., *Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad*, Arad, vol II, 1895, p. 536.

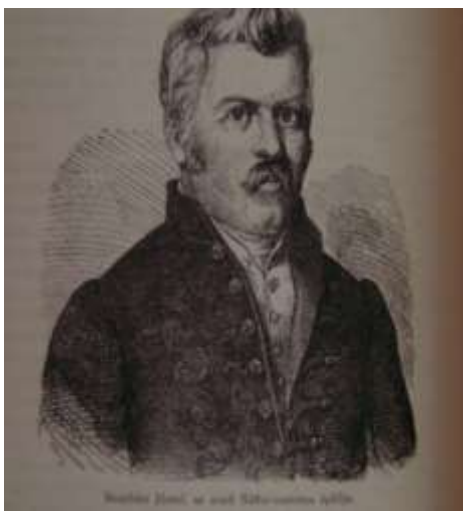
¹⁹ Gaal I., *Monografia Aradului*, vol II, 1898, p. 430.

²⁰ I. Gallacz, *op.cit.*, vol. II, p. 420.

²¹ *Pallas Nagy Lexicon*, vol. XVI, Budapesta, 1897, p. 1148.

În anul 1830, dr. Beszédes Iozséf, unul dintre susținătorii cei mai străluciți al proiectelor mari ale contelui Szechenyi, s-a angajat să conducă pe un canal surplusul apei din Crișul Alb, de la Buteni până la Vărșanul Julei și s-o întrebuințeze pentru punerea în mișcare a 17 mori cu 54 de roți²². Inginerul Beszédes acceptase propunerea contelui Szechenyi, cu mult înainte de a se întâlni cu domni de pământ din Comitatul Arad, să construiască un canal și să regularizeze apele mai multor râuri din Comitatul Arad.

Iozséf Beszédes (1787-1852), inginer și om politic, s-a născut în localitatea Magyar Kanisza. Obține diploma de inginer hidrolog în anul 1813, la Institutul de Ingineri a Universității din Pesta. În 1819, își ia titlul de doctor în filosofie. Canalul Morilor „Palatinul Iosif” din jud. Arad este considerat a treia lucrare ca importanță dintre proiectele sale. A fost primul care a întocmit un proiect pentru regularizarea cursului inferior al Dunării, a întocmit planurile pentru un canal de legătură între Dunăre și Tisa. A fost un pionier la nivel internațional în utilizarea energiei hidraulice, a construcțiilor hidrotehnice în scop agricol (irigații, desecări). A îmbogățit și implementat limbajul tehnic maghiar. A fost primul inginer hidrolog membru al Academiei din Ungaria (1831). A murit la 28 febr. 1852, la Dunaföldvár.

Inginer Iozséf Beszédes (1787-1852)

Contele Szechenyi „cel mai mare maghiar” în opinia lui Istvan Graf, este unul dintre fondatorii „noii Țări a Ungariei” prin ideile, activitatea și influența sa, născut la Viena în 1791, decedat la Döbling (Austria) în sanatoriu, la 8 aprilie 1860. Tatăl său Ferenc, este fondatorul de renume al Muzeului Național Maghiar²³.

În anul 1832 luna aprilie ziua 2, are loc la Arad, adunarea generală a Comitatului Arad, la care sunt invitați domni de pământ interesați în construirea unui canal și a lucrărilor de regularizare a văii Crișului Alb și nu numai. În cadrul dezbaterilor din adunarea generală, domni de pământ cer conducerii comitatului Arad să facă toate demersurile necesare la Consiliul Locotenențial, pentru trimiterea la Arad a inginerului hidrolog de la Sárviz, ing. Beszédes Jozséf²⁴.

În urma acestor demersuri, comisarul regal, Zichy Ferencz, îl mandatează pe ing. Beszédes pentru a se deplasa în zonă – ceea ce se va și întâmpla în vara lui 1832 – și a aduna toate datele necesare întocmirii proiectului de construcție al canalului, planul bugetar și de conducere al viitorului canal și a morilor aferente. În toamna – iarna anului 1832 planurile canalului împreună cu un angajament al domnilor de pământ de a realiza împreună lucrarea la canal, au fost înaintate comisarului regal, Zichy Ferencz²⁵.

²² Marki S., *op.cit.*, 1895, vol II, p. 536.

²³ *Pallas Nagy Lexicon*, vol. XV, Budapesta, 1897, p. 481.

²⁴ Gaal J., *op. cit.*, vol. II, 1898, p. 431.

²⁵ I. Gallacz, *op.cit.*, vol II, 1896, p 420.

Iată ce consemnează I. Gallacz: „în tot acest răstimp, renumitul inginer Beszédes proiectase conform acestui timp canalul morilor „Palatinul Joséf“, „și planul de regularizare a albiei râului Crișul Alb. Iar trasarea canalului a început tot atunci (anul 1832)“²⁶. După care, în anul 1833, ing. Beszédes a pășit pe terenul unei relaționări contractuale reciproce cu domnii de pământ, în vederea terminării, atât a muncilor de regularizare a albiei Crișului Alb cât și a Canalului Morilor.

Odată ce proiectele planurilor de construcție a canalului au fost definitivitate, având și acceptul Arhiducelui Josef de Habsburg, Comisarul Regal, contele Zichy Ferencz îi cere vicecomitelui de Arad, Fáscho Josef, să-i invite pe cei interesați la o adunare. Iar Gaal Jénő ne precizează: „inimosul vicecomite al Aradului, Fáscho Josef, îi convoacă pe domnii de pământ interesați în construirea Canalului Morilor în zilele de 27-30 iunie 1833, la Adunarea Generală a Comitatului Arad. Ei au acceptat proiectul, cheltuielile și contractul propuse de ing. Beszedes. Acționarii l-au propus și ales în funcția de președinte al Asociației pe vicecomitele Fáscho Josef. Din cauza absenței unor domni de pământ, acceptul lor a fost primit în cadrul Adunării Generale a Comitatului din 2-3 septembrie 1833. Iar lucrările au început în cursul aceleiași luni“²⁷.

Fáscho Josef (1795-1866), fusese prim procuror comitatens, deputat dietal, cavaler al colanului de aur, locțiitor al comitelui suprem de Arad în perioada 1845-1848. În anul 1828 primește prin donație o parte din domeniul erarial al localității Cermei.

Fáscho Josef ales președinte al Asociației în iunie 1833, va rămâne în funcție până la sfârșitul vieții (1866) .

Deoarece istoricii nu au notat cu exactitate toate întâlnirile, consfăturile la care domnii de pământ au participat, unde se discuta problema construirii canalului, fiecare moșier interesat își exprima părerea cu formula, „după părerea mea umilă“, încercând fie să schimbe traseul canalului și chiar prețul acestuia.

Se pare că în cadrul Adunării Generale a Comitatului Arad din 27-30 iunie 1833, ing. Beszédes își exprimă punctul de vedere față de modificările cerute. În acest sens cerem ajutorul scriitorului Jokai Mor. Iată răspunsul ing. Beszédes: „*părerea mea nu este „umilă“ ci un document susținut și demonstrat de cifre; eu nu văd interesele personale ale domniilor voastre, ci binele țării, motiv pentru care vă invit să nu târguiți (negociați), să nu modificați planul inițial, deoarece știința nu se tocmește, mathesis (matematica) nu face de dragul nimănui dintr-o dreaptă o curbă“*. „Și nu a cedat nimic din proiectul original, canalul construindu-se așa cum l-a conceput el, canal care și astăzi e o binecuvântare pentru cei din zonă, atâta doar că, din păcate, nu este navigabil“²⁸.

După exemplul Canalului „du Midi” din Franța, de la Toulouse la Sete (M.Mediterană) cu o lungime de 254 km, s-a născut ideea reglementării cursului Dunării și Tisei²⁹.Aprecierile, mai mult decât măgulitoare ale scriitorului Jokai Mor, referitoare la canalul morilor, analogia cu canalul „du Midi”-canal navigabil- este persuasivă și ne lămurește cu privire la realizarea tehnică care l-a inspirat pe ing. Beszédes.

Marki S. notează: „În 1833 a luat ființă Societatea pe acțiuni, cu protecția Palatinului regatului ungar, Arhiducele Iózsef de Habsburg, proprietar al întinsului domeniu de la Chișineu (Criș). Societatea avea și sprijinul contelui Zichy Ferencz, comisar regal pentru regularizarea apelor, societate alcătuită din domnii de pământ – mari proprietari de domenii – din comitatul Arad“³⁰.

Personajul providențial a intrat în scenă. De-acum toate lucrările de amenajări hidrotehnice se fac în numele și cu aprobarea Arhiducelui Iózsef de Habsburg, Palatin al regatului ungar. De-a

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Gaal J., *op.cit.*, Vol II, 1898, p. 431.

²⁸ Jókai Mor, *Magyarhon sépszépegei*, Budapesta, 1911, p. 438.

²⁹ *Pallas Nagy Lexikon*, Budapesta, 1897 vol. XV, p. 483

³⁰ Marki S., *op.cit.*, vol II, p. 537.

lungul întregii perioade de întâlniri și pertractări privind construcția canalului, Arhiducele a sprijinit conducerea Comitatului Arad, având un cuvânt hotărâtor la Curtea Vieneză în luarea deciziilor.

Iózsef Anton Ioan de Habsburg de Lorena (1776 – 1847), fiu al împăratului Leopold al II-lea și fratele împăratului Francisc I (decedat în 1835), devine Palatin al regatului Ungariei în 1796, la vârsta de 20 de ani, - știa foarte bine ungurește – rang pe care îl va păstra până la moartea sa. În anul 1817 primește cu titlul de donație opidumurile Chișineu și Șiclău împreună cu satele: Zerindu Mare, Pădureni și Otlaca. În 1822 pentru suma de 100.000 florini capătă satele: Nădab, Sinteia, Adea, Iermata Neagră și pusta Bánkuta. În 1825 primește satele: Cinteia și Mișca, iar în 1827 pusta Kiskakuci.

Palatinul Ungariei - Arhiducele Iózsef de Habsburg

Întregul domeniu enumerat, cu toate localitățile pomenite mai sus, au fost întăbulate în 1836, iar această legalizare de drept a fost evidențiată prin sărbători câmpenești în sate și târguri.

Au fost ani de negocieri, cu argumente tehnice, posibilități materiale și umane, renunțări și reveniri. Au fost în joc destine și averi materiale, dar a fost mai presus de toate o cantitate de inteligență ce a transgresat vremile, o bogăție umană care a pus mai presus interesele unei societăți care să transcende timpurile. Pentru că această Societate a Canalului Morilor – indiferent de schimbările intervenite în titulatura ei – și-a păstrat independența și scopul pentru care membrii fondatori ai acestei Asociații s-au luptat și au realizat o lucrare nemaivăzută până la acea vreme. Despre acești domni – proprietari – Beszédes a rostit din inimă la terminarea lucrărilor că: „unui astfel de comitat și unei astfel societăți este o bucurie să o servești.“ De atâtea ori zeflemisiți, au înțeles cu adevărat principiul ing. Beszédes conform căruia: „nu este suficient să lichidezi calamitățile produse de apele râurilor, ci să le faci folositoare în cadrul unei națiuni cultivate“³¹. Importanța realizării tehnice a canalului, este clar precizată în preambulul Convenției din 1842:

³¹ Marki S., *op.cit.*, vol.II, p. 537.

„Lucrarea este găsită fără nici o excepție: potrivită și folositoare, cu enorma cheltuială de către acționari, n-ar mai rămâne decât ca această întreprindere îndeplinită să fie confirmată și prin lege“.

Articolul I din Convenție întărește această dorință a membrilor fondatori și stipulează: „În semn de perpetuă recunoștință, această lucrare va fi numită „Canalul Morilor Palatinul József al râului Crișul Alb din Comitatul Arad“, și sub această denumire dorim să fie înarticolată în lege“.

Cât de frumos au spus-o ! Câtă clarviziune pentru membrii fondatori ! Oare or fi știind ei ce urma să se întâmple peste o sută și câțiva ani? Răspunsul nu îl am.

Așadar, momentul unei hotărâri capitale pentru istoria Județului Arad se va decide în 1833. Am văzut că vicecomitele Aradului, Fáscho Josef, îi convoacă pe domnii de pământ în zilele de 27-30 iunie 1833 la o adunare generală în care s-a dezbătut proiectul propus de ing. Beszédes, cheltuielile și contracul de asociere. În urma dezbaterilor cei prezenți au acceptat proiectul tehnic propus de ing. Beszédes, au fost de acord cu cheltuielile prevăzute pentru lucrările la canal, au acceptat să se reunească într-o Asociație de acționari, iar lucrările de săpare a canalului să fie conduse de ing. Beszédes .

La Adunarea Generală din iunie 1833, câțiva domni de pământ au absentat. A fost convocată o nouă adunare generală pentru luna septembrie în zilele de 2 și 3, când este primit și acceptul domnilor de pământ care au lipsit la adunarea generală din iunie.

Gaal J. ne spune că: lucrările au început în cursul aceleiași luni – septembrie 1833. Alți istorici susțin că lucrările ar fi început în primele zile ale lunii octombrie 1833³². Cred că mai plauzibilă este varianta a doua.

Haideți să facem un stop cadru al vremii! Cititorul, privitorul și chiar autorul, gândim lucrurile la timpul prezent. Ori nu trebuie să uităm și să scoatem din context realitatea istorică. La acea epocă nu exista granița dintre Principatul Transilvaniei și Regatul maghiar. Între comitatul Arad și comitatul Bekes, iarăși nu erau delimitări frontaliere. Domnii de pământ reuniți în această asociație de regularizare a apelor, hotărâseră ca acest canal să-și continue curgerea și pe teritoriul comitatului Bekes, cel puțin 10 km, și să mâne roțile a 4 mori. Înțelegerile – chiar și cele legiferate –, de foarte multe ori nu sunt respectate, iar construcția Canalului s-a oprit la Vărșand. Vom vedea la timpul potrivit ce s-a întâmplat.

Contractul de asociere al acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de moară coborâtor din Crișul Alb, tras în Comitatul Nobiliar Arad, este datat și parafat în 30 iunie 1833. Actul original este redactat în limba maghiară cu înscris de mână, pe piele de căprioară, este în manuscris și se află în proprietatea unei persoane particulare. Am avut bucuria de-al avea în mână și a vedea că este foarte bine conservat. Traducerea i-o datorez prof. Dan Demșe, căruia țin să-i mulțumesc și pe această cale.

Actul fundamental – Contractul de Asociere (1833) și Convenția (1842) – atât în traducere cât și fotocopia documentului, pentru prima oară este publicat și pus la dispoziția cititorilor și a specialiștilor.

³² Gaal J, *op.cit.*, vol.II, 1898, p. 431.

CANALUL MORILOR, DE LA PROIECT LA REALIZARE

Zarurile au fost aruncate. Lucrările au început la final de septembrie – început de octombrie 1833. Inițial, Marki consemnează că în 1828, avea loc organizarea într-o asociație pentru regularizarea Crișurilor. Mai apoi în 1833, se înființează o societate alcătuită din domnii de pământ ai Comitatului Aradului, pentru regularizarea apelor, având sprijinul contelui Zichy Ferencz³³.

Gaal J. consemnează la rândul său: Canalul trebuie construit pentru a muta acolo morile, îndepărtându-le stăvilarele pentru a permite curgerea normală a Crișului Alb și regularizarea acestuia³⁴.

Gallacz scrie negru pe alb: Asociația pentru regularizarea apelor interioare și prevenirea inundațiilor din Comitatul Arad³⁵.

După cum o demonstrează documentele vremii, această societate, - inițial – nu avea ca obiectiv numai construcția Canalului de moară, ci și regularizarea cursurilor apelor din Comitatul Arad.

Punctul zero de unde „izvorește“ canalul este în amonte de localitatea Buteni, la cca. 2 km aflat pe partea stângă a Crișului Alb. Este locul unde colinele coborând din Munții Codru Moma la nord și Munții Zărandului la sud, se desfac ca o pâlnie, iar apele râului Crișul Alb se domolesc, pentru a putea evidenția frumusețea câmpiei Crișului Alb. Este locul pe care localnicii îl știu dintotdeauna sub denumirea de „Zugău“. Cea mai probabilă și aproape de adevăr ar fi explicația etimologică: cuvintele zăgaz, a zăgăzui, înseamnă a pune stavilă apei, prin urmare Zugăul în vorbirea locală înseamnă baraj, zăgaz (natural), de fapt este o strămtură între dealuri pentru a face mai frumoasă deschiderea către un ținut mai aparte.

Priza și stăvilarul de la Buteni

³³ Marki S., *op.cit.*, vol. II, p. 536-537.

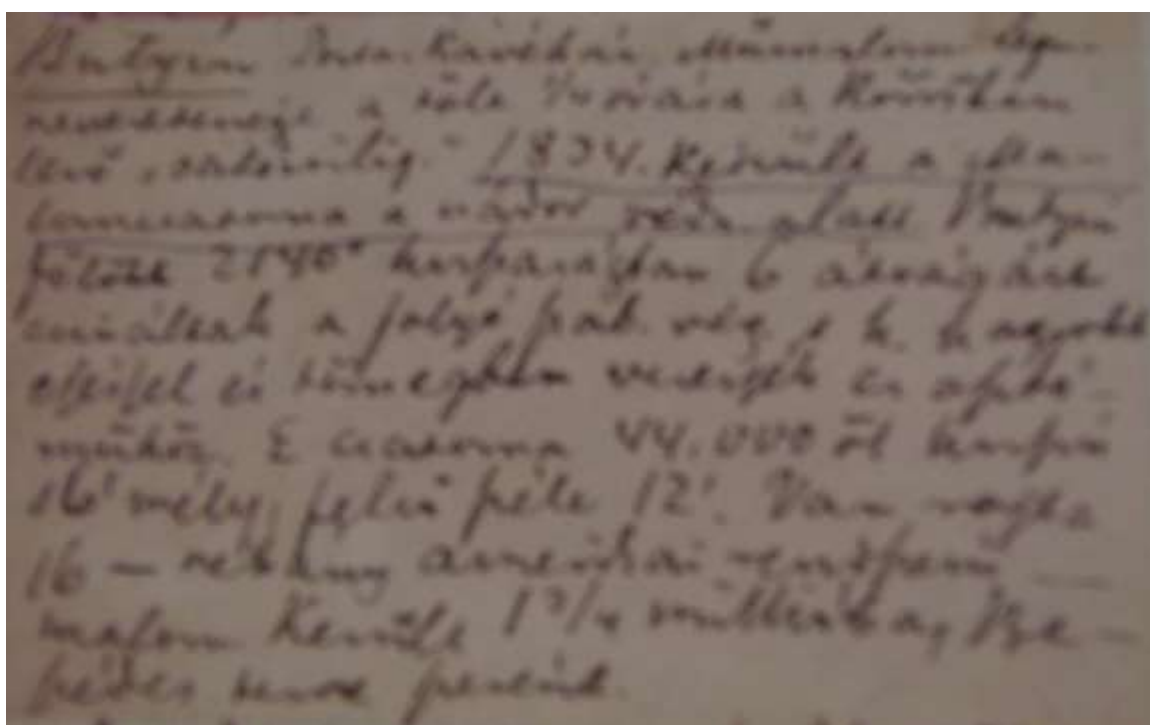
³⁴ Gaal J., *op.cit.*, vol. II, 1898, p. 430.

³⁵ Gallacz J., *op.cit.*, vol. II, 1896, p. 420.

Ing. Beszédes a ales soluția săpării unui canal, la sud de Crișul Alb, care să capteze apa din râu urmărind îndeaproape curba de nivel, ceea ce permite antrenarea gravitațională a apei din canal, dezvoltând o putere energetică suficientă pentru a învârti roțile morilor. Canalul morilor are forma unui „S“, foarte alungit uneori aproape paralel cu râul Crișul Alb.

Ce ne spun istoricii: „Canalul începe la Govojdia, dar capul său este la Buteni, unde este construit împărțitorul (stăvilarul) de apă“. Și Marki continuă: „La Buteni, în luna mai 1834 a început construirea distribuitorului apei, cu un gât de trunchi de canal și un canal“³⁶.

Importanța morilor în vremea Palatinului Josef de Habsburg, este grăitoare prin existența Camerei Morilor, funcționalitatea și interesul deosebit de care se bucura acest ram industrial. Palatinul József trece Camera Morilor sub tutela sa, începând cu anul 1834. Tot Márki S, în notele referitoare la Canalul Morilor și în primul rând la numeroasele date despre localitatea Buteni, consemnează: În zona Buttyin-ului s-au făcut amenajări pe o lungime de 2140°, cu 6 tăieturi (șanțuri) pentru ca apa să aibă debit și pantă mai mare la intrarea în distribuitor. Canalul are o lungime de 44.000 stânjeni, adâncime 6 stânjeni, lățime 12 stânjeni. Pe el există 16 mori. A costat 1 ¼ milioane fl., fiind construit după proiectele ing. Beszédes³⁷.

Fragment manuscris Marki S., p. 395, dosar nr. 9-11

Notele lui Marki coroborate cu alte însemnări găsite în documente, m-au îndrituit la următoarea concluzie: în amonte, la Joia Mare (Căcărău), ar fi fost capul acestei prize de dirijare a apei către distribuitorul de apă de la Buteni. Adică, s-a construit un baraj din bușteni în albia Crișului (la Joia Mare) poziționat în diagonală, care direcționa apa din albia Crișului către malul stâng.

De la acest punct și până la distribuitorul de la Buteni, malul stâng al Crișului, mai concret albia Crișului dinspre partea stângă, a fost amenajată ca un canal, care să ușureze dirijarea apei către distribuitorul de la Buteni.

Aceste urme au dispărut de multă vreme, pentru că următoarele generații de domni de pământ s-au mulțumit numai cu distribuitorul de ape de la Buteni, și nu totdeauna lucrările de întreținere și reparații erau finalizate. Ele erau amânate din lipsa de bani.

³⁶ Marki S., *op.cit.*, vol.II, pg. 537.

³⁷ O. Someșan, *op.cit.*, p. 395.

Afirmația mea este susținută de planul tehnic de reconstrucție a distribuitorului de ape de la Buteni, pct. a (pagina 27). Ing. Aloisiu Hann își expune – la rândul său – opinia tehnică: „...pe lângă această construcție (priza de apă) trebuie săpat canalul provizoriu, canalul de descărcare trebuie curățat atât în aval cât și în amonte de ecluză, trebuie curățată albia.“ Iată ce notează Ștefan Mărușter, fiul lui Gh. Mărușter, proprietar al morii Bălucana și ultimul președinte al Sindicatului Canalului de Mori, în amintirile puse în pagină la rugămintea mea: „Una din aceste acțiuni a fost reamenajarea barajului pe Crișul Alb de la Joia-Mare ...“

Apa din albia Crișului Alb captată la priza de la Buteni, pentru a putea fi dirijată către stăvilarul de intrare în Canalul Morilor, trebuia ridicat nivelul apei din albia Crișului, construindu-se în acest sens un prag de fund din bârne de lemn. Mai pe românește spus, s-a construit un baraj care ridică nivelul apei Crișului la cota Canalului, iar în zona prizei de captare a apei, Criș – Canal, au fost construite 4 stăvilare din obloane de lemn care nu aveau etanșeitățile celor moderne. Dar aceste stăvilare așa rudimentare cum sunt considerate – probabil – astăzi, asigurau un debit de apă de 2,5 m³/sec. în albia Canalului, capacitate la care a fost proiectat de ing. Beszédés.

Stăvilarul prizei de la Buteni (interior)

Culeele de pe ambele maluri ale Crișului Alb construite din zidărie de piatră și cărămidă, pe o lungime de 30 m (fiecare), mai dăinuie și astăzi. În aceste culee a fost încastrat pragul de fund construit la 1834 – 1836 din lemn. Aceleași culee țin și digul din beton existent astăzi.

Culeea de pe malul drept a Crișului Alb

De-a lungul vremii au fost multe inundații și viituri pe Crișul Alb. Ori acel prag din bârne de lemn, nu a putut rezista vremurilor și mai ales forței apei. Unele din cele mai mari inundații s-a produs în iarna lui 1925. Acel prag de fund din bârne de lemn, reparat și el de multe ori în 90 de ani de stavilă, a fost luat cu totul de furia apelor. Trebuia reconstruit din temelii. Iată ce spun documentele vremii.

În iarna anului 1925 au loc mai multe viituri de râul Crișul Alb, nivelul apelor se ridicase cu mult peste ceea ce se cunoștea până în acel an. În ședința ținută în ziua de 13 ianuarie 1926 a Adunării Generale extraordinare a Sindicatului de Moară a Crișului Alb din județul Arad, se însărcinează o comisie tehnică cu găsirea unui proiect tehnic de reconstrucție a distribuitorului de la Buteni. Se lucra sub presiune întru-cât în luna mai era convocată o nouă Adunare Generală extraordinară.

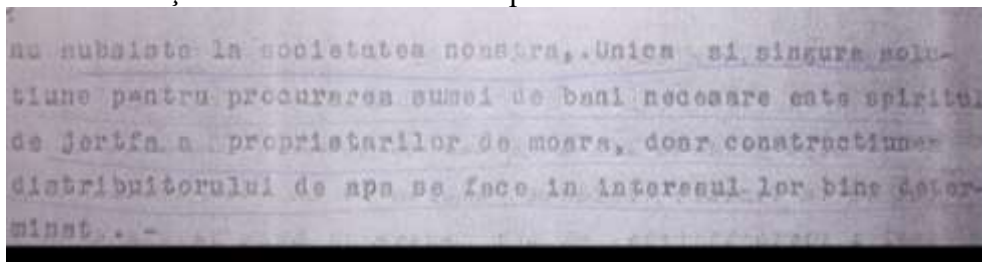
Comisia tehnică însărcinată cu găsirea unui proiect de reconstrucție a distribuitorului, în ședința ținută în 17 mai 1926 a ales din mai multe proiecte și idei de reconstrucție, planul ing. Csepreghy pe care-l recomandă Adunării Generale în următoarele părți de construcție:

- a) se va contrui canalul de scăderea undei cu o lățime de fund de 2 m contând la aceea, că apa îl va spăla la dimensiunea convenită, după cum o afirmă aceasta și experții;
- b) după pregătirea acesteia apa Crișului se va închide prin pereți de vrană; Este de recomandat executarea grabnică a acestor 2 lucrări.
- c) din punct de vedere al aprovizionării cu apă a canalului sub durata construcției este a se construi un canal provizoriu, la începutul căruia se va aplica o stavilă interimară;
- d) după pregătirea acestui canal, sub durata acestor lucrări pentru liberarea de apă se va construi un al doilea perete de vrană;
- e) după terminarea lucrărilor de mai înainte se va repara uzina de umflare, după posibilitate cu construcția de beton, la capătul stâng fiind prevăzută cu o deschizătură pentru spălarea pietrișului;
- f) în legătură și deodată cu repararea uzinei de umflare se va repara casa de stavilă și construcția stăvililor, după posibilitate în baza vechiului sistem, parte din beton, parte din material de fier și lemn, după cum o va pretinde aceasta planul, ce se va elabora în mod amănunțit.

Comisia tehnică îi cere inginerului sindicatar – Csepreghy Zoltan – să întocmească de urgență planul și devizul detaliat și să le înmâneze adunării generale.

Adunarea generală extraordinară are loc în 20 mai 1926 în Ineu, ținută în localul ingineresc al „Sindicatului Canalului de Moară a Crișului Alb din județul Arad“. Punctul cel mai fierbinte de pe ordinea de zi era: reconstrucția distribuitorului de apă Buteni. Comisia tehnică menționează că, suma tuturor lucrărilor proiectate a se executa se ridică la 1.350.000 lei.³⁸

Suma era foarte mare și banii erau puțini în casieria Sindicatului. În intervențiile lor, membrii Sindicatului, nu au găsit soluția concretă de unde să vină acești bani. În alocuțiunea sa, președintele Sindicatului, alege inima în locul raționamentelor seci și neconstructive. Cităm: „Unica și singura soluțiune pentru procurarea sumei de bani necesare este spiritul de jertfă a proprietarilor de moară, doar construcția distribuitorului de apă se face în interesul lor bine determinat“.³⁹

Intervenția președintelui Sindicatului Issekutz Alexandru

³⁸ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Arad, Serviciul contencios*, dosar nr. 4, f. 444. (în continuare: A.N. Arad...).

³⁹ *Ibidem*, f. 446.

Ing. Aloisiu Hann, mandatar ministerial și delegat la ședința Adunării Generale, își expune opiniunea tehnică. „Doresc numai să evidențiez, că pe lângă această construcțiune (priza de apă) trebuie săpat canalul provizoriu; canalul de descărcare trebuie curățat, atât în aval cât și în amonte de ecluză trebuie curățită albia”⁴⁰.

În Adunarea generală extraordinară din 20 august 1926 se reia tema distribuitorului de apă din Buteni. Sumele adunate sunt prea mici. Timpul pentru construcția distribuitorului în cursul anului 1926 este prea scurt. Cota apei Crișului s-a menținut ridicată pe parcursul întregii veri 1926, încât lucrările ar fi fost duse de ape.

La întrebarea președintelui de ședință dacă sunt probleme în aprovizionarea cu apă a morilor, ing. Csepreghy Zoltan asigură Adunarea generală că nu sunt probleme în alimentarea cu apă a canalului și că distribuitorul de apă a fost întărit în mod corespunzător.

Pragul de fund și rizberma mobilă

Acest prag de fund reconstruit în anii următori, parte din beton, parte din material de fier, va fi înlocuit în 1970 cu unul de beton. Acesta este lung de 27 m și înalt de 1,5 m, fiind încastrat în culeele originale din zidărie de piatră și cărămidă zidite în maluri, pe o lungime de 30 m. Pentru a disipa energia apei, pragul de fund se continuă în aval cu o risbermă mobilă sub forma unui pavaj de piatră zidită. În zona prizei funcționează două stăvilare acționate mecanic, față de cele patru - din trecut - care erau din lemn și neetanșe. Stăvilarul de intrare a apei în Canalul morilor este adăpostit într-o clădire care a fost refăcută, dar păstrând arhitectura originală, urmată pe canal de un limnigraf. Spuneam mai sus că traseul canalului urmează curba de nivel. În cea mai mare parte canalul este construit prin săpătură. În zona prizei de intrare însă, mai exact între Zugău și Moara Buteni, nivelul apei la priza de intrare și terenul pe unde era trasată albia canalului aveau aceleași cote, aceleași date ale curbei de nivel. Pe această porțiune a fost necesară îndiguirea patului canalului pe ambele laturi, o ridicare de maluri pe o lungime de 3,7 km⁴¹.

Continuarea construcției Canalului s-a făcut prin săpare, urmărind curba de nivel, și respectând cu strictețe litera planurilor întocmite de ing. Beszédes și echipa sa. Astfel s-a reușit să se asigure locul ideal pentru amplasamentul fiecărei mori și căderile de apă care să aibă forța motrică să mîne roțile morilor.

De la Moroaca Buteni și până după dealul Mocrii - zona subcolinară - se vede și astăzi că numai pe partea dreaptă a Canalului s-a așezat pământul săpat din albie, formând malul drept sau

⁴⁰ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 445.

⁴¹ Fl. Dumescu, *Canalul Morilor, o veche construcție hidrotehnică din bazinul hidrografic Crișul Alb*, în „Hidrotehnica 30”, Arad, nr. 7/1985, p. 213-215.

digul Canalului. Panta terenului de pe latura stângă a Canalului este pronunțată, fără a necesita deponie.

Odată ajunsă construcția Canalului în hotarul localității Seleuș, continuând până la vărsarea acestuia în Crișul Alb, la Vărșand, pământul scos din patul Canalului a fost depus pe ambele laturi. Conformația terenului se schimbase, lucrările se desfășurau în zona de câmpie, iar cerințele planului de execuție impuneau un rol sporit al utilității Canalului. Albia era mai largă, malurile mai înalte, cu o ampriză de 6 metri, pentru a putea prelua apele pluviale de pe terenurile aferente liniei Canalului, a menține și conduce între malurile sale, surplusul de apă ce venea din amonte în cazul căderilor masive de precipitații.

Vedere în lung a albiei Canalului

Dacă pământul scos din albie nu era la cotele cerute prin proiectul de construcție, se aducea pământ din terenurile limitrofe canalului, încărcat în carele trase de boi.

Lucrările de săpare, taluzare, ridicări și consolidări de diguri, s-au executat de către locuitorii satelor limitrofe liniei Canalului, cu sapa și lopata, cu târnăcopul și cazmaua, cu roaba construită din lemn, acolo, unde nu intra carul tras de boi.

Construcția Canalului Morilor a fost posibilă datorită condițiilor istorice date, dar mai ales, a fost voința unanimă a domnilor de pământ, pe ale căror domenii a fost trasată linia Canalului. Mai presus de toate a fost truda țăranului român tăcut și muncitor. Nu a mai contat sângele curs din podul palmelor zdrelite sau oboseala unei munci istovitoare, se lucra cu o încrâncenare extremă, cu convingerea și credința în asigurarea existenței familiei.

Pentru Comitatul Arad, construcția Canalului, a fost o mană cerească. „Lucrările de construcție la Canal, au făcut să circule în comitatul Arad cca. 100.000 fl. anual. Participarea locuitorilor din satele riverane la muncile de la Canal a fost numeroasă, ceea ce i-a determinat pe preoții parohiilor din multe localități să organizeze procesiuni religioase, mulțumind lui D-zeu pentru darul revărsat asupra localităților⁴². Acest dar le-a dat posibilitatea de a câștiga câțiva florini care să le îmbuneze inima și să aibe ce pune pe masă.

Într-un comunicat al Comitatului Arad, la finalizarea lucrărilor la Canal, se arată că acest volum de lucrări s-a executat cu 320.000 zile de lucru plătite și 30.000 zile de lucru gratuite. Aceste

⁴² Marki S., *op.cit.*, vol.II, 1895, p. 536-537.

zile de lucru gratuite au fost prestate de locuitorii satelor, supuși ai domnilor de pământ, iobagii legați de glie. Morile construite pe linia Canalului trebuiau să aducă un venit echivalent cu 372.000 zile de lucru pe an⁴³.

Ne reamintim că în zona de deal Canalul avea o lungime de 30 km. Continuăm măsurătorile ! Pe parcursul zonei de șes, lungă de 52 km, existau 10 deschideri și doar câteva ierugi, apoi șase mori, două podețe peste Canal și un sifon fără importanță⁴⁴. Aceasta să fie lungimea Canalului (30km+52km)? Cerem ajutorul istoricului Gaal J.

„De la Buteni la Șiclău albia Canalului a rămas neschimbată conform planului ing. Beszédes, în schimb, de la Șiclău s-a folosit drept albie pentru Canal, Ieruga Ciohoș.“ Este vorba de porțiunea Șiclău-Vârșand, până la vărsarea în Crișul Alb⁴⁵.

Ierugile sunt șanțuri naturale care colectează apele pluviale. Ieruga Ciohoș – devenită Canal – a existat dintotdeauna acolo. S-a folosit drept pat al Canalului, Ieruga Ciohoș, pentru că era o lucrare a naturii și astfel se mai diminuau costurile la lucrările de construcție a Canalului.

Canalul Ciohoș are o lungime de 8,5 km. Localnicii, când povestesc câte ceva despre Canalul Morilor, întotdeauna vor face referire la Canalul Ciohoș. De altfel, în anul 1881 apare o lege specială dată de Ministerul Regal Maghiar al Agriculturii, Legea L II a pâ râului Ciohoș⁴⁶. De la „izvor“ – priza de la Buteni – și până la Șiclău, Canalul are o lungime de 83,5 km. Punând cap la cap cele două distanțe, de la izvor și până la vărsare în Crișul Alb, Canalul Morilor are o lungime de 92 km.

Aceste date sunt rezultatul măsurătorilor făcute în anii '80 de profesorul Fl. Dumescu, ing. la Agenția de Protecție a Mediului Arad – în acea perioadă – publicate în revistele „Armonii Naturale“⁴⁷ și „Hidrotehnica“⁴⁸.

Să nu ne surprindă datele despre lungimea Canalului atunci când nu se specifică punctele extreme ale Canalului. Citându-l pe J. Gaal am ieșit din încurcătură. Canalul Ciohoș este parte integrantă a Canalului Morilor. De cele mai multe ori lungimea Canalului a fost dată numai până la Șiclău punctul de unde Canalul Morilor se continuă folosind patul Canalului Ciohoș.

Unde au început primele săpături la Canal? Sigur este că aceste lucrări au început în amonte, pentru a putea pune în funcțiune primele mori. Planurile tehnice au fost transpuse în realitate. La finalizarea construcțiilor acestor mori, ele au beneficiat de apa din Canal pentru a măcina grânele domnilor de pământ cât și a locuitorilor din zonă. Astfel s-a dorit a se demonstra utilitatea și concepția novatoare a canalului în funcționarea acestor prime trei mori..

Ce ne spun istoricii? Lucrările la construcția Morilor s-au efectuat în același timp cu lucrările la Canal. Unele mori au fost terminate cu mult înainte să curgă apa pe Canal. Odată cu trasarea liniei Canalului, s-au stabilit și locurile pentru fiecare moară. Ele erau construite pe terenuri „seci“, adică acolo unde nu era nici o sursă de apă de jur împrejur. Iată ce notează Marki S.: „Ing. Beszédes mai construisese în prealabil astfel de mori în regiuni care nu văzuseră ape curgătoare. Mirarea localnicilor a fost foarte mare când s-a construit moara de la Nădab – construcție din cărămidă – cu șase pietre de măcinat, cu ceva timp înainte să fie gata lucrările la canal. Lumea se întreba de unde venea apa la moară, dacă apa avea puterea corespunzătoare pentru a învârti roțile morii.“⁴⁹ De altfel în toate localitățile unde s-au construit mori pe canal, mirarea și uimirea localnicilor, reacția lor la ceva nou și nemaivăzut de ei trebuia să fi fost aceeași.

Morile au fost construite aproape în totalitate pe canale în derivație, canal de exploatare, sau în graiul local, pe un crac al Canalului. Construcția morilor și lucrările de săpare la canal nu s-au

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ J. Gaal, *op.cit.*, vol.II, 1898, p. 435

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 69.

⁴⁷ Fl. Dumescu, *Statutul societății Canalul Morilor*, în „Armonii naturale” III, 2000, Arad, p. 451-457.

⁴⁸ Fl. Dumescu, *op.cit.*, p. 213-215.

⁴⁹ Marki S., *op.cit.*, vol.II, p. 537.

suprapus, nu s-au deranjat, ci așa putea spune că s-au stimulat. Atât canalul morii cât și canalul matcă erau prevăzute cu stăvilare de reglare a debitului și nivelului apei. Stăvilarul construit pe canalul principal avea rolul de a zăgăzui curgerea apei pe canal atunci când moara trebuia să macine, și a crea un mini bazin de acumulare, iar când moara era oprită, se ridicau obloanele stăvilarelor pentru curgerea liberă a apei din canal către celelalte mori. Stăvilarul morii de pe canalul în derivație regla debitul apei la roțile morilor și mai târziu la turbine. Când moara era oprită și stăvilarul ei (cel de pe canalul de exploatare) era închis, lăsa apa să-și continue curgerea pe canalul matcă, iar roata morii să nu calce apa.

Roata morii să nu calce apa moartă? Atunci când s-au calculat căderile de apă la fiecare moară, ing. Beszédés a ținut cont de evacuarea apei de sub roata morii pe durata funcționării. Canalul de evacuare a apei de sub roata morii și reintrodusera în canalul matcă, avea o anumită înclinație, dată prin construcție.

Apa moartă la roata morii, se forma atunci când nivelul apei în Canal creștea foarte mult datorită căderilor masive de precipitații. Așa cum am mai precizat, Canalul adună toată apa pluvială de pe văile și dealurile din zona Buteni-Mocrea.

Echipa de constructori a calculat pentru fiecare moară, toleranța (nivelul apei moarte), la care roata morii poate călca apa și totuși roata morii să poată fi pusă în mișcare, fără a diminua puterea de lucru a morii.

Datele tehnice și modul de calcul a nivelului apei moarte la roata morii se găsesc în „Mapa cu Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință, al morilor de pe Canalul Palatinul Iosif“ Moroaca Buteni.

Suntem în iulie 1836, ziua 9. Stăvilarele de la priza (Zugău) au fost deschise, iar apa captată din Crișul Alb, și-a început aventura, aventură care durează de 178 ani, în curgerea ei pe acest Canal al Morilor. Aceste date ne sunt puse la dispoziție de către istorici și monografi. J. Gaal: „La 9 iulie 1836, s-au pus în mișcare (funcțiune) primele trei mori de pe Canal. Acestea fiind moara Buteni, moara Bârșa și moara Aldești“⁵⁰.

Cerem ajutorul istoricului Marki S.: „În luna mai 1834 a început construirea distribuitorului apei – cu un gât de trunchi de canal și un canal (de la priză la moară) – fiind terminat în 9 iulie 1836. Realizare care a dat posibilitatea punerii în funcțiune a 3 mori“⁵¹.

Moroaca Buteni în anul 2008

⁵⁰ J. Gaal, *op.cit.*, p.435

⁵¹ Marki S., *op.cit.*, p. 537.

Întâia roată de moară pe care a învățit-o apa din canal, a fost Moroaca Buteni. Apar noi întrebări. Lucrările erau în curs de desfășurare la Canalul Morilor. În amonte s-au pus în funcțiune primele 3 mori. Apa din canal unde se ducea, unde era dirijată ?. Apelăm la istorici. J. Gaal ne spune: „Pe parcursul zonei de deal, lungă de 30 km, existau 15 pâraie, 5 lacuri cu 25 deschideri”⁵² Aceste tăieturi există și astăzi. Sunt supraplinuri de golire a apei din Canal, când debitul depășește cotele deschiderilor, apa este condusă prin canale sau ierugi – care au și un rol de colector – înapoi în Crișul Alb. Aceste deschideri – astăzi – sunt praguri din beton construite în malul canalului, înlocuind pe cele originale care au fost din piatră și bârne de lemn. Ele sunt calculate la o anumită înălțime a albiei canalului, în așa fel încât la creșterea debitului apei în canal, de la cele 15 pâraie, apa pluvială de pe întreg lanțul de dealuri pe o distanță de 30 km, este adunată și deversată în canalul morilor. Din observațiile personale am constatat că acolo unde terenul permitea, aceste deschideri erau amenajate în meandre mai strânse sau mai largi, tocmai ca să dea posibilitatea descărcării unei cantități cât mai mari a apei din canal. Aceste deschideri sunt amplasate numai pe partea dreaptă a canalului, pentru ca apa să fie returnată în albia Crișului Alb.

Roata morii se învârtă, ... și, poate s-ar mai învârti și astăzi. Ceea ce nu a reușit să distrugă un sistem politico-social totalitar, va finaliza tăvălugul unei „revoluții“ unică în analele istoriei prin modul ei de desfășurare, dar mai ales prin consecințele generate, reușind să ruineze, sau chiar să ștergă până și urmele realizărilor stră-străbunicilor noștri, încât vom putea spune cu tristețe nepoților noștri: aici a funcționat o moară hidraulică foarte mare, și că acea moară avea mecanisme de măcinat, avea și gater, avea și presă de ulei...

Moara de la Buteni a fost construită pe moșia baronului Dietrich József, inclusiv porțiunea de canal în amonte până la priza de la Zugău și ceva în aval de moară, cam până pe la pârâul Gazdii, care este „granița“, dintre hotarul Bârsei cu hotarul Buteniului.

Actul de Asociere este semnat de avocatul și locuitorul baronului Dietrich József, Hollosy József, susținând aprobarea și confirmarea cinstului baron, menținând împuternicirea și pe mai departe, Arad la 30 iunie 1833.

Gaal J. vorbind despre „Buttyin“, ne spune: „Satul are o moară mare de apă, cu 4 pietre, pe Canalul Morilor, care tot la Buttyin se ramifică din Criș, pentru ca numai la Gyula să se verse iarăși în Crișul Alb“.⁵³

Dietrich József (1780-1855), baron de Landsee, primea indigenatul maghiar în 1827. În 1822 cumpără de la Erariu domeniul Pâncota cu localitatea – opidum Pâncota și satele: Caporal Alexa, Seleuș, Cighirel, domeniul Măderat cu satele: Măderat, Mâsca, Agriș, Almaș și Arăneag. În 1824 cumpără – prin împuternicit – printr-o licitație cu strigare, domeniul Buteni, Chisindia și Apateu, având contracandidați 2 comercianți. Licitația a început de la suma de strigare de 101.195 florini și 6,1/2 creițari. Baronul își adjudecă domeniul pentru suma de 170.000 florini. Înregistrarea oficială a tranzacției are loc la 7 mai 1825.⁵⁴ Teritoriul domeniului baronului Dietrich se va întinde de la Berechiu până la Mustești (Gurahonț). Baronul își stabilește reședința domenală în localitatea Pâncota, unde construise un castel, actualul sediu al Primăriei Pâncota. În 1822 ia în căsătorie pe văduva lui Bohus Ioan, Bera Ana Klara. Din mariajul lor se naște o fată: Ana Erzsébet, care se mărită cu prințul Szulkovsky Lajos. Dietrich József moare în 1855 fără să aibă descendenți direcți, doar pe nepotul Szulkovsky József.

Cine a fost Bohus Ioan. Bohus Ioan este fiul lui Bohus Laszlo – ramura de Arad a familiei Bohus – care în 1755 a primit scrisoare cu blazon de la împărăteasa Maria Tereza, și astfel cetățeanul Bohus Laszlo devine baronul Bohus Laszlo. Familia Bohus avea în stăpânire domeniul Șiria, unde și-a construit un castel. Astăzi adăpostește muzeul memorial Ioan Slavici.

Moara din Buteni a fost echipată cu 4 pietre, situându-se pe primele locuri în ceea ce privește mărimea și eficiența printre celelalte mori ce vor fi construite ulterior. Clădirea morii – cu 2

⁵² J. Gaal, *op.cit.*, p. 435.

⁵³ *Ibidem*, p. 190.

⁵⁴ O. Someșan, *op.cit.*, p. 90-91.

etaje – așa cum o mai știu localnicii, nu este cea originală. Iată ce notează Josifu Țiucra : „August 6 (1849), noaptea, aprinseră ungurii moara cea mare de la Buteni, care toată a ars numai zidurile au rămas, focul nici la 8 zile nu s-a stins“⁵⁵. Moara a fost reconstruită și datorită dimensiunilor ei, localnicii i-au spus „Moroacă“.

Piatră de Moară, păstrată la Muzeul Etnografic Buteni

Urmașii lui Dietrich o administreză o perioadă, după care o vând magnatului Possert Ferenc, iar la finele sec. XIX, noul proprietar se va numi Jurányi Adolf (decedat 1905), iar soția lui decedează în 1928. Moara rămâne moștenire copiilor familiei Juranyi. Frații Juranyi, Eduard și Ștefan trec la modernizarea morii, în locul celor 4 pietre de măcinat se vor monta mecanisme moderne (valțuri) pentru măcinat, fabricate la Budapesta în 1897 - 1902, un gater și o presă de ulei. Vechea roată a morii este înlocuită cu o turbină de tip Francis. În jurul morii se mai găsea o pescărie iar în anii 40 au trecut și la cultura erezului.

Ironia sorții a vrut ca prima dintre mori a cărei roată s-a învârtit pentru a măcina grâul localnicilor să fie și ultima care a mai clinchenit, cu sunete pline de tragism, plângând prohodul tuturor suratelor sale în vara lui 2003. După acest sunet trist și neputincios s-a așternut tăcerea și dezastrul.

Monograma de la intrarea în Moară

⁵⁵ I. Țiucra, *loc.cit.*, (mss, p. 22).

Cu riscul de a vă plictisi, o să vă spun o poveste adevărată. Ultimul morar, la Moroaca Buteni – Birău Gusti decedat în 2009 – care a păstorit această moară vreo 50 de ani, relatează: „Deasupra porții de la intrarea în moară, lângă monograma cu inițialele primului proprietar – BDJ – a observat o cărămidă care nu era la același nivel cu planul peretelui. Curiozitatea îl mâna să vadă ce o fi în spatele cărămizii. A tot amânat ani de zile. Un alt butincean – Șpiak – mutat la Arad, lucrând la o monografie a localității Buteni, a aflat că în zidul morii ar fi depus ceva. Nea Gusti s-a trezit într-o bună zi de vară cu vizita consăteanului Șpiak și au purces la căutarea <<comorii>>. Au scos 2 cărămizi și au dat peste <<comoară>> care nu era altceva decât o cutie de tablă ermetic închisă.“ Tristețea a fost foarte mare atât pentru ei cât și pentru noi și cei care vor citi aceste rânduri, pentru că în interiorul cutiei – cel mai probabil au fost însemnări și documente despre moară și proprietarul ei – iar la deschidere nu mai erau decât tărâțe din hârtia sau documentele ce vor fi fost puse acolo. Povestea este reală și nu putea avea decât finalul vieții.

Placă de cupru cu inscripționarea cotelor de nivel

Urmând calea apei pe linia canalului, în locul numit Săcești, undeva înainte de Pârâul Gazdii între Buteni și Bârsa, astăzi se pot vedea rămășițele unui pilon; era locul unde ar fi trebuit să se construiască cea de-a doua moară. De ce și cum? Nimeni nu a mai dat vreo explicație. A rămas precum se știe.

A doua moară construită și intrată în funcțiune la 9 iulie 1836 este cea de la Bârsa. Iată ce ne spune Petru Birău (bârsan get beget).

„An 1835. Sau tăiat pământurile și sau făcut moara și Dolma și în Anul acesta sau născut Unchiu Vanu. Și tot în acest an 1835 sau sfințit Petru Țiucra de preot în Bârsa în data de 15 august” (am păstrat ortografia autorului)⁵⁶.

Aflăm așadar de la un om al locului datarea momentului în care „sau tăiat pământurile“, s-au început lucrările de construcție a Canalului – Dolmă cum îi spun localnicii – tăind pământurile domnești, pentru a da voie apei din canal să-și urmeze cursul.

Moara de la Bârsa este construită tot pe un canal în derivație, din care în prezent nu mai sunt urme, doar în spatele morii mai există un șanț (canal) care amintește de canalul de ieșire a apei de la roțile morii și readucerea ei în Canalul matcă. Primul proprietar al morii de la Bârsa a fost familia Takácsy György, domnul de pământ care a donat terenul pentru patul canalului și maluri în

⁵⁶ P. Birău, *Însemnări, 1790-1907*, (mss., în posesia autorului).

hotarul Bârsei. Takácsy György este cel care semnează actul de constituire al Asociației din 30 iunie 1833.

Moara Bârsa (foto 2009)

Moara din Bârsa a fost echipată cu 2 turbine de tip Banky, în anii 30 de către familia Aladár Kádár. Turbinele Banky erau montate pe orizontală spre deosebire de turbinele Francis care erau montate pe verticală. În anii 1983-1984, prof. Florin Dumescu a făcut o inventariere a mecanismelor de la morile de pe canal, și precizează că moara de la Bârsa era singura care avea montate două turbine Banky⁵⁷.

Localitatea Aldești se situează la mai puțin de 2 km în aval de Bârsa, unde s-a construit cea de a treia moară care a intrat în funcțiune împreună cu suratele sale din amonte la, 9 iulie 1836.

Moara Aldești (foto 2009)

Canalul era departe de a fi terminat și totuși primele trei mori macină. La moara Aldești a fost tăiată deschizătura cu numărul 12 în malul drept al Canalului. Privind planșa numărul 11 a schiței Canalului întocmită în 1924 – după planurile originale – o vom putea localiza între limitele 14,9 și 15,0 km ai Canalului.

La ieșirea de sub roata morii, apa era condusă în albia Canalului și de aici, prin deschizătura numărul 12, apa se revărsa în canalul de golire și dirijată în albia Crișului Alb.

⁵⁷ Fl. Dumescu, *op.cit.*, p. 214.

În aval de Moara Aldești lucrările de săpare a Canalului se executau conform planurilor inginerilor.

Plan de situare a Morii Aldești, cu stăvilarele de alimentare și descărcare prin deschizătura nr. 12

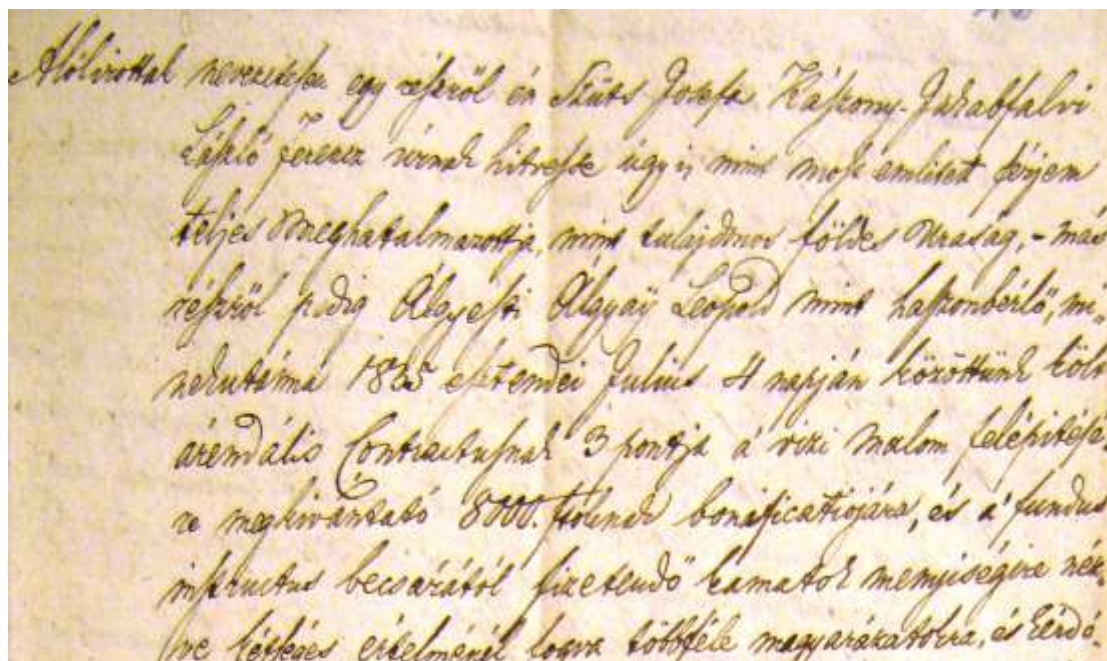
Moara de la Aldești – cu un etaj – a fost construită de familia Álgay Tamás, care în 30 iunie 1833 semnează Contractul de Asociere, ca împuternicit al domnului de pământ, Laszló Ferencz.

Documentele găsite vin să dea valoare de act oficial „Însemnărilor“ lui Petru Birău. În „Fondul familial Álgay“ am găsit contractul de arendare.

„Noi subscrișii Szüts Iosefa, născută Kászony, soția lui Laszló Ferencz, este împuternicită cu depline puteri – de susnumitul soțul meu – în calitate de proprietară al domeniului pe de o parte, de cealaltă parte Álgay Leopold de Aldești ca arendaș, pentru bonificarea contractului de arendă din 4 iulie 1835, în care se solicitase suma de 8.000 fl. pentru construirea morii de apă“⁵⁸.

Întemeietorul familiei Álgay este cetățeanul din Pesta, Thomas Kardetter (Ciuhandu în numește urzitor), care în 19 iulie 1824 cumpără de la Fondul erarial moșia de la Aldești-Voivodeni, iar în 1831 este înobilat cu numele de Álgay.

⁵⁸ A.N. Arad, *Fond familial Álgay*, f. 84.

Preambulul contractului de ardenare între părți

Primele trei mori au început să macine. Suntem la mijlocul verii anului 1836. Conform planului inițial proiectat de ing. Beszédes, Canalul urma să ude și comitatul Bekes. Într-o reuniune a Conducerii comitatului Bekes din același an 1836, s-au exprimat mai multe păreri sceptice în privința rentabilității canalului și astfel s-a renunțat la continuarea lui pe teritoriul comitatului Bekes. Această decizie a făcut ca la Vârșandul Julei – ultima localitate din comitatul Arad de pe linia Canalului – apa din Canal să fie dirijată în Crișul Alb. Această sincopă în schimbarea planului inițial, mai bine zis, în scurtarea Canalului, va avea efecte tardive și cu costuri mari.

După nouă ani de la finalizarea Canalului „Palatinul Iósef” și 13 ani de la refuzul de a se continua linia Canalului și în comitatul Békés, domniile de pământ și autoritățile comitatului, aprobă construcția unui Canal pe teritoriul comitatului Békés.

Lucrările vor începe în 1849 și vor dura 10 ani. Lungimea Canalului este de circa 40 km, și este redirijat în albia Crișurilor (Alb și Negru) reunite, în aval de localitatea Békés. El poartă numele de Canalul Előviz.

Autoritățile comitatului au fost speriate de posibila pierdere a Crișului Alb, în sensul de a nu mai avea debit de apă în albia Crișului după localitatea Vârșand.

Documentele menționează că vechea matcă a Crișului Alb pe arealul orașului Gyula, a fost amenajată drept pat al Canalului Előviz (apa vie, apa care curge).

În aceeași vreme au început lucrările de regularizare ale Crișului Alb prin săparea unei noi albie pe porțiunea Gyula-Békés, unde în amonte de localitatea Békés, face joncțiunea cu râul Crișul Negru (1858)⁵⁹. S-a făcut un prim pas important împotriva inundațiilor, dar nu îndeajuns. După 1970, digurile au fost înălțate și au fost amenajate zone pentru acumulările de urgență.

Pentru ca lucrările la Canalul Előviz, să-și urmeze cursul, Statul Maghiar s-a împroprietărit cu linia Canalului (terenul aferent) pe perioada construcției, prefigurând apariția Legii LII din 1881, numită și Legea Canalului Ciohoș⁶⁰.

La lucrările de construcție a Canalului Előviz, comitatul Békés a contribuit cu 210.000 zile de lucru gratuite.

⁵⁹ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 157.

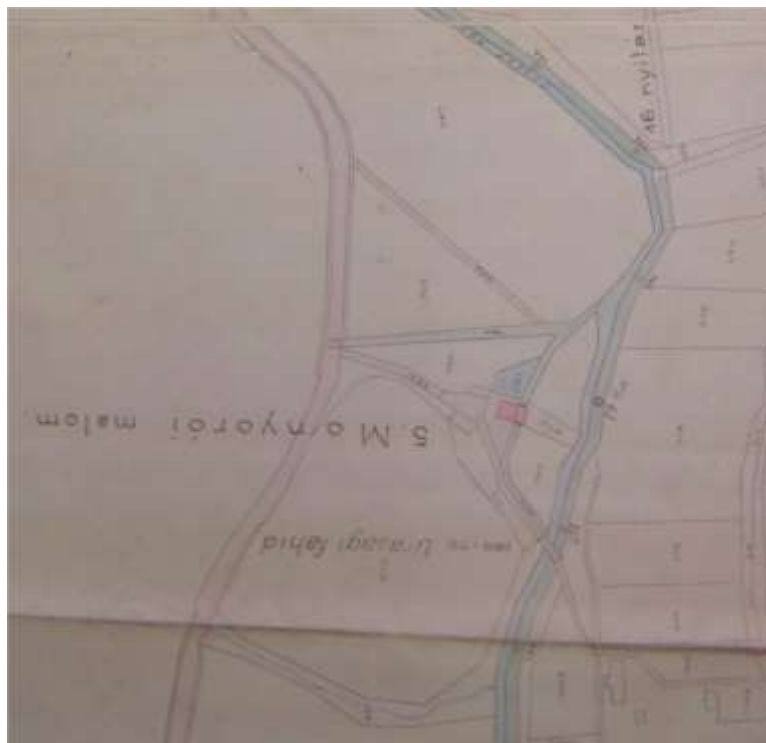
⁶⁰ *Ibidem*, f. 158.

După finalizarea lucrărilor, Asociația Canalului Előviz a hotărât alimentarea cu apă din Canalul Morilor, cu toată opoziția Asociației Canalului de Mori „Joséf Nador” și fără nici o despăgubire, în anul 1860. Conducerea Comitatului Békés a obținut aprobarea de a prelua apa din Canalul Morilor, de la autoritățile Statului Maghiar. Aprobarea nu prevedea nici o despăgubire, aducând mari prejudicii proprietarilor de mori din vecinătate, respectiv morilor de la Pilu, Șielău, Socodor.⁶¹

Suntem în anii 1834-1836. Lucrările de săpare a canalului mergeau conform proiectelor ing. Beszédes József. Tot lui i se datorează planurile de regularizare a Crișului Alb, lucrări care demarează în anul 1835. În munca de proiectare, planificare și pe întreg parcursul lucrărilor, atât la Canal cât și la Regularizarea Crișului Alb, ing. Beszédes a fost ajutat de 4 ingineri: Halasz Gaspar, Lehr Tolnay Lajos, Horvath Lajos și Haky Daniel.

Lucrările de regularizare ale apelor din Comitatul Zarand intrau sub incidența Oficiilor Comisariatelor Regale de la Ineu și Socodor, care le conduceau nemijlocit. De ce am inserat începutul lucrărilor de Regularizare a Crișului Alb? Au fost locuri unde lucrările la Canal nu puteau înainta fără regularizarea Crișului. Iată ce notează J. Gallacz: „Înființatul Canal al Morilor trece, începând de la localitatea Bârsa până la hotarul Bocsigului, pe la picioarele șirului de dâmburi ce se înalță pe malul stâng al Crișului Alb – cu adevărat aproape de râu – la 20-30 m depărtare de acesta, în unele secțiuni scurte (ale Canalului), ba încă și albia Crișului a fost parțial folosită, astfel că în aceste locuri a fost necesară corecția râului, respectiv conducerea râului prin tăieri de buclă, și fiindcă albia Crișului a fost folosită în 6 locuri pentru dirijarea apei canalului, în situația dată au fost puse în lucrare 8 tăieri de buclă.”⁶²

Lucrările de regularizare a Crișului Alb, dar și a văilor și pâraielor care toate s-au vărsat în Crișul Alb și mai apoi – unele – în Canalul Morilor, nu a fost cel mai important motiv pentru domniile de pământ, anume, de mutarea morilor din albia râurilor și pâraielor, ci consecințele dezastrelor pe care le aduceau locurilor și localităților, acele baraje-praguri de captare a apei care au avut efecte negative tardive, chiar și după demontarea lor.

Plan de situare a Morii Mânerău și a stăvilarelor de alimentare și revărsare

⁶¹ Gaal J., *op. cit.*, p. 430-436.

⁶² J. Gallacz, *op.cit.*, vol. II, p. 420.

Aceste efecte negative demonstrate de cercetările ulterioare în domeniu, se vor regăsi și în urma regularizării cursurilor râurilor, până astăzi. Vom încerca la descrierea regularizărilor să explicăm fenomenul.

Încercăm cu ochii imaginației să vizualizăm lina curgere a apei din canal, pe sub picioarele șirului de dâmburi de la Bârsa către hotarul Bocsigului, oprindu-ne la Mânerău. Este cea de-a patra moară construită, foarte aproape de intrarea în localitate, și aproape de șosea (DN 74 A). Astăzi se mai pot vedea doar zidurile ruinate.

Cel care a construit moara cu un etaj și primul ei proprietar a fost familia Urbán József, deputat dietal. Semnătura și sigiliul pus pe Contractul de Asociere din 30 iunie 1833 este cea a lui Urbán József. Moara de la Mânerău a fost o moară mică, acționată de o roată simplă cu zbatouri de lemn, de tipul roții de curent, construită pe un crac al Canalului. Este singura moară care nu a înlocuit roata morii de apă, până la decesul ei.

Moșia întinsă a Tămandului care cuprindea satele Bocsig, Chiș Tămand, Ercătău și Contrătău, intră în proprietatea grof Laszló Ferencz, prin cumpărare, consemnată în 17 iulie 1821. Laszló Ferencz comasează satele, dând contur actualei localități Bocsig, cu străzi longitudinale, tăiate de uliți drepte⁶³.

Pe domeniul domnului de pământ Laszló Ferencz s-a construit a cincea moară în apropierea DJ 792A. În 1864, el vinde domeniul de la Bocsig, principesei Persida Caragheorghevici, proprietăți care vor trece de la un stăpân la altul.

Planul de situare a Morii Bocsig pe Canal

Moara de la Bocsig este construită tot pe un canal în derivație, a avut un etaj și a fost mînată de o turbină de tip Francis. Chiar dacă în aval de Bocsig s-a mai construit o moară, Bocsigul apare în documentele vremii cu o singură moară, cea din amonte. Explicația!

⁶³ Marki S., *op.cit.*, vol II 1895, p. 691.

Moara de la Rovină, Rovina I, Banlukana, Bălukana, sau Bolocana – numele sub care a fost și este cunoscută – a fost construită în hotarul Ineului, așa cum a fost înregistrată în hărțile topo și în extrasele de carte funciară. Moara Bălukana a revenit în hotarul localității Bocsig în urmă cu doar câțiva ani. Moara Rovina I, a șasea construită, este amplasată tot pe un canal în derivație, construită pe două nivele și a beneficiat de o turbină tip Francis. Turbina încă mai există, este colmatată, precum și canalul de aducțiune a apei la roata morii. Povestea ei - foarte interesantă – m-a cucerit.

În lecturile mele de adolescent am ajuns la scriitorul I.Slavici și al său roman „Moara cu noroc“. Imaginea personajului – Lică Sămădău – acțiunile sale, locurile descrise, se asociau în mintea mea cu moara Bălukana și împrejurimile sale. Un prieten – de la Ineu – încearcă să facă lumină în acest subiect controversat și să demonstreze aserțiunea mea.

Introduc în „scenă“ corespondența cu profesorul universitar Ștefan Mărușter, fiul ultimului proprietar al morii Rovina I – Bălucana.

„În urmă cu vreo jumătate de an, d-l Aurel Dragoș, o persoană care merită tot respectul pentru pasiunea și strădania cu care încearcă să ducă la bun sfârșit proiectul relativ la „Canalul Morilor“, mi-a cerut să pun pe hârtie amintirile mele și în general tot ceea ce știu în legătură cu acest Canal. După câte am înțeles este vorba de a pune în valoare potențialul turistic dar și economic al acestei interesante realizări din zona de sud a Crișanei, veche de aproape 200 de ani. După mai multe ezitări și îndoieli am hotărât să dau curs acestei rugăminți, atât pentru faptul că am convingerea că proiectul este categoric interesant, dar și pentru că, mărturisesc, am o anumită dorință lăuntrică de a consemna unele lucruri petrecute în copilărie precum și de a-mi îndeplini o datorie față de memoria tatălui meu.

Voi încerca prin urmare să relatez cât mai corect și exact faptele și întâmplările la care am fost martor sau chiar copărtaș sau cele care mi-au fost povestite.

După câte știu, prima legătură a părinților mei cu Canalul Morilor a avut loc în anul 1930, când ei au cumpărat o moară de apă situată pe acest Canal, la marginea satului Aldești. Era un sat minunat, cum sunt multe sate pe valea Crișului Alb, cu grădini mari pline de pomi fructiferi, cu case albe înșirate frumos de o parte și de alta a ulițelor largi, pline de orătării, cu o bisericuță pe un „dâmb“ la marginea satului și cimitirul alătura, și cu obiceiuri și cutume parcă statornicite de când lumea, încât pe bună dreptate cineva a zis că veșnicia s-a născut la sat. Din povestirile părinților, am înțeles că a fost o perioadă foarte grea, întrucât moara a fost cumpărată cu un credit cu ipotecă pe „averea“ părinților lor, iar băncile, precum se știe, și atunci și în timpurile noastre, sunt fără milă. Moara în sine era destul de părăginită, de fapt era numai cu numele moară, întrucât exista numai clădirea și aceasta într-o stare precară, dar nici un fel de utilaje specifice. Tatăl meu, spirit inventiv și întreprinzător, a recondiționat totul, a „inventat“ chiar o turbină de apă și a reușit să pună moara în funcțiune. În sfârșit, cred că în vreo 5 ani au reușit să plătească creditul și dobânzile și chiar să aibă un anumit câștig, și aceasta datorită unei perioade agricole de excepție, cu recolte deosebite, încât era o anumită bogăție în țară iar România a devenit pentru câțiva ani grâнарul Europei. Astfel că părinții mei au putut face un schimb cu o moară din Bocsig, comună mai mare, situată în aval de Aldești la vreo 12 km și într-un vad comercial mai bun. Din nou tatăl meu și-a pus în valoare spiritul tehnic și inventivitatea, construind o „turbină“ de concepție proprie, pentru care a primit ulterior chiar un brevet de invenție. Moara era situată în afara satului, pe drumul care duce la Ineu, la vreo 2 km de Bocsig, într-un loc numit „Bălucana“, încât moara purta numele de „Moara Bălucana“. În locul respectiv, Canalul făcea o bifurcație de vreo 150-200 m, pe unul din brațe fiind plasată moara iar pe celălalt un stăvilar, „zugău“ în vorbirea locală, pentru reglarea debitului. Tot în același scop, în aval de moară, exista un canal îndiguit care ducea la Crișul Mort, un fel de lac plin de broaște țestoase enorme, canal numit „Anticar“, nimeni nu știe de ce. Pe scurt, era acolo o amenajare hidrotehnică remarcabilă. „Insula“ dintre cele două brațe era un adevărat paradis al florilor, al păsărilor, al găzelor felurite iar noi copiii găseam acolo o adevărată lume de basm în care descopeream minunea nepământească a acestui pământ.

Moara era construită pe brațul drept al bifurcației, era o clădire din cărămidă destul de masivă cu două nivele, parter și un etaj, dimensiunile la bază fiind de aproximativ 20x10 m. Apa trecea pe sub moară iar chiar sub clădire exista o denivelare de aproximativ 2-2,5 m, deci o cădere de 2-2,5 m, ceea ce nu este foarte mult, dar având în vedere posibilitatea utilizării integrale a debitului se putea obține o putere utilă cu totul suficientă pentru o moară. După câte știu, după un an sau doi de funcționare cu vechile instalații, cred că era în anul 1935, tatăl meu a cumpărat o turbină „Francis“ care avea caracteristici tehnice trebuitoare condițiilor locale, inclusiv o dispunere verticală a axului turbinei. Așadar moara funcționa cu turbină performantă care putea „duce“ trei pietre de moară de dimensiuni mari, instalate la parter și două „site“ de cernut făina instalate la etaj, site speciale, confecționate dintr-un fel de mătase destul de tare, atârinate de tavan cu niște șipci de lemn elastice care permiteau o mișcare de trepidație orizontală. Cred că afacerea era prosperă, după cum am spus, au fost ani agricoli foarte buni, îmi amintesc că după seceriș carele cu grâu stăteau la rând câteva zile, încât câștigul i-a permis tatălui meu să cumpere vreo 8 ha pământ în jurul morii și o casă în comuna Ineu, în anul 1939, în plin centru, cu grădină mare și care desigur îi conferea proprietarului un anumit statut. Într-adevăr, tatăl meu a fost printre notabilitățile comunei, alături de alți oameni mai înstăriți, Hoșcu, Șeran, etc., plus protopopul Cociuban, chirurgul Stoian, și mulți alții, deși tatăl meu nu a ocupat niciodată vreo funcție oficială. S-a preocupat permanent și cu multă pasiune de îmbunătățirea performanțelor Morii Bălucana. Știu că avea convingerea că exploatarea energiei cursurilor de apă mari, dar și a celor mai mici va constitui „viitorul energetic“ al țării noastre și nu numai, prezicând că energia fosilă, cărbuni și petrol, odată și odată se vor epuiza. Avea mare dreptate. A publicat și câteva articole în ziarul local din Arad (nu îmi amintesc numele ziarului), în care a propus efectuarea unor amenajări hidrotehnice în bazinul Crișului Alb, pentru care avea evaluări ale potențialului energetic, rezultate din măsurarea și consemnarea debitului de-a lungul mai multor ani. A venit însă războiul și lucrurile au stagnat.

Moara Bălucana, canalul de aducțiune la ieșire

Cred că trebuie să consemnez și o împrejurare care a marcat într-o măsură considerabilă legătura tatălui meu cu acest Canal al Morilor. Nu pot să fac vreo precizare cât de cât realistă, nici în timp nici în spațiu, dar știu că a existat o Asociație a Morarilor, sau cam așa ceva, a proprietarilor de mori de pe Canal, probabil un reziduu al acelei corporații inițiale din 1820 care a realizat Canalul. În mod firesc, tatăl meu a făcut parte din Asociație iar la un moment dat, nu pot preciza dacă acest lucru s-a întâmplat înainte sau după război, a fost ales președinte al Asociației. Cred că era o onoare o astfel de funcție, probabil nerenumerată, cert este că tatăl meu a luat

treaba asta foarte în serios, spre exasperarea mamei mele care se vedea tot mai mult văduvită de ajutorul lui în treburile gospodărești. Oricum, tatăl meu a gestionat activitatea Asociației, diverse acțiuni menite să sporească gradul de rentabilitate a Canalului, toată birocrăția implicată mai ales de relațiile cu organele de stat, diverse documente, inclusiv păstrarea aceluși „act“ de constituire a corporației inițiale din 1820, act frumos legat în piele, scris de mână în limba maghiară, cu peceți de ceară roșie și cu semnăturile celor care au constituit corporația inițială.

Una din aceste acțiuni a fost reamenajarea barajului pe Crișul Alb de la Joia Mare, în apropiere de Buteni, după câte îmi amintesc în anul 1945 sau 1946. În perimetrul acestui sat era construit din vremea aceea un baraj pe Criș iar imediat în amonte o gură de captare a apei, punctul de început al Canalului Morilor. Probabil că după vreo 130 de ani de funcționare întreaga amenajare s-a degradat și era imperios necesară efectuarea unor reparații. Tatăl meu a efectuat lucrările trebuitoare, după câte știu pe cheltuială proprie, din nou spre exasperarea mamei mele, iar pentru recuperarea investiției a primit în folosință pentru un număr de ani o livadă de meri situată chiar lângă baraj. Nu știu dacă el a reușit să-și recupereze banii investiți, sigur este că mai multe veri le-am petrecut în acea livadă de meri, într-o căsuță aparținătoare de baraj, probabil a unui fost paznic, în mijlocul naturii, spre marea bucurie a noastră, a copiilor.

Au mai fost numeroase alte acțiuni întreprinse de Asociație, de pildă repararea podurilor peste Canal, diverse îndiguiri cu scopul de a menține distanța la Crișul Alb (Canalul era oarecum paralel cu Crișul, situat la un nivel cu 1 – 2 m mai înalt și în perioade ploioase exista primejdia ca apa să se scurgă din nou în Criș), sau eliminarea unor „dopuri“ din resturi de copaci sau vegetație, după furtuni. Nu cunosc modul în care erau finanțate aceste lucrări, bănuiesc că se solicita contribuția membrilor Asociației sau a grădinarilor care foloseau apa din Canal pentru irigații.

În anul 1948, morile de pe Canal au fost naționalizate. În particular moara Bălucana a fost expropriată, nu am reușit să înțeleg rațiunea unei astfel de exproprii și nu am găsit nici un document în care să fie consemnat motivul exproprierii. Bănuiesc că din exces de zel, organele puterilor locale de atunci, în esență organizațiile partidului de tip comunist instaurat la putere după 1946, au furnizat centrului din București o listă cu morile care trebuiau naționalizate (în lista respectivă, făcută publică în Monitorul Oficial figurează și moara Bălucana) iar după aceea cineva mai priceput, probabil un jurist, le-a atras atenția că moara Bălucana nu se încadrează în Legea 15 privind morile care trebuiau naționalizate. Cum organelor locale le era o frică soră cu moartea de cei din București și nu aveau curajul să modifice lista, au rezolvat foarte simplu, expropriind moara, fără nici un fel de justificare.

Pentru familia mea au urmat ani destul de grei, a trebuit să „eliberăm“ casa din Ineu așa, pur și simplu, fără nici un fel de explicații, mijloacele de trai au fost reduse la veniturile pe care le aveam din grădină, cartofi, pe care tatăl meu îi vindea la Brad sau ceapă verde și pătrunjel pentru piața din Ineu. Eu eram deja elev la liceu în Arad, apoi student la Timișoara unde ajutam noaptea la descărcarea vagoanelor în gara de sud pentru câțiva lei, ca să-mi pot cumpăra o pâine. Mama a murit în anul 1971 iar tatăl în 1975.

După trecerea morii în proprietatea statului, mai întâi în patrimoniul primăriei din Ineu (după câte știu), apoi la ISCIR Sebiș (nu am idee ce semnificație au aceste inițiale), moara a mai funcționat o vreme și a deservit populația din satele din apropiere. Apoi activitatea ei ca moară a încetat, utilajele au fost în parte prădate, în parte părăsite, moara, în general, s-a degradat, situație comună, cred, tuturor morilor de pe Canalul Morilor. Însuși Canalul nu a mai prezentat nici un interes, s-a depreciat din ce în ce mai mult, devenind pe alocuri o mlaștină cu vegetație specifică în care mișunau fel de fel de viețuitoare. Moara a devenit apoi proprietatea IAS Ineu, ferma de la Bocsig și a fost utilizată ca magazie sau dormitor pentru muncitorii sezonieri. Ulterior a fost folosită de un cioban din Sibiu care își depozita în ea diverse ustensile, butoaiile cu brânză sau sare, pieile de oaie și altele.

După dramaticele evenimente din decembrie 1989 și schimbările majore survenite în viața noastră (economic, social, politic etc.) am început să fac demersurile pentru redobândirea morii, a

casei de lângă moară și a pământului din jur, aproximativ 8 ha. Nu am întâmpinat dificultăți majore, dar procedura a durat ceva timp, tocmai din pricina acelei exproprieri care nu era prevăzută în Legea 18 de retrocedare a bunurilor confiscate în mod abuziv de regimul comunist. În sfârșit, în anul 1998 am intrat în posesia deplină a morii și a celorlalte bunuri aparținătoare. Dar situația era jalnică, totul era în paragină, acoperișul era spart în multe locuri iar lemnăria și chiar zidurile erau în bună măsură degradate din cauza ploilor și a apei. În afară de asta „opera“ de demolare și prădăciune din timpul comunismului a fost desăvârșită cu mult succes de hoardele de nomazi de diverse etnii care au apărut cu nemiluita, nimeni nu știe de unde. În consecință, am hotărât împreună cu ceilalți moștenitori să vindem atât moara (de fapt ruina acesteia) cât și casa de lângă moară. Noii proprietari au renovat casa și au făcut reparațiile strict necesare morii, lucru care m-a bucurat.

Turbina „Francis“ zace și astăzi sub moară, pe jumătate îngropată în pământ, ca o relicvă a altor vremuri de mult trecute și ca un martor tăcut al destinului și trecerii prin această lume a unei familii de oameni muncitori și inventivi. “

**Profesor universitar
Stefan Mărușter
Timișoara, aprilie 2008**

**D-lui Profesor Șt. Mărușter
U.V. Timișoara**

„Scriu aceste rânduri sub o constelație de emoții și sentimente, de reală prețuire și afectivitate, de simțiri umane care nu pot fi puse în cuvinte.

Mărturisesc o nespusă bucurie lăuntrică la citirea însemnărilor dvs., amintiri care mă îndrituiesc să afirm că rădăcinile cu locurile natale sunt mult mai puternice decât o spun cuvintele.

Se poate ca scrierea acestor rânduri să fi fost ușurată de ritmul inimii la vizionarea mentală a unei copilării fericite și a unei familii împlinite. Sunt amintiri scrise cu toată luminozitatea de copil, devenit prea timpuriu matur. M-au emoționat mult mai mult decât pot cuprinde potrivitele cuvinte. Ele au rezonat profund, cu tot și pe de-a-ntregul, cu acel tezaur de iubire, bunătate, emotivitate, pe care le avem și le purtăm fiecare din noi. Trebuie – doar – să găsești alunecarea în adagio pe portativul inimii, pentru a le face să vibreze. „Arcușul“ dvs. a fost fermecat.

Scrierea dvs. este un eseu despre condiția umană și a omului, trăită în două momente grele ale istoriei acestui neam, diferite este drept, ca schimbare de regim și instituții, dar apropiate în mentalitatea și cretinismul celor puși să le rezolve.

Sper ca bunul D-zeu să călăuzească acest popor, să-i dea înțelepciunea care să-i lumineze calea și să-i îndrume pașii spre „devenirea întru sine“, un popor demn și mândru de locul și rolul său în istoria ce se scrie sub ochii noștri. “

Cu deosebită stimă și profund respect,
Aurel Dragoș

Stimate d-le profesor Gh. Mărușter, voi încerca să vă răspund la întrebările și unele neliniști ale dvs. mai întâi despre canalul Anticar sau șanțul Anticar, în aval de moara Bălucana.

În lucrarea „Istoricul Canalului Morilor coborâtor din Crișul Alb, jud Arad“, am descris necesitatea și funcționalitatea acestor deschideri, tăiate în malul drept al Canalului Morilor. Ele sunt – în termenii de astăzi – supape de refulare, de golire a supraplinului apelor din Canal, în special al celor pluviale.

Apele care deversau peste aceste deschideri erau dirijate spre râul Crișul Alb, prin canale colectoare. Pe porțiunea de la Buteni și până la Ineu erau 25 de astfel de deschideri (tăieturi).

În aval de moara Bălucana se află o deschizătură și totodată șanțul de fugă al apelor care deversau din Canal. Acest șanț (canal) de colectare a apelor a fost construit în aceeași vreme cu Canalul Morilor. El varsă apele în Crișul Alb.

Drumul de țară dintre Bocsig și Ineu, din pământ bătătorit la acea vreme, intersecta șanțul deversor într-un unghi ascuțit. La acest punct drumul făcea o curbă strânsă, iar trecerea peste canalul deversor era asigurată de un pod, pe care localnicii îl vor numi „Podul Sucit“. Astăzi după modernizarea drumului, devenit DN 79A, podul a fost mutat spre interiorul curbei, îndulcind unghiul de atac al vehiculelor pe noul pod. „Podul Sucit“ a rămas la locul lui, ca un martor al evenimentelor din 1939.

Podul Sucit în apropierea Morii Bălucana

Iată mai jos povestea șanțului ANTICAR, relatată de dl. Ion Șeran, născut la 25 decembrie 1928 în Ineu și martor ocular al acestor evenimente. Dl. Șeran împreună cu alți copii de vârste apropiate, au fost martori la lucrările de amenajare a acestui canal deversor transformat într-un șanț Anticar.

În 1938 au început lucrările de adâncire și taluzare a malurilor canalului deversor. Acest șanț Anticar are într-adevăr diguri supraînălțate și o adâncime de cca. 3 m. Mai mult, el este foarte îngust, iar digurile fiind foarte solide, te întrebi, care este utilitatea acestei construcții?

Rolul strategic al șanțului Anticar a fost scurt și demn. Funcția de apărare împotriva revărsărilor de ape, la marile inundații din 1971 și 1977, a demonstrat-o cu prisosință, ferind orașul Ineu și terenurile agricole premergătoare, de urmări pe care nici nu vrem să ni le imaginăm.

Privit dinspre Dolmă spre Criș, șanțul Anticar are malul stâng mai înalt și consolidat față de malul drept. Apele de la inundații au fost vărsate în Criș prin albia șanțului Anticar. Imaginile sunt grăitoare.

Înaintarea armatelor ungare spre Brad și mai departe, după cedarea Ardealului, era ușurată dacă acest drum: Ineu-Bocsig-Brad, ar fi fost lăsat liber. Odată cu adâncirea șanțului, în perimetrul drumului, lângă „Podul Sucit“, au fost plantați stâlpi – tulpini groase din salcâm – în număr de 6 sau 8, lungi de cca. 2,5m, dar care la suprafață aveau cca. 1m înălțime. Printre acești stâlpi nu se putea trece cu tancul sau tancheta sau alte mașinării. Nici căruța nu putea trece.

Primul tanc care a forțat trecerea prin acest baraj a fost distrus de obuzierele Școlii de Ofițeri de la Ineu, poziționate între Canalul Morilor și Podul Sucit.

Această manevră a întârziat „buirea“ trupelor militare ungare pe valea Crișului Alb. Accesul dinspre Ineu spre Bocsig nu avea altă variantă, decât drumul peste Șanțul Antitanc și peste „Podul Sucit“. În dreapta se află Canalul Morilor, iar în stânga râul Crișul Alb.

Șanțul antitanc sau canalul de golire a supraplinului din Canalul Morilor

Aceste evenimente au fost trăite din postura de martor ocular, de cel ce astăzi este proprietarul morii Bălucana. Îi mulțumesc pentru relatarea acestor pagini de istorie.

Moara Bălucana – este termenul de astăzi – Bolocana era în vorbirea „populară“ și Banlucana îi spuneau cei care au trecut pe la moară la începuturile funcționării ei. Numele îi vine de la Banul Luca.

Banul Luca a avut în stăpânire întreaga Rovină de la Dealul Mocrii și până la hotarul Bocsigului, inclusiv dreptul de patronat asupra mănăstirii Sf. Duh (Dienus). În 1199, Banul Luca și fratele său Ioan au fost deposedați de regele Ungariei Emeric și scoși de pe proprietatea mănăstirii Dienus.

În toate documentele ce fac referire la Canalul Morilor și la morile construite pe Canal, numele de Bălucana sau Balukana, nu apare decât după anii '30 ai sec. XX. Actul fundamental de constituire a „Asociației Canalului Morilor“ face referire la morile Rovina I și Rovina II, aparținătoare domeniului Ineu. Semnăturile pe „Contractul de Asociere“ din 30 iunie 1833 și Convenția din 15 iulie 1842, sunt puse „manu propria“ de frații Atzél: Iosif, Alexandru și Ioan.

Terminologia de Asociația Morarilor sau Canalul Morilor a circulat numai printre locuitorii din localitățile riverane Canalului.

Asociația Canalului Morilor fondată odată cu semnarea actului de constituire – societate de drept privat – s-a condus în activitatea ei după normele și regulamentele stipulate în „Contractul de Asociere“ din 30 iunie 1833 și „Convenția“ din 15 iulie 1842.

Pe parcursul unui secol, societatea în întregul ei a evoluat, legislația a devenit sufocantă, era necesar ca și Asociația Canalului de Mori să țină pasul cu mersul vremii.

În 1905, apar Statutele de funcționare a Societății „Sindicatul Canalului de Mori <<Crișul Alb>> din jud. Arad“. Ele sunt aprobate în Adunarea generală ordinară a societății Canalului de Moară „Palatinul Jósif“ al Crișului Alb din jud. Arad, din 19 noiembrie 1909. Aprobarea este dată și de Ministerul regal maghiar al agriculturii cu nr. 122973/1909 la Budapesta în 28 ian. 1910.

Odată cu intrarea în vigoare a Statutelor de funcționare a Societății Canalului, s-a legiferat funcția Sindicatului Canalului de Mori, în litera și spiritul Legii XXIII/1885. Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb din județul Arad este sindicat de utilizare de apă, cu sediul în Ineu, din 1910.

După Pacea de la Trianon (1920), Canalul își va continua viața și curgerea domoală, atâta doar că la Vărșand – ultima localitate înainte de frontieră – va fi redirijat să se verse în Crișul Alb.

Statutele „Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din jud. Arad”, cu unele modificări în formă dar nu și de fond, vor fi publicate în M.O. nr. 17 din 22 ian. 1928. Art. 6 al acestor statute, precizează: „Membrii societății (sindicat) sunt toți aceia cari, conform planului original al canalului, au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora”.

Pentru cetățeanul simplu, era mai accesibilă denumirea de Asociația Morarilor, decât vorbirea despre Sindicatul Canalului de Mori.

D-le profesor, tatăl dvs., Gh. Mărușter, a fost ales președinte al Sindicatului Canalului de Mori în Adunarea generală extraordinară din 25 mai 1939. Această funcție nu era remunerată, dar a onorat-o cu cinste și devotament față de existența și funcționalitatea Canalului, până la „marele fulger” din 11 iunie 1948.

Drept răsplată pentru contribuția adusă la buna funcționare și gestionare a lucrărilor impuse de nevoile la Canal, a primit în folosință gratuită livada de pomi și fânețe existentă la priza de captare a apei de la Buteni.

Din toate documentele parcurse, totodată la întrebările puse unor persoane autorizate, nu mi s-au dat răspunsuri concludente referitoare la situația juridică a Canalului. Legea 119 din 11 iunie 1948 a făcut „tabula rasa” proprietatea privată; de altfel cei mai în vârstă au trăit o a doua experiență tristă după 1990. Numai că, de această dată, proprietățile au încăput pe mâna celor ce nu le-au avut niciodată.

Legea naționalizării a dat în administrarea primăriilor de la acea vreme toate morile preluate în baza Deciziei Consiliului de Miniștri publicată în M.O. nr. 229/2 oct. 1948 și trecute în patrimoniul comunelor la data preluării lor.

Statul român nu s-a întabulat niciodată cu aceste proprietăți, Canalul Morilor ca entitate, nu este menționat în mod expres că ar fi fost expropriat, ci trecut în administrarea Oficiilor sau Intreprinderilor de gospodărire a apelor.

Istoria continuă să se scrie și rescrie.

Bârsa august 2009

Aurel Dragoș,

Coborâm pe firul apei canalului în aval de Ineu și foarte aproape de localitatea Mocrea, unde găsim cea de-a șaptea moară, cunoscută ca Rovina II. Este o construcție mare pe trei nivele care încă mai stă în picioare și care are o particularitate aparte. Notam la început de capitol că, morile aproape în totalitate au fost construite pe canale în derivație. Ei bine, moara de la Mocrea este construită transversal peste canal. Și ea a beneficiat de o turbină hidraulică tip Francis, care a mănânat patru perechi de pietre de măcinat, conform cheii de proporționalitate. Moara a fost prevăzută cu stăvilă de reglare a debitului de apă la turbină și o deschidere (un prag de descărcare) a debitelor prea mari pe un canal spre pârâul Gut, care se varsă în Crișul Alb.

În locul vechilor pietre de moară s-au adus utilaje moderne de măcinat (valțuri), iar inscripțiile de pe aceste utilaje atestă faptul că ele au fost fabricate la firma Ganz din Budapesta în anii 1897-1902, la fel cu cele găsite la suratele lor din amonte: Rovina, Bocsig, Aldești și Buteni.

În deceniul al șaselea - sec. XX – moara Rovina II își încetează activitatea de măcinat iar clădirea morii este destinată altor activități. În anii 1980-1982 turbina este reparată și repusă în funcțiune dar nu pentru a mai măcina grăunțe, ci pentru a produce curent electric. Pe amplasamentul vechii mori s-a amenajat o microhidrocentrală cu $P_i = 15$ kw. Microhidrocentrala Mocrea a intrat în funcțiune în 1982 și a funcționat până în 1985. Următoarea moară, cea de a noua în ordinea lor

cronologică, urma să fie construită la Moroda, între Ineu și Seleuș. Aici nu vom găsi urme ca la Săcești. Nu s-a mai început nici o lucrare, proiectul fiind abandonat, iar istoricii nu ne spun motivele.

Moara Rovina II sau Mocrea

Ce au în comun cele trei locuri de moară amintite mai sus, Bălukana, Mocrea, Moroda? Au același stăpân, familia Atzél. Să vedem cine sunt membrii familiei Atzél.

Contractul de asociere din 1833 este semnat de trei dintre frații Atzél și de un împluternicit al lui Antal Atzél, Kiss József. Convenția din 1842 este semnată de doi dintre frații Atzél: József și Sandor. Cum s-a ajuns aici?

După ridicarea restricției la 1748 de către împărăteasa Maria Thereza, prințul italian Francisc al III-lea – tatăl ducelui de Modena – poartă un proces îndelungat, care începe în 1748 cu baronul Péterfy Iosif, care fusese înnobilit în 1742. Baronul Péterfy era de loc de prin părțile Nógrádului. În 1745 reușește să ajungă proprietarul (conducătorul) Ineului, având o moșie întinsă, care cuprindea o mare parte din domeniul confiscat al ducelui de Modena, cu localitățile: Ineu, Șicula, Gurba, Mocrea, Iermata. Chiar dacă în 1748 ducele de Modena este iertat, el nu va mai reprimi aceste domenii din comitatele Arad și Zărand. De această confuzie creată – cui aparțin domeniile confiscate, împărăției sau ducelui de Modena – a profitat baronul Péterfy.

Totuși la 1787 domeniile ducelui de Modena reintră în proprietatea erarială, și din acest moment începe o bătălie crâncenă – în instanțele judecătorești – între prințul Francisc al III-lea și urmașii baronului Péterfy Iosif, pentru domeniul Ineului.

Iozsef Péterfy murea în 1763, iar moșia trece în administrarea fratelui său Ioan, care, la rândul-i, îngroașă datoriile familiei în procesele cu urmașii ducelui Rinaldo. În 1771, sarcina de administrare a moșiei o preia sora lor, care purta numele de Grof Tolvayné. Nici ea nu reușește să redreseze situația, din contră, o înrăutățește.

Procesul se va termina în 1803, an în care familia italiană d'Este nu mai are moștenitor, iar familia Péterfy își pierde toată averea în urma nenumăratelor procese.

În luna august 1803, Atzél Ștefan (Istvan) cumpără de la Erariu moșia Ineului cu satele: Șicula, Mocrea și Iermata. În 1808 preia și Gurba cu 90.000 de holde. A îndeplinit mai multe funcții în aparatul administrativ al regatului maghiar: cea de sfetnic judecător, consilier regal și sfetnic

secret intern. Numele pe care îl purta înainte de a fi înnobilit – pentru serviciile aduse coroanei regale – era Stahl⁶⁴. În traducere înseamnă oțel atât în germană cât și în maghiară.

Nu am găsit nici o notificare dacă moșia de la Șagu a fost cumpărată sau primită prin donație. Familia Atzél Ștefan (Istvan) se muta la Șagu, iar Ștefan ocupă funcția de notar șef al comitatului Timiș până la cumpărarea domeniului de la Ineu.

După cumpărarea moșiei de la Ineu, construiește castelul de la Ineu, casa de curte de la Șicula, pe locul unde în anii socialismului va funcționa SMA-ul (Stațiunea de Mașini Agricole). În 1808 va renova și va repune în funcțiune fosta pivniță a lui Rákóczy de la Mocrea. Se spune că ar fi cea mai veche pivniță construită în județul Arad (1636) de către principele Transilvaniei Gh. Rákóczy I, cel care a susținut foarte mult dezvoltarea viticulturii. Este săpată în stâncă de granit, iar pentru a fi pușcată piatra s-a folosit praful de pușcă. Este în formă de cruce dublă, cu o lungime de 60 m și o înălțime de 4-5 m, având o capacitate de 7500-8500 hectolitri. Atzél Ștefan își va drămui timpul între necesitățile moșiei de la Șagu și interesele domeniului de la Ineu. Încetează din viață la 25 iulie 1815.

Aceste tranzacții cu averile statului erau frecvente în Imperiul habsburgic. Prin donații sau vânzări, se cumpăra bunăvoința unor domni de pământ bogați și foarte influenți. Nu a fost cazul cu ducele Rinaldo de Modena. Mai mult, regatul ungar îi înnobila acei domni de pământ care făcuseră avere și reprezentau un punct de sprijin, un aliat puternic în promovarea politicii sale.

Familia Atzel Ștefan a avut patru băieți : Antal, Iosif, Alexandru și Ioan.

Antal Atzél (1798-1868) ajunge consilier regal și deputat de Arad în Dietă, între anii 1832 – 1836. Din 1836 devine locțiitor de comite în Bekes, iar în 1842 îl găsim în localitatea Tornya din comitatul Cenad, unde își va găsi sfârșitul.

Iosif Atzél (1781-1845), ajunge căpitan a armatei imperiale și posesor al Ordinului Vladimir – regimentul Hessen-Hamburg.

Alexandru Atzél (1793-1848) a fost cel care s-a ocupat de moșia de la Ineu împreună cu soția Ottlik Anna. Rămasă văduvă, Ottlik Ana se va ocupa de opere caritabile în localitatea Ineu. În anul 1855 construiește primul spital din Ineu, iar în anul 1858 actuala Biserică Romano-Catolică din Ineu.

Ioan (Ianos) Atzél al III-lea (1794-1852) dintre frați, va administra moara Rovina I, iar după moartea fratelui Șandor se va ocupa și de partea de moșie de la Ineu, Mocrea și Iermata, ajutând-o pe cumnata sa, Ottlik Anna. Conform relatărilor istoricilor, Ottlik abandonează treburile administrative ale moșiei, și se va ocupa de opere caritabile. Mai mult, neavând urmași direcți, Ottlik Anna lasă nepoților din partea cumnatului Ioan, întreaga răspundere a administrării moșiei de la Ineu și a morii de la Mocrea. În perioada 1848-1852 ajunge să ocupe funcții de comisar chezarocrăiesc. Murea în 1852.

Atzél Ioan (Ianoș) va locui la casa de curte din Șicula, unde în 1830 ridică o capelă catolică în cinstea lui Isus Hristos. El are ca urmași doi băieți și trei fete.

Fiul cel mare – Lajos Atzél – alege cariera militară, ajunge la trupele de cuirasieri, unde se ridică până la gradul de locotenent major, iar mai apoi căpitan la regimentul de husari Miklòs Nicolae.

Cel de al II-lea fiu, Péter (Petru) Atzél (1836-1901), urcă treptele ierarhice ale administrației Comitatului Arad, până la rangul de prefect și comite al județului Arad. El va administra întreaga avere a domeniului de la Ineu, rămasă fără urmași din partea unchilor lui. A fost preocupat și de problemele comunității de la Ineu. Petru Atzél a susținut zidirea Bisericii Ortodoxe din Ineu (1864-1868), donând locul, piatra și lemnul. Probabil că a fost un răspuns dat mătușii sale Ottlik Anna. A fost sfințită în 1869, an în care, Ottlik Ana murea.⁶⁵

Petru Atzél a ajuns comite al județului Arad, rang de la înălțimea căruia va face panegiricul primului președinte al Societății Canalului de Mori „Josef Nador“, Faschò Jòsef decedat în 1866.

⁶⁴ Marki S., *op.cit.*, vol.II, 1895, p. 867.

⁶⁵ Kornel Sorbán, *Monografia Ineului*, Tipografia Franclin, Timișoara, 1934, p. 46.

După moartea lui Faschò Jòsef, i-a revenit onoarea de a fi ales în funcția de președinte a Societății Canalului de Mori, funcție pe care o va păstra până la moartea sa în anul 1901.

Petru Atzél vindea, în 1879, domeniile de la Ineu baronului austriac Klein Ferencz, care la rândul-i, le revindea în 1883 baronului Solymossy Ladislau.

Petru Atzél – portret (ulei/pânză 2,5 x 1,59) – primar al Aradului

Între surorile fraților Atzél, Sofia este cea mai cunoscută, datorită operelor de caritate. A fost căsătorită cu baronul Wodianer.

Gabriela (1829-1871), a fost căsătorită cu contele Szápary Béla. A murit tânără, la numai 42 de ani. Márki S nu ne dă și alte amănunte.

Despre cea de a treia fiică a lui Ioan Atzél, istoricul nu pomenește nimic. Se pare că a murit de timpuriu.

Revenim. În 1883 baronul Solymossy Ladislau cumpără de la baronul Klein Ferencz, domeniile Inelui. De unde provenea familia Solymossy? Înainte de a fi indigenați purtau numele de Falk și trăiau în orașul Győr din Ungaria.

Falk Mateiaș se căsătorește în 1802 cu Holzemeir Maria, iar în 1803 li se naște un băiat pe care îl botează cu numele de Lajos Falk. Acesta învață meseria de negustor și în 1828 se căsătorește cu Schireck Ecaterina. În 1832 au un băiat pe care îl vor boteza Ladislau Falk.

Ladislau Falk moștenește și el meseria de negustor și chiar reușește să strângă o avere foarte mare care îi va permite să cumpere domeniile baronului austriac, Klein Ferencz în 1883. Ladislau Falk fusese indigenat sub numele de Solymossy, primind totodată și titlul de baron în 1877.

Ladislau Solymossy se va ocupa de domeniul de la Ineu, de afacerile cu carne de porc, dar avea timp și pentru politică. A fost pentru o legislatură deputat de orientare liberală în Parlamentul Ungar (Dietă)⁶⁶. Pavel Tripa, autorul monografiei Inelui, îl amintește pe Lică Sămădău ca administrator al turmelor de porci ale familiei Solymossy și totodată om de încredere⁶⁷.

Ladislau Solymossy (Falk) se căsătorește în anul 1860 cu Tereza Horvath, iar un an mai târziu se naște un băiat pe care îl vor boteza cu numele de Ludovic. Acesta se va căsători în 1887 cu Elma Bohus, fiica moșierului Ioan Bohus de la Șiria. Din căsătoria acestora vor rezulta doi copii, un băiat pe numele Tibor și o fată Iris.

⁶⁶ Márki S., *op.cit.*, vol.II, 1895 p. 868.

⁶⁷ P. Tripa, *Trecutul orașului Ineu și a cetății Ienopolei*, Editura Emia, Deva, 2007, p. 88.

Ludovic Solymossy va prelua o parte din sarcinile de administrație ale moșiei, mai ales că tatăl – Ladislau Solymossy – era ocupat cu politica. Dar Ladislau Solymossy se îngrijește să construiască un castel în dealul viilor de la Ineu, iar casa de curte de la Șicula a fost mărită și renovată. În anul 1904 Ladislau Solymossy încetează din viață.

Baronul Solymossy Ludovic moștenește întreaga avere și va deveni foarte activ în viața economică a Ineului precum și ca membru cu greutate în societatea Canalului Morilor „József Nador“, posesor a trei locuri de moară cu 12 voturi (Rovina I, Rovina II și Iermata). În anul 1908 este ales în funcția de președinte al Societății Canalului de Mori, funcție pe care o deține până în anul 1914.

În 1913 se încheie tranzacția între baronul Solymossy și Löwy Marcus prin cumpărarea de către Löwy Marcus a moșiei de la Iermata și a morii de la Mocrea.

Ludovic Solymossy moare într-un spital din Budapesta în 1928. La moartea baronului Ludovic, Tibor primește moșia de la Ineu cu moara Rovina I, iar Iris rămâne cu proprietatea moșiei de la Mocrea și a castelului.

Tiberiu Solymossy vinde după îndelungi pertractări, moara Bălușca (Rovina I) lui Gheorghe Mărușter. Actele finale sunt semnate în 1935 la 21 decembrie cu CF 2776 și prezentate Adunării generale din 12 ianuarie 1937, pentru ca noul proprietar, Gheorghe Mărușter să intre în rândul membrilor asociați ai Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din Județul Arad, cu drepturi depline conform art. 6 din Statute⁶⁸.

Gh. Mărușter va moderniza tehnologia de măcinăș prin instalarea unei turbini hidraulice de tip Francis, care se poate vedea în vatra morii. În loc de pietrele de măcinăș, se vor monta valțuri aduse de la firma Ganz din Budapesta.

Într-o scrisoare adresată președintelui Sindicatului Canalului de Mori, în anul 1929 luna februarie ziua 1, petentul își expune punctul de vedere în mai multe chestiuni arzătoare ale funcționării Canalului. Precizează că nu este de acord cu schimbarea cheii de proporționalitate. În contextul dat, informează conducerea Sindicatului, despre invenția sa.

în rândul al doilea, eu am putut după multe osteneți să inventez
un nou sistem de turbine de apă care până la o anumită cădere
de apă este superioră turbinelor și roților de apă aflate în
acum atât în ceea ce privește costul cât și în extragerea energiei din
căderile de apă, prin urmare probabil voi fi singurul asprant
arondării morii din Șicula, și ținând seama că micșorarea
ei se va întâmpla prin ridicarea roților mele, mi voi oferi
multe 5000 lei arandă anuală și plus spețele întocmirii canalului
nici în cazul eventualelor modificări a cheii, prin urmare prin
apropape Vă-ți putea aduce servicii Statului Român, mi am
plui cheia care am plătit timp îndelungat și dau o parte
datori grele, o simțitoare micșorare.

Eu deosebită stima
Gheorghe Mărușter

Jocsig 929 111

**Extras din scrisoarea lui Ghe. Mărușter către Adunarea generală a Sindicatului
Canalului de Mori din februarie 1929**

⁶⁸ A.N. Arad, fond cit., f. 24.

Am apelat la două persoane care au lucrat ani de zile la Moara Bocsig și nu numai. Este vorba de Ion Cornea din Voivodeni și Grec Sabin din Mânerău. I-am întrebat dacă au cunoștință despre folosința unei turbini de apă – invenția lui Gh. Mărușter – folosită la Moara Bocsig. Răspunsul a fost nu. Mi-au povestit de o altă inovație aplicată de Gh. Mărușter. Ea a constat din ridicarea nivelului apei din Canal printr-un prag de fund și un nivel ridicat la stăvilarul de pe cracul morii (canalul de exploatare), care însumat ajungea la un nivel cu cca 0,75m, peste cel acordat prin construcție. Ridicând nivelul apei la cele două stăvilare creștea căderea de apă la roata morii cu cca 0,75 m. S-a mărit, astfel, energia primită la roata morii (sau turbină), și implicit (Ne_f) puterea efectivă a crescut.

În anul 1934 îl găsim pe Gh. Mărușter ca membru în consiliul de administrație al S.A.E. (uzinele electrice din Ineu, Chișineu Criș, Ghioroc – Pâncota, Periam, Făget), toate cu sediul în Arad. Postul de președinte va fi ocupat de ing. Gh. Șincai, apoi de Gh. Mărușter din 1944.

În ședința din 9 mai 1945, Gh. Mărușter, „în calitate de membru și director al acestei uzini“ electrice din Ineu, propune un plan de viitor pentru producerea curentului electric, folosind energia apei Crișului Alb, prin exploatarea potențialului energetic al Canalului Morilor. Vine cu propuneri tehnice concrete, o estimare valorică a acestor amenajări în cuantum de 390.000.000 lei⁶⁹.

Planul era o utopie, ceea ce îl determină să publice în ziarul „Libertatea poporului“, anul II, nr. 81/1 iunie 1945, pag. 2, acest „plan de viitor pentru producerea curentului pentru iluminat și în ceea ce privește folosința industrială.“

Planul de amenajare a Canalului Morilor în 1-4 puncte, prevedea: lărgirea Canalului de mori la capacitatea de transport a apei de 10m³/sec., când la data propunerii, Canalul nu prelua la priza de la Buteni, mai mult de 1,8m³/sec. apă. O altă propunere viza mărirea prizei de captare de la Buteni pentru a putea prelua volumul de apă propus în planul dir. Gh. Mărușter. La acea dată Gh. Mărușter ocupa funcția de președinte al Sindicatului Canalului de Mori din județul Arad, cu sediul în Ineu.

Mai propunea ca în locurile morilor actuale (la acea dată) – folosind clădirile morilor – să fie construite 7 centrale electrice⁷⁰.

Gh. Mărușter a fost o fire activă, implicându-se în activități profesionale foarte diverse, dar și în acțiuni cetățenești sau de interes local.

Gh. Mărușter va fi ales președinte al Sindicatului Canalului de Mori în anul 1939 în adunarea generală extraordinară din 25 mai, funcție pe care o deține până la Naționalizarea tuturor mijloacelor de producție din 11 iunie 1948. Societatea Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din Județul Arad este abolită, și odată cu ea întreg edificiul funcționării acestui Canal după 115 ani.

Permiteți-mi să inserez un material propriu prezentat în anul 2007, care făcea referire la posibilitatea implementării unei *zone de agrement* în jurul morii Bălucana. Suprafața de teren (arabil) al morii este de peste 23 ha. Mai exact 23.739 mp conf. C.F. nr. 3794 sub top. nr. 1588-1590.

Terenul are o pantă lină, diferența de nivel poate ajunge până la 3 metri. Există la acest moment un eleșteu cu pește. Au mai fost săpate încă două mici eleștee dar fără a fi funcționale. Alimentarea cu apă se face din Canalul Morilor, prin cădere liberă. Suprafața mare care poate fi amenajată ca zonă de agrement permite alimentarea cu apă a bazinelor și a tuturor serviciilor anexe cu cheltuieli minime. Situarea locației aproape de două localități care nu dispun de zone de agrement, accesibilitatea ei directă din DN 79/A, m-a determinat în a așterne pe hârtie câteva din ideile care pot asigura succesul unei zone de agrement, amenajată pe linia Canalului Morilor. Mai mult, stau la dispoziția celor dispuși să investească în această industrie fără fum.

⁶⁹ I. Codău, *Un om pentru o cauză – Pavel Dârlea*, Editura Brumar, Timișoara, 2011, p. 277.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 303-305.

Extras C.F., Moara Bălucana și averea imobilă de 23,79 ha

OBIECTIVELE ZONEI DE AGREMENT

1. Amenajarea de bazine de înot atât pentru adulți cât și pentru copii.
2. Amenajarea unui bazin de dimensiuni olimpice, terenul permite desfășurarea unui asemenea obiectiv.
3. Curățirea eleșteului cu pește și amenajarea de pontoane pentru pescuit sportiv.
4. Amenajarea celor două minieleștee pentru menținerea recoltei de pește în mediul lor natural.
5. Amenajarea pe canalul în derivație a unei piste de hidrobiciclete.
6. Amenajarea a două sau trei suprafețe de teren pentru locuri de plajă prin aducerea unui nisip de cea mai bună calitate, sau gazon.
7. Alimentarea cu apă se poate face prin tuburi PVC.
8. Menținerea unei calități a apei din bazine conform normelor de igienă prin montarea de filtre la tuburile de aducțiune.
9. Montarea de dușuri pe laturile bazinelor.
10. Folosirea energiei solare pentru încălzirea apei de la dușuri și bazine.
11. Construcția unor căsuțe de vacanță de tip familial.
12. Amenajarea de terase semiînchise cu bucătărie și bar iar specialitatea casei va fi peștele gătit.
13. Amenajarea unor chioșcuri de distribuire a băuturilor răcoritoare și a presei.
14. Amenajarea drumului de acces (cca. 200m) prin lărgirea acestuia pentru a permite intersectarea autovehiculelor.
15. Amenajarea de locuri de parcare.
16. Salon TV.
17. Teren pentru tenis de câmp.
18. Mese pentru tenis de masă.
19. Teren de volei care poate fi folosit și ca miniteren de fotbal.
20. Concerte muzicale de calitate la sfârșit de săptămână.

De la Arad și până la Moneasa nu mai există asemenea locuri care să poată fi amenajate și transformate într-o oază de petrecere a timpului liber, cu ștrand, locuri de plajă, posibilitatea de a pescui și toate celelalte facilități.

Clădirea de moară rămâne prin excelență factorul decisiv și obiectivul turistic primordial în acest areal. Ce, cum, modalitatea de abordare a acestui monument de construcție hidrotehnică – ca și celelalte mori de pe linia Canalului – prilejuiește o dezbatere aprofundată în care trecutul morii și viitorul ei să fie punte peste vreme și în vreme.

Cea de-a opta moară construită este cea de la Seleuș, în aval de localitate, pe canal în derivație. O clădire mare cu două etaje care beneficia de o turbină de tip Francis. În vecinătatea proximă a clădirii de moară, se găsește clădirea tehnică, care adăpostea locuința morarului și magazia de depozitare a cerealelor.

Moara Seleuș (foto 2009)

În respectul pentru litera și spiritul documentelor, mă întorc la primii zeci de ani de funcționare a morilor de pe Canal. Toate morile – la începuturi – au funcționat, angrenate de roțile cu zbatari. În funcție de puterea de antrenare a unui număr de roți de moară (pietre de moară) și de cantitatea de măcinș în 24 de ore, s-a stabilit raportul de contribuție.

După apariția motorului cu abur, a motoarelor Diesel, a folosinței curentului electric, morile hidraulice s-au ajutat de aceste realizări ale industrializării, pentru a spori puterea instalațiilor de măcinare.

În anii 1890 se produc mecanisme noi (valțuri) pentru a spori capacitatea de măcinș. Tot în această perioadă apar și turbinele hidraulice, care în mod progresiv, vor înlocui vechile roți de apă cu zbatari de lemn, ale morilor de pe Canal. După 1920, aproape toate morile vor avea instalate valțuri pentru măcinat și turbine hidraulice.

Emblema firmei GANZ din Budapesta – constructoarea mecanismelor

Ceea ce încerc să explic în această descriere minimală, este dotarea tehnică cu care s-au înzestrat morile după 1920.

Moara de la Olari este cea de a noua moară construită pe linia Canalului. Localitatea Olari era inclusă în domeniul Pâncota al Contelui Wenckheim József cumpărat de la erarial. Clădirea morii, cu un etaj, nu era impunătoare precum suratele ei. Proprietarii pe care i-a avut moara Olari după 1900, nu s-au aplecat asupra întreținerii construcției, ci numai a exploatării utilajelor de măciniș, iar după 1948, în numai câțiva ani au rămas doar zidurile fundației.

Ruinele Morii Olari

A zecea moară este cea de la Șimand – Nădab. De fapt este moara construită între cele 2 localități, pe partea dreaptă a Canalului Morilor.

În 1926 se prezintă ca o adevărată colonie industrială așezată lângă linia ferată principală și șoseaua Arad-Oradea. Moara de la Nădab – o clădire cu două etaje - , avea în folosință un teritoriu de 12 jug.cad. În afară de clădirea morii mai existau încă vreo 15 construcții de clădiri mai mici care serveau unor scopuri economice, locuințe pentru personal, locuință pentru morar și o îngrășătorie de porci cu o capacitate de (1200 capete). Moara avea instalat un *mehanism* modern și avea posibilitatea de a măcina 1,5 vagoane cereale zilnic. Instalația modernă consta din o turbină hidraulică Ship – puternică – ajutată de un motor diesel.

Moara Nădab (foto 2006)

Ne apropiem de limita de vest a fostului comitat Zărand-Arad și vom găsi cea de-a 12 moară la Șiclău. Situată în hotarul comunei Șiclău lângă comunicația vicinală, departe de sat și de calea ferată. Clădirea morii cu trei etaje era mai extinsă și mai masivă decât cea de la Nădab. Pe lângă moara propriu zisă mai existau încă opt clădiri cu scopuri tehnice și administrative. Moara dispunea de o instalație primitivă și neproductivă reușind să macine cca. 20-25 q zilnic. Moara a lucrat mai mult pentru comună și pentru necesarul fostului domeniu.

Am alăturat cele două mori, deoarece ele au fost construite pe domeniul Palatinului Ungariei, Iosif de Habsburg, iar actul fundamental a fost semnat de împuternicitul palatinal (1833) Kiss Josef procurator al domeniului Chișineu, în locul arhiducelui, iar Convenția din 1842 de Pálfalvi Albert procurator chezaro-crăiesc.

Moara Socodor, construită între Nădab și Șiclău, este a unsprezecea moară de pe linia Canalului. Domeniul Socodor și domeniul Pil-Vârșand este primit de la erarial – pentru serviciile aduse Coroanei – de Johan Georg Harruckern.

Vedere canal și Moara Socodor

Harruckern a urcat toate treptele carierei militare. Datorită lui se construiește cetatea Aradului (cea veche). În 1723 obține indigenatul maghiar, titlul de baron (1724) și drept bonus, o moșie cu 95 localități situate în 3 comitate. Devenit furnizor (de alimente) al armatei austriece, în 1717, colonizează localitatea Aletea (Élek) – primită și ea prin danie imperială – cu 56 familii de germani din zona Baden-Württemberg. În perioada 1734-1857 organizează târgul autonom din Gyula (Jula Germană). În 1790 familia Harruckern dispăre – neavând urmași – toate proprietățile rămânând conților Wenckheim.

Wenckheim Iosif (1733-1803), conte, consilier imperial și cancelar al Austriei Inferioare, este trimis în teritoriile anexate imperiului ca și înalt funcționar. Devine ginerele baronului Harruckern, prin căsătoria cu fiica acestuia, din care vor rezulta 3 fii: Iosif, Ioan Gheorghe și Francisc. În 1781 împăratul Iosif II-lea îi naturalizează ca cetățeni maghiari, pentru a-i ridica în rang nobiliar. Ei vor moșteni întreaga avere a familiei Harruckern.

Pentru a ne lămuri care este personajul – domnul de pământ – ce va pune umărul la construcția Canalului, vom urmări linia genealogică a familiei Wenckheim.

Iosif Wenckheim – fiul – are la rându-i trei fii. Al doilea este Iózsef Anton (1780-1850), ajuns camerarius regal, la a treia soție are o fiică pe care o va boteza Cristina, ca și pe mama ei moartă la 1849. Cristina – fiica – se va căsătorii cu Friederich Wenckheim. Se purta endogamia!

Iosif Anton Wenckheim se va ocupa de domeniul de la Socodor, iar prin împuternicit, Naráy Antal (1795-1866), avocat și scriitor născut în comitatul Baranya, semnează Convenția de la 1842.

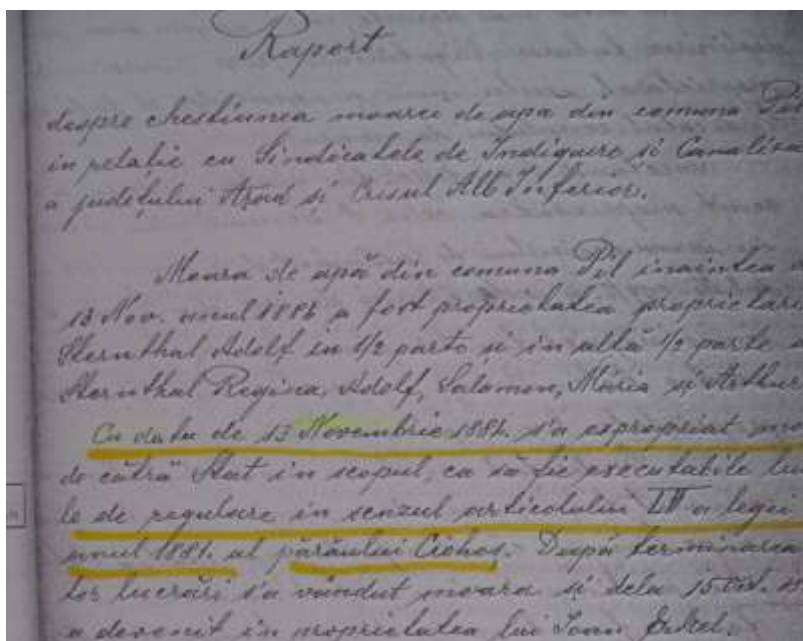
A treisprezecea moară și ultima construită este cea de la Pilu – Vârșand, situată pe partea stângă a Canalului Morilor. Contractul de asociere din 1833 este semnat de Neumann Ferencz în calitate de Fiscal al domeniului Gyula-Vârșand și de locțiitor al doamnei de pământ din Pilu Mare: Névery Elekné.

Moara de apă din Pilu, înainte de 13 noiembrie 1884, a fost în proprietatea familiei Sternthal Adolf în 1/2 parte și cealaltă jumătate (1/2 parte) aparținea de: Sternthal Regina, Adolf, Salamon, Maria și Arthur.

Ruinele morii de la Pilu

Moara a fost expropriată de către stat în scopul regularizării pârâului Ciohoș cu data de 13 noiembrie 1884. Lucrările de regularizare a canalului Ciohoș au fost prevăzute în Legea L II din 1881. Ciohoșul înainte de a fi folosit drept pat al Canalului Morilor, a fost o Ierugă, care avea și rol de colector al apelor pluviale. Prin lucrările executate asupra pârâului Ciohoș, s-a dat posibilitatea funcționării ca și Canal deschis, adică a continuării naturale a Canalului Morilor.

Raport de expropriere a Canalului Ciohoș (cont. 4, f. 69)

Moara din Pilu s-a vândut în 15 octombrie 1887 – după terminarea lucrărilor la Canalul Ciohoș – iar proprietarul morii a devenit Ioan Erkel. La moartea sa din 1912 moara a fost lăsată prin testament celor opt urmași a lui Ioan Erkel. Moara a rămas în proprietatea familiei până în 1924, an în care a fost cumpărată de Petru Botaș din Pilu.

Să încercăm a ne lămurii de ce locurile de moară, respectiv Săcești și Moroda, chiar dacă nu au mai fost construite vreodată, sunt trecute la plata contribuției, după un anumit număr de unități de roți de moară.

Începem cu Buteni II (Săcești). Sub această denumire o găsim în toate documentele vremii când este vorba de stabilirea contribuției în funcție de cheea de proporționalitate. Moara Buteni II trebuia construită pe domeniul baronului Dietrich și de către acesta. Cheea de proporționalitate a fost stabilită în Adunările generale din 27-29 iunie 1833, respectiv 21-22 iunie 1841. Locurile de moară au fost grevate cu aceleași drepturi și obligații, în aceleași condiții ca și când moara ar fi fost construită.

Această contribuție a fost trecută în sarcina morii de la Buteni I, și așa va rămâne până în anii (1938 – 1940).

Aceiași lucru se va întâmpla cu moara de la Moroda, la care nici măcar nu a fost pregătit terenul pentru începerea construcției. La capitolul „Mori“, am vorbit despre morile de la Rovina I (Bălukana) și Rovina II – cunoscută fiind ca moara de la Mocrea. Familia Atzél care cumpărase domeniul Ineului, cu Mocrea, Iermata și Moroda, trebuia să construiască cele trei mori. Ne-o dovedesc semnaturile puse de cei trei Atzél, pe Actul de Asociere din 1833 și Convenția din 1842. Contribuția echivalentă a locului de moară – cea neconstruită de la Moroda – a trecut în sarcina morii de la Mocrea (Rovina II).

Cum s-a ajuns la alegerea celor două locuri de moară? La proiectarea și trasarea liniei Canalului de moară, măsurătorile au arătat o diferență de nivel accentuată între localități. Asta însemnând o viteză sporită a apei pe Canal și implicit o putere energetică mai mare, care să antreneze roțile celor două mori, dacă s-ar fi construit. Locul numit Săcești – așa cum este cunoscut de localnici – a fost ales între Buteni și Bârsa unde diferența de nivel este de 4,25m, iar între Ineu și Seleuș, Canalul are o diferență de nivel de 3,76 m, și astfel localitatea Iermata s-a ales cu loc de moară.⁷¹

La construcția Canalului ing Beszéses și echipa lui s-au mai confruntat cu o problemă majoră. În zona de deal – despre care am mai făcut vorbire – văile și pâraiele au fost deversate direct în Canalul Morilor. În general au debite foarte mici care completează nivelul apei din Canal. Situația se schimbă – uneori dramatic – atunci când precipitațiile sunt foarte mari și continue într-un răstimp dat.

Una din văile care adună un volum foarte mare de apă, când natura se dezlănțuie, este valea Hodișului. Debitul văii, în astfel de cazuri, poate depăși debitul apei din Canal. Preluarea acestui volum de apă în albia Canalului, ar avea urmări cu consecințe deosebite, atât pentru malurile Canalului cât și pentru terenurile agricole.

Din punct de vedere tehnic, s-a luat măsura de subtraversare a văii Hodișului la km 10, a Cigherului la km 44 și a canalului Matca la km 50, adoptându-se soluția sifoanelor. Aceste sifoane au fost construite mai târziu, inițial (în soluția originală) apa din aceste puncte traversa Canalul pe jgheaburi de lemn.

La sifoanele de la Cigher și canalul Matca s-au prevăzut descărcări de siguranță, apa evacuată fiind condusă prin canale de fugă și reintrodusă în cele două pâraie.

Pe structura cadru a acestor sifoane, au existat plăcuțe de cupru în care erau încastrate cotele Canalului Morilor, raportate la nivelul M. Adriatice. Acele tăblițe au dispărut.

⁷¹ Gaal J., *op.cit.*, vol. II, 1898, p. 436.

Sifonul de subtraversare a Văii Hodișului

În procesele verbale ale Societății Sindicatului de Mori dresate de-a lungul timpului, membrii Societății au ridicat problematica aluviunilor aduse de văile și pâraiele ce se descarcă direct în albia Canalului. Toate materialele aduse de apele acestor pâraie colmatau albia Canalului, fiind necesară curățirea albiei aproape an de an. Propunerea consta în construirea de jgheaburi de lemn care să traverseze Canalul, conducând apa direct în albia Crișului Alb. După anii 1970 la unele pâraie cu debit mai mare la precipitații cum sunt: Potoc la pescăria Bocsig deversată în albia Crișului, valea Rovina deversată în Gut și condusă în albia Crișului, subtraversarea Canalului se face prin tuburi de beton de mare capacitate de preluare a apei.

Canalul Morilor – ca realizare hidrotehnică – a fost amintit în multe lucrări de specialitate. M. Botzan îi acordă Canalului Morilor aproape două pagini. Voi cita din lucrare.

„Canalul Morilor, cu o lungime de 84,5 km, pornește de la stăvilarul de priză, aflat pe stânga Crișului amonte de Buteni...”⁷².

„Construit inițial numai în scop hidroenergetic (acționa la un moment dat 48 mori)...”⁷³.

M. Botzan continuă cu proiectul *Davidescu*, ca o replică modernă la această realizare hidrotehnică a Canalului Morilor.

„Pe scurt, ing. A. Davidescu propunea în 1912 un mare canal gravitațional, derivat din Siret la Adjud și atingând Bucureștiul, după ce colecta în trecere, în zona de contact dintre coline și câmpie, apele tuturor râurilor dintre Putna și Argeș. Prevăzut cu canale derivate spre marea curbură a Dunării, acest canal urma să irige 900.000 ha din Câmpia Bărăganului.

Bazat pe o concepție tehnică complexă și foarte modernă, proiectul prevedea amenajarea și exploatarea integrală a apelor, atât pentru irigații, cât și pentru hidroenergie și navigație. Erau prevăzute patru centrale hidroelectrice, însumând aproximativ 200.000 CP și o rețea navigabilă pe aceste canale, însumând 1600 km, inclusiv legătura București-Dunăre...

⁷² M. Botzan, *Apele în viața poporului român*, Editura Ceres, București, 1984, p. 290.

⁷³ *Ibidem*, p. 292.

...Fezabilitatea proiectului este dovedită de studii recente, desigur la niște parametri actualizați și altfel fundamentați, iar interesul pentru realizarea sa va fi, neîndoiește, stimulat de procesul accentuării crizei de energie pe care o trăiește societatea contemporană. Este suficient să arătăm că o aducțiune gravitațională economisește în procesul de irigare aproximativ o treime din consumul de energie, deloc neglijabil pentru o suprafață în jur de 150.000 ha, vizată în prezent.⁷⁴

Această construcție hidrotehnică, Canalul Morilor din județul Arad, are la rându-i prozele. Ne amintim că într-o pagină anterioară, Gh. Mărușter propunea exploatarea potențialului hidroenergetic al Canalului. Cele 7 centrale hidroelectrice ar fi beneficiat de o putere instalată de 3016 CP, forța medie continuă fiind de circa 2800 CP.

Nu mai revin asupra – aș spune – imposibilului acestei mărețe propuneri. Știu însă foarte bine că în anii '80 ai secolului XX-lea, circula ideea construirii unui baraj la Joia-Mare – stăvilind furia apelor Crișului Alb – care ar fi avut multiple funcțiuni. Lacul de acumulare format la finalizarea barajului ar fi putut asigura un debit constant în albia Crișului Alb și pe Canalul Morilor, mai ales în perioadele de secetă.

Factorii decizionali, împreună cu factorii responsabili, cu toți aceia ce-i vor binele și existența perenă a Canalului Morilor, vor trebui să-i redea istoria, măreția, farmecul și bucuria de a-l avea în județul Arad.

⁷⁴ M. Botzan, *op.cit.*, p.292.

CĂDERILE DE APĂ LA ROȚILE MORILOR

Pentru a pune în mișcare roțile morilor în parametrii de funcționalitate, într-o linearitate constantă a debitului de apă aduționat la roata morii, trebuia ca roata morii să ia un procent cât mai mare din energia brută a apei din Canal, la un volum de 2,5m³/s. Adică, performanța morii depindea de energia lucrativă pe care o putea dezvolta – la început – roțile cu zături ale morilor, și, mai târziu, turbinele hidraulice instalate la aproape toate morile.

Puterea hidroenergetică consta în volumul de apă pe care îl primeau roțile morilor și înclinația pe care o avea – prin construcție – canalul de aducțiune, canalul de exploatare, cracul morii (în vorbirea locală).

Căderea apei la roata morii este diferența între nivelul apei superioare (înălțimea apei) la stăvilarul morii – situat pe canalul de exploatare (de aducțiune) - cu rol de închidere și reglare a volumului de apă la roata morii, care trebuia să fie constant în valoare unitară de 2,5m³/s, și adâncimea inferioară la care apa avea impact cu roata morii.

Ing. Beszèdes calculase pentru fiecare moară, în funcție de poziționarea pe curba de nivel a fiecărei mori, înclinația care se putea da Canalului de aducțiune la roata morii, sau altfel spus, calculase căderea de apă la fiecare moară prin planul de construcție.

Conform măsurătorilor realizate la punerea în funcțiune a morilor și consemnate de Gaal Jenő, diferența de cădere a apei între cele două puncte extreme ale Canalului: de la distribuitorul din „Buttyin“ și până la vărsarea lui din nou în Crișul Alb la Vărșand, este de 50,909 m., cădere absolută, care cuprinde căderile de apă la fiecare moară și înclinația terenului de la o moară la alta.

Cum acest Canal fusese proiectat să-și continue curgerea și în Comitatul Bekes, lucrare ce se va realiza după 19 ani, ing. Beszèdes a calculat diferența de nivel între localitatea Pil (Comitatul Aradului) și Gyula – unde urma să fie construită prima moară din Comitatul Bekes – a cărei valoare era de numai 0,28 m.

Iată datele măsurătorilor consemnate de Gaal Jenő:

1. de la distribuitor la moara Buteni	1,549 m.
2. înclinația (căderea) la moara Buteni	1,79 m.
3. de la moara Buteni la moara Bârsa	4,25 m.
4. la moara Berza	1,79 m.
5. de la moara Berza la moara Algyest	2,15 m.
6. la moara Algyest	1,71 m.
7. de la moara Algyest la moara Monyoro	1,58 m.
8. la moara Monyoro	2,12 m.
9. de la moara Monyoro la moara Bokszeg	1,47 m.
10. la moara Bokszeg	1,66 m.
11. de la moara Bokszeg la moara Rovina	0,69 m.
12. la moara Rovina	2,18 m.
13. de la moara Rovina la moara Boros-Jenő	1,05 m.
14. la moara Boros-Jenő	4,12 m.
15. de la moara Boros-Jenő la moara Szöllös	3,76 m.
16. la moara Szöllös	2,18 m.
17. de la moara Szöllös la moara Varsand	1,70 m.
18. la moara Varsand	2,05 m.
19. de la moara Varsand la moara Nadab	1,37 m.
20. la moara Nadab	3,08 m.
21. de la moara Nadab la moara Székudvar	0,83 m.

22. la moara Székudvar	2,61 m.
23. de la moara Székudvar la moara Siklo	0,28 m.
24. de la moara Siklo la moara Péel	2,26 m.
25. la moara Péel	1,93 m.
26. de la moara Péel la moara Békés	0,28 m.
	Total 51,189 m.

În timp căderile de apă la morile hidraulice de pe Canal vor suferi mici ajustări. La 9 mai 1850 căderea apei la roțile morilor era următoarea:

*De la 9 mai 1850 până în ziua de azi
totalul unităților este 70 1/2.
Căderea și forța hidraulică disponibile
la morile este următoarea (1850)*

Moara	I		II		
	cădere m	puterea HP	cădere m	puterea HP	
Guleni I	2.32	77.5	23.0	23.0	
Guleni II	—	—	—	—	La gol
Büssa	1.80	60.0	18.0	18.0	
Szilvási	2.10	70.0	21.0	21.0	
Munkács	1.95	65.0	19.5	19.5	
Röcsig	2.15	71.5	21.5	21.5	
Rovina	2.00	66.5	20.0	20.0	
Imen	4.10	137.0	102.5	102.5	
Tornala	—	—	—	—	La gol
Selous	2.10	70.0	52.5	52.5	
Thörsand	2.00	66.5	50.0	50.0	
Nedab	2.60	86.5	65.0	65.0	
Szardos	1.97	65.5	49.0	49.0	
Szolán	2.25	75.0	22.5	22.5	
Föld Mész	2.11	70.0	52.5	52.5	

Tabel al căderilor de apă la roțile morilor, 9 mai 1850

De-a lungul vremii, la anumite perioade de timp, s-au mai făcut măsurători ale căderilor de apă la mori. Prin adresa nr. 3021/13-XI-937 expediată către Ministrul Agriculturii și Domeniilor București, Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb transmite starea de fapt referitoare la energia brută a Canalului, și H.P. exploatată de mori.

ROMÂNIA

MINISTERUL AGRICULTURII ȘI DOMENIILOR
DIRECȚIUNEA AGRICULTURII

SERVICIUL AGRICOL AL JUD. ARAD

Dosarul și Nr. dv. *1041* Data dv. *13-11-937* Dosarul și Nr. nostru în ce privește în legătură *3021* Data *13-11-937*

Privește *1944*

Domnule Șef Avocat,

La adresa D-Voastră No. 2761/937, avem onoarea a vă transmite în original tabloul cuprinzând scrierile din jud. Arad.-

La ședința ținută de Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb, s'a hotărât asupra stabilirii energiei brută a canalului, precum și asupra H.P. exploatată de mori.-

DIRECTORUL SERV. AGRICOL
ING. AGR. INSPECTOR *[Signature]*

SUBDIRECTOR
ING. AGR. ȘEF *[Signature]*

D-Sale
D-lui Șef Avocat al Serviciului
Contencios

Adresa poștală:
A R A D.

Adresă care însoțea Tabloul cu H.P. exploatată de Mori

Acest tablou cuprinde căderea apei la fiecare moară, în urma măsurătorilor făcute în perioada 25-27 august 1937. Din tabloul întocmit descifrăm: puterea instalată, puterea exploatată și energia lucrativă pe care o iau morile din energia brută totală a apei din Canal.

Tablou.

Loc de moară	Cădere bruta m	Cădere efectivă m	Energia la captivitate de apă 25°C		Energia brută de apă HP	Energia brută de apă %	Energia lucrativă din cea totală %	Proportia contribuției actuale		Observații
			HP	%				69 unități	scălea în %	
Buteni I	2,57	-45	85,5	64,7	11,16	13,00	2	2,90	Turbina.	
Buteni II	—	loc de moară	—	—	—	—	2	2,90	Niciodată nu s-a construit	
Bărea	4,70	-40	56,6	41,6	7,57	3,34	2	2,90	Roată	
Aizani	4,80	-30	60,0	44,0	7,82	3,64	2	2,90		
Mănerău	4,85	-20	62,6	45,5	8,23	3,74	2	2,90		
Bocsiș	4,95	-20	65,0	46,7	8,48	3,85	2	2,90	Turbina	
Insul Remeș	4,66	-34	55,5	41,4	7,22	3,37	4	5,80		
2EA - I	3,70	-32	42,0	31,4	4,63	1,90	4	5,80		
(Mocrea)	—	loc de moară	—	—	—	—	4	5,80	Niciodată nu s-a construit	
Săleuș	2,64	-36	54,6	41,0	7,12	3,29	6	8,70	Turbina	
Clăuș	2,64	-36	54,6	41,0	7,12	3,29	6	8,70		
Nădăb	2,16	-40	72,0	54,0	9,59	4,93	9	13,00		
Socodor	2,27	+27	75,6	56,6	9,56	4,45	8	11,00		
Siclaș	—	—	—	—	—	—	8	11,00	Nu funcționează de vreme 2 ani	
H	—	—	—	—	—	—	8	11,00	Actual în funcțiune pe 1/2 putere	
Total	25,00	—	78,1	59,6	100,00	100,00	69	100,00		

*Ca raport de efect se poate
calcula în % la valoarea 100%*

Oficiul Tehnic al Institutului
Canal de Peștii și Căpșani Arad

Tabloul explicativ al căderilor de apă, a energiei brute și a HP exploatate de mori

Iată descrierea din fișa tehnică a morii de la Mănerău. „Concesionatul nivel al apei superioare este 123,60 m, al apei inferioare 121,65 m, cădere brută 1,95 m, așadar disponibilă putere a apei $N_{disp} = \frac{1,95 \times 2500}{75} = 65$ HP. Presupunând cu gradul de efect este 0,30% $N_{eff} = 65 \times 0,30 = 19,5$ HP⁷⁵.

Se mai impune o precizare. Așa cum se observă în toate situațiile tehnice cu referire la mori, găsim două locuri de moară, Buteni II (loc numit Săcești) și Iermata; mori care nu s-au mai construit niciodată, însă aceste locuri de moară erau grevate de îndatoriri și drepturi.

Toate modificările făcute la mori de către proprietari, s-au făcut în ideea de a mări puterea lucrativă a utilajelor, după cum am consemnat la capitolul mori. Aceste schimbări au constat în înlocuirea roților echipate cu zbaturi prin montarea de turbine hidraulice, iar a pietrelor de moară cu mecanisme moderne și productive (valțuri).

Propunerea de modificare a unităților de contribuție bazată pe căderea de apă la fiecare moară și votată în unanimitate, deci schimbarea cheii de proporționalitate după numărul de roți – propunere respinsă în cursul unui secol și mai bine de existență -, ar fi fost un câștig pentru proprietarii de mori, dacă nu ar fi intervenit momentul 11 iunie 1948. Era o propunere conformă cu realitatea vremii, în sensul că morile hidraulice își pierduseră mult din aura cu care se obișnuiseră, iar în războiul cu morile mecanice au pierdut teren.

Ultimul inventar al morilor de pe Canal și căderile de apă la mori, s-a făcut în 1984 de către prof. univ. Florin Dumescu – hidrolog la „Oficiul de gospodărire a apelor Arad“ la acea vreme – pe care vi-l propun spre a putea fi comparat cu cele anterioare.

⁷⁵ Fișa tehnică de funcționalitate a Morii de la Mănerău, 1923 (fond privat).

Principalele caracteristici ale morilor de apă

Nr. crt.	Denumirea	Căderea netă (m)	Echipamentul hidromecanic	Utilizarea actuală
1.	Buteni	1,8	turbină	moară
2.	Bârsa	1,8	turbină	părăsită
3.	Aldești	1,8	turbină	părăsită
4.	Mânerău	2,1	roată cu zături	părăsită
5.	Bocsig-amonte	1,7	turbină	magazie
6.	Bocsig-aval	2,2	turbină	părăsită
7.	Mocrea	4,1	turbină	MHC
8.	Seleuș	2,2	-	magazie
9.	Olari	2,0	turbină	dezafectată
10.	Nădab-Șimand	3,1	turbină	magazie
11.	Socodor	2,2	-	moară electrică
12.	Șiclău	2,3	-	dezafectată
13.	Pilu	2,0		dezafectată

Total: 27,3 m

Quid podest (Cui folosește)? Ar putea fi o întrebare, dacă nu retorică, ironică, poate. Am moștenit o construcție unică pentru vremurile în care a fost realizat. Este un monument tehnic și totodată operă de artă. Putem să construim pe ceea ce a fost, pe ceea ce am avut și nu am întreținut, pe un trecut pe care nu-l putem respinge și nu putem face abstracție de el, ca atare, trebuie să ni-l apropiem, pentru că este al nostru. Este o istorie vie – Canalul încă mai trăiește – din care putem învăța. Acest Canal și aceste Mori au avut o viață care la rândul lor a dat viață multor generații. Canalul și Morile sunt un TOT UNITAR. Haideți să-i dăm respectul cuvenit.

Căderile de apă la morile de pe Canal – atâtea câte mai sunt – ar putea fi exploatate în atâtea și atâtea modalități, primind o nouă viață, într-un ritm de secol în care trăim. Cine se înscrie?

Piatra măcinând lent grâul, dădea făina bio (făina vie) sau „lang liszt“, față de cea produsă de mecanismele din metal care contaminatează făina și produsul final.

„Lang liszt“ sau făina de foc (de flacăra) vine din culoarea făinii. Ați privit vreodată focul din cuptorul de pâine, mai exact cea flacăra – vâlvătaie – a focului încins? Făina măcinată de piatra de moară avea cea culoare.

CHEEA DE PROPORȚIONALITATE A CONTRIBUȚIEI LA CHELTUIELILE SOCIETĂȚII CANALULUI DE MORI CRIȘUL ALB DUPĂ NUMĂRUL DE ROȚI DE MOARĂ IDEALĂ

Cu mult înainte de a se încheia și semna Actul de asociere, devenit document istoric de o mare valoare, viitorii membri ai Asociației au purtat nenumărate discuții cu privire la viitorul Canalului după finalizarea lui, al regulilor scrise și nescrise, care să statueze activitățile Asociației ce vor governa buna funcționare a Canalului. Și asta pentru ca toate cheltuielile suportate de membrii fondatori să nu fi fost în zadar, astfel încât în timp să poată fi amortizate și din buna funcționare a morilor să obțină beneficii. Mai mult această lucrare găsită foarte utilă și foarte bine construită, trebuia să-și demonstreze peste veacuri utilitatea.

Canalul Morilor s-a construit fără ajutorul financiar al statului. A fost prima lucrare tehnică de acest gen și de asemenea proporții pe care statul nu a subvenționat-o. Guvernul regal susținea financiar numai construcția digurilor de apărare și tăierile de buclă pentru regularizarea cursurilor de apă. Fiind construit de persoane private – constituite într-o societate pe acțiuni – era normal să se prevadă o cotă de contribuție a cheltuielilor generate de întreținere, de construcție a clădirilor tehnice, poduri, podețe și atâtea neprevăzute apărute de-a lungul anilor. Trebuia găsit un mod de calcul – o chee de contribuție – care să fie echitabilă pentru toți acționarii, acceptată și validată prin votul unanim al membrilor acționari.

Primul pas care stipula proporția de contribuție în cheltuielile comune ale Societății Canalului de Moară, a singuraticelor mori, s-a făcut în ședința din 27 a lunii Sf. Ioan din 1833 a viitorilor membri acționari, când s-a acceptat drept chee pentru dividerea cheltuielilor, numărul de roți de moară ideală.

Această ședință a avut loc cu numai trei zile înainte de parafarea Actului fundamental de constituire a „**Asociației Acționarilor Canalul de Moară, coborâtor din Crișul Alb**“. Acest Contract de Asociere va fi semnat de către domnii de pământ la 30 iunie 1833, iar acei domni de pământ lipsă la această adunare, vor semna Contractul de Asociere la Adunarea generală a membrilor acționari convocată pentru zilele de 2-3 sept. 1833.

Nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării. Toate hotărârile ulterioare ce se vor lua de către membrii acționari în adunările generale ale Asociației, devenită Sindicatul Canalului de Moară, vor fi în spiritul și conforme cu litera și regulile stabilite în Contractul de Asociere.

Art. 2. al Contractului fundamental de asociere precizează: „Pentru atingerea scopului cerut la Canal, suportarea muncilor colective trebuie să corespundă plăților colective, în așa fel, încât contribuția ce revine unui acționar să fie proporțională și conformă cu hotărârea aflată la Registrul Asociației, pe baza cheii de calcul stabilită în funcție de numărul roților de moară, fiind detrasă în proporții egale, după cum fiecare acționar este obligat...“.

Art. 5. vine și întărește regula stipulată la art. 2, precizând: „...membrii asociați sunt datori să suporte cheltuielile pe baza unei anumite *reguli* privind muncile colective, regulă stabilită atât în funcție de numărul roților de moară, considerată drept chee, cât și în funcție de depărtarea morilor...“.

Ulterior vom găsi în art. 6 din Statutele de funcționare ale Sindicatului „Canalului de Moară al Crișului Alb“, următorul principiu cu valoare de articol de lege: Art. 6 din Statute precizează: „Membrii societății sunt aceia cari, conform planului original al Canalului, au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora“.⁷⁶

⁷⁶ M.O. nr. 17/ian. 1928.

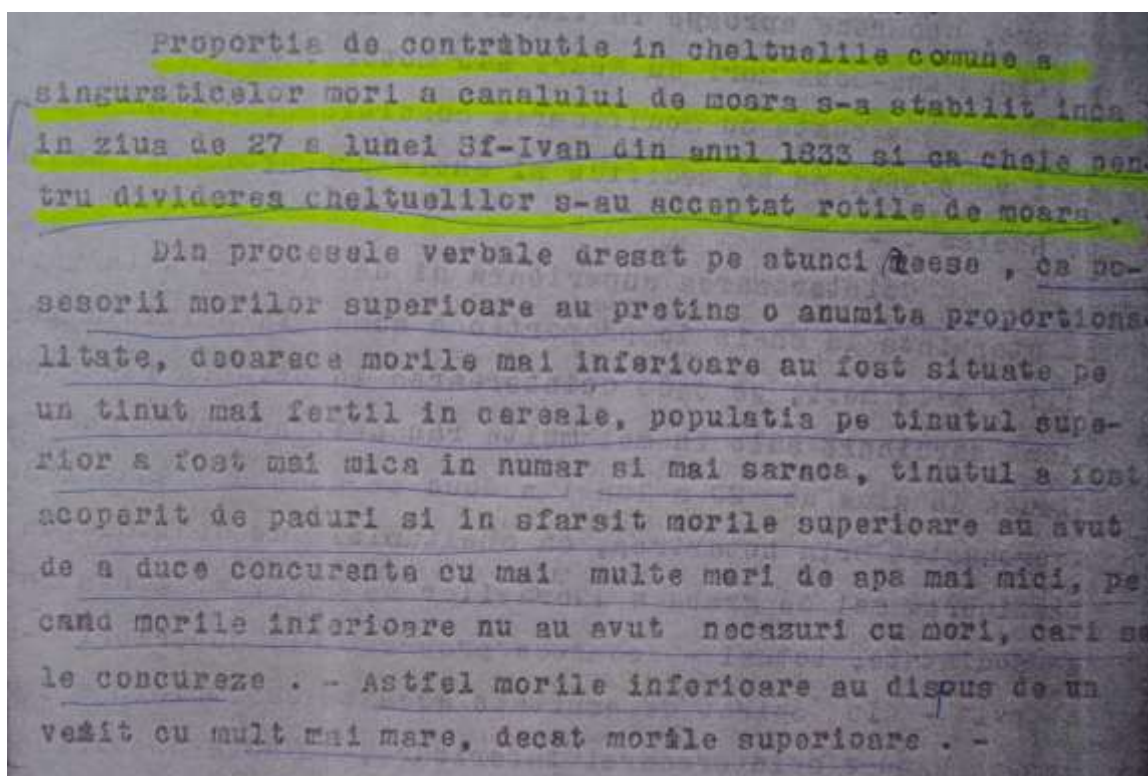
Locul de moară în sine este baza suportării îndatoririlor și a exercitării drepturilor. Articolul 17 din Statute explicitează: „Fiecare proprietar de moară are atâtea voturi cu câte unități (roți de moară) contribuie la spesele anuale a societății”.

Cheea de proporționalitate după numărul roților de moară, este raportul de contribuție al proprietarilor de mori la formarea bugetului asociației, este cota de îndatorare a proprietarului cuvenită după fiecare roată de moară, adică a unităților pietrelor de măcinat pe care le avea fiecare moară.

Cum s-a ajuns la cheea de proporționalitate? Reamintim faptul că la începuturi toți proprietarii aveau la mori roți cu zbaturi de lemn, care învârteau pietrele de moară și astfel cheea a fost stabilită luându-se ca bază numărul acestor unități și nu numai.

Din cuprinsul procesului-verbal dresat la 27 iunie 1833, mai putem constata cum membrii acționari ai Asociației au dorit o anumită proporționalitate, invocând o anumite realitate, regulă stabilită atât în funcție de numărul roților de moară, considerată drept chee, cât și în funcție de depărtarea morilor. Imaginați-vă cum arăta zona colinară și subcolinară a dealurilor piemontane, începând de la Mocrea și până la Buteni, un ținut stăpânit de păduri seculare. Acest ținut va fi cunoscut de aci înainte (începând cu 1833) ca zona morilor superioare.

Morile superioare au pretins o anumită proporționalitate, deoarece pământul din zona superioară era mai sărac în recolta de cereale (în special grâu), populația din ținutul superior era mult mai puțin numerică și pe deasupra săracă. Mai mult, morile superioare aveau un concurent în morile mici de pe toate văile care se varsă în Crișul Alb.

Modalitatea stabilirii cheii de proporționalitate

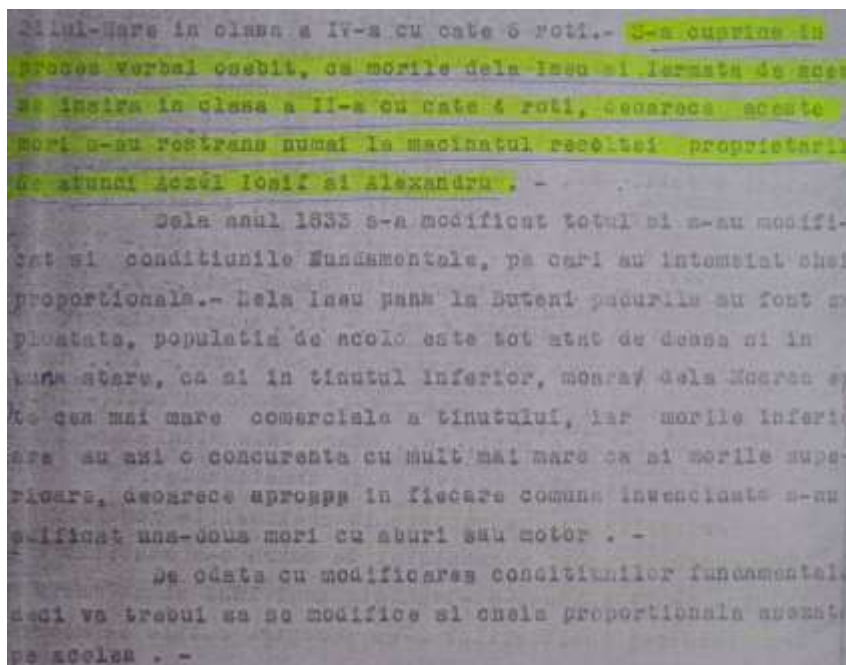
În schimb morile inferioare – construite în zona de câmpie – au fost situate pe terenuri favorabile pentru cultura cerealelor, în special a grâului. Morile inferioare nu au avut concurență în morile mici de genul celor amintite mai sus, iar venitul lor era mult mai mare decât al morilor superioare.⁷⁷ În acei ani încă nu apăruseră cazanele cu aburi, motoarele electrice și nici motoarele Diesel, iar morile hidraulice nu aveau concurență.

⁷⁷ A.N. Arad, fond cit., f. 447.

Adunarea generală a membrilor societari (27 iunie 1833) a statuat o abordare a proporționalității în cheltuielile comune prin care membrii acționari – proprietarii de mori – sunt obligați a contribui la cheltuielile comune după numărul roților de moară ideală. Din aceste considerente de echitate au împărțit morile în 4 (patru) clase și anume:

Clasa I	1. Buteni I	- 2 roți	}
	2. Buteni II (loc gol)	- 2 roți	
	3. Bârsa	- 2 roți	
	4. Aldești	- 2 roți	
	5. Mânerău	- 2 roți	
	6. Bocsig	- 2 roți	
	7. Rovina – Ineu	- 2 roți	
Clasa II	8. Ineu – Mocrea	- 4 roți	}
	9. Iermata (loc gol)	- 4 roți	
Clasa III	10. Seleuș	- 5 roți	
	11. Zărand	- 5 roți	
	12. Nădab – Șimand	- 5 roți	
Clasa IV	13. Socodor	- 6 roți	
	14. Șiclău	- 6 roți	
	15. Pîlu Mare	- 6 roți	

În cadrul dezbaterilor Adunării generale, s-a stipulat în mod deosebit, ca moara de la Ineu-Mocrea și locul de moară Iermata să fie trecute în clasa a II-a cu câte patru roți, deoarece moara Ineu își restrânge măcinatul recoltelor cerealiere numai la necesitățile proprietarilor de atunci: Atzél Alexandru și Iosif.

***Condițiile fundamentale s-au schimbat,
numai chea de proporționalitate a rămas aceeași***

Aproape în totalitate, toate procesele-verbale dresate în adunările generale ale asociației consemnează – e un leit motiv – problematica proporționalității și echității contribuției la bugetul

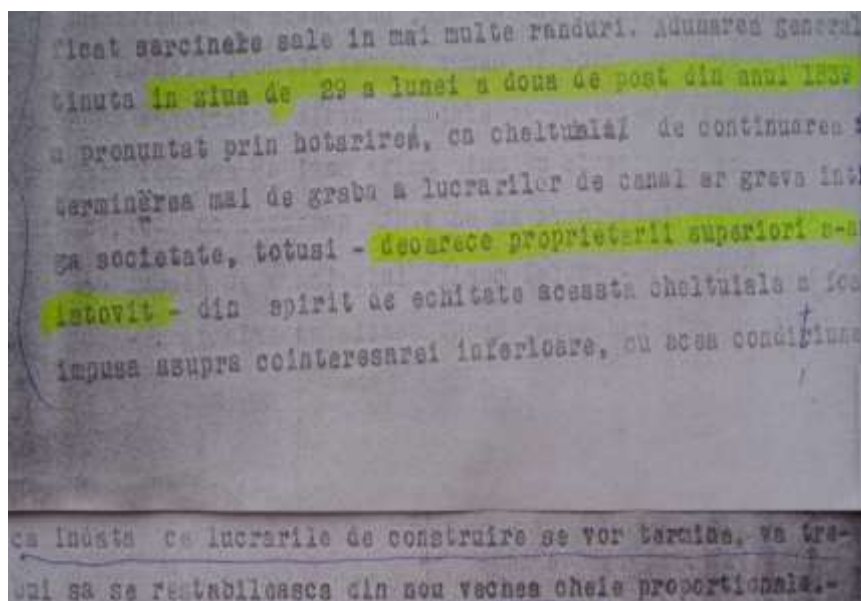
asociației. Au fost foarte multe discuții și controverse referitoare la numărul roților de moară a singuraticelor mori și implicit la stabilirea contribuției corespunzătoare în raport cu numărul roților de moară.

Nu este nimic anormal și neortodox în acest demers al acționarilor de a fi cât mai echitabili atât în drepturi cât și în îndatoriri. De altfel nu aveau nici o informație despre un lucru asemănător, despre o realizare hidrotehnică asemănătoare, și cu atât mai mult despre ce urma să de întâmple după finalizare. Deciziile erau numai ale lor. Dacă deciziile luate erau bune – și istoria ne-a dovedit că da – lucrarea va transcende vremile și noi ne bucurăm de această realizare.

Voi aminti câteva din procesele verbale ale adunărilor generale care au statuat numărul roților de moară și a contribuției după numărul de roți.

- proces-verbal dresat în ziua de 2 luna Sf. Nicolae din 1833
- proces-verbal dresat în ziua de 5 luna Sf. Iacob din 1834
- proces-verbal dresat în ziua de 3 luna Sf. Gheorghe din 1837
- proces-verbal dresat în ziua de 29 aprilie 1839
- proces-verbal dresat în ziua de 4 luna Sf. Iacob din 1840
- proces-verbal dresat în ziua de 21-22 iunie 1841

Ce se întâmplă în anii care urmează? Lucrările la canal se află în grafic, merg bine, însă cheltuielile lucrărilor de continuare și mai ales dorința de a grăbi mersul lucrărilor la Canal, greva întreaga societate și ca atare trebuia mărită contribuția proprietarilor. Deoarece proprietarii de mori din zona superioară au fost sleiți de puteri – se îndatoraseră prea mult – din spirit de echitate, aceste costuri suplimentare au fost transferate asupra posesorilor de mori din zona de câmpie.

Hotărârea Adunării generale din 29 aprilie 1839

Adunarea generală din 29 a luni a II-a de post (Paște) din anul 1839, ia hotărârea de impunere asupra proprietarilor de mori inferioare – mărirea cotei de contribuție – dar cu acea stipulațiune, ca această hotărâre să nu aibă nici o consecință, nici cu privire la divizarea interesului comun, nici privitor la modificarea bazei de contribuție. Inițial a fost o hotărâre provizorie până la finalizarea lucrărilor, dar în timp nimeni nu a mai putut-o schimba⁷⁸. În noile condiții impuse de lipsa resurselor financiare în construcția Canalului, s-a impus un plus de contribuție de 1 (una roată ideală de moară) asupra morilor din: Seleuș și Zărand – Olari; de 1½ (una și jumătate roată de moară) asupra morilor din: Nădab, Șiclău, Socodor și Pilu Mare.

⁷⁸ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 447, 448.

Canalul era pe terminate dar și resursele financiare ajunseseră la fundul sacului, așa că în cadrul adunării generale din 4 a luni Sf. Iacob, din anul 1840, s-a mărit din nou cota de contribuție cu o ½ (jumătate) de roată ideală, pe ultimele 4 mori enumerate.

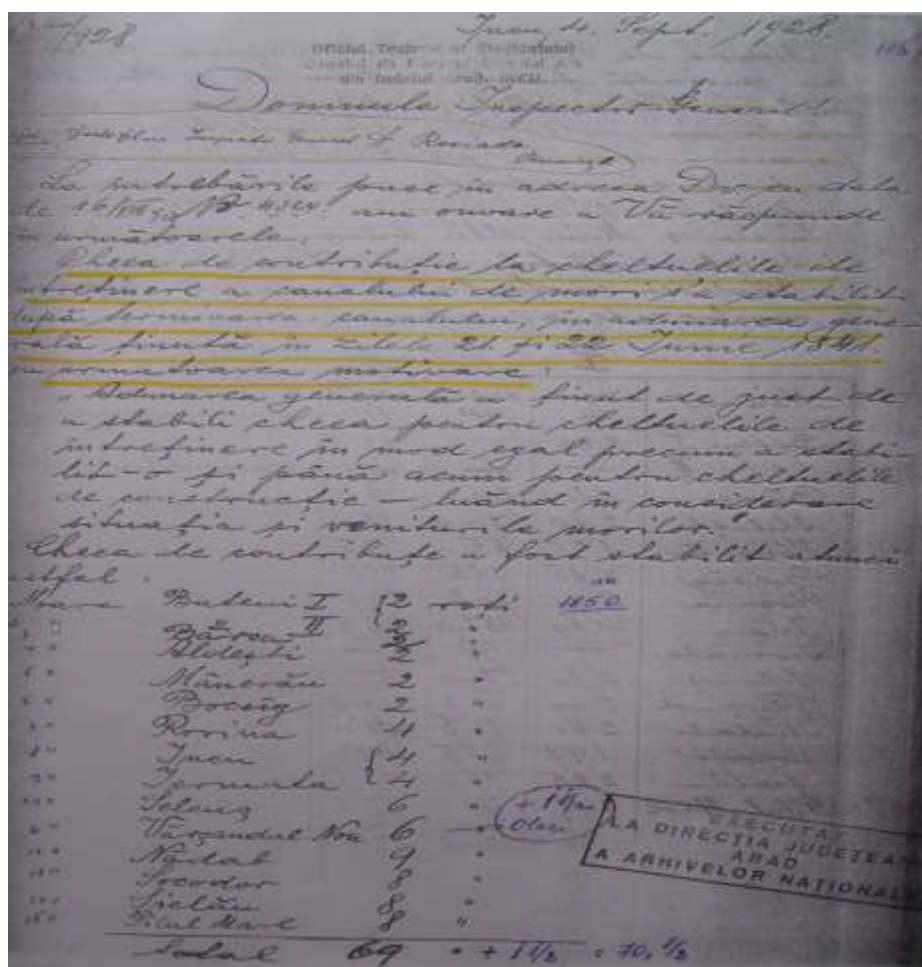
Și hotărârile luate în adunarea generală din anul 1840, prevedeau ca această mărire de contribuție, acest plus ideal impus pe roțile morilor inferioare, le-ar fi grevat pe acestea până la finalizarea lucrărilor de construcție a Canalului.

La umplerea Canalului cu apă, pe întreaga lungime la 5 nov. 1840, situația proporționalității cheii de contribuție era următoarea:

1. Buteni I	-2 roți	8. Ineu – Mocrea	- 4 roți
2. Buteni II	-2 roți (loc gol)	9. Iermata	- 4 roți (loc gol)
3. Bârsa	-2 roți	10. Seleuș	- 6 roți
4. Aldești	-2 roți	11. Olari	- 6 roți
5. Mânerău	-2 roți	12. Nădab	- 7 roți
6. Bocsig	-2 roți	13. Socodor	- 8 roți
7. Rovina	-2 roți	14. Șiclău	- 8 roți
		15. Pilu	- 8 roți

Cheea de contribuție se va modifica foarte curând, dar numai pentru 2 mori, cea de la Rovina I (Bocsig) și Nădab cu câte 2 (două) unități fiecare. Adunarea generală ținută în zilele de 21 și 22 iunie 1841 este cea care parafează cheea de contribuție la cheltuielile de întreținere a Canalului de mori, după terminarea acestuia cu următoarea motivare:

„Adunarea generală a ținut de just de a stabili cheea pentru cheltuielile de întreținere în mod egal precum a stabilit-o și până acum pentru cheltuielile de construcție, luând în considerare situația și veniturile morilor“.

Numărul unităților de roți de moară în septembrie 1928

Așadar, cheea de proporționalitate nu a fost hotărâtă nici în Contractul fundamental din 30 iunie 1833 și nici la Convenția (Compromissum) din 15 iulie 1842. În art. 2 din contractul de asociere nu este vorba de stabilirea cifrică a cheii proporționale a numărului roților de moară pe fiecare proprietar; „Suportarea acestora (a cheltuielilor) va fi comună, în mod proporțional după numărul roților de moară.“

Această proporție numerică s-a înscris de-alungul timpului în procesele verbale ca o rană deschisă pentru morile din câmpie și s-a referit la număr de roți ideale repartizate în raport cu rentabilitatea, situarea geografică, aportul singuraticelor mori.

Adunările generale ale Asociației Canalului de Mori, n-au făcut altceva, decât să stabilească pe fiecare moară singuratică, cheea de contribuție conformă cu numărul roților de moară. Stabilirea numărului roților de moară ale singuraticelor mori și cheea proporțională de suportarea sarcinilor (contribuției) ce revine pe fiecare proprietar de moară n-au fost și nu s-au putut hotărâ decât în cadrul adunărilor generale. Toate acele hotărâri, decizii, care au consfințit de facto și de jure sarcinile de contribuție pe fiecare moară, au fost aduse cu unanimitate, ceea ce demonstrează caracterul unitar și manifest de voință unanim contractuală.

Pentru a ne lămuri care a fost mărimea contribuției pe roți, cum a fluctuat de la an la an, apelăm la istorici. J. Gaal: „Cât timp cheltuielile (anuale) au rămas moderate și așteptările proprietarilor de moară au fost corespunzătoare (veniturile).

După 1870 – în schimb – veniturile morilor din câmpie nu i-a mai mulțumit pe acționari (proprietarii s-au mai schimbat), iar la conducerea asociației au venit oameni noi. Salariile au fost mărite iar numărul paznicilor a fost sporit.

Pentru întreținerea malurilor Canalului morilor, nici Asociația, și nici acționarii n-au făcut dovada unei atenții corespunzătoare.

De la sfârșitul deceniului al VII-lea până la sfârșitul deceniului al IX-lea au crescut mult cheltuielile anuale pentru întreținerea Canalului. Sporiseră numărul de poduri peste Canal. Ing. Benedikty raportează la 31 iulie 1872 un număr de 34 de poduri față de cele existente în ianuarie 1840 în număr de 21.

În zona de câmpie a crescut interesul pentru morile cu aburi ceea ce a dus la scăderea veniturilor morilor hidraulice. Timp de 30 de ani (1865-1895), salariile au crescut, cheltuielile așșderea, rezultând o nemulțumire generală față de suma totală a cheltuielilor”⁷⁹

S-a cerut mereu în cadrul lucrărilor Adunărilor generale, procedura de îmbunătățire a statutelor Asociației, dar fără urmări. Status quoul a funcționat.

Iată un tablou al contribuțiilor proprietarilor de mori pe unitatea de roată de moară:

- 1 nov 1840-31 oct 1841	70 fl/roată	x 65 unități
- 1 nov 1841-31 oct 1847	50 fl/roată	x 69 unități
- 1848-1850	52.50 fl/roată	x 69 unități
- 1851-1865	52.50 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1864 face excepție	82.52 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1866	64.50 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1870	361.72 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1880	66.99 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1890	52.59 fl/roată	x 70 ½ unități
- 1895	110 fl/roată	x 70 ½ unități.

⁷⁹ Gaal J., *op.cit.*, vol II, 1898, p. 433-434.

4/Cotizațiunile anuale votate în adunările
 nerale din toamnă pe fiecare roată erau următoarele:

1922	votat la 6 Iunie.....	1600	lei
1923	" 1922/Dec/21.....	2500	"
1924	" 1923/Dec/20.....	8000	"
1925	" 1925/I/24.....	10000	"
1926	" 1926/III/25.....	13500	"
1927	" 1927/I/29.....	13000	"

la care se adaugă 5% pentru augmentarea fondului de
 iar în adunările generale din 29 Iunie 1923 și din
 1924 sau votat un spor respective supliment pentru
 1925 pe roată lei 1250 iar pentru anul 1924 pe roată
 4000.

Valoarea cotizației pe unitatea de roată pentru anii 1922-1927

Numărul unităților de contribuție va rămâne același (70 ½) până în anul 1934.

Mărimea contribuției pe unități de roți de moară – a cuantumului ei – se stabilea în adunările generale de toamnă, pentru anul următor. Nemulțumirile membrilor asociației, erau crescânde, veniturile morilor se diminuase, dar au crescut cheltuielile. Urmarea a fost abandonul unor lucrări importante de întreținere și consolidare a liniei Canalului, diminuarea volumului de apă la roata morii, iar albia Canalului prost întreținută (necurățată).

Neplata contribuțiilor după numărul de unități cu care erau creditați proprietarii, îngreuna realizarea și celor mai arzătoare lucrări pentru buna funcționare a Canalului. Ne reamintim doar refacerea prizei de captare a apei din Criș din amonte de Buteni. Și exemplele pot continua.

Cheea de proporționalitate după numărul roților de moară – după cum aminteam – a fost punctul cel mai nevralgic al dezbaterilor din adunările generale. Așa s-a întâmplat la adunările generale din 1844 ziua de 20 octombrie, în anul 1848 ziua de 21 mai, dar fără să fie luată vreo hotărâre validă.

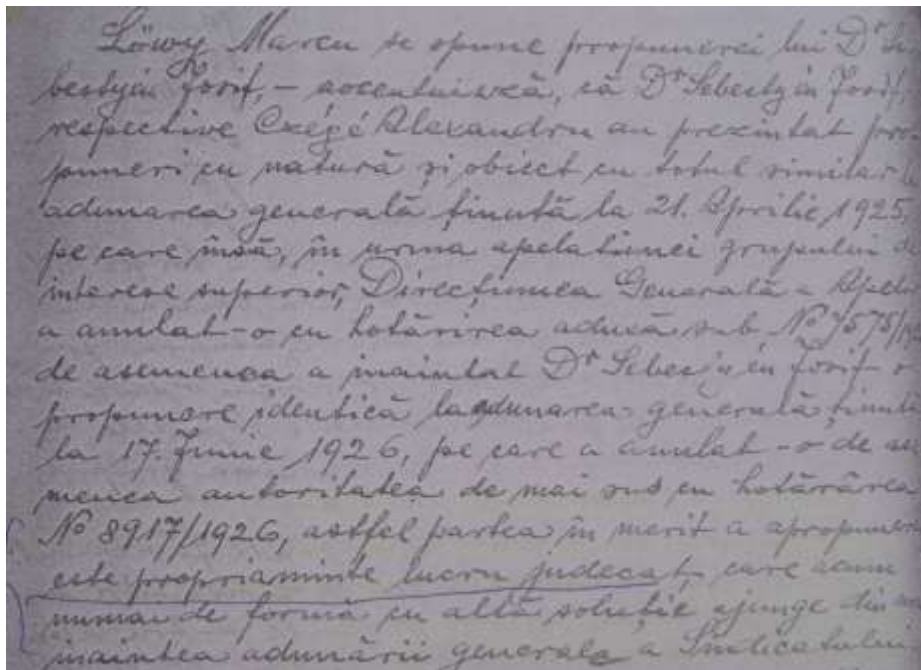
Competința roților de moară se va mai schimba, dar numai asupra morii din Seleuș, în adunarea generală din 9 mai 1850, când a fost impusă cu 1½ (una și jumătate) unități (de roată), sub motivația că ar întrebuința mai mult cu o roată⁸⁰. Această impunere trebuia să fie temporară, conform înscrisurilor din procesul verbal. Procesele verbale din 10 iulie 1854 și 26 mai 1856 ale adunărilor generale dovedesc faptul că utilizarea acestei roți a fost sistată. Cu toate întâmpinările făcute de-alungul timpului, plusul de impunere a grevat proprietarii morii din Seleuș până în anul 1934.

A se vedea facsimilul (pag. 67) care prezintă numărul de unități cu care s-a operat timp de 94 de ani, cu toate încercările membrilor acționari de a reduce numărul unităților de contribuție.

Începând cu 9 mai 1850 se va opera cu un număr de 70 ½ unități, reflectând numărul voturilor exprimate de membrii acționari.

⁸⁰ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 448, 125, 382

Aseastă porție se află înscrisă în procesele verbale (ale adunărilor generale) anterioare și post încheierii Tratatului de pace de la Trianon. Deosebirea a intervenit doar la schimbarea proprietarilor de mori. Orice propunere de schimbare a cheii de proporționalitate a rămas fără susținere, invocându-se prevederile Actului fundamental. Așa s-au petrecut lucrurile în anii 1868, 1887, 1909, 1911, 1913, 1917, și ori de câte ori s-a pus problema schimbării cheii de proporționalitate.

Intervenția proprietarului Morii de la Mocrea, Löwy Marcu

În adunările generale ținute la 21 aprilie 1925 și 17 iunie 1926, s-a dezbătut cu argumente pro și contra modificarea cheii proporționale de contribuție. Hotărârea adunării generale a fost adoptată cu majoritate atât în aprilie 1925 cât și în iunie 1926. În urma apelului făcut de proprietarii de mori din sectorul superior, hotărârea adusă cu majoritate în ziua de 12 aprilie 1925, a fost anulată de Ministerul Lucrărilor Publice sub nr. 7575/1925, iar hotărârea din 17 iunie 1926, adusă cu majoritate, a fost anulată de același minister cu nr. 8917/1926⁸¹, cu acea motivare că: „hotărârea și votul majoritar nu reflectă manifestarea de voință a cel puțin două treimi (2/3) dintre proprietarii de mori conform art 23 al.5 din Statutele de funcționare a Sindicatului de mori“. Citez formularea din aliniatul 5: „La modificarea statutelor și contractarea împrumuturilor se cere majoritatea absolută a tuturor interesaților, iar la pronunțarea schimbării situațiunii, a scopului, a disolvării sau la contopirea cu alte societăți se cere majoritatea de 2/3 a tuturor voturilor“⁸².

S-a atras atenția proprietarilor de mori, de către juristconsultul asociației – și nu o dată – că modificarea cheii de contribuție nu se poate face prin modificarea statutelor, așa după cum s-a putut vedea. „Suportarea cheii proporționale constituie raportul de drept stabilit în contractul fundamental, nici una dintre statutele societății nu a dispus și nu dispune în ceea ce privește cantitatea suportării cheii proporționale și astfel drepturi și îndatoriri înrădăcinate în actul fundamental, nu pot fi schimbate prin modificare de statute.“⁸³

Chiar dacă răspunsul a fost negativ din partea Ministerului Lucrărilor Publice, în Adunarea generală din 4 iulie 1927 dr. Sebestyén Iosif, proprietarul morii din Seleuș, cere modificarea cheii de contribuție. Adunarea generală hotărăște înaintarea propunerii dr. Sebestyén Iosif, aprobată cu

⁸¹ *Ibidem*, f. 384

⁸² M.O. nr. 17/ian. 1928.

⁸³ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 448 verso.

24 ½ voturi pentru și 18 contra. La acest proces verbal se vor anexa copiile Contractelor fundamentale din 30 iunie 1833 și 15 iulie 1842 și traducerile acestora⁸⁴.

Ministerul Lucrărilor Publice ceruse mereu date și informații după 1922, referitoare la Canal, Statutele acestuia și regulile de funcționare și exploatare. Pentru prima oară Sindicatul Canalului de Mori transmite Bucureștiului, copia și traducerea celor două Acte fundamentale sub titulatura de „Procuratura Sindicatului Canalului de Moară“.

Proprietarul morii din Seleuș, dr. Sebestyén Iosif, de la cumpărarea morii, conform C.F. nr. 1424/1925, a dus o adevărată campanie de a schimba cheea proporțională de contribuție în raport cu energia primită. El spunea: „Dreptatea severă, poate fi singurul factor decisiv la divizarea sarcinilor între întreprinderile industriale formate pentru câștig, aceasta pretinde, ca, cheea proporțională să se impună asupra celor interesați“⁸⁵.

Convingerea interioară o aveau toți proprietarii de mori că în atâția zeci și zeci de ani de funcționare, morile au trecut prin diverse procese de transformări, de modernizări, de modificări – inclusiv a aportului energetic – prin instalarea de motoare ajutătoare. Într-un secol de existență a Asociației Canalului de Mori, s-au schimbat atâția proprietari, dar un singur lucru nu s-a modificat: cheea de proporționalitate a contribuției.

Ultima încercare majoră – după cum am consemnat – s-a petrecut în cursul anului 1927 la 29 ianuarie. Au mai fost discuții și controverse în anii ce au urmat, mentalitățile se mai schimbaseră și aproape în toate luările de cuvânt, se cerea renunțarea la numărul de roți de moară drept chee de proporționalitate, în favoarea energiei primite pe fiecare roată de moară. Au venit anii războiului mondial (al II-lea) și preocupările proprietarilor de mori erau cu totul altele. În această perioadă de restriște și pentru mori, în funcția de președinte al Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb, a fost ales Gh. Mărușter, proprietar al morii de la Rovina (Bălucana), un om plecat la drum în acest sindicat din funcția de picher, mai întâi proprietar al morii de la Bocsig împreună cu fratele său Florea Mărușter și apoi a cumpărat de la baronul Solymossy moara de la Rovina (Bălucana), conform contractului încheiat în 1935 C.F. nr. 3794.

punerea făcută de ... și bazată pe caderea de ...
 spa a fiecărei mori, luând fiecare metru cadere ...
 spa o unitate iar în cazurile de fracțiuni de
 peste 1/4 metru cadere se rotunjește la o unitate
 astfel cheea de contribuții la întreținerea cana-
 lului începând cu anul 1948, va fi următoarea:

		unitati	/fost	unitati/
1	Mocra Guteni	3	"	3
2	Barsa	2	"	2
3	Aldesti	2	"	2
4	Manerau	2	"	2
5	Bocsig	2	"	2
6	Bălucana	2	"	3
7	Ineu	4	"	6
8	Seleuș	2	"	4
9	Olari	2	"	6
10	Nadab	3	"	4
11	Socodor	2	"	3
12	Elesteul Ineu	2	"	2
13	Seleuș	2	"	2

**Numărul de unități aprobat în
Adunarea generală din 23 martie 1948**

În Adunarea generală din 18 februarie 1948, se formează o comisie pentru modificarea statutelor, urmând ca această comisie să fie completată cu delegații cultivatorilor de orez și proprietarii de eleștee, inclusiv cooptarea acestora ca membrii ai Sindicatului cu drepturi depline.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 385.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 384.

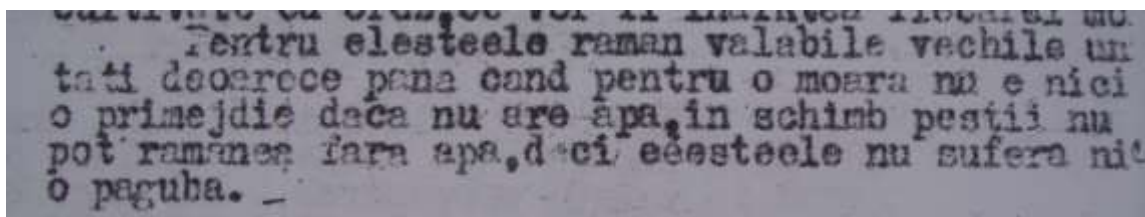
Motivația consta în faptul că pe timpul verii, culturile de orez și eleșteele foloseau o cantitate mare de apă din canal, pentru a mai rămâne îndeustulă și pentru punerea în mișcare a roților de moară. Propunerea făcută de Gh. Mărușter a fost acceptată în unanimitate și este bazată pe căderea de apă (energia primită) a fiecărei mori, astfel:

- fiecare metru cădere de apă = o unitate;
- fracțiunile de peste $\frac{1}{4}$ metru cădere se rotunjesc la = o unitate

Iată cheea de contribuție rezultată în urma votului unanim, începând cu anul 1948. În cadrul aceleiași Adunări generale s-a hotărât suma de 10.000 lei de unitate pentru mori, la care se calculează o reducere progresivă, în raport cu micșorarea debitului de apă.

1. Moara Buteni	3	unități minus %	30.000 lei
2. Moara Bârsa	2	-//- 5%	19.000 lei
3. Moara Aldești	2	-//- 10%	18.000 lei
4. Moara Mânerău	2	-//- 15%	17.000 lei
5. Moara Bocsig	2	-//- 20%	16.000 lei
6. Moara Bălucana	2	-//- 25%	15.000 lei
7. Moara Ineu Löwy	4	-//- 30%	28.000 lei
8. Moara Seleuș	2	-//- 35%	13.000 lei
9. Moara Olari	2	-//- 40%	12.000 lei
10. Moara Nădab	3	-//- 45%	16.500 lei
11. Moara Socodor	2	-//- 50%	10.000 lei
Eleșteul Ineu	3	-//- -	30.000 lei
Eleșteul Seleuș	2	-//- -	20.000 lei

Eleșteele nu au beneficiat de scăzăminte deoarece peștii nu pot fi lăsați fără apă, așa cum se arată în motivația din procesul-verbal încheiat la 23 martie 1948. vezi facsimil.

Statutele Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb, au fost modificate de către comisia aleasă la 23 martie 1948 și vor avea următoarea titulatură (denumire):

**Statutele
Asociației Morarilor și Orezarilor de pe
Canalul Morilor din Ineu, Județul Arad**

Adunarea generală a Sindicatului Canalului de Mori din 12 aprilie 1948 aprobă cu unanimitate de voturi noile Statute de funcționare, precum și cheea de contribuție. Aceste documente împreună cu copiile proceselor verbale ce le-au precedat, au fost trimise Ministerului Lucrărilor Publice din București.

Așteptarea a fost scurtă, iar răspunsul a lovit ca un trăznet nu numai pe proprietarii de mori de la acel moment, dar și întreaga istorie de funcționare și administrare a Canalului Morilor din județul Arad. Acel fulger poartă numele de Legea Naționalizării nr. 119 din 11 iunie 1948.

Restul e tăcere.

FUNCȚIA ȘI ROLUL CANALULUI MORILOR

A face vorbire la trecut despre importanța și rolul Canalului, despre însemnătatea lui, în epoca în care a fost construit, realizarea tehnică în sine, foloasele și folosința de care au beneficiat atâtea generații, este amarnic de trist. Măreția lui a fost uitată, rolul și utilitatea lui ca parte integrantă a peisajului natural în economia județului Arad, a fost trecut la capitolul diverse.

„Nu de moarte mi-este teamă

Ci de veșnicia ei,“ spunea poetul în cugetarea despre viață și moarte, transcrise într-o expresie poetică de o mare valoare filozofică. Rog a mi se da voie de a schimba versul al doilea.

„Nu de moarte mi-este teamă,

Ci de uitarea în derizoriu“.

Încerc să apăr o realizare tehnică care și-a dovedit utilitatea, care a generat viață mai bine de 178 de ani, să zgândăresc inimi și orgolii ale celor ce vor avea răbdarea să parcurgă aceste rânduri, să mă hrănesc cu speranța că într-o bună zi, puțința emoțională (puterea sentimentelor) cu puterea intelectuală și factorii decizionali, vor reuși să fie un tot unitar, pentru a aduce un prinos celor care au făcut posibilul punerii în scenă a acestui monument și în primul rând țaranului român, care prin truda palmelor i-a dat viață.

Actul fundamental de constituire „Contractul de Asociere a Acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de moară – coborâtor din Crișul Alb², tras în Comitatul Nobiliar Arad“, „contract confirmat cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru“ dat în Arad la 30 iunie 1833; stipulează o serie de reguli și norme, stricte și precise; drepturi și obligații ale membrilor acționari, fără echivocuri, deveniți în timp membrii ai Sindicatului de Mori.

Dorința și puțința (economică) a Domnilor de pământ, au avut întâlnire pe parcursul anului 1832, când s-au efectuat măsurătorile, ridicările topo, și a fost întocmit proiectul tehnic de construcție al Canalului Morilor.

Pentru ca, peste timp, această lucrare să dăinuie, iată rezultatul expertizei tehnice oficiale și regale efectuată în zilele de 22, 23 și 24 septembrie 1841:

“legat de importanța realizării tehnice a canalului, ar fi fost găsită fără nici o excepție: potrivită, folositoare și bună, așa că n-ar mai rămâne decât ca această întreprindere îndeplinită cu enorma cheltuială de către acționari, să fie confirmată și prin lege,“...

....,pentru mijlocirea perpetuă a întreținerii acestui Canal Asociaționist, noi subscrișii am statornicit“...⁸⁶

Cei care au gândit, proiectat și realizat acest Canal, l-au văzut ca pe o materializare veșnică, aflat deasupra tuturor intereselor personale, în care orgoliile nu și-au avut locul și rostul.

Iată dar vizionarismul acestor Domni de pământ care au făcut posibilă realizarea unei construcții tehnice unicat pentru acea vreme. Pentru a da Cezarului ce este al Cezarului, trebuie să subliniez cu tot respectul, meritul Domnilor de pământ care au susținut financiar această lucrare. Fiind o lucrare privată, statul nu a investit nici un florin. Legea nr. XVII din anul 1807, (după Fejér Laszlo) intrase în vigoare. Statul susținea financiar doar regularizarea cursurilor de apă și construcția digurilor de apărare.

Canalul fiind construit cu fonduri private, ale membrilor fondatori constituiți într-o Asociație, care de jure nu a fost niciodată dizolvată, acest Canal își aparține sieși de facto și de drept.

Argumente:

- „Fiecare membru asociat, în hotarul său, pe unde trece Canalul, va ceda (dona) în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri (porturi)“, art. 3 Contract Asociere 30 iunie 1833. Acest teren a fost cedat pe veșnicie pentru ca acest Canal să existe și să-și urmeze cursul firesc.

⁸⁶ Vezi Convenția din 15 iulie 1842.

Nimeni și nicicând nu poate revendica măcar un centimetru din patrimoniul Canalului. Este adevărat că proprietarii de terenuri în timp s-au succedat, prin cumpărare sau primit în danie după marea împrumutare din 1921-22. Legiuitorul a specificat că proprietatea dobândită sau cumpărată, se oprește la limita exterioară a malurilor Canalului.

- „La suportarea muncilor colective trebuie să corespundă plăților colective, încât contribuția ce revine unui acționar să fie proporțională, pe baza cheii de calcul stabilită în funcție de numărul roților de moară“ (art. 2 Contract Asociere). Cheea de calcul a contribuției după numărul roților de moară a fost pe larg tratată în capitolul anterior.

Nimic nu a fost lăsat a fi judecat de un arbitraj ulterior. Obligațiile au fost reciproce și nestrămutabile. Cred că aceste principii și reglementările statuate în Actele fundamentale de constituire a Societății, au dat unicitatea acestei realizări, a fost credința în ei înșiși, în perenitatea existenței Canalului de Mori.

Indestructibilitatea Canalului reiese și din art. III al Convenției din 15 iulie 1842. „Precum interesul fiecărui societar al Canalului Morilor este de nedespărțit de al celuilalt, așa și se explică faptul că această Asociație este de neîmprăștiat pe vecie“.

Orice altă interpretare a textului Actelor fundamentale, este nulă și neavenită.

Organismul suprem de conducere a Canalului Morilor, a fost – până la naționalizare – Adunarea generală a membrilor Asociației, și toate hotărârile luate în interesul Asociației au devenit obligatorii pentru membrii ei. Adunările generale erau conduse de un președinte care avea un mandat de 3 ani. „Președintele ales trebuia să fie o persoană străină de interesele Asociației“ (Convenția din 15 iulie 1842, art. VIII).

La aproape doi ani de la finalizarea lucrărilor la Canal, a fost semnată CONVENȚIA din 15 iulie 1842, document pe care unii istorici l-au mai numit și „COMPROMISSUM“. Acest document a fost posibil de elaborat dar și necesar din punct de vedere juridic, urmare a experiențelor acumulate de membrii acționari pe întreaga perioadă a lucrărilor la Canal, precum și în vederea preîntâmpinării unor sincope viitoare în activitatea asociației. Documentul – Convenție – a fost elaborat prin grija Comisarului regal Zichy Ferencz.

În art. II al Convenției se precizează încă o dată, „că această Asociație a fost înființată datorită voinței unanim acceptată a membrilor ei (30 iunie 1833), și, Contractul de asociere este declarat a fi investit cu deplină putere obligatorie, a tuturor punctelor din statut și cu toată puterea pe care o dă conținutul Contractului“. Ajunși aici, în acest punct (art. II) din Convenție, s-a interpolat „Contractul de asociere a acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de Moară coborâtor din Crișul Alb, tras în Comitatul Nobiliar Arad“, cuvânt cu cuvânt.

Contractul de asociere (30 iunie 1833), conține un număr de XIII articole, document care nu a acoperit – de jure – toate activitățile și acțiunile prezente și viitoare ale Asociației. S-a elaborat acest document – CONVENȚIA -, în dorința de a completa golurile din Contractul de asociere și de a reglementa activitatea ulterioară a Asociației. Contractul – Convenție a fost investit cu un număr de IX articole.

Convenția semnată în 1842 vine și ne deschide fereastra spre o înțelegere mai exactă a locului și rolului Morii în patrimoniul Canalului. Art. IV din Convenție statuează unul din principiile care vor governa funcționalitatea Canalului, „linia Canalului Morilor și Morile clădite de-a lungul lui, sunt considerate în *Chip de corp separat* și avere distinctă de posesiunea averii, iar art. V, stabilește regulile jocului. Moara a fost – întradevăr – construită pe cheltuiala proprie a proprietarului de pământ, dar interesele comune ale Asociației sunt mai presus ; „se face cunoscut că Moara a fost dată moșierului de către Asociație, și fără știrea Asociației nu poate fi vândută, și nici o lucrare de schimbare la mori nu poate fi întreprinsă fără confirmarea Asociației“.

În statutele Sindicatului Canalului de mori al Crișului Alb din județul Arad, aprobate în 5 noiembrie 1927 și publicate în M.O. nr. 17 din 22 ianuarie 1928, la art. 6 se precizează : „Membrii societății sunt aceia cari, conform planului original al Canalului, au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora “. Acest drept putea fi dobândit prin succesiune (moștenire), sau prin cumpărare.

Iată un exemplu edificator de respectare a principiilor și prevederilor din Actul fundamental de constituire al societății: Procesul Verbal dresat în ziua de 10 decembrie 1930, cu ocaziunea adunării generale ajurnate ordinare de toamnă, consemnează una din spețele pomenite mai sus.

Doamna Cornelia Goldiș, cumpărătoarea locului de moară de la Socodor, s-a prezentat la Adunarea generală mai susmenționată, fără documente. Președintele Sindicatului de Mori și totodată președinte de ședință avocat dr. Vasile Avramescu, a invitat-o pe doamna Cornelia Goldiș, ca să binevoiască a prezenta Sindicatului în termen de 30 zile contractul de vindere și cumpărare, încheiat referitor la locul de moară din Socodor între contele Iosif Wenckheim ca vânzător și dânsa ca cumpărătoare, în copie autentică de deplină întregime, ca apoi Sindicatul să poată hotărâ în fond primirea doamnei Goldiș ca membru asociat al Sindicatului Canalului de moară.

Atâta vreme cât morile hidraulice de pe Canal nu au avut concurență în morile mecanice care foloseau motoarele cu aburi sau cele electrice, existența și eficiența lor nu era periclitată. În afara concurenței cu morile mecanice, cel mai mare concurent al lor au fost ele însele.

Proprietarii sau administratorii morilor nu au fost receptivi la impactul cu revoluția tehnică, au amânat înnoirea procesului tehnologic de măcinat, nu au făcut nimic pentru modernizarea morii ca unitate industrială, a îmbunătățirii condițiilor de primire, manipulare, așteptare și eliberarea produsului final.

Pentru a exemplifica cele spuse, am să descriu condițiile de la „Moroaca“ Buteni, pe unde am trecut destul de des după anii 90, dar și înainte. Reparațiile făcute în 1925, au vizat modernizarea procesului de măcinat, pietrele de moară au fost înlocuite cu valțuri, roata cu zbaturi a fost înlocuită de turbine hidraulice, ceea ce a dus la creșterea productivității morii. Și clădirea morii a fost reparată capital, dar interiorul morii a rămas neschimbat de la reconstrucția morii din 1850, după incendiul cel mare din 6 august 1849, „care toată a ars, numai zidurile au rămas, focul nici la 8 zile nu s-a stins“⁸⁷. (Mărturia timpului, Iosifu Țiucra, Manuscris)

Interior Moara Buteni

După un secol de existență, Canalul își cerea drepturile: curățirea albiei, întreținerea și consolidarea malurilor, ajustarea canalelor de fugă de la supraplinuri, refacerea sifoanelor pentru a nu mai exista pierderi de apă, siguranța folosinței podurilor peste canal (nu cele ale morilor), reparații capitale la priza de la Buteni aproape după fiecare viitură mare pe Criș ; toate acestea impuneau un efort financiar tot mai mare de la an la an.

⁸⁷ I.Țiucra, *op.cit.*, p. 22.

Concurența cu morile mecanice le diminuase mult din profitul de altă dată. Mai mult, numărul morilor s-a redus, de la 13 la 11. Moara din Pilu a pierit într-un incendiu, în anul 1930, iar moara din Șiclău a fost dată Corpului de Grăniceri și apoi dezafectată. Morile rămase au preluat și cheltuielile ce reveneau celor două mori, mărin și mai mult cota lor de contribuție, plus restanțele – uneori – foarte mari la plata contribuției, îngreunau mersul lucrărilor la Canal.

Inițial, Canalul asigura energia hidrolică pentru punerea în mișcare a celor 13 mori, câte au fost construite în final, față de cele 15 mori proiectate la începutul lucrărilor la Canal. Moarile construite de-a lungul Canalului, sunt clădite pe câte două, trei sau chiar patru nivele, mult mai mari decât suratele lor scoase din albia Crișului Alb. Modul lor de funcționare mult mai complex, permitea punerea în mișcare a utilajelor (mecanismelor) din interiorul clădirii, la un standard cerut de epoca respectivă.

În proiectul tehnic de construcție a Canalului se susținea că: volumul de apă preluat din râul Crișul Alb ar diminua forța viiturilor de pe Criș, și astfel ar proteja terenurile limitrofe Crișului. Realitatea demonstrează contrariul. Când viiturile sunt mari și depășesc cotele de inundații, Canalul nu poate transporta decât un volum de apă de 2,5 m³/s, cantitate pentru care a fost proiectat. Ori tocmai acest debit relativ mare și constant asigura volumul de apă necesar la roata morii.

În al doilea rând; ideea că scopul acestui Canal era doar hidroenergetic, este iarăși greșit acreditată. Utilitatea lui este mult mai complexă și multifuncțională. Colectează apele provenite la viituri din arterele hidrografice mici ce vin din partea de N.V. a dealurilor Depresiunii Zărandului de la Buteni și până la Ineu.

„Pe parcursul zonei de deal, lungă de 30 km, existau 15 pâraie, 5 lacuri cu 25 deschideri, apoi mai existau în această porțiune 7 mori”⁸⁸.

Aceeași funcție a Canalului este prezentată și de prof. univ. Fl. Dumescu: „Pe traseul Buteni-Ineu (26 km), canalul colectează apele din bazine hidrografice ce totalizează o suprafață de 122 km² din Piemontul Cuiedului și terasa stângă a Crișului Alb. Unele pâraie cu suprafețe ale bazinelor relativ mari (Cleciova – 29 km², Potoc – 30 km², trei Holâmburi – 18 km²) debușează în Canal debite de viitură și debite solide importante”⁸⁹.

Canalul preia apa pluvială de pe o suprafață mare, ceea ce generează și un volum mare de apă ce trebuie transportată de Canal. Dacă la priza de la Buteni s-ar ridica stăvilarele și Canalul ar fi umplut la capacitatea maximă posibilă, ce s-ar întâmpla în aval la întâlnirea dintre viiturile de pe Criș cu apa din pâraie ? S-ar inunda terenuri agricole care sunt departe de albia Crișului, producând dezastre mari.

Aminteam ceva mai sus că în această zonă sunt 25 deschideri. Aceste deschideri sunt supraplinurile tăiate în malul drept al Canalului pentru evacuarea gravitațională a supraplinului apei din Canal, în canale colectoare care se varsă în Crișul Alb. Când apa din Canal (Dolmă) atinge nivelul maxim – la coronamentul malurilor – viteza de curgere a apei este mare și aceste supraplinuri nu reușesc să deverseze acest volum de apă.

Rolul de apărare contra viiturilor de pe Crișul Alb prin construirea Canalului Morilor este intrinsecă. Morile de apă de pe râul Criș au fost scoase, inclusiv pragurile lor de captare, care erau adevărate stavile în calea viiturilor și în plus contribuiau la colmatarea albiei Crișului. O dată scoase pragurile de captare apa din Criș a avut liber la curgere.

După 9 decenii de la finalizarea construcției Canalului, vor fi făcute lucrări hidrotehnice pentru irigații și lucrări de desecare prin care se asigura irigarea de loturi de pământ, situate între Canal (malul drept) și albia Crișului Alb. Primele grădini bulgărești apar în anul 1930. Din 1935 Canalul va alimenta prima pescărie, a lui Gh. Dumitru din Pâncota, (33 jugh. cad.) – cea de la Seleuș – urmând apoi altele și altele, pentru ca în anii 80, suprafața luciului de apă destinat pescăriilor să ajungă la 785 ha⁹⁰.

⁸⁸ J. Gaal, *op.cit.*, vol II, p. 435.

⁸⁹ Fl. Dumescu, *Hidrotehnica* 30, nr. 7/1985, p. 214.

⁹⁰ Fl. Dumescu, *Armonii Naturale* III, 2000, p. 454.

În urma studiilor s-a acreditat ideea că, suprafața irigată poate ajunge la 1.000 ha și coroborată cu celelalte utilități ale canalului (debitul de 1,5-2 m³/s apă), se pune întrebarea dacă volumul de apă din canal poate asigura necesarul tuturor utilităților? Din experiența utilizatorilor se poate răspunde afirmativ prin asigurarea unui debit constant de 1,5-2m³/s⁹¹.

În anii 39-40 (sec.XX) „explodează” cultura orezului, care an de an va crește ca suprafață, fiind și rentabilă, mai ales dacă acea parcelă avea funcția de eleșteu cât și cea de cultură a orezului. Cultura orezului va fi tratată în capitolul următor.

S-a creat un impediment prin lipsa apei din Canal pentru folosința Morilor în aval de Seleuș și a altor utilități, prin diminuarea debitului apei în albia Canalului.

Un alt rol cu impact pentru agricultură îl are Canalul Morilor în funcția de colector al apelor provenite din desecări în zona de jos, unde aceste ape sunt adunate de canalele Budier și Poganier – foste ierugi – situate de o parte și de alta a canalului, ale căror ape sunt preluate de Canalul Morilor. Suprafața desecată se întinde pe circa 40.000 ha.

Canalele Budier și Poganier

De altfel rolul de desecare al Canalului este stipulat și în „Contractul de Asocieră” (30 iunie 1833), art. 12 ... „ar urma să desece și să îmbunătățească un teren până acum acoperit de apă“...

Cooptarea cultivatorilor de orez ca membri cu drepturi depline ai Sindicatului de moară, prin modificarea Statutelor în 1948 aprilie 12, nu făcea altceva decât să treacă o parte a responsabilităților administrației Canalului, pe umerii orezarilor. Mersul evenimentelor istorice a venit ca un tăvălug, fără întrebări și motivații.

Naționalizarea nu a rezolvat problemele economice, administrative și de întreținere a Canalului și mai puțin a morilor încă existente, în număr de 11. Canalul și morile nu au aparținut de jure ci numai de facto, organismelor care le-au administrat.

Oricum, chiar și așa orezăriile au avut o perioadă de grație. În schimb pământurile cultivate cu orez s-au degradat – în timp – prin sărăturare, și trebuiau înlocuite prin culturile de câmp.

Revăzând părțile bune și mai puțin concordante cu realitățile unei istorii pe care nimeni nu o putea anticipa, îmi permit să pun în pagină câteva concluzii, fără pretenția de a crede că sunt imuabile.

Funcția hidraulică a Canalului se cam terminase odată cu deceniul al 3-lea sec. XX. Naționalizarea nu a făcut decât să închidă acest capitol.

⁹¹ *Ibidem*, p. 455.

De funcția hidroenergetică a Canalului nu poate fi vorba, deoarece doar la o singură moară – cea de la Mocrea – s-a instalat o turbină în 1982 cu PI de 15 kw, mai apoi fiind abandonată.

În schimb, pentru riveranii care se ocupă de grădinărit precum și pentru proprietarii de eleștee, existența canalului este mană cerească, și, poate, prea puțini știu de sacrificiile țaranului român în realizarea acestei mărețe lucrări hidrotehnice.

Clădirile de pe Canal ale fostelor mori, nu mai pot fi readuse la viață ca mori. Clădirile acestor mori ar fi trebuit reconstruite după planurile originale, pentru că ele aparțin patrimoniului arhitectural, prin valoarea lor arhitectonică, a soluțiilor, a spațiului și locului unde au fost construite și mai ales a măreției pe care o impuneau.

Funcția și rolul Canalului pentru ca el să existe peste timp – trebuie analizate și regândite nu pentru început de secol XXI, ci vizând la un viitor imediat și îndepărtat.

Despre rolul și importanța Canalului în viața comunităților în viitor, modul și puțința de al face mult mai prezent în economia localităților riverane, depinde de curajul și știința cu care vom și să-l punem la treabă.

S-au lansat foarte multe propuneri, am și eu câteva așternute în materialele pe care le-am scris, dar ceva foarte important nu trebuie uitat: UNICITATEA CANALULUI.

Industria fără fum trebuie să acceadă la Canal, dar în condiții de protejare a mediului, foarte drastice. Sunt deja unități care funcționează, dar apele reziduale sunt deversate în Canal. Mai putem vorbi atunci de calitatea apei !

Mai există secții de tractoare, balastiere care își deversează toată mizeria în Canal. Probabil că mai sunt și alte utilități care procedează cam la fel.

Funcționalitatea canalului nu a fost întreruptă nici în cazuri extreme de dezastre naturale, precum marile inundații din luna dec.

1925, când viitura de pe Crișul Alb a distrus pragul de captare (digul construit din bârne de lemn) a apei din râul Crișul Alb. Într-un raport transmis Ministerului Agriculturii și Domeniilor – Direcțiunea Bunurilor – București, președintele Sindicatului Canalului Morilor, avocat dr. Vasile Avramescu, cerea sprijinul și aprobarea pentru reconstruirea unui zăgaz modern, și că „aprobarea propunerii nu poate să fie respinsă de către Minister, deoarece amânarea, eventual suspendarea acestor construcții ar atrage după sine sistarea definitivă al unui ram industrial de mare importanță“, din județul Arad.

Existența și utilitatea canalului nu a fost pusă la îndoială NEVER. Canalul Morilor – ca entitate distinctă – nu poate fi explicat în absența locurilor de moară (a MORILOR). Dincolo de trăirile emoționale ale istoriei și legendelor depănate de generații ce au crescut și trăit cunoscându-i binefacerea, uneori și răbufnirile materializate în inundații, Canalul este unic, iar această Unicitate, în întregul ei, trebuie apărută, educată, cultivată, ca punct de spijin în promovarea

Dr. Vasile Avramescu

Scuze!

Raportul, ca și hotărârea comunei Butești
cu scopul de a înălța crijulul sau inundații
în număr de 305 sup. cad. lucru arătând
ca fapt distinctiv s-a scos la județeano Nica-
Acad - cîciun între kilometri 81-83.
Ca lucrări de arbi - a fost distins pentru
pe pe șoseaua Seliș-Butești cum și s-a scos pe
de la un km.

Parolele dela canalul de moară propuse
de la Sindicatul Canalului de Moară a fost
distinctiv.

Pagubile au se pot evalua pentru, ca
suscumile în unele locuri se găsește
în apă. Tusi cu oarecare aproximare
ar fi între 8-10 milioane.

Apri de la găsirea apelor sau sapori
de la moară distinsă, pagubale.

Butești, în 26 Dec. 1925.

Basila
intar.

și cunoașterea județului Arad; acest Canal poate fi prag de lume și potecă a cunoașterii a ceea ce și cine suntem.

UNICITATEA Canalului nu trebuie alterată, indiferent de hotărârile ce se vor lua. Canalul este parte integrată a peisajului natural a județului Arad și așa trebuie să rămână.

Canalul în întregul lui să fie declarat ca monument de realizare tehnică a epocii în care a fost construit (1833-1840) și arealul Canalului să fie declarată zonă protejată. Educația se face și prin aplicarea legii.

CANALUL ȘI CULTURA OREZULUI

Începuturile culturii orezului apar destul de timide în anii 1938-1939, iar informația am primit-o de la bătrânii morari ai locurilor. Moara din Buteni avea pescărie (un eleșteu mai mic) și orezărie încă din 1938⁹². La morile din Bârsa, Aldești și Bocsig⁹³ erau cultivate parcele mici cu orez.

Ca promotor al introducerii culturii orezului în județul Arad, este acreditat Ardelean Octavian proprietarul morii din Socodor, care în 1941 cultiva orez pe o suprafață de 2 jug. cad., cca. 1,15ha, pentru ca în anul următor (1942) suprafața cultivată cu orez să atingă 92 jug. cad.⁹⁴.

La punctul 15 al. II din procesul-verbal dresat la adunarea generală din 12 ian. 1937 a Sindicatului Canalului de Mori, inginerul sindicatului Zoltán Csépreghi raportează următoarele: arendașii locurilor de moară din Seleuș, Tittizer Francisc și Ehling Gașpar, domiciliați în Pâncota, au înaintat către sindicat o cerere în care solicită autorizația de irigație din apa Canalului pe durata de un an, pe seama imobilului situat în apropierea morii din Seleuș.

Cea mai vehementă voce care s-a opus din principiu acordării oricărei autorizații de irigare, ori de folosință de apă din canal, a fost Ardelean Octavian, proprietar al locului de moară din Socodor împreună cu soția sa născută Dittrich Matilda. Motivația era: „că în albia canalului și așa se află puțină apă pentru asigurarea

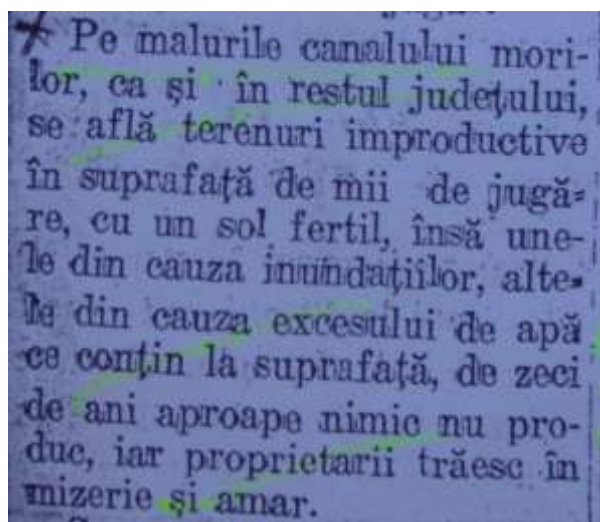
exploatării morilor“. Orice autorizație de folosință de apă din canal ar fi în defavoarea sensibilă a exploatării morilor, iar proprietarilor de loc de moară, le-ar cauza pagube însemnate.

Adunarea generală consideră neavenită cererea celor doi arendași, în urma revocării declarate verbal de petenți⁹⁵.

Ironia sorții a vrut ca acest personaj negativist cu solicitările terțelor persoane să fie primul, ca persoană fizică – acreditat – care introduce cultura orezului, ajungând în câțiva ani să cultive suprafețe foarte întinse.

Anii care vor urma, vor fi ani de implementarea culturii orezului în județul Arad pe suprafețe crescânde. Anul 1942, din punct de vedere mediatic, a fost un an în care presa a adus elogii implementării acestei culturi și s-a bătut foarte multă monedă pe avantajele culturii orezului.

În ziarul „ȘTIREA“ din 13.04.1942, ziaristul Vasile Tudor, încearcă să-i convingă pe proprietarii de terenuri – riverane Canalului Morilor – neproductive de zeci de ani, de necesitatea

⁹² Baul Gusti – morar la Moroaca Buteni (2007).

⁹³ Cornea Ioan – morar la morile Bârsa, Aldești și Bocsig (2007).

⁹⁴ Vasile Tudor, *Cultura orezului în județul Arad*, în: „Știrea“ (Arad) din 7 oct. 1942.

⁹⁵ A.N. Arad, *fond cit.*, f. 25.

amenajării acestor terenuri pentru cultura orezului; identifică terenurile neproductive și face analiza economică a rentabilității culturii orezului pe aceste terenuri.

În aceste deplasări de-a lungul Canalului, mai constată că aceste terenuri neproductive, dar propice culturii orezului, aparțin micilor agricultori ce au în proprietate suprafețe ce variază între o jumătate și un jug. cad.⁹⁶.

Această parcelare a rezultat în urma reformei agrare din anul 1921, urmare a preluării marilor domenii de către Statul Român. Proprietarii acestor domenii constituite fie din pământuri arabile, fie din suprafețe de păduri și pășuni, au fost despăgubiți de Statul Român. El recomandă ca nici o orezărie să nu fie mai mică de 5 jug. cad. în suprafață.

Același Vasile Tudor, în urma documentației – ca jurnalist – întreprinse, constată următoarele: „în culturile de orez de pe teritoriul județului Arad, cu aplicarea metodelor de irigație, cu submersiunea permanentă, un debit de 3-4 l de apă/sec. la jug. cad., satisfac nevoile irigației. Iar prin aplicarea metodelor de irigație, cu intermitență sau până la saturația solului fără exces de apă la suprafață, debitul mediu de 1-2 l/sec. apă la jug. cad., iarși e suficient pe întreaga perioadă de vegetație”⁹⁷.

Vasile Tudor analizează veniturile realizate de cele 11 mori și 2 eleștee, comparativ cu veniturile ce s-ar realiza prin cultura cu orez a unei suprafețe de 800-1600 jug. cad.

El mergea foarte departe cu propunerile de a mări suprafețele cultivate cu orez, astfel încât să se ajungă la dublarea debitului de apă pe Canalul Morilor. Era o utopie și cred că este și astăzi. Prin simpla curățire a albiei canalului nu se realizează mărirea capacității de transport a acestei cantități de apă, iar lărgirea albiei canalului, presupune lucrări de anvergură și costuri foarte mari.

Este de admirat patosul și ardoarea cu care susține interesele agricultorilor riverani – de ei neexprimate -, dorința de a introduce pe toate terenurile proprii culturilor cerealiere, cultura orezului. Există destule inadvertențe în articolul d-lui Vasile Tudor, dar ele nu au relevanță pentru lucrarea noastră. În anii 40 ai secolului XX, cultura orezului, era o problemă stringentă, mai ales că orezul suplinea o parte importantă din necesarul de hrană al populației și chiar al armatei.

În căutările mele de a găsi informații cât mai bogate și exacte, am parcurs foarte multă lectură de specialitate. Așa am ajuns la lucrarea lui Alexandru Mihalca, „Aspecte din istoria agrară a județului Arad” partea a II-a, apărută în anul 2001. Domnia sa tratează sintetic „cultura orezului” în județul Arad. Această cultură ar fi fost introdusă în anul 1940 de către C.A. (Camera de Agricultură) pe 0,50 ha la ferma proprie de la Dohangia. Este consemnat și Ardelean Octavian – proprietarul morii din Socodor – care a fost primul sau unul din primii cultivatori de orez. Al. Mihalca notează următoarele suprafețe cultivate cu orez de Ardelean Octavian: 7 jug.cad. (4 ha) în 1941 și 23 ha în 1942. Este amintit și dr. Sever Ispravnic care ar fi cultivat în localitatea Iermata cca. 4 ha cu orez⁹⁸.

Cultura orezului ar fi trebuit să se extindă în județul Arad în anul 1943, la o suprafață de 300 ha, iar în 1944 la o suprafață de 400 ha⁹⁹.

În 1942 ing. Gh. Furtunescu din MAD Direcția Geniu Rural, serviciul Îmbunătățiri funciare a fost delegat pentru a întocmi proiecte de orezării pentru cultivatorii din județul Arad. În martie 1942 a găsit următoarele suprafețe corespunzătoare pentru orezării.

Nr. Crt.	Nume cultivator	Localitatea	Cod Jug.	ha	Mod de alimentare
1.	Ardelean Octavian	Socodor	40	23	Cădere naturală
2.	Tudor Vasile	Iermata	10	5,75	Cădere naturală
3.	Arcadie Crâsnic	Mocrea	2	1,15	Roată
4.	Măneran Teodor	Bocsig	1	0,57	Cădere naturală

⁹⁶ 1 jug. cad. = 0,575 ha

⁹⁷ „Știrea” din 11.12.1942

⁹⁸ Al. Mihalca, *Aspecte din istoria agrară a județului Arad*, vol. II, 2001, p 71.

⁹⁹ *Ibidem*.

5.	Mocanu Dimitrie	Socodor	16	9,20	Stăvilar
6.	Primăria Pilu	Pilu	1	0,57	Pompă
7.	Mărușter Toma	Nădab	2	1,15	Cădere naturală
8.	Ferma Dohangia	Nădab	3	1,73	Pompă
9.	Horgea Ghe.	Seleuș	1	0,57	Cădere naturală

Am inserat în tabelul de mai sus¹⁰⁰ numai acele suprafețe ce puteau fi alimentate din Canalul Morilor.

Autorul menționează: pentru alimentarea cu apă din Canalul Morilor, proprietarii trebuiau să ia legătura cu Sindicatul Canalului Morilor și cu Serviciul Apelor Arad pentru fixarea condițiilor și obținerea autorizației. Producătorii aveau obligația de a evacua surplusul de apă.

Intervin în afirmațiile autorului pentru a preciza încă o dată cultul pentru respectarea legii de către Societatea Sindicatului Canalului de Mori. Pentru orice consum de apă din albia Canalului, hotărârea era validată în cadrul Adunărilor generale ale Societății, în urma depunerii unei cereri. Adunarea generală stabilea condițiile de alimentare cu apă, iar dacă petentul le accepta, acesta avea obligația să obțină autorizația pentru necesarul de apă de la Serviciul Apelor Arad.

Parcelele nu trebuiau să depășească suprafața de 8.000 m², iar între parcele să fie construite diguri despărțitoare care să aibă înălțimea de 0,40 m și lățimea platformei de 0,35 m¹⁰¹.

Autorul ne mai spune că, în funcție de necesarul și debitul apei pe care putea să-l asigure Canalul Morilor, s-a stabilit că se puteau înființa orezării pe o suprafață de 557 jug. cad. (320 ha) astfel:

- de la moara din Socodor în aval 142 ha în hotarul Socodor și 31 ha în hotarul Șiclău
- în hotarul Olari-Nădab (al Canalului) 34 ha
- între Seleuș-Mocrea-Buteni, 69 ha din care 17 reveneau localității Mocrea¹⁰².

Canalul a fost construit urmărindu-se curba de nivel a terenului, pentru ca funcționarea lui să fie gravitațională. Cel puțin pe o latură a sa, canalul își avea albia situată deasupra nivelului terenurilor pe care le traversează. Așadar, captarea apei pentru acele loturi irigate se face ușor, prin cădere liberă (folosirea forței gravitaționale).

Acolo unde terenul nu permitea curgerea gravitațională a apei din Canal în orezării, s-a recurs la folosirea roții bulgărești pentru scoaterea apei. În comuna Mocrea, pe o porțiune de Canal de circa 1 km., existau 8 roți bulgărești care ridicau nivelul apei din Canal circa 1 m. Dincolo de funcționalitatea lor pentru orezării, ele erau adevărate stavile în curgerea apei pe canal, producând inundații pe loturile riverane canalului¹⁰³.

Vasile Tudor propunea instalarea în diguri a unui dispozitiv numit Călugăr (funcționează ca un sifon). El mai era intrigat și de ce atâtea ape din județ și din țară își risipesc bogățiile, fără nici o întrebuințare.

Se pare că anul 1942 a fost un an de grație în ceea ce privește susținerea culturii orezului în județul Arad. Tot ziarul „Știrea“ publica sub semnătura lui Gheorghe Ghilea, în 9 sep. 1942, articolul „Cultura orezului în județul Arad“. Articolul este un lobby pentru cultura orezului, suprafața care se poate cultiva, și rentabilitatea acestuia. El avea planuri practice pentru cultura orezului, atât pe suprafețe mici de 1 jugăr, cât și pe suprafețe mari. Principala problemă ridicată de Gh. Ghilea consta în alimentarea gravitațională cu apă a suprafețelor cultivate. Odată rezolvată această problemă, ar fi deschisă calea dezvoltării culturii orezului.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p 72.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p 73.

¹⁰³ Punct 6 din Procesul verbal încheiat la 23 martie 1948 (în copie la autor).

Tot în ziarul „Știrea“ din 19 sept 1942, Ghilea mai publicase un articol intitulat „Cigheriul și cultura orezului“. El propunea ca din bazinul Cigheriului să se facă un complex pentru cultura orezului.

Chiar dacă țara era în război, agricultorii își vedeau de munca pământului pentru a-și asigura cele necesare existenței. An de an suprafețele de pământ limitrofe canalului cultivate cu orez, cresc. Ponderea orezului în hrana zilnică a agricultorilor va crește an de an și implicit cererea de apă din canal pentru orezării era din ce în ce mai mare.

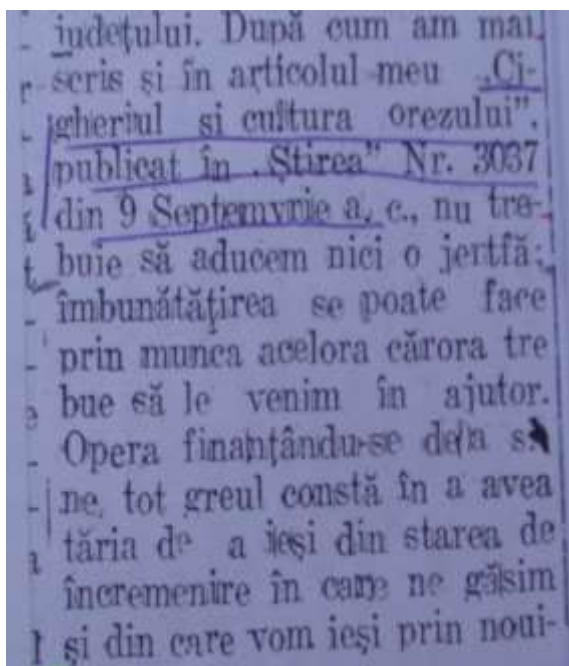
Din constatările făcute în atâția ani de existență a Canalului și a studiilor aplicate – debit, viteza de curgere, volumul de preluare a apei din Crișul Alb în perioada sezonului de vară etc. – s-a putut stabili că: preluând tot debitul de apă al Crișului Alb în sezonul de vară, nu se pot alimenta mai mult de 800-1000 jug. cad., pentru cultura de orez. În aceste condiții nu se putea admite o extindere mai mare, iar suprafața care era limitată și acceptată ca atare, trebuia să fie împărțită între comune¹⁰⁴.

Adunarea generală din 23 martie 1948, aprobă intrarea ca membri în Sindicat, a cultivatorilor de orez, urmând să aibă drepturi depline după modificarea statutelor, stabilind norme clare pentru noii intrați. În aceeași Adunare generală este desemnată o comisie compusă din trei morari: Mărușter Gh., Jurányi Eduard și Ardelean Octavian, trei cultivatori de orez: Cismaru Mihai, Crâsnic Arcadie și Marian Gh., iar din partea eleșteelor Dumitru Gh., în plus juristul Sindicatului, Av. Lepa A. Valer și inginerul șef Baia Vichentie. Această comisie avea sarcina de a studia și întocmi noile Statute în baza cărora va funcționa Sindicatul precum și obligația modificării unităților de contribuție.

Pentru eleștee nu se modifică numărul de unități de contribuție la bugetul sindicatului, avându-se în vedere imposibilitatea rămânerii fără apă în eleștee. Acestea vor fi alimentate permanent, fără a suferi vre-o pagubă, pentru că moara dacă nu are apă nu macină¹⁰⁵.

Iată împărțirea pe comune a suprafețelor care pot fi cultivate cu orez:

1. Buteni 10 jug. cad.;
2. Bârsa 10 jug. cad.;
3. Voivodeni 10 jug. cad. ;
4. Mânerău 40 jug. cad. ;
5. Bocsig 80 jug. cad. ;
6. Ineu 100 jug. cad. ;
7. Mocrea 60 jug. cad.;
8. Iermata 200 jug. cad.;
9. Moroda 65 jug. cad.;
10. Seleuș 140 jug. cad.;
11. Zărand 110 jug. cad. ;
12. Olari 40 jug. cad.;
13. Sinte Mică 20 jug. cad ;
14. Cintei 35 jug. cad. ;
15. Nădab 40 jug. cad.;
16. Socodor 30 jug. cad.;¹⁰⁶

¹⁰⁴ Proces verbal încheiat la 23 mart. 1948 pct. 1

¹⁰⁵ Proces verbal încheiat la 23 mart. 1948 pct. 3.

Aș vrea să reiterez respectul pentru lege, cultivat de Sindicatul Canalului de Mori. Și de această dată Sindicatul stipulează în procesul-verbal că vor putea cultiva loturile în proprietate cu orez, numai aceia care au sau vor obține autorizații de la Sindicatul Apelor Arad. Aceleași autorizații s-au cerut, și se cer, tuturor care s-au îndeletnicit sau se vor îndeletnici cu grădinăritul.

Pentru cultivatorii de orez – avându-se în vedere experiența și productivitatea anilor anteriori – s-a stabilit un venit la bugetul Sindicatului în cuantum de 75 kg orez brut „per jughâr“, sau contravaloarea oficială a acestuia, în ziua când se va face plata.

Dumitru Gheorghe fiul, domiciliat în Pâncota, moștenitor al Pescăriei de la Seleuș, îmi povestea în toamna lui 2007, cum părinții lui au cultivat orez în eleșteul cu pești, mai mulți ani, dar întreținerea culturii de orez era anevoioasă și a renunțat.

Dezavantajele culturii orezului

1. Curățarea Canalului într-un timp limitat și într-o perioadă calendaristică dinainte precizată, pe acele tronsoane unde malurile Canalului erau parte integrantă a loturilor pregătite pentru cultura orezului, prezenta câteva dezavantaje.

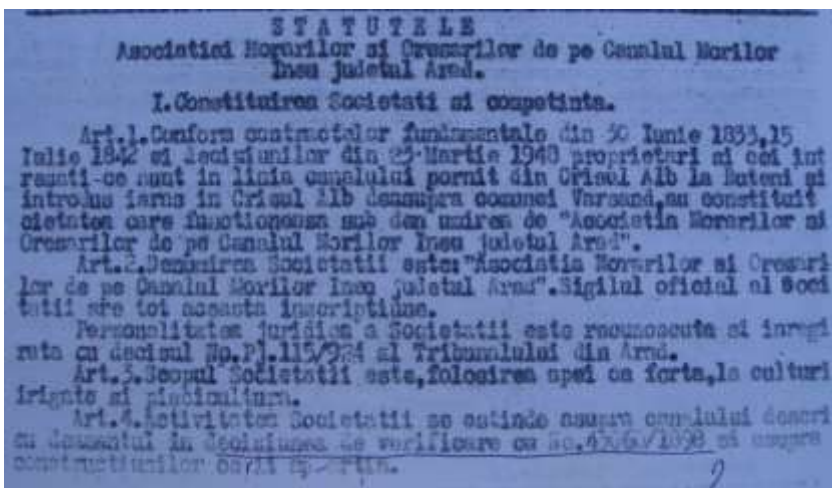
Această învecinare a unor suprafețe destul de mari ridicau o serie de probleme tehnice, legate de administrarea și întreținerea Canalului. Întâi curățirea Canalului, care nu se putea executa decât într-un răstimp limitat, în a doua jumătate a lunii aprilie (cca. 2-3 săptămâni). Apoi, obligatoriu, curățirea Canalului premergea însămânțarea orezului. Ce se întâmpla dacă era un sezon ploios? Curățirea Canalului nu se putea efectua din cauza terenului moale de-a lungul malului Canalului. Întârzierea curățirii și întreținerii canalului ar fi amânat semănatul orezului și implicit productivitatea lui.

2. Folosirea orezăriiilor ca și eleștee pentru creșterea peștilor creea mari neajunsuri. Folosința apei din Canal pentru irigarea orezăriiilor are un program bine stabilit pe zile și ore, fără a necesita o alimentare continuă.

Pentru ca o parte a problemelor tehnice și administrative ridicate de cultura orezului să aibă soluționare concretă și imediată, în adunarea generală din 23 martie 1948, se aprobă intrarea ca membri în Sindicat, a cultivatorilor de orez, după modificarea statutelor Sindicatului.

Ad. gen. a Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb, ținută la 12 aprilie 1948 la Ineu, aprobă Statutele modificate, având următoarea titulatură: „Statutele Asociației Morarilor și Orezarilor de pe Canalul Morilor Ineu, județul Arad“. Pentru prima oară după 115 ani, se modifică componența Sindicatului Canalului de Mori, în sensul că a scăzut ponderea voturilor proprietarilor de mori și a puterii lor decizionale. Iată rezultatul structurii modificate a asociației:

- morarii de pe canal au 11 voturi;
- cultivatorii de orez de pe lângă canal au 13 voturi;
- pescăriile (Ineu și Seleuș) au 2 voturi.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Adunarea generală 23 martie 48 pct. 2.

¹⁰⁷ Adunarea generală 12 aprilie 48 pct. 17.

Utilizarea aceleiași suprafețe pentru o funcție dublă, de orezărie și pescărie, impunea folosirea unui volum de apă mult mai mare decât cel convenit prin convenții și contracte. Această practică era încetățenită la cultivatorii de orez din Moroda și Seleuș. Din păcate cei păgubiți erau cultivatorii din aval de aceste localități.

3. Folosirea roților bulgărești¹⁰⁸ prezenta, de asemenea, dezavantaje. Pomeneam într-o pagină anterioară de această tehnică de scoaterea apei din Canal și deversarea ei în orezării pe terenurile comunei Mocrea. Nespecialiști fiind, realizăm că acest nivel al apei producea inundații pe loturile riverane Canalului, iar pagubele erau ale proprietarilor.

O altă consecință era aceea că, stavilele create de aceste roți în curgerea normală a apei pe Canal, diminuau foarte mult volumul apei din albia Canalului având efecte păguboase pentru cultivatorii din aval de Mocrea.

Adunarea generală – conform procesului verbal – hotărăște interzicerea folosinței acestor roți și scoaterea lor din albia canalului.

6./Se arata ca multi cultivatori de orez de pe langa cana au construit in albia canalului inca de prin anii trecuti asa zise roți bulgaresti, pentru a scoate apa la orezarii. In comuna Mocrea pe o porțiune de oca. 1 km.sau construit vreo 8 roți, cari ridica nivelul apei oca. un metru, provocand inundatii pe terenurile altor locuitori. Adunarea Generala hotaraste de a nu-se mai aduna pe canal nici un fel de roți, in afara de cazul exceptional cand ar fi autorizat de catre Serviciu Apelor.

Despre ce pescării vorbim în anii ‘40 ai sec XX ? Prima pescărie înregistrată în documentele oficiale ale vremii și cu drept de funcționare apare în 1935.

A fost nevoie de 3 ani de la primele demersuri făcute de Dumitru Gh., până la a primi toate aprobările și deciziile care-i dădeau undă verde în a-și vedea un vis împlinit.

Amenajările piscicole au ajuns în 1960 la o suprafață totală de 83 ha¹⁰⁹ pentru ca în 2000 suprafața să ajungă la 785 ha.¹¹⁰

Într-un inventar al pescăriilor existente în 1969 și aflate în administrarea I.J.I.L. (I.J.P.I.P.S.) Arad se consemnează următoarele pescării alimentate din apa Canalului:

1. Pescăria nr. 1 Ineu 40 ha
2. Pescăria nr. 2 Ineu 70 ha
3. Pescăria Bocsig 14 ha
4. Pescăria Seleuș 105,5 ha

L-am rugat pe domnul Ioan Cornea, domiciliat în Ineu, fost director al Intreprinderii Piscicole Arad, să mă ajute cu un inventar al pescăriilor alimentate din Canalul Morilor. Luciul de apă al tuturor eleșteelor – la finele anului 2010 – totalizează o suprafață de 977-1000 ha.

Decizia nr. 123 și altele tehnice la hotărârea
Serviciului Apelor Arad nr. 1200 din 4/2. 1935
referitoare la concesionarea stației de pompare
Hidrocentru din Seleuș județul Arad.

Stația de pompare este aşezată în satul comunei Seleuș, pe malul stâng al canalului de mari al JOC. Arad. Canalul de mari se realizează din Crișul alb în satul comunei Seleuș și se revarsă în Crișul I-218 în satul comunei Vârșand, Jud. Arad, având o lungime de oca 60 km. cu 18 mări de apă.

Stația de pompare este așezată în profilul 4500 al canalului și în aval dela stația de pompare mai sunt marile următoare:

1) Marea din Seleuș la o distanță de 1800 m.			
2) " " " " " " " " " " " "	"	"	" 12704 "
3) " " " " " " " " " " " "	"	"	" 20204 "
4) " " " " " " " " " " " "	"	"	" 21104 "
5) " " " " " " " " " " " "	"	"	" 20214 "

Marea din Fil a așezată în anul 1930 și stația de pompare este așezată pe malul stâng al canalului de mari.

Pe baza dispozițiilor hotărârii nr. 1200 din 4/2. 1935 a Serviciului Apelor Arad din satul de mari se poate scoate apă în cantități pentru încălzirea stației și pentru compensarea apei care evaporată și scurge:

a) Dacă nivelul apei în canalul de mari se ridică peste nivelul autorizat (100.00) se scade de autorizație de 2000/1900 Supraf. Arad, înregistrată în evidența funcționării de apă al Jud. Arad sub nr. IV/120; b) În zilele de vânt și schimbări legale, când în baza legii stația de pompare nu funcționează și apa curge în canal fără stația de pompare, răspunsul administrativ este de a se crea, calculând timpul scurgerei apei. Dacă stația de pompare nu este în funcție este oca să se scurgă, la o distanță de 20214 m. și să calculeze cât timp trebuie să se scurgă.

¹⁰⁸ Adunarea generală 23 martie 1948 pct. 6.
¹⁰⁹ Fl. Dumescu, Hidrotehnica 30, nr. 7/1985, p. 214
¹¹⁰ Fl. Dumescu, Armonii Naturale III, 2000, p. 452

Din păcate, noua Asociație nu a mai apucat să funcționeze nici măcar o zi. Cooptarea cultivatorilor de orez și a pescărilor ca membri ai Sindicatului, era o mutare firească în contextul delegării responsabilităților și pe umerii orezarilor, prin gestionarea și administrarea canalului din postura de factor decizional.

A avut parte și Canalul Morilor de un tsunami, numit 11 iunie 1948. Odată cu Legea naționalizării nr. 119/11 iunie 48, Sindicatul de Mori, sau mai nou creată Asociație a morarilor și orezarilor a dispărut în neant. Morile au fost naționalizate, mai puțin orezăriile și eleșteele.

În deceniul al șaselea au fost ani de vârf în cultura orezului în județul Arad. De-a lungul Teuzului în lunca largă de la Beliu și Mocirla (astăzi Lunca Teuzului), au fost suprafețe mari cultivate cu orez. În anul 1960 suprafețele irigate erau de 1240 ha (440 ha cu legume și 880 ha orezării)¹¹¹.

Peste toate – opera trebuia să fie completă – s-a implementat ideea gospodăriilor agricole colective și gospodării agricole de stat, devenite apoi CAP-uri și IAS-uri.

Lipsa de interes, nerentabilitatea culturii orezului în raport cu prețul de import și mai ales importurile masive, au dus la diminuarea culturii orezului până la scoaterea lui din circuitul culturilor și redarea terenurilor pentru cultura mare. Folosința îndelungată a acelor terenuri – considerate neproductive – le-a transformat în pământuri sărăturate. După aproape 50 de ani de exploatare cu mijloace mecanizate și o rotație a culturilor mari, acele terenuri nu au productivitatea loturilor limitrofe ce nu au fost folosite pentru orezării.

Folosirea terenului împotriva firii lui, se pare că nu a dat rezultate. Aici aș face o paralelă, și anume, cu schimbarea cursurilor de apă a văilor și râurilor. Schimbarea cursului natural a apelor, nu a produs efectele scontate. Matca naturală a apelor ne va aminti totdeauna pe unde își avea curgerea, pentru că acele terenuri vor lăsa tot timpul impresia de umiditate ridicată.

Cred că astăzi – sec XXI – folosirea parcelelor limitrofe canalului pentru cultura de orez nu-și mai are locul.

Funcționalitatea Canalului Morilor trebuie regândită și aplicată pe structura Canalului, pe oferta bogată și unică, pentru generațiile prezente și viitoare, bazată pe industria fără fum, în care cunoașterea și vacanța, istoria și natura, pot modela firea umană în nevoia ei de autodepășire.

¹¹¹ Fl. Dumescu, Hidrotehnica 30, nr. 7/1985, p. 215

AVEREA SOCIETĂȚII CANALULUI

În temeiul Legii Persoanelor Juridice, toate Asociațiunile persoane juridice, aveau obligațiunea ca în termen de 6 luni de la promulgarea legii – aceste asociațiuni – să înainteze actele prevăzute de art. 98 și 99 din Regulamentul Legii, pentru a fi înscrise în registrul special de pe lângă Tribunal¹¹².

Dosarul înaintat Tribunalului Arad pentru înscrierea Societății Canalului de Mori „Palatinul Josef“ al Crișului Alb din jud. Arad, în Registrul Persoanelor Juridice, se deschidea cu Memoriul Justificativ al documentelor cuprinse în acest dosar.

La pct. 7 al memoriului este arătată averea Societății Sindicatului Canalului:

- albia Canalului;
- casa de păzitor – cantonul de la priza Buteni
- una grădină – de pomi fructiferi la Priza de captare a apei;
- poduri;
- diferite materiale;
- instrumente etc.¹¹³.

În lungul drum al acțiunilor judecătorești purtat cu Societatea „ASTRA“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare S.A. din Arad (1930-1935), și cu firma Rossi & Pellegrini, au fost înaintate către Tribunalul Arad și Curtea de Apel Timișoara, memoriile și documente care descriu activitatea Societății Sindicatului Canalului de Mori, inclusiv averea pe care o posedă.

Procesul verbal încheiat în 19 iunie 1934 de Tribunalul Arad Secția a III-a Comercială, constată că Sindicatul Canalului de Mori are imobile rurale în suprafață de 29 jug.cad. 822 st.p., din care terenul cu o întindere de 6 jug.cad. 300 st.p. este întăbulat în Cartea funciară¹¹⁴. Diferența de 23 jug.cad. 522 st.p. formează proprietatea extratabulară a Societății Sindicatului, pe care-l folosește încă din anul 1898, deci este proprietar aparent în sensul art. 1 din legea persoanelor juridice. Este vorba de actul de verificare de sub nr. 43060/1898, eliberat de Subprefectura jud. Arad și aprobarea dată de Ministerul Regal Maghiar pentru Agricultură de sub nr. 122973/19.09 din 28 ian 1910¹¹⁵.

Prin această încheiere a Tribunalului Arad Secția III-a Comercială, era legiferată averea Sindicatului Canalului transmisă prin memoriile înaintate Tribunalului Arad în 3 mai 1934, 7 mai 1934, 2 iunie 1934 și către Judecătoria Ineu la 6 mai 1934. Toate aveau drept scop să convingă Onoratele Instanțe Judecătorești, în ce constă averea Sindicatului.

Într-un extras al procesului-verbal din 24 mai 1921 – al Societății Sindicatului Canalului de Mori – se dovedește că venitul imobilelor compete personalul Sindicatului (angajați) și nu Societatea Sindicatului¹¹⁶. Referința este directă la folosința grădinii de la Zugău (Buteni) și a cantonului construit acolo. Folosința grădinii era împărțită între inginerul șef al societății și cantonierul de la priză.

Din verificarea Carnetului de impozit alăturat memoriului din 2 iunie 1934, reiese că Sindicatul plătește impozite numai după imobilele rurale și după clădirile rurale¹¹⁷, respectiv clădirile cantoanelor construite pe linia Canalului.

În același memoriu se dovedește că imobilele Societății Sindicatului sunt în parte posedate din anul 1834¹¹⁸, parte din anul 1878¹¹⁹, exemplificând cu imobilul notat sub B la pct. 4 din extrasul de Carte funciară.

¹¹² A.N. Arad, *fond.cit.*, f. 44.

¹¹³ *Ibidem*, f. 32.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 184.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 183.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 193.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 193.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 184.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 193.

Depus în 6 nov. 1878 sub nr. 3821 la Budapesta, Contractul de vânzare-cumpărare întocmit în 7 aprilie 1876, în baza căruia dreptul de proprietate se întăbulează sub A I.1, în favoarea cumpărătorului „Societatea Canalului de Mori Palatinul Iosif“ în suprafață de 6 jug.cad. 300st.p.

„Oficiul secției cărții funduară (Buteni) certifică oficios că această copie A.B.C. extras, consumă cu originalul.“ Buteni, 12 februarie 1934, Director C.F. Lazăr Jurcău¹²⁰.

Memoriul înaintat de Sindicatul Canalului de Mori Crișul Alb, către On Tribunal Arad în 2 iunie 1934, sub litera k se arată că : „Declarațiunea de asanare“ a fost înaintată la On Tribunal Arad la 3 mai 1934 și din precauțiune la 6 mai 1934 la On Juderătoria Rurală Ineu.

Iată declarațiunea Sindicatului Canalului de Mori în care se detaliază datoriile și starea de avere a Sindicatului. Documentul este semnat de președintele societății Sindicatului dr. avocat Vasile Avramescu și de jurist-consultul Sindicatului avocat Lukacsy Leopold.

sub. A / tablou referitor la datoriile Sindicatului

sub. B / tablou referitor la starea de avere

Tabloul alăturat este cel mai complet inventar găsit în documentele vremii, în care se nominalizează patrimoniul de avere al Societății Canalului de Mori¹²¹.

nr. sursă	Descrierea obiectului de avere, veniturilor și cheltuielilor și al activului	Starea de avere	Valoarea
1.			
2.			

Averea și datoriile Sindicatului Canalul de Mori în luna mai 1934

Sediul Societății Sindicatului Canalului de Mori este din 1910 în com. Ineu, jud. Arad, în conformitate cu Statutele Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb din jud. Arad, art. 14: „Sediul societății este în Ineu“¹²².

Aș vrea să mai adaug la Averea Sindicatului de Mori, încă două obiecte de „artă“. Comisia de impunere (impozitare) prin hotărârea nr. 212/1927 dată la 26 septembrie, pe lângă evaluările imobilelor, a lărgit lista de impozitare cu cele două sifoane Seleuș + Matca, ca obiecte de valoare. Nu este amintit sifonul de la Bârșa peste care trece valea Hodișului. Juristconsultul Sindicatului a înaintat apel de scutire de impozitul echivalent pe cele două sifoane, deoarece sunt obiecte de avere cu valoare relativă pentru Sindicat. Apelul Sindicatului a fost respins atât la Comisia de impunere cât și la Administrația Financiară Arad¹²³.

Podurile peste Canal – ca parte a averii Sindicatului – au fost construite și întreținute pe spesele membrilor asociației. La punctul 7 al memoriului, aliniat 4 se face referire la podurile construite și întreținute de societate, poduri care asigurau circulația vehiculelor peste Canal.

Dacă vom avea răbdarea să observăm cu interes și atenție harta liniei Canalului la 1924, vom găsi denumirea fiecărui pod sau podeț:

1. podurile de interes obștească

¹²⁰ *Ibidem, fond.cit.*, Copie Extras C.F. nr. 3821

¹²¹ *Ibidem, fond.cit.*, p. 108-110.

¹²² M. O. nr. 17 din 22 ian 1928 p. 874.

¹²³ A. N. Arad, *fond.cit.*, f. 355.

2. podurile care serveau interesele domniei

3. podețele morilor

Podetele care facilitau accesul căruțelor și atelajelor la ușa morii, aducând grânele din care să plămădească pâinea cea de toate zilele, au fost construite pe banii proprietarului de moară. Această obligativitate a fost înscrisă în Contractul de Asocierie din 1833, art.6.: „Toate clădirile tehnice vor fi menținute pe spesele casei comune, între acestea nu intră morile, zăgazurile cu table și podurile de circulație specială.“...

În procesele verbale consemnate de-alungul existenței Canalului de Mori, sunt înscrise numărul de poduri construite de Societatea Canalului. În 1872 iulie 31, este ales în funcția de ing. șef al Societății Canalului, Benedikty Gergely, care raportează Adunării Generale că în ian. 1840 erau 21 poduri și până în anul 1872, existența și folosința podurilor a crescut la 34 poduri peste Canal.

În 9 iunie 1890 la lucrările Adunării Generale ale Societății, ing. Csepregy Mihaly, raportează folosința a 32 poduri peste Canal. Numărul podurilor – în timp – s-a modificat în plus sau minus, în funcție de necesități și de mărimea bugetului Societății Canalului. Podurile de interes obștesc (public) contribuiau mult la îndatorarea bugetului Societății Canalului.

După naționalizarea din 11 iunie 1948 și trecerea Canalului în administrarea ORIF Oradea, dar mai ales după consolidarea CAP-urilor și IAS-urilor, ca unități de producție agricolă, numărul podurilor a crescut în funcție de necesitățile acestor unități agricole.

Făcând vorbire despre averea Canalului, pentru a înțelege mai exact ce s-a dorit în urma finalizării lucrărilor la Canal, să ne așezăm în spatele scenei și să ascultăm orchestrarea imnică a unei lucrări care să existe pe veșnicie.

Convenția din 15 iulie 1842 în art. 3, 4 și 5 ne dă întreaga măsură a unei „ode în laudație“ puse pe notele timpului, de la puțință la bucuria lucrului bine făcut, de la liniștea unei realizări așezată în pagină, la zbuciumul durerilor ce vor urma.

Art. 3. Precum interesele singuraticilor acționari (membrii) ai societății Canalului de Mori sunt nedespărțibile unul de al altuia, astfel se declară că această societate e pe timpuri de veci nedespărțibilă, și fiecare caz ce ar interesa linia Canalului de Mori este afacerea comună a societății și de aici:

Art. 4. ... urmează de la sine că Linia Canalului de Mori și Morile clădite pe acesta, sunt considerate ca parte și avere separată de posesiunea Averei, și pentru aceasta,

Art. 5. ... orice strămutare, numită sub orice nume, cuprinde în sine și interesele Societății, ...¹²⁴.

Averea domnilor de pământ – membrii fondatori ai Societății Canalului de Mori – a fost disjunsă de averea ce aparține de Canal, și de utilitățile care asigurau folosința apei din Canal.

Mare parte a veniturilor morii era alocat întreținerii albiei canalului și a unității de producție – Moara. Afacerile domnilor de pământ – proprietari de mori – nu se făceau din profitul morii ci din exploatarea domeniilor ce le stăpâneau, din comerțul cu cereale și carne, cu masa lemnoasă din pădurile domnești. Moara măcina foarte mult pentru nevoile domeniului pe care era construită.

OMUL în ființa lui, privind de la o depărtare de circa 200 de ani de existență a Canalului, nu poate decât să se încline, mărturisind că va respecta spiritul și litera Contractului fundamental, înarticolat în lege.

¹²⁴ M.O. nr 17, 22 ian. 1928, p. 874, Statute art. 3, 4, 5.

PERSONAJELE CARE AU ÎNNOBILAT DESTINELE SOCIETĂȚII CANALULUI DE MORI, ADMINISTRATIV, LEGISLATIV, FINANCIAR.

Din însărcinarea Contelui Zichy Ferencz, inimosul vicecomite al Aradului Fáscho Josef, i-a convocat pe domnii de pământ interesați în construirea Canalului Morilor, pentru perioada 27-30 iunie 1833¹²⁵ la Adunarea generală a Comitatului Arad.

Dezbaterile au fost lungi și anevoioase. Fiind vorba de o societate privată, trebuiau stabilite reguli și principii, elaborate regulamente, care să legitimeze activitatea noii societăți constituite.

Adunarea generală a avut nevoie de trei zile pentru a se ajunge la un acord de voință unanimă a domnilor de pământ, pentru a-și da acceptul cu referire la:

- proiectul Canalului
- cheltuielile ocazionate de săparea lui
- Contractul de Asociere propus de ing. Beszédes, semnat la 30 iunie 1833¹²⁶.

Principiile și modalitățile de conducere a Societății Canalului de Mori, s-au statuat în cadrul aceiași adunări din 27-29 iunie 1833.

Societatea avea nevoie de un președinte care să onoreze și să finalizeze hotărârile luate de Adunarea generală. Acționarii l-au propus de președinte pe vicecomitele Fáscho Josef. Acesta a acceptat funcția de președinte al societății¹²⁷.

Toate hotărârile jurevalide luate la Adunarea generală din 27-29 iunie 1833, au avut urmări imediate. În Contractul de Asociere, art. 11, precizează: „pentru menținerea în stare bună a Canalului de Moară și a tuturor edificiilor aparținătoare de Canal, se va angaja un inginer, iar la distribuitorul de apă un păzitor (paznic), pe care ne obligăm a-l plăti din casieria comună“.

Prima funcție stipulată într-un document juridic este cea a Directorului – inginer șef (denumirea oficioasă a acelei perioade).

În art. 8 „Din partea societății Canalului de Mori se va alege tot la 3 ani *președinte*, care să fie străin de relațiile Societății“. Convenția din 15 iulie 1842.

Așadar președintele este ales pe timp limitat, dar poate fi reales tot la 3 ani, fără a fi restricționat numărul de mandate.

În art. 6 din Convenție – 15 iulie 1842 – se spune: „... toate hotărârile necesare (pentru societate) se aduc prin majoritatea membrilor societății în adunările de deliberare obișnuite...“

Drepturile și îndatoririle membrilor acționari – posesori de loc de moară – sarcinile și atribuțiile persoanelor alese (dintre membrii acționari), sau numite (angajate) dar nu dintre membrii societari, au fost luate numai cu aprobarea dată în cadrul Adunărilor generale. Toate aceste principii, reguli și regulamente au fost pertractate și validate de Adunarea generală a Comitatului Arad din 27-29 iunie 1833, și la Adunarea generală din 13-14 iulie 1842.

Societatea a evoluat, s-a dezvoltat, iar legislația și legitimitatea societăților, trebuia să fie concordantă cu evoluția istorică.

Legea XXIII/1885 a Regatului Maghiar, obliga toate asociațiile să facă demersurile necesare pentru trecerea la o nouă formă de administrare și funcționare pe baza legii sindicale. Legea XXIII/1885 făcea referiri atât la Societățile de regularizare a apelor și întreținerea digurilor, cât și la Societatea Canalului de Mori, Societate care utiliza apa din Canal pentru punerea în funcțiune a morilor hidraulice.

Statutele Sindicatului Canalului de Mori „Palatinul Josif“ al Crișului Alb din județul Arad, sunt elaborate de oficiul juridic al Societății în 1905 și aprobate în Adunarea generală din 19 nov.

¹²⁵ Gall, J., *op.cit.*, vol. II, 1898, p. 431.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

1909. După pacea de la Trianon – 4 iunie 1920 – mai exact în anul 1922 și 1924, Statutele sunt traduse în limba română și împreună cu o copie a actului fundamental de constituire a societății, sunt trimise Ministerului Agriculturii și Domeniilor București, spre aprobare. Hotărârea poartă data de 5 nov. 1927, iar Statutele sunt publicate în M.O. nr. 17 din 22 ian 1928.

Aceste acte valide (procesele verbale) și documentele înarticate în lege, sunt temeiurile legale în baza cărora Societatea și-a desfășurat activitatea, principiile și criteriile după care au fost aleși membrii organismelor de conducere și funcționarii Societății.

Art. 15 din Statutele de funcționare: Afacerile societății sunt conduse de:

1. Adunarea generală
2. Președintele
3. Inspectorii Secțiilor
4. Funcționarii

Statutele Sindicatului Canalului de Mori, la art. 27, reiterează alegerea președintelui Societății pe timp de 3 ani cu majoritate simplă a voturilor membrilor Societății. Competințele președintelui conform art. 27 sunt stipulate în 1-10 puncte. Despre competențele și îndatoririle președintelui ales, se vorbește în art. 9 al Convenției din 1842: în a convoca de 2 ori pe an, Adunarea generală ordinară a Societății;

- prima în luna mai, când va fi înaintat raportul inginerului despre starea Canalului,
- iar a doua în luna nov., când se va aproba bugetul pe anul următor.

În 1866 s-a hotărât înființarea unei comisii de cenzori (revizori) care să verifice actele casieriei și ale Societății.

Art. 26 din Statutele Sindicatului inserează următoarele: Adunarea generală alege tot la 3 ani o comisie de revizori care supra examinează socotelile casieriei și ale societății, iar raportul va fi înaintat prin președinte, Adunării generale ordinare de primăvară. Comisia va fi formată din 2 dintre membrii Societății Sindicatului.

Adunările generale din 27-29 iunie 1833 și 13-14 iulie 1842, au mai validat împărțirea liniei Canalului Morilor în 3 secții: superioară, medie și inferioară. Statutele Sindicatului prevăd la art. 29 că: adunarea generală alege pe 3 ani dintre membrii societății, inspectorii societății cu atribuții enumerate în 1-5 puncte.

Din anul 1921 Societatea Canalului, va opera cu 5 inspectori de secții, motivând lungimile prea mari pentru a putea fi luate la pas și controlate de inspectorii de sector (secție). Aceste funcții nu erau remunerate, iar inspectorii (picherii) erau membri ai societății, posesori de locuri de moară.

De abia în anul 1934, la Adunarea generală din 14 februarie, s-a luat hotărârea de a înainta memoriu de modificarea art. 29 din Statute. Tribunalul Arad secția I-a, a dat în 26 septembrie 1936 următoarea sentință: „Aprobă modificarea de Statute, în speță art. 29, și mărirea numărului de picheri de la 3 la 5.”¹²⁸

Art. 30 al Statutelor: Funcționarii Societății sunt:

1. Director – inginer șef
2. Casierul
3. Juristconsultul

În art. 31 se arată: Inginerul este funcționarul administrării tehnice, delegat pe lângă președintele societății. Sarcinile sunt enumerate în 1-10 puncte.

Art. 32 precizează sarcinile casierului Societății

Art. 33 însărcinările juristconsultului

Persoanele propuse pentru ocuparea acestor posturi, sunt numite de președintele Societății Sindicatului și validate de Adunarea generală pe timp nedeterminat.

¹²⁸ A. N. Arad, *fond cit.*, f. 109.

Președinții societății canalului de mori

Arătam că, la lucrările Adunării Generale din 27-29 iunie 1833, Fáscho József, vicecomite al Aradului este ales în funcția de președinte al Societății Canalului de Mori. El va rămâne în această funcție până la moartea sa în anul 1866.

La investitura în calitate de președinte al Societății Canalului de Mori „Palatinul József“, în 17 mai 1866, noul președinte ales, Atzél Petér, în discursul de investitură, face un amplu panegiric al primului președinte al Societății Canalului de Mori, Fáscho Jòsef, omagiind personalitatea și activitatea acestuia.

Mai multe date despre personajul Petru Atzél, le veți găsi la capitolul „Mori“. La moartea lui Atzél Petru (1901), este ales în funcția de președinte dr. Kralitz Gyula Iuliu.

Dr. Kralitz Iuliu a fost ales ca președinte al Societății Canalului de Mori, din postura de juristconsult și reprezentant al domeniului Palatinal de la Chișineu Criș. În 1907 decedează.

În funcția vacantă de președinte al Societății Canalului de Mori, în martie 1908, este ales baronul Solymossy Ludovic, proprietar al domeniului Ineului și al morilor Bălucana și Mocrea. Este cel care semnează în calitate de președinte al Societății Statutele de funcționare ale Societății Sindicatului Canalului de Mori „Palatinul József“ din județul Arad, pertractate și aprobate în adunarea generală a Societății ce a avut loc la 19 noiembrie 1909. Juristul Societății era Kralitz Lajos (Ludovic).

În luna aprilie 1914 este ales în funcția de președinte Kralitz Ludovic – fiul lui Kralitz Iuliu, reprezentant al domeniului Chișineu Criș, totodată juristul domeniului palatinal. Este reales în funcție în 14 febr. 1917.

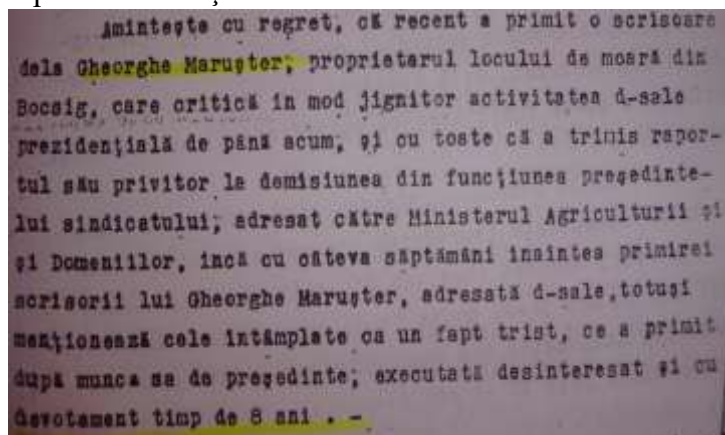
În 1920 este ales ca președinte al Societății Karton Aladar proprietarul morii din Bocsig. Își va depune mandatul în 1923 la adunarea generală din 17 aprilie.

Jsekutz Alexandru este ales președinte în 1923, fiind coproprietar al morii de la Aldești, prin căsătorie cu (Etélka Barkassy), fiica proprietarului Koloman Barkassy – decedat. Este reales președinte la adunarea generală din 17 iunie 1926. Din motive personale demisionează peste un an în cadrul adunării generale extraordinare ținută la Ineu. Adunarea generală îl alege în funcția de președinte pe avocatul Vasile Avramescu.

Dr. Vasile Avramescu, avocat din Arad și președinte al Serviciului Contencios Arad, va rămâne în funcția de președinte până în ianuarie 1935, când își depune demisia. A gestionat trebile Societății Canalului de Mori într-o perioadă foarte grea.

Trebuiau înlăturate urmările dezastrelor de la marile inundații din dec 1925. Ministerul Agriculturii și Domeniilor de la București nu aprobasese încă Statutele de Funcționare ale Societății Sindicatului de Mori.

Statul era întăbulat cu cele două mori: Șiclău și Nădab. Trebuia să-și achite contribuția după numărul de unități cu care era creditat (17 unități) către Sindicat. Ministerul amâna – sub pretextul lipsei documentelor – plata contribuției.

Amintește cu regret, că recent a primit o scrisoare
de la Gheorghe Marușter, proprietarul locului de moră din
Bocsig, care critică în mod jignitor activitatea d-sale
prezidențială de până acum, și cu toate că a trimis rapor-
tul său privitor la demisiunea din funcțiunea președinte-
lui sindicatului, adresat către Ministerul Agriculturii și
și Domeniilor, încă cu câteva săptămâni înaintea primirei
scrisorii lui Gheorghe Marușter, adresată d-sale, totuși
menționează cele întâmplate ca un fapt trist, ce a primit
după munca sa de președinte; executată desinteresat și cu
devotament timp de 8 ani. -

Regretul avocatului Vasile Avramescu

În 1930-1933, criza economică s-a resimțit și în activitatea Societății. Peste toate, începând cu 1930 până în 1935, Sindicatul se afla prins într-un lung proces cu „ASTRA“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare S.A. Arad.

În 1935, prin eforturile personale ale președintelui Vasile Avramescu, reușește să convingă Ministerul agriculturii și domeniilor de a achita suma de 438.305 lei, către firma ASTRA. Procesul se stinge în iulie 1935.

Ce se întâmplă? La adunarea generală ordinară de primăvară din 15 ian 1935, președintele Vasile Avramescu este criticat foarte dur de către Gh. Mărușter. Urmarea, dr. Vasile Avramescu își dă demisia, și este ales Löwy Markusz (Mărcuț), proprietar al morii de la Mocrea și al domeniului ce se întindea până la Seleuș. La 14 februarie 1939, a decedat la casa lui din Mocrea.

Pentru ziua de 25 mai 1939 a fost convocată o adunare generală extraordinară a Societății Sindicatului Canalului de Mori, având un singur punct pe ordinea de zi: alegerea președintelui Societății.

Își depune candidatura Gh. Mărușter, proprietar al Morii Rovina I – Bălucana. Este ales cu un nr. de 34 voturi în funcția de președinte. Va rămâne în această funcție până în iunie 1948. A reușit în aprilie 1948 să întrunească unanimitatea de voință a tuturor membrilor Sindicatului în vederea schimbării Statutelor de funcționare și a Cheii de proporționalitate. Timpul nu l-a mai ajutat.

Se impune o precizare: funcția de președinte al Societății Canalului *nu era remunerată*.

Inginerii societății

Propunerea de a fi numit în funcția de director – inginer șef, i-a fost făcută ing. Bészedes, în cadrul Adunării generale a domnilor de pământ din 27-29 iunie 1833. Ing. Bészedes József a acceptat propunerea întrucât el a întocmit proiectul și a trasat linia viitorului Canal. Rămâne în funcția de director-inginer șef până în anul 1852, an în care moare. A primit anual un onorariu de 400 florini pentru serviciile aduse.

Îi urmează în funcția de director-inginer șef, unul dintre inginerii care lucraseră cu ing. Bészedes, atât la întocmirea planurilor, la trasarea liniei Canalului, cât și la coordonarea și supravegherea efectivă a lucrărilor la Canal, ing. Lehr Tolnay Lajos, care moare în 1866. Angajat ca supraveghetor cu un salariu de 700 florini pe an, a mai primit și o casă de serviciu la Ineu.

În memoria ing. Bészedes, este numit de către adunarea generală în funcția de director-inginer șef, fiul, Kazmer Bészedes. Acesta se îmbolnăvește în anul 1868 și eliberat din funcție în 1870. Din iunie 1875 este pensionat cu 550 fl/an. Moare în 1877.

Este angajat ca locțiitor de ing. șef la 1 ian. 1870, ing. Benedikty Gergely. În 1872 este ales ing. șef cu un salariu de 1600 fl/an. Se îmbolnăvește și renunță la funcția de ing. șef în anul 1887. În anul 1888 se pensionează cu suma de 400 fl/an. Moare în anul 1891.

În 1887 se angajează pe funcția de locțiitor de inginer șef, ing. Csepreghy Mihaly, iar în ianuarie 1888 este ales în funcția de ing. șef cu un salariu de 1200 fl/an. După moartea acestuia în 1913, îi urmează în funcția de ing. șef, fiul, Csepreghy Zóltan.

Csepreghy Zóltan este numit inginer șef de către președintele societății, baronul Ludovic Solymossy la adunarea generală din 9 dec 1913. Ing. diplomat Csepreghy Zóltan a fost angajat cu un salariu anual de 3000 coroane și plata deplasărilor efectuate în interesul Societății, la care se adaugă diurna stabilită de adunările generale ale Societății Canalului de Mori.

Iată drepturile de care beneficia inginerul sindicatar pe anul 1920: uzufructul grădinii de la Buteni – partea inginerului dintotdeauna – un stâncen de lemne de foc, 250 lei cheltuieli anuale pentru birou, bilet tren cl II, diurna în sumă de 40 lei, iar dacă trebuia să înnopteze o diurnă de 50 lei¹²⁹.

¹²⁹ A. N. Arad, *fond cit.*, f. 127.

Inginerul Baia Vichentie, reprezentant al Direcțiunii Apelor București și inginer șef la Serviciul Apelor Reg. VII-a Arad, va asigura expertiza tehnică și de consultanță la Canalul morilor după pensionarea ing. Csepreghy Zóltan în 1946.

Juristconsultii societății

Procesul verbal al adunării generale din 13-14 iulie 1842 este semnat în calitate de președinte și notar al Asociației Canalului de Moară de Fáscho Iosif.

În funcția de notar (juristconsult) al Asociației, își pune semnătura Kádas Iosif. El rămâne în funcția de juristconsult până în anul 1868 (când moare). Era plătit cu 200 fl. pe an.

După moartea lui este ales Kádas Petru care este remunerat tot cu suma de 200 fl. pe an. Moare în anul 1872.

În funcția rămasă vacantă este ales Tagányi Istvan, care la doi ani de la numirea în funcția de juristconsult cere mărirea veniturilor la suma de 600 fl/an. Moare în 1889.

La moartea lui Tagányi, este validat în funcția de juristconsult dr. Králitz Gyula care rămâne în funcție până în anul 1901. El nu renunțase la calitatea de juristconsult al domeniului de la Chișineu Criș. Fiind ales în funcția de președinte, a fost promovat ca jurist dr. Kralitz Ludovic.

Dr. Kralitz Ludovic desfășoară – ca și tatăl său – pe două paliere funcția de juristconsult, atât la Societatea Canalului de Mori cât și al domeniului palatinal. Desfășoară activitatea de juristconsult până în anul 1914, când este ales în funcția de președinte al Societății Sindicatului Canalului de Mori.

Dr. Lukácsy Leopold apare în procesele verbale ale Societății, din anul 1911, ca supleant al juristconsultului Societății dr. Kralitz Ludovic.

Alegerea dr. Lukácsy Leopold în funcția de juristconsult al Societății se finalizează în 14 febr 1917, la propunerea președintelui de la acea vreme, dr. Kralitz Ludovic. Dr. Lukacsy Leopold va rămâne o perioadă lungă de timp în funcția de juristconsult până în 1943.

După plecarea dr. Lukacsy Leopold, este ales dr. Lepa A. Valer, avocat din Arad, în funcția de juristconsult, și odată cu 11 iunie 1948, funcția devine caducă, ca și întreg edificiul societății Canalului..

Casierii societății

Pentru asigurarea bunului mers al cheltuielilor la lucrările de la Canal, a fost ales casierul domeniului arhiducelui József de la Chișineu Criș. Salariul casierului a pornit de la 100 fl/an, mărirându-se până la 200 fl/an.

Un alt casier longeviv ales în această funcție a Societății Sindicatului Canalului de Mori, este Ioan Csothy din Arad, începând cu 18 dec 1917. El primea o leafă anuală de 600 k (coroane). A rămas în funcția de casier până în 1937, când se retrage.

Este înlocuit de Coloman Molnar din Ineu. De fapt Csothy Ioan renunțase la post pentru că Societatea Sindicatului își mutase sediul din Arad, la Ineu.

Paznici

La finalul construcției Canalului de mori au fost angajați 6 paznici pentru supravegherea liniei Canalului. Plata lor era de 80 fl/an¹³⁰. După 1870 numărul lor a fost mărit la 10 paznici, iar salariile au crescut la suma de 100 florini/an. Acest număr a rămas până în anul 1934¹³¹. După acest an numărul paznicilor (cantonieri) a crescut la 12.

¹³⁰ Gaal, J., *op.cit.*, vol.II, p. 433.

¹³¹ A. N. Arad, *fond cit.*, f. 108.

Salariile au fost mărite, proprietarii de mori s-au schimbat, numărul paznicilor a crescut, veniturile morilor din câmpie s-au diminuat, sunt factorii ce au dus la creșterea cheltuielilor Societății Canalului.¹³²

Ce surprinde la numirea și validarea funcțiilor de juristconsult și inginer? Persoanele angajate pe aceste posturi trebuiau să-și facă „ucenicia“ o anumită perioadă de timp, care nu era prestabilită. Important este faptul că aveau statut de supleant, aveau timpul necesar de a se pune la curent cu problemele societății, de a găsi modalități de rezolvare, și în final de a dovedi că sunt pregătiți. Adunarea generală era forul care valida alegerea persoanelor propuse de președintele societății în respectivele funcții.

¹³² Gaal, J., *op.cit.*, p. 433.

REGIMURILE S-AU SCHIMBAT, APA CANALULUI ÎNCĂ MAI CURGE

Actul de naștere a unei viitoare Societăți acționariale, a fost parafat în 30 iunie 1833, prin semnarea: „**Contractul de Asociere a Acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de Moară coborâtor din Crișul Alb, tras în Comitatul Nobiliar Arad**“.

Societatea era o noutate privind reunirea unor domni de pământ într-o asociațiune privată, care să aibă puterea economică, morală și umană, de a finaliza o construcție nemaivăzută până la acele vremuri. Documentul semnat, reflectând caracterul de voință unanim acceptată, proiectată pentru un viitor în care membrii fondatori nu vor mai exista.

Convenția semnată la 15 iulie 1842, de către domnii de pământ, deveniți proprietari de mori – dar aceeași din 1883 – Convenție care completează lacunele din Contractul de asociere (1833), a hotărât în semn de recunoștință, ca această lucrare să fie numită: „Canalul Morilor „Palatinul József“ al Crișului Alb din Comitatul Arad“¹³³.

Adunările generale ale membrilor societari din 27-29 iunie 1833 și din 13-14 iulie 1842, au statuat funcțiile executive și administrative ale Societății, durata exercitării acestor funcții, precum drepturile și îndatoririle lor. Organismul suprem de conducere a Societății, rămânând Adunarea generală, de la înființare și până în iunie 1948.

Hotărârile luate în cadrul adunărilor generale deveneau executorii pentru toți membrii societății. Hotărârea validă se putea lua numai în obiectele puse la ordinea zilei; raporturile înaintate Adunării generale, sau propunerile particulare ale membrilor societății, trecute în ordinea de zi erau supuse dezbaterilor Adunării generale¹³⁴.

Hotărârile puteau fi luate cu majoritate simplă. În caz de paritate votul președintelui decide. Adunarea generală era statutară și putea lua decizii când erau prezenți patru membri ai Societății și reprezentau cel puțin 1/3 parte din numărul voturilor (70 ½).

Legalizarea proceselor verbale la Notariatul public

¹³³ Art. I din Convenție, 15 iulie 1842.

¹³⁴ Statutele de funcționare ale Sindicatului, art. 22.

La modificarea de statute sau contractarea împrumuturilor, se cerea majoritatea absolută a tuturor celor interesați. Am mai explicat felul cum a fost stabilit acest număr maximal de voturi ce se putea exprima în cadrul Adunărilor generale. Numărul de voturi reprezenta numărul de unități de roți de moară, cu care erau creditați membrii Societății Canalului, posesori de locuri de moară.

„Fiecare proprietar de moară are atâtea voturi de după câte unități de (roată de moară) contribuie la spesele anuale ale Societății. Nici un proprietar de moară interesat nu poate avea mai mult de 25 voturi în Adunarea generală”¹³⁵.

Toate procesele verbale ale Adunărilor generale erau legalizate la Notariatul public, și în acest sens am inserat o încheiere de proces verbal din 25 mai 1939, ajurnat ca act notarial în 25 septembrie 1939.

În Legea XXIII/1885 s-au prevăzut condițiile legale de schimbarea denumirii de Asociații sau Societăți, și organizarea lor în Sindicate hidraulice coroborată cu Legea XIV/1884.

Statutele (regulamentele) de funcționare ale noilor Societăți – Sindicate, vor fi redactate de oficiul juridic al fiecărui Sindicat, și supus aprobărilor. Mai întâi Statutele erau dezbătute în Adunările generale și validate. Apoi erau trimise spre aprobare Serviciului hidraulic, după aprobare reveneau la Sindicat și cerută aprobarea Subprefecturii. Toate aprobările odată obținute, se înainta dosarul cu Statutele către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, spre aprobare. Odată cu aprobarea lor, Ministerul Agriculturii publica în M.O. respectivele Statute, care din acel moment își produceau efectul. Această cale a fost urmată atât înainte de 1920 cât și după aceea, până la 11 iunie 1948.

Statutele Societății Sindicatului Canalului Morilor „Palatinul József” din județul Arad, au fost redactate de oficiul juridic în 1905 și avea 38 de articole. Sunt supuse dezbaterii și aprobate în Adunarea generală din 19 nov. 1909, iar aprobarea Ministerului Regal Maghiar al Agriculturii poartă data de 28 ianuarie 1910. După validarea Statutelor, numărul de articole se va reduce la 36.

Odată aprobate și publicate aceste Statute, denumirea societății va fi: „Sindicatul Canalului de Mori „Palatinul József” al Crișului Alb din județul Arad”, iar sigiliul oficial al Societății va avea această inscripțiune.

Semnarea Tratatului de pace de la Trianon a statuat în art. 292, 293 regimul apelor între țările combatante. Acesta urma a fi legiferat prin acorduri bilaterale.

Convenția încheiată între România și Ungaria, privitoare la regimul apelor limitrofe și a celor care traversează frontiera, precum și lichidarea sindicatelor de apărare contra inundațiilor, tăiate de frontieră, respectă normele de executare a articolelor 292 și 293 din Tratatul de pace. Convențiunea a fost semnată de plenipotențiarilor români și unguri în ziua de 16 aprilie 1924.

Convențiunea a fost ratificată în ziua de 3 decembrie 1924. Schimbul de ratificări a avut loc la Budapesta prin J.C.M. (Jurnalul Consiliului de Miniștrii) numărul 1452 la data de mai sus.

În preambul se prevede : „În interesul comun, funcționarea nestingherită a ambelor părți a Sindicatului de apărare contra inundațiilor, tăiate de linia fruntariilor, precum și spre a reglementa în același timp, în viitor relațiile celor două părți a sindicatelor între ele, în scopul de a preveni pericolul inundațiilor posibile.”

Art. 6. Toate construcțiile (diguri, canale, zăgazuri, diferite obiecte, cuprinzându-se și casele de paznici etc.), trec, fără nici un fel de indemnitate, în proprietatea acelei părți a Sindicatelor pe teritoriul căreia se află¹³⁶.

Anexa IX, art.3. Orice chestiune în litigiu va fi adusă în fața Comisiunii Permanente tehnice a Regimului Apelor Dunării, instituită prin art.293 a Tratatului de pace de la Trianon¹³⁷.

Imediat după încheierea Primului Război Mondial (1918), și înainte de Semnarea Tratatului de pace la Trianon (1920), la solicitarea organismelor de stat Maghiare, linia Canalului Morilor care trecea frontiera, a fost întreruptă.

¹³⁵ *Ibidem*, art.17.

¹³⁶ M. O., nr. 6/10 ian.1925.

¹³⁷ *Ibidem*.

Pentru Societatea Sindicatului Canalului de Mori din jud. Arad, a fost ușor să redeschidă porțiunea albă de Canal, prin care apa din Canalul Morilor a fost vărsată în Crișul Alb la Vârșand, pentru că ea a fost funcțională în perioada 1840-1860, până la finalizarea lucrărilor la Canalul Előviz. Așa se explică de ce Canalul Morilor nu a făcut obiectul reglementărilor cuprinse în convenția semnată la 3 decembrie 1924.

Toată legislația maghiară privitoare la regimul apelor, asociațiile care administrau lucrările de regularizare, de întreținere, de funcționalitate în cazuri de inundații și nu numai, a fost tradusă pentru Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Regimului Apelor București. Aceste asociații, societăți sindicale, aveau statute (de funcționare), de exercitare a atribuțiilor și drepturilor de care beneficiau, statute înartulate în lege.

La București se cunoșteau prea puține date despre existența și funcționalitatea Canalului de Mori din județul Arad. Începând cu anul 1922 odată cu aplicarea Legii reformei agrare, au fost cerute copii traduse după actele de constituire a Societății Canalului de Mori, Statutele de funcționare, susținerea financiară a Societății Sindicatului Canalului de Mori, etc. etc.

Statul Român, prin Ministerul Agriculturii și Domeniilor, se întăbulase cu morile de la Șiclău și Nădab, de pe linia Canalului, devenise membru asociat al Societății Sindicatului Canalului de Mori din județul Arad, chiar mai mult, era creditat cu 17 unități de roți de moară pentru care trebuiau achitate contribuțiile către casieria Sindicatului, în sumele aprobate în Adunările generale de toamnă, pe anul următor.

Numărul de unități reprezentau numărul de voturi cu care era mandatat împuternicitul Statului la lucrările Adunărilor generale, Statul fiind posesor al celor 2 (două) locuri de moară.

Statul Român devenise proprietarul locurilor de moară Nădab și Șiclău, în urma expropriării domeniului palatinal de la Chișineu Criș. În cazul nostru, referirea la domeniul palatinului este sinonim cu moșiile întinse ce le avea în jurul localității Chișineu Criș. Exproprierea se referă la aceste moșii trecute în domeniul privat al Statului Român.

În căutările mele prin documentele vremii, de dinainte și după 11 iunie 1948, nu am găsit nici un CF care să ateste exproprierea Morilor de pe linia Canalului și chiar a Canalului, și trecerea lor în proprietatea Statului Român (mai puțin cele două care au fost evaluate și despăgubite proprietarului).

Obținerea personalității juridice

Ne întoarcem la anii 20. În anul 1921 este promulgată Legea Sindicatelor Profesionale, lege care nu acoperea obiectul de activitate a tuturor asociațiilor și societăților existente.

Dispozițiile art.2 din Legea Persoanelor juridice, promulgată prin I.D. 452/1924, referitoare la Asociațiunile persoane juridice, care prevedeau ca în termen de 6 luni de la promulgarea Legii, aceste Asociațiuni să înainteze actele prevăzute de art. 98-99 din Regulamentul Legii și înscrierea lor în Regimul Special de pe lângă Tribunal¹³⁸.

În anul 1924 apare Legea Persoanelor Juridice, care obliga toate asociațiile, societățile sau Sindicatele, să fie înscrise în Registrul Persoanelor Juridice de pe lângă fiecare Tribunal Județean, toate persoanele juridice existente la promulgarea legii.

Pe baza regulamentului de aplicare a Legii Persoanelor Juridice, Societatea Sindicatului Canalului de Mori, înaintează Dosarul cu documentele prevăzute de Lege, prin avocatul Societății dr. Lukácsy Leopold. Această cerere de înscriere a Sindicatului în Registrul Persoanelor Juridice, conține un inventar al documentației depuse, în 8 puncte:

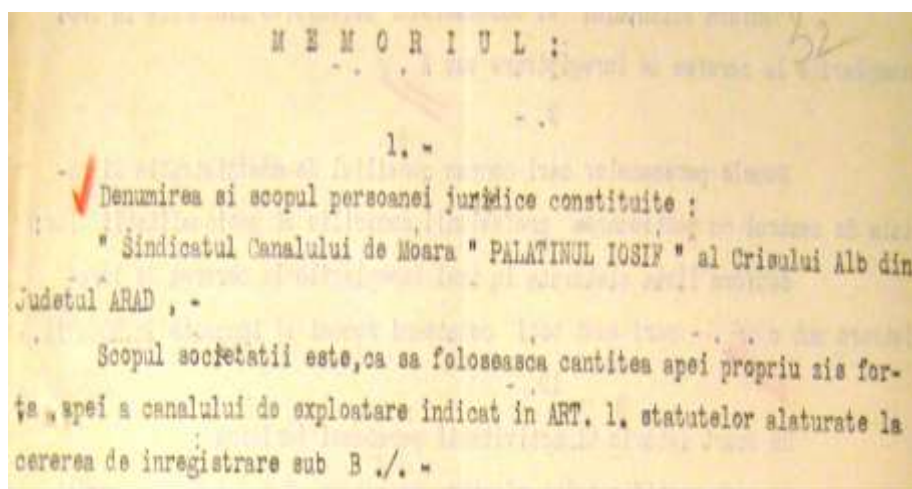
1. Titlul Sindicatului
2. Obiectul și scopul Sindicatului
3. Sediul Sindicatului
4. Lista persoanelor cu funcții

¹³⁸ A. N. Arad, *fond cit.*, f. 44.

5. Copii după actul fundamental
6. Bilanțul următorului an
7. Memoriul activității Sindicatului
8. Certificatul Oficiului Hidraulic și al Subprefectului de Arad.

„Pe baza predatelor, cu toată stima vă rugăm: să binevoiți a înregistra cu stimă subsemnatul : „Sindicatul Canalului de Moară Palatinul Iosif al Crișului Alb din județul Arad“ în registrul persoanelor juridice“.

Ajunși la acest punct, se mai impune o lămurire. Sigiliul Societății Sindicatului de moară după 1922, apare cu înscrisul: Procuratura Sindicatului Canalului de Moară PALATINUL JOSIF. Mai mult sub această titulatură de „Procuratura Canalului de Moară Palatinul Josif“ se vor transmite atât către București cât și la Tribunalul Arad, traducerile legalizate ale Actului fundamental format din Contractul de Asociere din 1833 și Convenția din 1842¹³⁹, precum și Statutele Sindicatului Canalului de Moară „Palatinul Iosif“ al Crișului Alb din județul Arad.

Memoriul în care se definește scopul societății

Același Dosar al Sindicatului înaintat Tribunalului Arad mai cuprinde un Memoriu în 10 puncte. Copia în facsimil, sper să lămurească legitatea existenței Canalului¹⁴⁰.

Punctul 3 din memoriu se referă la dobândirea personalității juridice a Societății Canalului de moară. În actul de verificare nr. 43060/1898 se descrie cu de-amănuntul activitatea societății care se extinde asupra Canalului de mori și asupra construcțiilor ce îi aparțin. Actul de verificare este eliberat de Subprefectura județului Arad și aprobat de Ministerul Regal Maghiar al Agriculturii în 5 nov. 1909 cu nr. 122973/1909 și publicat în 28 ian. 1910.

La punctul 6 este înscris numărul proprietarilor de moară existent în iulie 1924. După cum reiese din cifra înscrisă în memoriu, au fost 28 de proprietari de moară. Este real, deoarece – în timp – prin moșteniri sau vânzare-cumpărare numărul proprietarilor a crescut. Moara din Seleuș avea în 1924 un număr de 3 coproprietari. Numărul morilor a rămas însă același. Conturile bilanțiere ale Societății erau prezentate anual, la 31 decembrie.

¹³⁹ A. N. Arad, *fond* Pref. Jud. Arad - dosar 76/1924, f. 21.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 32.

Subsemnatul * Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb din Județul Arad * a cărui personalitatea juridică este înregistrată cu decizia de sub Nr. Pj. 115 / 1924., - avem onoarea a vă înșinua - prin avocatul nostru contrasemnat și deja legalizat - ca la adunarea generală, ținută în INEU /: Județul ARAD :/ la 17 Iunie 1926., în direcțiunea sindicatului nostru avem ales următorii funcționarii noi :

Președintele : Alexandru Isseğuta, proprietar de pământ, dom. în A L D E S T I /: Județul ARAD :/ , -

Inspectorii secțiilor de mori : I., Eduard Jurányi, proprietar de moară dom. în Buteni /: Jud. Arad :/ , - II., Gheorghe Marustier, arendaș de moară, dom. în BOCSIG /: Jud. ARAD :/ , - IV., Antoniu KEMPF, arendaș de moară , dom. în SOCCODOR /: Jud. ARAD :/ și V., Petru BOTAȘ , proprietar de moară, dom. în Pilul - Mare /: Jud. ARAD :/ , -

Nota funcționarilor Sindicatului de Moară

Modalitatea alegerii membrilor acționari ai societății în funcții de conducere, am făcut-o mai detaliat într-un alt capitol. Tribunalul Arad Secția Persoanelor Juridice Nr. 47 P.J. 115/1924 dispune la 1 sept. 1924 cu următoarea motivație:

„Având în vedere că Asociațiunea Sindicatul Canalului de Mori Palatinul Iosif al Crișului Alb din județul Arad a înaintat aceste acte întocmite conform prescripțiilor legale și în termenul legal, tribunalul“:

Dispune

Înscrierea Asociațiunii: Sindicatul Canalului de Mori Palatinul Iosif al Crișului Alb din județul Arad în Registrul Persoanelor Juridice de pe lângă acest tribunal sub nr. de ordin 47/1924.¹⁴¹

Va mai curge multă apă pe Canalul Morilor până la hotărârea definitivă a Tribunalului. Acest DECIS va fi emis la 3 sept. 1937 cu nr. 7258 al Tribunalului Arad, secția Persoanelor Juridice, și nu face altceva decât să Dispună aceeași hotărâre din 1 sept. 1924, înarticolată în Lege prin publicarea în M.O. nr. 60 din 14 martie 1938.

Funcționalitatea ca Persoană Juridică, a drepturilor și îndatoririlor asumate ca un drept la existență, va avea – din păcate – o viață scurtă. Societatea Sindicatului Canalului de Mori, probabil că a uitat menirea pentru care s-a „născut“ și a „crescut“, de utilizarea forței hidraulice a apei din Canal, acceptând compromisurile.

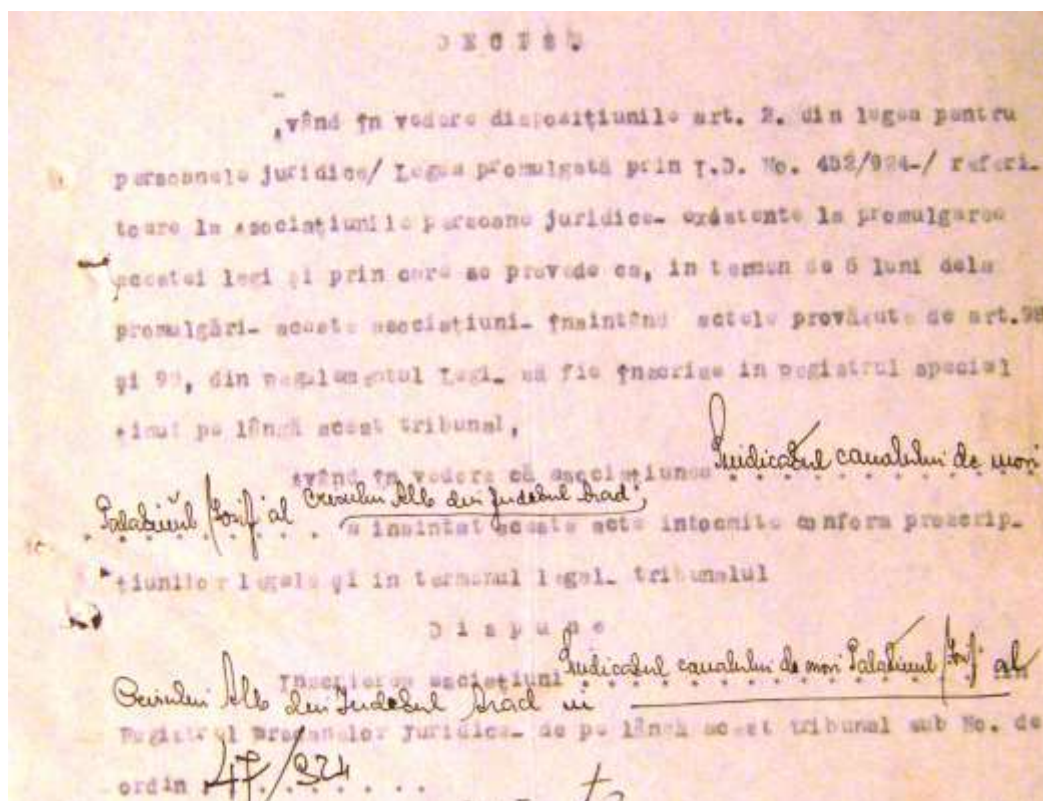
Apa Canalului continuă să asigure forța apei la roțile de moară, făcând abstracție de cererile – uneori ultimative – între organismele Statului, după 1920, și Societatea născută odată cu începerea lucrărilor de construcție a Canalului.

Și totuși, poate, fără ziua de 11 iunie 1948, ar mai funcționa mori care să macine făina pentru pâinea noastră cea de toate zilele.

Tot în 1924 Ministerul Agriculturii și Domeniilor Statului, cere din nou traduceri legalizate ale Actelor fundamentale de Constituire a Societății Canalului de Mori (1833-1842), cât

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 44.

și a Statutelor de funcționare a Sindicatului Canalului, aprobate în Adunarea generală din 19 noiembrie 1909.

Înscrierea ca PJ a Societății Sindicatului de Moară

Aflăm din corespondența cu Bucureștiul, că acele documente (traduse) au fost înaintate și în anul 1922, prin adresa sub nr. 55/1922 din 11 iulie, de către Oficiul hidraulic regional Arad.

Cererile Ministerului Agriculturii și Domeniilor din 1924 se suprapuneau – ca să nu zic altcum - cu dosarul ce trebuia întocmit în conformitate cu Regulamentul de aplicare al Legii persoanelor juridice.

Serviciul Apelor Române reg. VII Arad, ordonă în anul 1923 ambularea generală a Canalului Morilor, odată pentru actualizarea lui la timpul ordonat și pentru a fi transmisă Bucureștiului situația de facto și de drept a locului și rolului Canalului din județul Arad.

Ing. șef – Csepreghy Zoltan – al Societății Sindicatului împreună cu proprietarii de mori de pe linia Canalului, ajutați de topograful angajați pentru realizarea ridicărilor topografice, trec la treabă. De fapt și de drept, schița Canalului este copia celei originale, cu actualizările de rigoare. Problema spinoasă a fost cu terenurile adiacente Canalului, care la 1923 erau parcelate, fie prin vânzare, fie ca urmare a împroprietărilor conforme cu Legea agrară din 1921.

Ambularea generală a liniei Canalului de mori s-a tradus în *Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință al morilor de pe Canalul Palatinul Iosif*.

Aceste planuri au fost întocmite pentru fiecare moară și harta Canalului între mori. Copiile respectivelor planșe se regăsesc la finalul lucrării.

Aș vrea să evidențiez memoria legică a documentelor înaintate atât Ministerului Agriculturii și Domeniilor, precum și a celor prevăzute de Legea Persoanelor Juridice și înaintate Tribunalului Arad. În hotărârea Subprefecturii Arad nr. 11187/3 martie 1924, se arată că „...folosința forței motrice a apei la moara construită pe „Canalul de Mori Palatinul Jozsef“ este în conformitate cu prevederile art. 163 din Legea XXIII/1885. Hotărârea subprefecturii face parte integrantă din Mapa

„Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință al morilor de pe Canalul Palatinul Iosif”¹⁴².

În art. de lege XXIII/1885, emisă de Regatul Maghiar, societățile (asociațiile) de canalizări și îndiguiri, precum și cele de utilizare de apă, erau obligate să funcționeze după reguli noi prin elaborarea și editarea de statute, de către Oficiul juridic al fiecărei asociații. Noile statute trebuiau să fie conforme cu legislația sindicală, iar aceste societăți vor purta denumirea de Sindicate.

Legea pentru funcționarea și administrarea sindicatelor hidraulice din Transilvania și Banat supuse Tratatului de pace de la Trianon, apare în anul 1934 și publicată în M.O. nr. 107/1934. Legea comasa Sindicatele hidraulice sub o administrație comună, în fiecare județ.

În art. 3 lit.c, se arată: „Sindicatele Crișul Alb Inferior, Crișul Alb Superior și Ier vor avea o administrație comună cu sediul în orașul Arad”.

Prin decretul regal din 16 mai 1935 este aprobat „Regulamentul de aplicarea legii pentru funcționarea și administrarea Sindicatelor Hidraulice din Transilvania și Banat”, publicat în M.O. 17/19 mai 1935.

În art.2 lit.c. se precizează: Sindicatele: Crișul Alb, Crișul Alb Inferior, Crișul Alb Superior și Ier, vor avea o administrație comună cu sediul în Arad.

Regulamentul de aplicarea legii pentru funcționarea Sindicatelor Hidraulice prevedea ca sarcină, „executarea măsurilor reclamate de apărarea contra inundațiilor sau de evacuarea apelor de pe teritoriul sindicatelor unificate”.

Vechile statute ale sindicatelor au fost abrogate conf. art. 15 din Legea pentru funcționarea sindicatelor hidraulice. Fiecare sindicat va întocmi Statutul de funcționare, ținând seamă de dispozițiile prezentului regulament, și urmează a fi aprobat de către Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

Într-un litigiu de muncă al Sindicatului Crișul Alb cu sediul în Chișineu Criș, se înaintează o adresă /1934, către Tribunalul Arad secția III-a Comercială în care se arată: „Sindicatul Crișul Alb este o asociațiune de drept privat supusă legii și regulamentului regimului Apelor, care a luat ființă numai în urma aprobării statutelor sale de către Ministerul Lucrărilor Publice, ca organ de priveghere”¹⁴³.

Sindicatele hidraulice s-au constituit în baza legii XXIII/1885, și unele chiar mai devreme, în anul 1861, dar aveau denumirea de:

1. Asociația de apărare contra inundațiilor și regularizarea apelor de infiltrație din județul Arad. – aprobat de Ministerul Agriculturii al Regatului Maghiar în 12 ianuarie 1904.
2. Societatea de regularizarea apelor și apărarea contra inundațiilor din județul Arad, Chișineu Criș – 1908.

Dacă vom parcurge Statutele (Regulamentele) de funcționare a Sindicatelor hidraulice înainte de pacea de la Trianon din anii 1889, 1904, 1908, 1911, cât și după, sau mai exact cele ce au rezultat după 1935, vom găsi mari diferențieri de abordare, de statuare a sarcinilor în cazurile de forță majoră etc. În regulamentele asociațiilor de regularizare, de apărare contra inundațiilor, existente până la 1920, drepturile și obligațiile asociației față de propria activitate dar și în raport cu celelalte instituții ale statului, au fost detaliate și punctate. Funcțiile și răspunderile fiecărui post erau precizate până la amănunt, iar responsabilitățile erau pe măsură.

În ceea ce privește situația Societății Canalului de Mori al Crișului Alb din Județul Arad, lucrurile au stat puțin diferit. Guvernul României, prin Ministerul Agriculturii și Domeniilor, nu cunoștea de facto și de jure nașterea și existența Canalului Morilor.

Notam anterior, că primele traduceri ale Actelor fundamentale au fost trimise Bucureștiului în anul 1922. Au urmat noi și noi solicitări de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru a li se transmite documentația Canalului Morilor, actele care a făcut posibilă construirea lui, modalitățile de exploatare etc.

¹⁴² *Ibidem*, f. 34.

¹⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 41/1934.

Statutele de funcționare a Sindicatului Canalului de Mori – după cum am mai precizat – au fost traduse din limba maghiară și nu redactate de către Societatea Sindicatului Canalului de Mori.

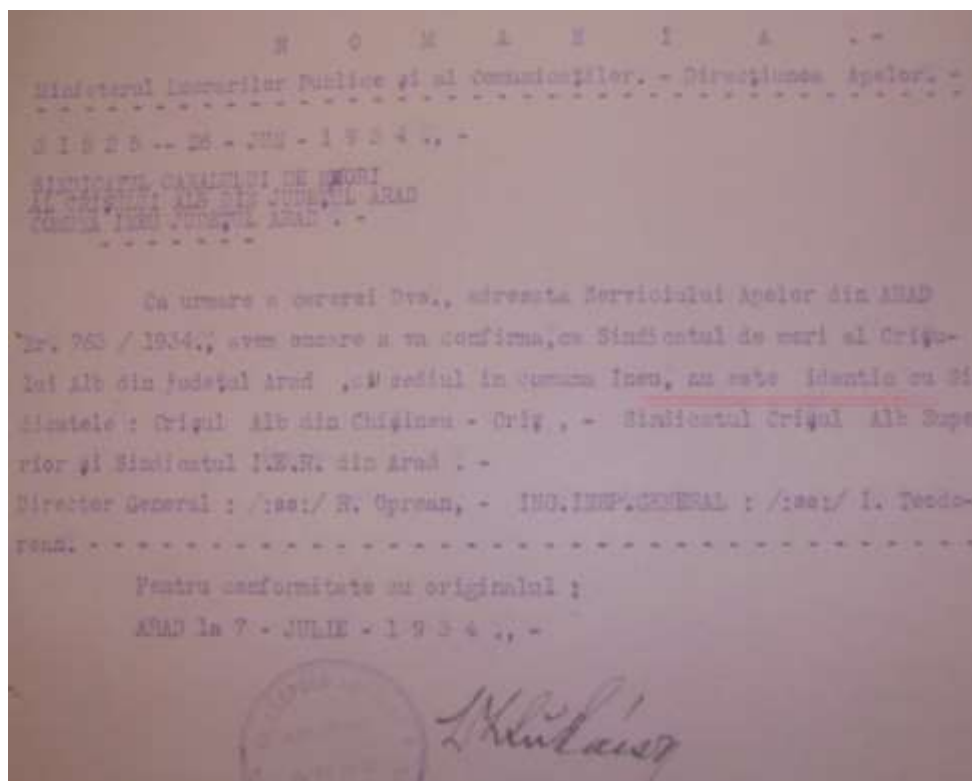
Bucureștii a cerut modificarea unor articole din Statute care nu erau în conformitate cu relațiile ce au intervenit (după pacea de la Trianon) și cu dorința autorităților superioare.

Modificarea respectivelor articole din Statute s-a pertractat în adunarea generală ținută la 21 aprilie 1925, ce a avut loc la Ineu. S-a votat în unanimitate modificarea articolelor 1, 2, 20, 21, 24 și 35¹⁴⁴.

Modificarea textului din articole nu s-a făcut pe fondul lor. Interpretarea – din punct de vedere juridic – a rămas neschimbată. S-a umblat doar la schimbarea unor denumiri de organisme, sau la scoaterea lor din context.

Coșmarul neînțelegerilor a continuat chiar și după aprobarea „Statutelor Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb din județul Arad“, cu decizia nr. 16850 din 5 nov. 1927 a Ministerului Lucrărilor Publice și Domeniilor București¹⁴⁵.

După cum se poate observa, Sindicatele hidraulice precum și cele de utilizare de apă (Canalul Morilor), au fost pe rând păstorite de către Ministerul Agriculturii, apoi de Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

M.L.P.C., argumentează separarea Sindicatului de Mori de Sindicatele Hidraulice

Pentru „separarea“ apelor și a Sindicatelor hidraulice de Sindicatul Canalul Morilor, sindicat de utilizarea apei cităm adresa nr. 31525/26 iunie 1934, a Ministerului Lucrărilor Publice și Comunicațiilor – Direcțiunea Apelor în care se precizează„avem onoarea a vă confirma, că Sindicatul de mori al Crișului Alb din județul Arad, cu sediul în comuna Ineu, nu este identic cu Sindicatele: Crișul Alb din Chișineu Criș; Sindicatul Crișul Alb Superior și Sindicatul Ier din Arad“¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 272.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 273.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 208.

Obiectul de activitate al Sindicatului Canalului de Mori, Sindicat de utilizare de apă, scopul Societății fiind acela de a folosi cantitatea de apă, propriu-zis, forța apei canalului de exploatare, care era cu totul diferit de obiectul și scopul Sindicatelor hidraulice. Prin activitățile lor, Sindicatul hidraulice aveau obligația de a asigura :

- securitatea digurilor și construcțiilor aferente;
- întreținerea acestora;
- protejarea malurilor și a digurilor de orice intervenție externă;
- apărarea digurilor la inundații și lucrări de consolidare;
- evacuarea apelor de infiltrație.

Ne întoarcem la anul 1924. Iată întreaga documentație expediată Bucureștiului pentru fiecare moară dar și a liniei Canalului, cuprinsă în Mapa: *Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință al morilor de pe Canalul „Palatinul Iosif“*.

1. Cererea petiționarului;
2. Planurile de aranjarea morii pe linia Canalului;
3. Expertiza tehnică – descrierea tehnică a morii;
4. Acceptul Oficiului Hidraulic Arad;
5. Ancheta unui primnotar desfășurată la fața locului;
6. Serviciul de poduri și șosele Arad;
7. Adresa Sindicatului Canalului de Mori;
8. Hotărârea Subprefectului județului Arad și Coala de referat a subprefectului.

Apa din albia Canalului de Mori a continuat să-și urmeze cursul firesc, fără să țină seamă de „îngrădirile“ economice, politice, sau a legislației aplicată societății Canalului de Mori.

După statuarea legică a Societății Sindicatului, contractul încheiat cu „ASTRA“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare S.A. din Arad, a fost una din marile greșeli – din punct de vedere economic – ale societății. În cele din urmă s-au găsit sumele necesare pentru a se achita datoria către Uzina ASTRA și terți creditori, dar cel mai mult a avut de suferit linia Canalului de mori.

Lipsa resurselor financiare s-a răsfrânt negativ asupra lucrărilor la Canal:

- curățirea albiei Canalului pe o lungime recerută de starea de facto
- întreținerea malurilor Canalului
- modernizarea prizei de la Buteni, pentru a asigura un volum de 2,5-2m³/sec.
- modernizarea sifoanelor de pe linia Canalului, Bârșa la întâlnirea cu valea Hodișului, Seleuș (în amonte) la întâlnirea cu pârâul Cigher și în aval de Seleuș, la întâlnirea cu canalul Matca, pentru închiderea pierderilor.

Bugetul Sindicatului s-a resimțit în urma „dispariției“ a două mori. Este vorba de Moara Pilu, care nu mai folosea forța apei din decembrie 1925, în urma inundațiilor, și moara Șiclău cedată în 1937 corpului de grăniceri.

În anii '40 ai sec XX-lea, cheea de proporționalitate s-a modificat, s-a restrâns numărul unităților de contribuție, iar povara asupra morilor în funcțiune era tot mai mare.

Concurența a devenit acerbă cu morile mecanice și cele ce foloseau energia electrică. Așa cum arătam într-un alt material, proprietarii de mori, nu au ținut pasul cu epoca industrializării.

Din 1940 mijesc luminile speranței într-o folosință nouă a apei din Canal pentru cultura orezului și folosința eleșteelor.

S-au făcut multe calcule cu referire la posibilitățile de alimentare cu apă: a morilor, eleșteelor și culturilor de orez. Cum volumul de apă din Canal nu depășea 1,8m³/sec., era puțin probabil că se vor putea cultiva suprafețe mari cu orez.

În aceste condiții de realitate tristă pentru mori, acestea au fost obligate să-și reducă din activitatea de măcinș. S-au creat condițiile pentru schimbarea atributului esențial al Societății Canalului și lărgirea activităților cuprinse în obiectul de activitate. Așa s-a ajuns în 1948 la propunerea de schimbare a Statutelor Sindicatului Canalului de Mori, prin cooptarea cultivatorilor

de orez și a proprietarilor de elește, ca membri cu drepturi depline ai Sindicatului și schimbarea denumirii acestuia.

Am mai vorbit despre cutremurul ce s-a abătut asupra Morilor, prin trecerea lor de la un stăpân la altul, până la a nu mai găsi nici măcar locul unde au fost construite. Legea Naționalizării a avut în vedere și Canalul Morilor. I-a fost luată libertatea de a fi el însuși. A fost trecut în patrimoniul Oficiilor de Gospodărire a Apelor (O.G.A.), chiar dacă au avut și alte denumiri : Colectivul Hidraulic Chișineu Criș, O.R.I.F.Oradea, I.E.L.I.F.Arad, A.N.I.F. Arad regionala Timișoara.

Din ceea ce cunosc, din întâlnirile directe – circa 30 ani – cu cei care au păstorit, sau încă mai păstoresc activitățile Canalului, nu le pot reproșa că nu i-a interesat „viața“ acestei capodopere hidrotehnice, dar lipsa fondurilor financiare, i-a privat de a rezolva multe din sechelele trecutului, unele moștenite, alte provocate de natură, sau din neaplicarea Legii împotriva persoanelor fizice și juridice, care au provocat stricăciuni.

Încerc să vă iau ca martori la temeinicia lucrului bine făcut, a unei lucrări care sper să dăinuie pe veșnicie, așa cum au înscris ca testament în art. 3 din Convenție: „Precum interesele membrilor Societății Canalului de Mori sunt nedespărțibile unul de al altuia, se declară că această Societate e pe timpuri de veci nedespărțibilă“... Membrii societății care au semnat cu sigiliul viu al lor, Actul de constituire din 1833 și Convenția din 1842.

AU FOST ȘI „CUTREMURE“

„Viața“ Canalului Morilor – ca activitate - nu a fost rectilinie și liniștită precum curgerea molcomă a apei în albia lui. Activitatea Canalului a fost deseori pusă sub semnul continuității. Marile inundații se repetau cam o dată la 3 ani. Dar cele mai mari dezastre s-au produs la inundațiile din luna decembrie 1925, despre care am făcut referire. Curățirea și întreținerea liniei Canalului necesita sume de bani tot mai mari și, implicit, mărirea contribuției pe unitatea de roată de moară. S-au căutat soluții pentru reducerea cheltuielilor cu lucrările de curățire a liniei Canalului.

Membrii Societății – după 1924 – s-au interesat de „mehanisme“ cu care să poată fi curățată „alvia“ Canalului. Au făcut chiar intervenții la Prefectura Arad, de a obține pașapoarte pentru a călători în Ungaria, unde aveau informații că s-ar găsi aceste „mehanisme“.

În cele din urmă atenția Societății Sindicatului s-a îndreptat spre „ASTRA“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare Arad. Demersurile cu „ASTRA“ pentru construcția unei drage (excavator), utilaj necesar la curățirea mecanică a albiei Canalului de Mori, au început în anul 1928.

În scrisoarea de accept transmisă de fabrica „ASTRA“ în 3 mai 1930, Sindicatului Canalului de Mori, găsim referatul complet pentru o dragă, care poate fi executată conform desenelor depuse de ing. Aloisiu Hann, în primăvara lui 1929¹⁴⁷. Totodată este comunicat prețul utilajului de 426.000 lei, termenul de livrare de 3½ - 4 luni și condițiile contractuale:

- 100.000 lei depuși la primirea și semnarea prezentului document contractual
- 200.000 lei depuși până la sfârșitul anului 1930.

Acordul Sindicatului și acceptul condițiilor puse de ASTRA este datat 30 mai 1930 cu adresa No 17/D.T.A. 6, și poartă semnătura președintelui Sindicatului Dr. Avocat Vasile Avramescu¹⁴⁸.

ASTRA revine cu o nouă adresă către Sindicatul Canalului de Mori în care se motivează Costurile mărite ale acestui „mehanism“. Prețul recalculat se ridică la suma de 480.000 lei. Datat 6 septembrie 1930.

În adresa de răspuns din 9 octombrie 1930, Sindicatul Canalului de Mori este de acord cu prețul recalculat în sumă de 480.000 lei

Odată contractul încheiat și parafat, clauzele contractuale își produc efectul.

Prin adresa din 14 mai 1931, „ASTRA“, înștiințează Sindicatul Canalului de Mori că, draga comandată este gata¹⁴⁹.

Din păcate, inundațiile care au survenit în anii 1930, 1931 și ianuarie 1932, au complicat problemele financiare ale Sindicatului. În ianuarie 1932 ing. Csepreghy Zoltan, raportează ruperea malului (digului) canalului și necesitatea reparării urgente¹⁵⁰.

Întrucât Sindicatul Canalului nu a reușit să vireze sumele conform desfășurătorului contractual, „ASTRA“ intentează acțiune procesuală la Tribunalul Arad.

În 26 mai 1932 Tribunalul Arad, sub nr. C.500/1931 Secția a III-a Comercială dă o primă sentință. Sindicatul pierde procesul, și este obligat la achitarea capitalului restant de 338.305 lei, plus dobânzile și cheltuielile aferente¹⁵¹. Admite ca fondată acțiunea reclamantei firma „ASTRA“, și în consecință, obligă „Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb“ la plata sumelor datorate, plus dobânzile aferente și cheltuielile de judecată¹⁵².

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 13.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 14.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 21.

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 44.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 101.

¹⁵² *Ibidem*, f. 57-58.

Sindicatul nu dispune de acești bani, și nici nu reușește să adune din Contribuțiile membrilor Societății, sumele datorate firmei „ASTRA“. De împrumuturi la Bănci nu poate fi vorba, deoarece Sindicatele trebuiau să aibă garanția Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

În cauza procesuală aflată la Dosar No. C.500/1931, Tribunalul Arad, emite o sentință asiguratorie în 9 august 1932, asupra tuturor imobilelor și pretențiilor ori unde aflătoare ale acestora, pentru acoperirea sumei de 328.305 lei și interesele (dobânda) 10%, cu începere de la 20 februarie 1930, data semnării Contractului¹⁵³.

Adunarea generală a Sindicatului Canalului de Mori împuternicește juristconsultul Societății, avocat Leopold Lukacsy, de a înainta apel la Cursa de Apel Secția a III-a Timișoara.

Sentința dată de Curtea de Apel Timișoara confirmă Decizia Tribunalului Arad, iar procesul este restituit Tribunalului Arad Secția a III-a Comercială.

Tribunalul Arad Secția III-a Comercială, reia dezbaterile cauzei, și în baza încheierii No C 500/1931 din 1 iunie 1933, dispune execuția silită¹⁵⁴.

Ministerul Agriculturii și Domeniilor Direcțiunea Aplicării Reformei Agrare București, solicită Serviciului Contencios Arad, un raport asupra problemelor juridice ale Sindicatului Canalului de Mori; raport ce analizează cauzele ce au generat acest proces – răsunător pentru acele vremuri – în care Statul prin Ministerul Agriculturii, ca membru al Societății Sindicatului Canalului de Mori, având un portofoliu de 17 voturi, își avea partea de vină.

Dr. Crișan, avocat al Serviciului Contencios Arad, întocmește raportul ce va fi expedit la 4 septembrie 1933. În raport sunt arătate motivele reale care au generat acest conflict procesual¹⁵⁵.

În acest lung proces și foarte întortocheat, purtat între Sindicatul Canalului de Mori și „ASTRA“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare SA Arad, precum și cu firma Rossi și Pellegrini, Sindicatul a pierdut timp și bani, energiile membrilor Societății s-au consumat în apărarea dreptului la existență a Canalului Morilor, în loc să fie „canalizate“ pentru administrarea cât mai pragmatică a lucrărilor necesare la linia Canalului.

S-a consumat multă cerneală și energie de către firma „ASTRA“, pentru a se demonstra că Sindicatul Canalului de Mori este persoană juridică cu scop lucrativ.

Uzina „ASTRA“ nemaivădând încredere în raportul financiar al Sindicatului Canalului de Mori, a cerut Judecătoriei Arad, fixarea unui termen pentru licitarea dragei Sindicatului pentru neplată. Termenul a fost stabilit pentru 19 mai 1934. Licitarea n-a avut finalitate și procesul a continuat.

Tribunalul Arad Secția III-a Comercială în Procesul Verbal încheiat la 2 iunie 1934 pronunță următoarea:

Deciziune

Tribunalul Arad respinge cererea debitorului „Sindicatul Canalului de Mori“ față de „ASTRA“, iar cererea de desființare a măsurilor față de ceilalți creditori se consideră fără obiect. În motivația de la fondul cauzei, Tribunalul constată că Sindicatul nu poate fi considerat persoană juridică de drept privat, fără scop lucrativ în sensul dispozițiilor art. 1 din Legea pentru lichidarea datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934. Tribunalul respinge cererea urmăritului ca nefondată, obligându-l la plata cheltuielilor de judecată către fiecare creditor prezent la desbatere.

Până la argumentarea documentată cu înscrisuri originale, sau acte cu valoare juridică eliberate de organismele Statului, care reglementau activitatea Societății Canalului de Mori, va fi nevoie de timp. În perioada mai-iunie a anului 1934, Sindicatul reușește să dovedească prin documentele anexă la memoriile depuse către Tribunalul Arad și Judecătoria Rurală Ineu, însoțite de declarația de asanare, că: „Societatea Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb, este o

¹⁵³ *Ibidem*, f. 68.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 101.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 103.

asociație – persoană juridică – de drept privat, care nu are scop lucrativ, iar sediul Sindicatului se află în Comuna Ineu ”.

Această argumentație este susținută de declarațiunea de asanare depusă la Judecătoria Rurală Ineu, județul Arad, la 6 mai 1934 cât și la Tribunalul Arad în 3 mai 1934. Memoriul justificativ cu actele doveditoare a caracterului nonprofit al Societății Sindicatului, depus în 2 iunie 1934, are alăturat actele următoare:

- Copii ale proceselor verbale din 29 aprilie 1933, din 29 noiembrie 1933, prin care dovedește că bugetul Sindicatului nu cuprinde nici o dispoziție la vre-un câștig pecuniar¹⁵⁶.
- Certificatul oficios eliberat de Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor.
- Copia după extrasul de carte funciară în care se dovedește întăbularea unei suprafețe de 6 jug.cad. 522 st.p., proprietari aparenti din 1878¹⁵⁷.
- Carnetul de impozit după imobilele rurale și clădirile rurale.

După numai 2 luni de zile de la depunerea memoriului și a actelor doveditoare, atât Tribunalul Arad cât și Judecătoria Rurală Ineu, susțin în Certificatul eliberat că, Sindicatul este persoană juridică de drept privat care nu are scop lucrativ.

În cererea adresată Curții de Apel Timișoara Secția III-a în cauza procesuală de sub nr. C 5288/1934, Sindicatul Canalului de Mori, solicită a nu fi citați la dezbateră defiptă pe ziua de 28 iunie 1935, creditorii din tabloul A, puși sub pozițiile 4, 5 și 6, din declarațiunea de asanare din 3 mai 1934.

- poz 4 – tablou A, „Astra“ Prima Fabrică de Vagoane și Motoare SA din Arad, ale cărei creanțe în valoare de 438.305 lei capital și accesorii au fost achitate¹⁵⁸.
- poz 5 cap I al tabloului A./ firma Hendl Edmund, fabrica de fier Arad, suma de 1500 lei capital și accesorii
- poz. 6 cap I al tabloului A./ dr. Lukacsy Leopold – juristul sindicatului în sumă de 32.980 lei capital și accesorii.

Sindicatul Canalului de Mori se obliga să achite (satisfacă) creanțele creditorilor cuprinse sub poz, 1., 2. și 3., cap. I tabloul A, până la termenul defipt pentru ziua de 28 iunie 1935.

În declarațiunea înaintată atât la On. Judecătoria Rurală din Ineu, cât și la On. Tribunal din Arad, este prezentat sub A./ un tablou referitor la datoriile Sindicatului¹⁵⁹.

Acest tablou ne arată problemele cu care se confrunta Societatea Sindicatului Canalului Morilor, mai ales în acea perioadă de criză economică.

Firma Rossi și Pellegrini de la pct. 3 din tablou, era o firmă antreprenorială de construcții, care contractase lucrările de refacere a stăvilarului (priza de captare) de la Buteni.

Începând cu ianuarie 1926, refacerea prizei de captare a apei din Crișul Alb de la Buteni, a fost un leit motiv în aproape toate adunările generale ale Sindicatului Canalului de Mori. Au fost întocmite planuri de refacerea prizei, atât de ing. Cséprégy Ludovic cât și de alți membrii ai Sindicatului. Problema cea mai grea a fost mâna de lucru calificată coroborată cu lipsa de numerar.

Cam aceleaș probleme le întâmpina Sindicatul și la lucrările de curățire a liniei canalului. Curățirea trebuia efectuată în luna iunie și obligatoriu lucrările să fie terminate până la sfârșitul lunii. De ce? La sfârșitul lunii iunie în funcție de momentul coacerii orzului și grâului se pornea recoltatul. Mâna de lucru recrutată din localitățile limitrofe Canalului, migra către secerișul grânelor. Orice întârziere în terminarea lucrărilor în perioada optimă avea repercursiuni asupra funcționalității Canalului. Întâi, că mâna de lucru era mai puțină, dar dublu ca preț. Apoi necurățirea albiei Canalului pe acea porțiune hotărâtă de Adunarea generală, micșora debitul apei din Canal în aval de lucrarea neterminată.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 193.

¹⁵⁷ *Ibidem*

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 225.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 107.

Neputința finalizării lucrărilor de curățare, lipsa apei la roțile morilor din aval, aduceau mari prejudicii acestora, mai ales în perioada imediată recoltării.

Inginerul sindicatar a făcut tot ce i-a stat în putință în a asigura continua curgere a apei în Canal, cu mână de lucru puțină, dar și cu multă economie. Prin forțe proprii, Sindicatul nu a reușit să refacă priza de la Buteni, și astfel a fost nevoit a contracta o firmă de specialitate: Rossi și Pellegrini din Arad.

Procesul verbal dresat la Adunarea generală a Sindicatului din 29 aprilie 1933, reia tema cheltuielilor, iar președintele Sindicatului cere lichidarea agendelor administrative și procesuale, cheltuieli care începând cu 28 noiembrie 1932, au devenit aproape cu totul imposibile¹⁶⁰.

Societatea Sindicatului Canalului de Mori, ajunsese a avea datorii foarte mari nu numai firmelor contractante, ci și personalului angajat al Societății. Datoria cea mai mare o avea față de inginerul șef, Csepreghy Ludovic, cca 120.000 lei.

Problemele financiare păreau insurmontabile, Statul Român prin Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, era datornicul cel mai mare. Ușurătatea cu care unii dintre membrii Sindicatului își „onorau“ obligațiile contractuale – plata contribuțiilor – către Sindicat, era un alt impediment major în derularea lucrărilor cerute la Canal, la firescul bunului mers, al punerii în practică al rolului primordial pentru care a fost construit acest Canal, rol hidraulic.

Insistențele dr. Vasile Avramescu, președintele Societății Sindicatului de Mori, și totodată șeful Serviciului Contencios Arad, la Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, de a-și achita obligațiile curente și restante pe care le are în numele Statului Român, ca membru al Sindicatului Canalului de Mori, nu au rămas fără răspunsuri concrete.

Sindicatul Canalului de Mori versus Statul Român, câștigase toate cauzele procesuale, cu sentințe definitive și irevocabile, privind obligativitatea Statului Român de a-și onora datoriile către Sindicat.

Sindicatul a recurs la măsura transformării acestor sume datorate de Stat în creanțe și vânzarea lor unor instituții Bancare. Sumele recuperate nu au fost la valoarea nominală a creanțelor.

Încă o dată membrii Societății Canalului de Mori își strâng rândurile, vor să demonstreze că au același caracter de voință unanimă, că moștenirea lăsată lor o vor duce în demnitate mai departe, într-u existența pe veșnicie a Canalului Morilor. Sindicatul Canalului de Mori își onorează obligațiile financiare față de terții furnizori, până la data limită, 28 iunie 1835.

Curtea de Apel Timișoara Secția a III-a, prin Deciziunea din 28 iunie 1935, constată că apelul înaintat de pârât a fost retras, Curtea a luat act de revocare și a declarat stins efectul apelului¹⁶¹. Curtea dispune restituirea dosarului cauzei, Tribunalului Arad secția III-a, cu următoarea hotărâre:

„În procesul sub Nr. C 500/1931, luând în considerare că urmăritul pârât: Sindicatul Canalului de Mori al Crișului Alb din județul Arad, sindicat de utilizare de apă, a satisfăcut obligațiile sale, vă rugăm:

- stingerea creanței de asigurare prin decisul sub Nr. C 500/1931 din 9 august 1932, pentru suma de 338.305 lei capital și accesorii.

I Către On. Judecătoria Rurală Ineu, scoaterea de sub sechsetru a imobilelor sechestrate pe baza procesului verbal de sub G. 2665/1932.

II Către On. Secție de Carte Funduară a Judecătoriei Rurală Buteni, pentru întăbularea pierderii dreptului de ipotecă execuțională și uzufructele lor cuprinse în Cartea Funduară Nr. 591. A.I. rând 1, Nr. top. 2328 din comuna Buteni, întabulat în favorul firmei: „ASTRA“ Prima Fabrică de vagoane și Motoare SA din Arad“¹⁶².

A mai fost câștigată o bătălie în dreptul la existență a Canalului, în a-și duce povara destinului pe mai departe. Sacrificiile membrilor Sindicatului erau mari, îndeosebi după dispariția a

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 129.

¹⁶¹ *Ibidem*, f. 233.

¹⁶² *Ibidem*, f. 1.

2 (două) mori: Șiclău și Pilu. Pilu nu a mai fost funcțională din 1925 – în urma inundațiilor – și ulterior un incendiu a distrus-o în întregime. Moara Șiclău a fost donată de Statul Român Corpului de Grăniceri.

Introducerea culturii orezului pe terenurile slab productive de pe lângă linia Canalului a dat o speranță membrilor Societății Canalului, aceea că vor supraviețui.

Am consemnat în capitolele anterioare, că din 1935 Canalul va mai avea o utilitate, aceea de a alimenta eleștee. Problema cea mai grea și nerezolvată pentru acea perioadă era: apa deversată în orezării și eleștee nu putea fi reintrodusă în albia Canalului.

Funcționalitatea morilor – în special în aval de Seleuș – era pusă sub semnul existenței lor, din lipsa apei la roata morii.

Toate planurile gândite de membrii Sindicatului Canalului de Mori, în remodelarea funcțiunii și utilităților Canalului, au fost încriminate în 11 iunie 1948.

Cultura orezului a încetat la sfârșitul deceniului al șaselea, am putea spune că aproape concomitent cu încetarea activității morilor de pe linia Canalului. În schimb au proliferat eleșteele și continuă și astăzi.

După 1990, prin aplicarea Legii 118 a crescut cererea folosinței apei din Canal la cultura legumelor.

Am exprimat în capitolele anterioare câteva idei despre funcția și rolul Canalului la început de secol XXI. Reiteriez principalul obstacol. Organismele statului chemate să administreze și să vegheze funcționalitatea și existența Canalului, să-și aducă contribuția prin sprijinirea Proiectelor propuse spre a-i da o nouă viață Canalului, căutând soluții și nu refuzuri.

CONSECINȚELE REGULARIZĂRII RÂURILOR

Problematica îndreptării cursurilor de apă, a desecărilor de terenuri și, ulterior, a ridicării digurilor de protecție, în județul Arad, sunt consemnate în Conscripția de la 1720. A trecut mai bine de un secol până când societatea a fost pregătită să treacă la fapte. Și asta din punct de vedere uman, al cunoașterii, a punerii în pagină a proiectelor, dar mai ales din punct de vedere economic.

Pentru o înțelegere mai exactă a urmărilor asupra mediului înconjurător, impactul antropic (rezultat în urma regularizării râurilor, a tăierilor de meandre și mutarea albiei râurilor pe un aliniament nou), a căror consecințe negative se resimt și astăzi, voi încerca un exercițiu de explorare a unor documente, studii, cărți, care analizează oportunitatea lucrărilor de regularizare și „beneficiile” acestora.

Primele lucrări organizate pe teritoriul regatului ungar se pare că datează din secolul al XIII-lea și constau din șanțuri de scurgere a apelor și ridicături de pământ cu dublu rol : de apărare împotriva inundațiilor cât și împotriva invaziilor otomane, din anii 1550-1716, perioadă în care au fost distruse.

Curtea de la Viena a acordat o atenție tot mai mare apărării contra inundațiilor pe teritoriul imperiului habsburgic, dând mai multe decrete privind regimul apelor și regularizarea acestora în secolul al XVIII-lea, mai ales în perioada domniei împărătesei Maria Tereza (începând cu 1775).

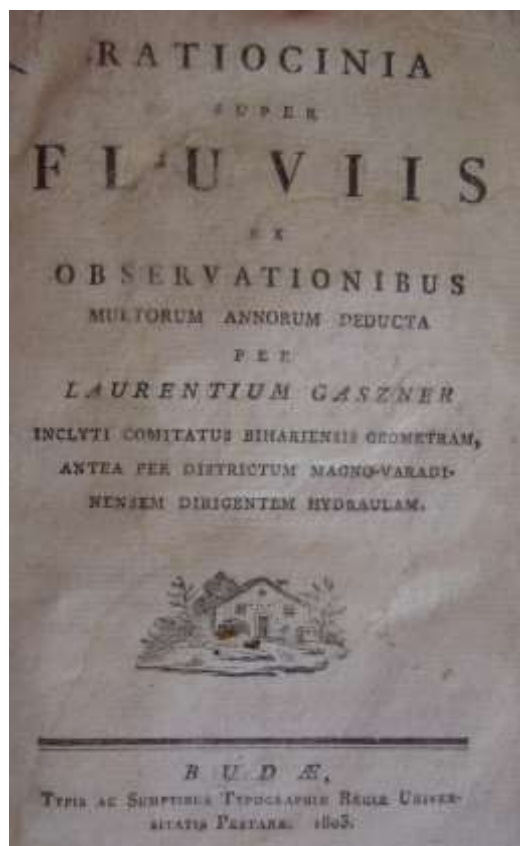
În „Ratiocinia super Fluviis“, de Laurentium Gaszner (geometru), tipărită la Budapesta în 1803, analizează cu date concrete, pe baza unor calcule foarte exacte, necesitatea regularizării, a corecției fluviilor (râurilor) din comitatele Bihor și Arad. Autorul vorbește despre obligativitatea scoaterii morilor din albia râurilor, descriind și pagubele rezultate prin amplasarea acestora în albia râurilor.

Studiul și observațiile autorului se întind pe o perioadă de mulți ani (peste 30), așa cum precizează însuși autorul.

Muzeul Județean Arad are în custodie o colecție impresionantă de hărți aparținând cadastrului austriac, în care sunt catagrafiate configurația albiei apelor și lucrările care s-au executat în perioada 1816-1878.

Lucrările demarate la săparea Canalului de Mori (1833-1840), l-a obligat pe ing. Bészedes, să treacă la lucrările de regularizare a Crișului Alb, așa cum consemnează J. Gallacz: „Înființatul Canal al Morilor trece, începând de la localitatea Bârsa până la hotarul Bocsigului, pe la picioarele șirului de dâmburi ce se înalță pe malul stâng al Crișului Alb, ... în unele secțiuni scurte (ale canalului), ba încă și albia Crișului Alb, a fost parțial folosită ca pat al Canalului, astfel că în aceste locuri a fost necesară corecția râului, respectiv conducerea râului prin tăieri de buclă, și fiindcă albia Crișului a fost folosită în șase locuri pentru dirijarea apei Canalului, în situația dată au fost puse în lucrare opt tăieri de buclă.”¹⁶³

Lucrările de regularizare ale Crișului Alb, s-au efectuat după planurile inginerului Bészedes, între anii 1835-1850. Lucrările au fost dirijate de către Oficiile comisariatelor regale de la Ineu și

¹⁶³ Gallacz, J., *op.cit.*, vol.II, pag. 420.

Socodor. Albia Crișului Alb a suferit 71 tăieri de buclă, iar cursul i-a fost scurtat cu 39 km în aval de Șicula. Lucrările au fost realizate cu prețul a 280.492 zile muncă a jelerilor și inquilinilor¹⁶⁴.

Cancelaria imperială emite Legea XVII/1807 (după Fejér László), care prevedea condițiile, motivația, normele și temeiul legal al activității asociațiilor privind regularizarea cursurilor de apă.

Legea din 1850 a adus îmbunătățiri la Legea XVII/1807. Statul va subvenționa numai construcția digurilor de apărare și tăierile de buclă pentru regularizarea cursurilor de apă. În situații imperative subvenționa și lucrările de desecare.

Legea XIV/1884, art. 15, definește condițiile tehnice ale dezvoltării (rurale) pe terenul din zonele inundabile: „proprietarii de terenuri și clădiri sunt obligați să contribuie financiar la apărarea contra inundațiilor“.

Canalul Morilor din județul Arad a fost construit fără ajutorul financiar al statului, fiind o construcție privată. Cheltuielile i-a grevat pe membrii societari, domnii de pământ, proprietari ai domeniilor pe unde trece canalul.

J.Gallacz mai face o constatare. La finele secolului al XIX-lea, inundațiile mai constituiau încă o calamitate, chiar dacă pe suprafețe mai restrânse¹⁶⁵.

Frecvența inundațiilor a crescut după 1939 menținându-și tendința până în zilele noastre, exceptând anii secetoși¹⁶⁶.

Cauzele rezidă în despăduririle masive, care au anulat efectul regularizator natural pe care îl are pădurea. Popularea câmpiei și defrișarea pădurilor din aceste zone, a avut consecințe negative, întreaga câmpie devenind o silvostepă antropică, care prin tăierea arborilor a dereglat echilibrul umiditate – evapotranspirație din sol, rezultând o ridicare a nivelului apei freatice până aproape de suprafață, și apariția unor întinse zone mlăștinoase sau cu exces de umiditate¹⁶⁷.

Pe lângă tăierile de meandre, care accelerează curgerea apei, o altă cauză majoră și cu urmări, deocamdată necuantificate, o reprezintă exploatarea masive de balast din toate râurile, iar această adâncire a albiei prin lucrările de dragare, au drept consecință degradarea lucrărilor hidrotehnice executate în timp și pierderea stabilității albiei.

Lucrările de regularizare ale Crișului Alb au fost finalizate în 1850. Din 1855 cancelaria imperială, pe baza proiectelor elaborate și aprobate, trece la ridicări de diguri pe râurile Crișul Alb și Negru. S-a constatat după 1939, că aceste diguri nu au fost dimensionate să reziste la viituri mari și la un volum de apă ce nu a fost luat în calcul¹⁶⁸.

În ecuația apărării conta inundațiilor, intră și acumulările, unele cu caracter permanent cum ar fi Rovina, altele temporar: Chier și Cărand-Răpsig. Pe noi ne interesează Rovina și Răpsig.

Acumularea Rovina s-a construit pe singura chiuvetă a unui fost lac natural aflat în bazinul pâ râului Gut, în care a funcționat anterior acumulării un iaz piscicol. Amenajarea s-a realizat în urma ridicării unui baraj din pământ omogen de 2042 m lungime amplasat frontal pe pâ râul Gut, având în zona centrală o înălțime de 7 m, 45 m ampriză iar coronamentul de 3,5 m. Suprafața acumulării este de 109 ha pentru asigurarea de 1%, iar volumul de apă de 3,66 mil.mc.¹⁶⁹.

Acumularea Răpsig, Beliu, Săliștea (Sâc) de pe râul Teuz a fost realizată în 1968-1970, corelat cu celelalte lucrări din bazin. Digul baraj din pământ are o lungime de 8.564m, o înălțime de 6 m și ampriza de 15-20 m, el începe pe malul stâng al Teuzului în dreptul localității Răpsig, încastrându-se în terasa de pe dreapta Teuzului. Suprafața lacului la asigurarea de 2% este de 1.030 ha teren arabil, pășuni și fânețe, iar volumul acumulat este de 15mil.m³. Cei mai afectați sunt locuitorii satului Răpsig¹⁷⁰.

¹⁶⁴ Marki, S., *op.cit.*, vol. II, p. 537.

¹⁶⁵ Gallacz, J., *op.cit.*, vol. II, p. 421.

¹⁶⁶ Fl. Dumescu, *op.cit.*, nr. 1/1991.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ *Ibidem*, nr. 2, 1992.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

Canalul morilor din județul Arad este un colector major al pâraielor de pe o suprafață de 122 km², și a apelor pluviale. Totodată în zona de deal a parcursului canalului, pe o distanță de 30 km, el adună apele pluviale de pe versanții dealurilor. Așa cum arătam în lucrare, Canalul Morilor, are 25 deschideri în zona de deal și 10 în zona de câmpie. Rolul acestor deschideri este de golire a supraplinului apei din Canal, pe canale de scurgere dar și de colectare a apei, de pe terenurile pe unde își au traseul spre albia Crișului Alb. Din cele 15 pâraie din zona de deal, numai unul (valea Hodișului) are sifon de traversarea albiei Canalului, iar pâraiele, Potoc, Trei Holâmburi și V. Rovinei, subtraversarea Canalului se face prin tuburi care pot descărca un volum mare de apă. Canalul Morilor în zona de câmpie (partea de jos), adună apele de la lucrările de desecare în două canale mari amenajate în acest scop, care se varsă în Canalul Morilor. Pe partea stângă în amonte de localitatea Pilu este canalul de desecare Budieru, iar în oglindă, pe partea dreaptă este canalul Pogancier. Suprafața totală de teren arabil desecată este de 40.000 ha iar serviciul de transport al apei îl asigură cele două canale magistrale.

Canalul Morilor a fost construit prin săpătură, mai puțin în zona din amonte (3,7 km), iar la Vârșand, unde canalul este dirijat din nou în Crișul Alb, au fost ridicate diguri de remuu pe o lungime de 16 km, diguri care în amonte de Socodor se continuă cu o deponie sistematizată pe încă 9 km.

În articolul „Canalul Morilor – o binefacere. Tăierile de buclă ale râurilor – o soluție neinspirată“, prof. D. Demșe notează: Gândirea inginerilor din acele vremuri nu înțelegea prea bine rostul meandrelor (buclelor). „Domnilor de pământ“ (marilor proprietari n.n.) li se părea că luncile Mureșului și Crișurilor, împreună cu brațele lor moarte împiedecau nevoia din ce în ce mai imperioasă într-u extinderea terenului arător.¹⁷¹

Au trecut anii, s-au ridicat alte generații de ingineri care au înțeles legile hidrodinamicii apelor curgătoare și este obligatoriu a se ține seama de aplicațiile acestor legi.

Cu toată vechimea acestor lucrări și volumul lor relativ mare, îndiguirile s-au dovedit de multe ori subdimensionate, iar problema evacuării apelor interne nu numai că nu a fost rezolvată printr-o rețea destul de rară de canale colectoare, dar a fost chiar agravată acolo unde prin îndiguiri a fost barată scurgerea normală a apei, atât cea pluvială cât și de infiltrație.

Apele curgătoare – indiferent de mărimea lor – în curgerea lor neîntreruptă din timpuri imemorabile, și-au găsit drumul lor în empatie cu astrele universului, magica lor curgere naturală are un rol primordial în menținerea habitatului, iar intervențiile omului în echilibrul mediului de care depindem, are consecințe nebănuite și nefaste pe termen lung.

¹⁷¹ Demșea D., *Canalul Morilor – o binefacere. Tăierile de buclă ale râurilor – o soluție neinspirată*, în: „Avancronica”, Arad, nr. 3, 2007, p. 13.

CANALUL ÎN EXISTENȚA LUI CA UN DREPT!

Istoricul Canalului Morilor sau Canalul de Moară din județul Arad, curge odată cu generațiile care l-au cunoscut sau vor face cunoștință cu el. De fapt, Canalul este povestea și povestitorul, pentru că el încă mai „trăiește“. Trebuie doar ascultat.

Despre mărturiile lui în cei 178 ani de la începerea lucrărilor de construcție – octombrie 1833 – și 171 ani – 5 octombrie 1840 – de la transvazarea apei din Crișul Alb în matca lui, vreau să vă vorbesc. Existența lui nu a fost liniară și liniștită, precum curgerea domoală a apei în albia lui, învârtind roțile a treisprezece mori din cele cinsprezece câte au fost proiectate spre a fi construite. Ironia sortii, sau răsplata tăcută a Canalului, i-a dat cea mai longevivă viață morii de la Buteni. Roata de la „Moroacă“ a fost prima dintre suratele ei care a prins viață în 9 iulie 1836, dar și ultima care și-a încetat activitatea în august 2003.

Dorința mea mărturisită, este să fac cunoscută o realizare extraordinară pentru acele vremi, construcție hidrotehnică unicat, având în vedere posibilitățile tehnice precare a acelei perioade istorice. Canalul consemnat acum 170 de ani, este operă arhitecturală și monument antropic, dătător și primitor de viață, realizat să existe pentru veșnicie.

Încerc cu ochii minții și ai sufletului să înțeleg viața și zbaterea construcției Canalului. Cititorule, când vei parcurge aceste rânduri, te invit să faci același exercițiu.

Doresc să trezesc neliniști care nasc întrebări. Dacă sunt întrebări, se vor căuta și răspunsuri. Aș vrea ca istoria să nu se repete. Să nu distrugem – ca de atâtea ori – ceea ce au făcut durabil înaintașii noștri. Sunt atâtea organisme ale statului care pot prin studiu și aplecare asupra cunoașterii istoriei și „vieții“ acestui Canal, să-l ocrotească de atacuri hulpave, să-i asigure dreptul la existență și existența lui ca o nouă viață.

Vreau ajutorul dumneavoastră, al tuturor celor ce vor citi aceste rânduri, sau vor lua cunoștință de existența acestui Canal al Morilor. Am credința că și cei care l-au atacat într-un fel sau altul, nu-i vor moartea, pentru că – atunci – cu certitudine nu ar mai ființa nici ei.

Construcția Canalului de Moară s-a realizat prin grija domnilor de pământ care au hotărât că: acest Canal este necesar, inclusiv în scopul rânduiri morilor propuse spre a fi construite, având obligații reciproce nestrămutabile. Reuniți într-o „Societate Acționarială“, domnii de pământ, s-au angajat să finanțeze săparea Canalului Morilor. În acest sens, a fost angajat ing. Beszédes József, pentru întocmirea proiectului și coordonarea directă a lucrărilor la Canal¹⁷².

Munca brută, grea și istovitoare au prestat-o iobagii, locuitori pe aceste pământuri, care prin truda palmelor, lacrimile sărăciei și dureroasa speranță că mâine le va fi mai bine, au făcut posibilă această realizare hidrotehnică: UNICAT. Ajutoare le-au fost: sapa și lopata, hârlețul și budacul, roaba și câteodată carul tras de boi.

Canalul propriu-zis și Morile construite pe linia acestuia, cele mai multe poziționate pe un crac (canal de aducțiune, canal în derivație, canal de exploatare) de alimentare cu apă la roata morii, creează un tot unitar și nedespărțibil. În aceasta constă UNICITATEA lui.

Domnii de pământ care au cerut construirea unui canal coborâtor din Crișul Alb, pe care să fie mutate (construite) morile hidraulice, și-au dat acceptul în Adunarea generală din 27-30 iunie 1833, ținută la Arad. „Contractul de asociere a Acționarilor, încheiat în legătură cu Canalul de moară coborâtor din Crișul Alb“, tras în Comitatul Nobiliar Arad, a fost parafat cu semnătura „manu propria“ și pecetea fiecărui domn de pământ, la 30 iunie 1833.

Această Asociație a fost înființată datorită voinței membrilor ei, iar actul solemn de constituire întărit prin semnăturile lor din 30 iunie 1833, „Contractul de Asociere“, este declarat a fi investit cu deplină putere obligatorie. Pentru mijlocirea perpetuă a existenței acestui Canal

¹⁷² Contract asociere 1833, alin. 4, din preambul.

Asociaționist, membrii fondatori au statornicit condiții, principii și reguli (regulamente)¹⁷³. Ele sunt stipulate în Contractul de Asociere având 13 (treisprezece) articole.

Pe parcursul construcției Canalului și a infrastructurii necesare funcționării pentru care a fost proiectat, octombrie 1833 – 5 nov. 1840, au obvenit¹⁷⁴ o serie de probleme și întrebări la care nu se răspunsese în Contractul de Asociere. S-a elaborat o Convenție (Compromissum), care interpoalează în conținutul ei și Contractul de Asociere. Art. IX, alin. 3 și ultimul din Convenție, precizează: „acest înscris Contractual l-am emis și consfințit cu semnăturile propriei mâini și l-am întărit cu sigiliul viu al nostru“. Întocmit la Arad în 15 iulie 1842.

Prevederile acestui Contract fundamental – constituit din două părți – au stat la baza funcționării Societății Canalului de Moară, din iunie 1833 și până la „cutremurul“ din 11 iunie 1948.

„În semn de perpetuă recunoștință, datorită meritelor sale, a sprijinului total, dat de la începuturile sale și până la sfârșit, al Arhiducelui József Ioan de Habsburg – Palatin al Țării Ungare, această lucrare va fi numită: Canalul Morilor „Palatinul József al Crișului Alb“ din Comitatul Arad“, și sub această denumire dorim să fie înarticolat în lege: art. I din Convenția semnată la 15 iulie 1842.

Arhiducele József de Habsburg este personajul providențial, care a susținut de la înălțimea rangului, în toate etapele premergătoare și pe întreg parcursul construcției, această lucrare. Despre domeniile pe care le stăpânea și interesele ce le avea în finalizarea Canalului, s-a vorbit mai pe larg, în „Istoricul Canalului Morilor“ din jud. Arad.

Spuneam în introducere că acest Canal a fost realizat să existe pe veșnicie. Această dorință a domnilor de pământ a fost formulată în art. III din Convenția semnată la 15 iulie 1842: „Precum interesul fiecărui societar al Canalului Morilor este de nedespărțit unul de al altuia, astfel se declară că această Societate este de neîmprăștiat pe vecie”,.....

Canalul Morilor „izvorăște“ din Crișul Alb, deasupra localității Buteni, în locul numit „La Zugău“ și este reintrodus în râul Criș în localitatea Vârșand. El are forma unui S alungit, aproape paralel cu Crișul Alb, pe partea stângă a râului, iar curgerea apei din Canal se face gravitațional.

Canalul Morilor are o lungime de 92 km, de la „izvor“ și până la vărsare, din nou în Criș, în localitatea Vârșand. Această distanță se compune din două lungimi. De la Buteni și până la localitatea Șiclău, sunt 83,5 km. Din acest punct ing. Berzédes a folosit drept pat pentru Canalul Morilor, ieruga Ciohoș. De-altfel localnicii îi spun și astăzi Canalul Ciohoș. Mai mult, în documentele vremii referitoare la această porțiune de Canal, găsim denumirea de Canalul Ciohoș, în lungime de 8,5 km.

Un lucru foarte important trebuie precizat. Actul fundamental de constituire a Societății, precum și Statutele Societății Sindicatului Canalului de Mori, editate în 1905, pertractate și aprobate în 1909 la 19 nov., stipulează în mod clar: „Membrii Societății sunt toți aceia cari conform planului original al Canalului au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora“¹⁷⁵.

Locurile de moară erau grevate de aceleași îndatoriri și drepturi ca și moara. Proprietarii de mori care posedau aceste locuri (goale) de moară erau grevați cu un număr de unități de roți de moară, și în funcție de numărul lor își plăteau contribuția la fondul Asociației. Ex.: moara din Ineu (Mocrea) a fost impusă cu 4 roți de moară, precum și cea de la Iermata (locul de moară) tot cu 4 unități. Contribuția morii de la Ineu era după 8 unități de roți de moară deoarece proprietarul locurilor de moară, era același. La lucrările adunărilor generale participau la luarea deciziilor, cu același număr de voturi după numărul de unități cu care erau creditați. Numărul unităților de roți erau distribuite în funcție de raportul rentabilității, a situației geografice și a puterii economice a domeniului pe care au fost construite morile.

Cheea de proporționalitate care stabilea numărul de roți ideale pe fiecare moară, s-a hotărât în cadrul Adunării generale din 27 iunie 1833. Mărimea contribuției pentru fiecare unitate de roată

¹⁷³ Contract de asociere 1833, alin. ultim, din preambul.

¹⁷⁴ Statutele Sindicatului Canalului de Mori „Palatinul Iosef“ al Crișului Alb din județul Arad, 1910, art. 29, alin.4.

¹⁷⁵ *Ibidem*, publicate în M. O., nr. 17/22.01.1928, art. 6 m.

era hotărâtă în cadrul adunării generale de toamnă, în funcție de necesarul cheltuielilor cu lucrările la Canal.

Suportarea cheii de proporționalitate constituie raportul de drept stabilit în Contractul fundamental. Statutele Societății nu au dispus în ceea ce privește mărimea contribuției sau numărul de unități și astfel drepturile și îndatoririle înrădăcinate în contractele fundamentale, nu au putut fi schimbate prin modificarea statutelor.

Cheea de proporționalitate și implicit cuantumul contribuției la fondul societății a fost mărul discordiei, de la începuturile sale și până la „pana de lumină“ din iunie 1848. Cheea de proporționalitate a fost tratată într-un capitol separat a lucrării.

Aș vrea să mai menționez un lucru: Nici marea viitură din decembrie 1925, nu a putut opri funcționarea Canalului și măcinatul grânelor la mori. Sunt cele mai mari inundații cunoscute pe râul Crișul Alb.

Apa din acest Canal al Morilor în aproape 2 veacuri de curgere neîntreruptă, nu a făcut „greve“, ci a fost ascultătoare, învărtind roțile morilor. Astăzi, poate, în tăcerea ei, se întreabă dacă cineva mai are nevoie de ajutorul ei, de forța hidroenergetică pe care o poate dezvolta, renăscând interesul și măreția Unicității acestui Canal.

Cititorule, trecătorule, dacă pentru o clipă te-ai oprit să privești unduirea acestui Canal al Morilor, fă din clipă veșnicie și strigă unei lumi întregi bucuria întâlnirii cu el, pentru ca ea (lumea), la rândul ei să se împărtășească din aceeași bucurie, într-o existență pe vecie a Canalului Morilor construit în jud. Arad.

Reverența mea este un prinos adus tuturor celor care au făcut posibilă realizarea acestei construcții hidrotehnice Unicat.

Comunicare prezentată la a VI-a Ediție a Conferinței Științifice de Comunicări, ce a avut loc la Șofronea-Arad în 16 oct. 2009, cu sigla: „Repere ale Istoriei Naționale“

PROPUNERI CARE SĂ REDEA MĂREȚIA DE ALTĂDATĂ A CANALULUI MORILOR

Folosința de bază a Canalului – aceea hidraulică – va putea și va trebui să deservească multiple și importante moduri de exploatare și punere în valoare. Totul este să se vrea și să se aloce resurse financiare și umane.

Prin constituirea noii asociații româno-maghiare a Canalului morilor în 2006, sperăm să fie găsite aceste resurse, inclusiv prin accesarea de fonduri europene. Și mai cred că totul va depinde de o pragmatică și inteligentă gospodărire a apei pe canal, de calitatea și profesionalitatea în executarea de lucrări de amenajare.

A. Începutul trebuie făcut cu priza de la Buteni, care necesită nu numai reparații, ci și reconstruirea anumitor elemente după cum urmează :

- eficientizarea prizei de captare și fiabilitatea stăvilărilor de la priză
- pragul de fund
- culeele din cărămidă zidite în maluri
- rizberma mobilă (în aval) care continuă pragul de fund
- construirea unui epiu de dirijare a apei, pentru că în verile secetoase se improvizează.

B. Linia canalului

Trecerea la un proces continuu de modernizare și întreținere a funcționalității canalului. Apărarea și susținerea tuturor componentelor Canalului împotriva atacurilor naturale sau premeditate. Protejarea ambientului realizat de canal, apărarea acestuia împotriva distrugerilor provocate de persoane fizice, societăți, instituții, în vederea conservării mediului înconjurător.

- Curățarea albiei Canalului și consolidarea malurilor, o ampriză a malurilor de cel puțin 6 metri, întreținerea malurilor Canalului la un standard care să te lase purtat în plimbări lungi, meditănd la înaintașii noștri, ce ne-au lăsat „ca moștenire“ o asemenea lucrare de artă în construcții hidrotehnice, care să existe pe vecie.

- Aici aș vrea să inserez o realitate trăită de foarte mulți locuitori din localitățile riverane canalului. Pentru pregătirea preparatelor de fasole cu carne și fără, - până la momentul poluării întregului canal – apa era luată „din Dolmă“ (canal). Gustul mâncării era de o calitate extraordinară față de apa luată din fântâni.

C. Asigurarea unui volum de apă pe canal de 2,5 m³/sec.

D. Reducerea pierderilor de apă sau chiar eliminarea lor, mai ales la sifoanele de la Cigher și Matca. Aceste pierderi pun probleme în alimentarea cu apă a amenajărilor piscicole și irigații din zona de jos.

E. O problemă majoră o întâlnim la cele două pescării de la Rovina – Ineu, unde evacuarea apelor – gravitațional – în alți emisari decât Canalul Morilor, mai exact în Gut, reduce debitul în aval. Același lucru se întâmplă și la eleșteele din Seleuș. Una dintre măsuri, care intră în discuție, ar fi reintroducerea acestei ape evacuate în Canalul Morilor prin pompare.

F. Am mai amintit despre neajunsul creat de afluenții canalului în perioadele cu precipitații cantitative mari. Apele acestor pâraie și văi prin debitul lor mare aduc aluviuni și pietriș pe care-l deversează în canal. O modalitate de a rezolva acest impediment major, ar fi traversarea Canalului Morilor prin deșurare directă în Crișul Alb¹⁷⁶.

G. Exploatarea potențialului hidroenergetic ar fi o soluție fiabilă și de interes major. În acest sens, ar trebui instalate microhidrocentrale la morile încă în picioare, asigurându-le acestora utilitățile ce le vor permite o dezvoltare ulterioară de noi servicii, și o autonomie energetică de viitor. Această investiție ar necesita cheltuieli mari deoarece vechile turbine hidraulice – acolo unde mai sunt – în mod cert că nu ar avea randamentul celor de ultimă generație.

¹⁷⁶ Fl. Dumescu, *op.cit.*, (1985), p. 214.

H. Stimularea proprietarilor de pământ vicinali cu Canalul de Moară, în cultivarea intensivă a acestor loturi cu legume și zarzavaturi, prin asigurarea apei necesare din Canalul Morilor la un volum care să satisfacă necesitățile. În primul rând acest stimulent trebuie dat cultivatorilor pentru a produce legume și zarzavaturi ecologice care să poată fi valorificate în pensiuni și restaurante agroturistice și nu numai.

I. Valorificarea terenurilor agricole limitrofe canalului, care sunt neproductive, prin amenajarea de eleștee piscicole.

J. Stimularea noilor Asociații agricole de a-și realiza sisteme de irigații, folosind apa din Canalul Morilor, dar cu condiția de a se asigura volumul de apă constant și corespunzător folosințelor ce urmează a se dezvolta.

K. Îngrădiri nu mai există între România și Ungaria. Asociația „Canalul Morilor“ româno-maghiară fondată în 2006 va fi validă și înarticulată în lege, numai când porțiunea de canal Vărșand-Gyula (cca. 5km), - astăzi colmatată – va fi redată scopului inițial, apa din canal care „izvorăște“ tocmai la Buteni, își va urma cursul liniștit, și curgerea domoală peste frontieră așa cum a făcut-o timp de 63 de ani (1859-1922). Mai mult, partea maghiară ar economisi resurse financiare importante, resurse energetice și alte cheltuieli care implică scoaterea apei din albia Crișului Alb și pomparea ei în Canalul Elöviz. Această propunere am mai făcut-o în Adunarea generală ținută la Ineu în decembrie 2006.

L. Când acest deziderat este fapt împlinit, se va putea trece la construirea unei piste pentru biciclete, care să urmeze traseul canalului de la izvor și până la Bekes (acolo unde este posibil). Această realizare ar facilita schimbul uman, ar face posibilă apropierea și cunoașterea între locuitorii celor două județe : Arad și Bekes. Într-un secol XXI în care mișcarea în aer liber practic nu există, ar fi de bon-ton, pentru tineret și nu numai, să facă sport, să petreacă ore bune în aer liber, să-și cunoască vecinii și mai ales să interacționeze.

M. Ca unul care am lucrat ani buni în turism, visez la crearea de oaze de liniște și petrecerea timpului liber – zone de agrement – o părticică a industriei fără fum. Aceasta presupune inventarierea terenului învecinat canalului, destinația pe care o are acest teren și în proprietatea cui se află. Aceste locații odată inventariate, trebuie văzut dacă îndeplinesc câteva condiții:

1. să aibă o suprafață care să-i permită dezvoltarea activităților care se vor a fi promovate;
2. să fie aproape de localități, sau să aibă acel ceva - acel punct de atracție maximal – care să-ți stârnească curiozitatea;
3. construirea de minicase de vacanță;
4. amenajarea de locuri de plajă cu nisip sau chiar cu gazon, după cum permite locația;
5. amenajarea de terenuri de joacă pentru copii;
6. amenajarea de terenuri pentru diferite sporturi;
7. odată cu reabilitarea canalului în acele locații destinate agrementului, albia canalului să fie lărgită;
8. construirea de stavile în canal pentru a diminua viteza apei în vederea amenajării de piste pentru bărci și hidrobiciclete;
9. amenajarea în aceste locații a unor zone care să permită pescuitul sportiv;
10. acolo unde nu se poate folosi gravitația apei, folosirea roților bulgărești.

N. Sunt câteva mori care pot oferi zone de agrement complexe cu facilitarea tuturor serviciilor ; de la infrastructură și până la servicii de informare și culturale.

O. Eleșteele existente să-și propună și să realizeze pe anumite ochiuri de baltă zone special amenajate pentru pescuitul sportiv. Infrastructura de acces în aceste zone poate fi făcută cu ajutorul primăriilor interesate în a oferi ceva locuitorilor pe care îi păstoresc, în afară de impozite, îndatoriri, și dreptul de a vota.

În loc de concluzie. Aș vrea să supun atenției tuturor celor interesați, două spețe juridice:

1. ar fi cea a statutului de funcționare a canalului în prezent;

2. situația morilor, din punct de vedere al proprietății, dar și al distrugerii cu voie și fără voie al unui patrimoniu arhitectonic, pentru care generațiile următoare, probabil că nu ne vor ierta.

1. În baza legii nr 119/11.06.1948, cunoscută fiind ca „Legea naționalizării tuturor întreprinderilor, a bogățiilor solului și subsolului“, patrimoniul Sindicatului Canalului de Mori Crișul Alb din județul Arad a fost „naționalizat“. Statul român l-a preluat în administrare și pentru început a fost înglobat în „Colectivul hidraulic Chișineu-Criș“, iar la reorganizarea administrativ-teritorială a României pe regiuni, Canalul Morilor a trecut în administrarea ORIF Oradea, Regiunea Crișana.

O nouă reorganizare administrativ-teritorială pe județe, aduce Canalul Morilor în administrarea IELIF Arad. După reorganizarea din anii 90 a Instituției Apelor Române, Canalul Morilor este în prezent în: Administrația Națională a Îmbunătățirilor Funciare R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior, Unitatea de Administrare Arad.

Iată dar numele administratorilor acestui Canal, de facto și nu de jure. Cum se explică? Această întreprindere a Canalului Morilor a fost creată de către persoane private, care au investit în patrimoniul întreprinderii Canalului, - prin donație - pământul aferent albiei și malurilor, resurse financiare în construcția Canalului și a Morilor, investiții în construcțiile tehnice și nu numai, lucrări de întreținere și funcționalitate, într-un răstimp de 115 ani.

Mai mult, la terminarea lucrărilor, s-a concluzionat că, această construcție este folositoare, bine gândită și realizată la un nivel ce întrecea așteptările aceluia timp. Ea s-a făcut prin sacrificii mari și s-a cerut ca această întreprindere să funcționeze pe vecie.

Nu puteai fi proprietar de moară și membru al Asociației și, ulterior, al Sindicatului Canalului de Mori, fără a prezenta contractul notarial precum și extrasul de carte funciară pe terenul aparținător morii și al clădirilor existente.

Statul român nu s-a întăbulat niciodată cu această întreprindere a Canalului și a Morilor existente la acea dată.

2. În M.O.nr.229/02.10.1948, la capitolul Deciziuni ale Consiliului de Miniștrii, în ședința Consiliului de Miniștrii din 15.09.1948, văzând raportul Ministerului Afacerilor Interne nr. 14263/1948, decide:

Potrivit art.1, alin. penultim, din legea nr.119/1948 ; În temeiul art.55 din Constituția Republicii Populare Române, decide: Întreprinderile specificate în tabloul anexat, naționalizate pe baza legii 119, publicată în M.O. nr.133 bis din 11 iunie 1948, trec, pe data preluării lor în patrimoniul comunelor. Mă refer doar la morile de pe canal.

Vedem și aici o delegare a responsabilităților Statului, prin trecerea lor – de facto – în patrimoniul comunelor. Niciodată comunele nu s-au întăbulat cu aceste proprietăți. Așa se și explică posibilitatea retrocedării acestor mori – foarte greu prin hățişul birocrăției – dar s-au retrocedat, pentru că în extrasele de carte funciară, figurau proprietarii exonerati prin legea nr.119.

Mai am o observație. În statutul Asociației „Canalul Morilor“ (2006) la art.1.9, se spune : „Asociația este persoană juridică fără scop patrimonial“. Fără scop patrimonial, Consiliile locale – de fapt Primăriile – vor găsi mijloacele și motivația implicării totale în obiectivele de tip patrimonial propuse și în realizarea în parteneriat a mai multor proiecte de dezvoltare de interes zonal ? Pun aceste întrebări, pentru că noua asociație a Canalului Morilor nu are în administrare linia canalului și locurile de moară.

Este necesară reabilitarea societății canalului, trebuiesc asumate responsabilități, e nevoie de un plan unitar în gândire și punere în valoare, iar construcțiile clădirilor de moară trebuie să fie trecute în patrimoniul arhitectonic și al monumentelor istorice, să fie considerate un bun național.

Utilitatea canalului poate fi regândită și adaptată vremilor în care trăim. Totul depinde de oamenii care vor conlucra spre îndeplinirea acestui obiectiv, de responsabilitățile și asumarea obligațiilor de către Instituțiile Statului.

„Pentru menținerea perpetuă a acestui Canal Societar“, pentru că, „în hotarul său pe unde trece canalul, fiecare membru asociat, va ceda în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri“

(porturi), art.3 din Contractul de asociere, ne revine nouă greua povară să transmitem mai departe și să respectăm condițiile acestui testament.

Malurile și albia Canalului de Mori sunt inviolabile. În virtutea acestui document – act juridic – să nu fie permise construcții pe malurile canalului, de ori ce fel.

Mă văd obligat să aduc în discuție două legi : Legea XIV/ 1884 și Legea XXIII/1885, în baza cărora Asociațiile de orice fel, sau Societățile care aveau ca obiect de activitate, întreținerea sau exploatarea cursurilor de apă, utilizarea forței apei, să elaboreze în baza acestor legi, Statute Sindicale de funcționare. Aceste legi transcend regulamentele de proceduri în cazuri de apărare contra inundațiilor, și nu numai. Statutele elaborate de fiecare asociație sau societate urmau a fi aprobate de Ministerul Regal al Agriculturii. Odată aprobate, își produceau efectul juridic.

Pentru a ne putea edifica asupra importanței, răspunderii, dar mai ales a așteptărilor, în urma legitimității acestor Sindicate le vom parcurge în ordine cronologică.

1. Statutele Societății de apărare a digurilor contra inundațiilor din Comitatul Arad. Gyula 1889

2. Asociația de apărare contra inundațiilor și regularizarea apelor de infiltrație din județul Arad. Gyoma 1904.

3. Societatea de regularizare a apelor și apărare contra inundațiilor din județul Arad. Chișineu Criș 1904.

4. Asociațiile de apărare contra inundațiilor și dirijarea apelor de infiltrație din județul Arad. Arad 1911.

Traducerea lor se găsește în partea finală a lucrării.

În sprijinul afirmațiilor implicite și tranșante, conținute în textul Actului fundamental (1833-1842), a inviolabilității malurilor Canalului aduc la rampă textele câtorva articole din statutele și regulamentele mai sus menționate.

În art. 29 din Regulamentul digurilor de apărare, Gyoma 1904 se arată: Legea XIV/1884 și Legea XXIII/1885, „cuprind toate dispozițiile necesare și instrucțiunile ce trebuiesc îndeplinite necondiționat“.

Art. 3 lit.e (Regulament Gyula 1889) ... „raportează contravențiile și contravenienții, așa cum prevede Legea XXIII/1885, paragraf 143, urmărindu-i pe aceștia pe calea legală.

Art. 47 (Gyoma 1904) ... „să fie nivelate urmele lăsate de roțile căruțelor atât pe digurile de apărare cât și pe banda de circulație a canalului (la baza malului ce protejează canalul în exterior). ... șanțurile de scurgere a apei de ploaie sau a apei de la infiltrații să fie întreținute (curățate)“.

Legea Regimului apelor publicată în M.O. 137/24 iunie 1924, art.79, alin. 5„tribunalul nu va ordona intrarea lui în Sindicat, ci va pronunța prin aceeași sentință exproprierea lui pentru porțiunea de proprietate destinată a face parte din Sindicat, iar Statul rămâne din acel moment substituit în drepturile și obligațiile lui.“

Toate aceste texte ale articolelor de lege din Statutele și Legile anterioare datei de 11 iunie 1948, certifică un lucru foarte clar, o realitate existentă, care nu a fost contestată până ...

Concret, este vorba despre calea de acces, acel drum agricol existent din timpuri imemorabile, pe lângă malurile construite (diguri) ale canalelor, sau pe lângă malurile râurilor, indiferent de locația lor. Acel teren aferent pentru albie și maluri (porturi) precum și căile de acces, a fost cedat în mod gratuit.

La început de secol XXI, dacă, Doamne ferește un mal al Canalului Morilor ar ceda, întreb dacă instituțiile abilitate pentru intervenții în asemenea cazuri, ar găsi acel drum de acces de-a lungul liniei Canalului ?

Întrebările nu sunt ale mele ! Apele din albia Canalului în susurul lor murmurat, trist și dureros, mi-au șoptit scrierea acestor rânduri, rugându-mă să nu uit: „Cântecul de lebedă al Moroacăi de la Buteni“

Canalul și Morile, ca un tot unitar, au primit viață și au dat viață, iar autorului acestor rânduri i-au transmis întreaga tristețe a unor personaje la final de carieră.

Din păcate acest sentiment al paraliziei față în față cu realitățile triste și dureroase, a devenit un *modus vivendi* al locuitorilor din satele și comunele aflate pe linia Canalului. Nu vreau să intru în amănunte.

Dacă se dorește? Putem. Dacă se poate? Acționăm. Există o hotărâre unanim validă pe toate palierele societății? Trecem la treabă. Transpunem planurile frumos aranjate pe hârtia de calc și deciziile ce umplu colile albe, în terenul înțelenit – de peste 6 decenii – al Canalului Morilor.

Cu voia dumneavoastră Aurel Dragoș
Bârsa, ianuarie 2011
Autorul acestui *Istoric al Canalului Morilor*

CÂNTECUL DE LEBĂDĂ AL MORILOR DE PE CANAL

Pledoaria mea începe cu 9 iulie 1836. Atunci a fost auzit întâia oară clinchetul clopoțelului pus la coșul morii, la întâia moară situată pe linia Canalului Morilor, a cărei construcției începuse cu numai doi ani și două luni în urmă.

Ultimul clinchet, ultima chemare, ultima negare la dreptul de existență, s-a frânt brusc și tragic, chiar și pentru ultima moară aflată în „viață” și singura dintre suratele sale – care mai funcționa – situate de-a lungul Canalului Morilor. Bocetul trist și dureros, era cântecul de prohod al suratelor sale. Acel clinchet, acea chemare la dreptul de existență pentru care fuseseră construite, nu a mai fost auzit de nimeni.

A fost strigătul neputinței, fața în față cu realitățile unei istorii, a unor perioade din istorie, în care dreptul la existență nu este asigurat de nimeni și nimic. A fost lacrima și suspinul, bocetul și absurdul, care acoperea trecerea în „neființă” a tuturor suratelor sale, murmurat odată cu vârtejul apelor pentru ultima oară în august 2003, după care, s-a așternut tăcerea.

Canalul Morilor, Canalul de Moară, Dolma – așa îi spun localnicii din satele riverane Canalului – a fost, este și va rămâne o construcție unică pentru perioada istorică în care a fost realizat și, din punctul meu de vedere este operă de artă și monument antropic. S-ar impune trecerea lui în patrimoniul național al monumentelor, fiind zestrea lăsată de țăranul iobag român și acei domni de pământ care au făcut posibilă o asemenea realizare, lăsată moștenire urmașilor, urmașilor lor.

Ne întoarcem la anii de construcție a Canalului și a Morilor. În luna mai 1834 încep lucrările la Priza Buteni (priza de captare a apei), porțiunea de canal de la priză la moara Buteni pe o lungime de 3,7 km. Din însemnările locului, aflăm că la Bârsa și Aldești, la 1835 „s-au tăiat pământurile și s-a construit „Dolma” (canalul) și tot atunci, s-au construit și morile”. Iată un arc peste timp și vremi, un curcubeu care a strălucit 167 de ani, aproape 2 secole. Și ce existență !

Roata morii din Buteni a fost prima între suratele sale care s-a învățit, care a fost pusă în mișcare de apa adusă în canal cu sacrificii mari, materiale și umane.

Revin la începutul demersului meu. La 9 iulie 1836 s-a auzit pentru prima dată clinchetul clopoțelului legat de coșul morii, la întâia moară situată și ridicată de-a lungul Canalului. Ironia sau tragismul sorții a vrut să fie și ultima moară (august 2003) care să-și înceteze lucrul și funcționalitatea pentru care a fost construită, sperând, poate, într-o altă viață să redevină la fel de cunoscută, cu o altă destinație, dar la fel de necesară; să retrăiască clipe de măreție pentru a avea ce povesti generațiilor viitoare.

Primul proprietar al Morii de la Buteni a fost baronul Dietrich József, a cărui monogramă fixată deasupra ușii de la intrarea în moară – BDJ – în 5 aprilie a anului 2008 încă mai era la locul ei. Terenul pe care a fost construit canalul, atât în amonte de moară până la priza de captare a apei, cât și în aval, a fost donat de baronul Dietrich. Mai mult, în aval, în locul numit Săcești, a existat un loc de moară, a doua care ar fi trebuit construită și unde a fost zidit din piatră de codru doar un pilon, care se mai poate vedea și astăzi. Fiind vorba de domeniul baronului Dietrich, moara ar fi purtat numele de Buteni II. În documentele de inventariere a locurilor de moară și a construcțiilor finalizate, locul de la Săcești figurează ca Buteni II.

În decursul vremii, morile au mai pățit și ele, ca orice zidire umană de altfel. Unele au suferit de pe urma incendiilor și au fost reclădite. Moara de la Buteni a ars în întregime la 1849¹⁷⁷. Focul - spun mărturiile contemporane – a ars timp de 8 zile. Ea a fost reclădită.

Au dispărut morile din Șiclău și Pilu Mare. Moara din Șiclău a fost cedată Corpului Grănicerilor încă din 10 martie 1937, nemaifiind funcțională de ceva vreme. Astăzi se mai poate

¹⁷⁷ Iosif Țiucra, *Mărturia timpului*, în: manuscris p. 23. „August 6, noaptea, aprinseră ungerii moara cea mare de la Buteni, care toată a ars, numai zidurile au rămas, focul nici la 8 zile nu s-a stins”.

observa doar o parte a fundației de la clădirea morii. În schimb moara din Pilu a avut foarte multe probleme. Pentru ca ea să funcționeze proprietarii Botaș Petru și soția au urcat etiajul apei din Canal peste nivelul cotei admise, prin ridicarea unui baraj de pământ în albia Canalului, ceea ce a dus la înămolirea canalelor Budier și Poganier care își deversau apele în Canalul Morilor. Inundațiile catastrofale din iarna lui 1925 au măturat pur și simplu barajul de pământ din albia canalului, fără a mai fi reconstruit. Proprietarul morii, a trecut la investiții masive în motoare electrice și valțuri pentru măcinat, costurile ridicându-se la peste un milion de lei. În aceste condiții a renunțat la dreptul de folosință a apei din Canal și a cerut Sindicatului scutirea taxei de contribuție.

Moara din Pilu a fost mistuită de incendiu în anul 1930 și prin decizia Ministerială nr. 33785/1934, dreptul de folosință a apei la moara din Pilu a fost anulat, iar prin decizia nr. 13144/1938, Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, aprobă cererea petenților Botaș Petru și soția de fi șterși din rândul membrilor Sindicatului. Necazurile nu s-au oprit aici. A urmat războiul iar condițiile vitrege ale vremii nu au mai permis refacerea morii. Astăzi se mai văd doar ruinele de la fundația morii.

Implacabilul a venit o dată cu ziua de 11 iunie 1948. Legea naționalizării a lovit în tot ce era proprietate privată.

Aș vrea să reamintim Decizia Consiliului de Miniștri publicată în M.O. nr. 229/2 octombrie 1948. „Întreprinderi naționalizate pe baza legii nr. 119 din 11 iunie 1948, trecute în patrimoniul Comunelor“.

Potrivit art. 1 alin. penultim, din Legea nr. 119 din 1948; În temeiul art. 55 din Constituția Republicii Populare Române, decide: „Întreprinderile specificate în tabloul anexat, naționalizate pe baza Legii 119, publicată în M.O. nr. 133 bis din 11 iunie 1948, trec, pe data preluării lor în patrimoniul comunelor”. Am notat numai cele de pe Canalul Morilor care fac obiectul acestei lucrări.

1. Moară și presă ulei fostă proprietatea frații Juranyi din com. Buteni
2. Moară fostă proprietatea văd.Kadar Adalbert din com. Bârsa
3. Moară fostă proprietatea Mercea Simion din Mânerău
4. Moară și presă ulei, fostă proprietatea Mărușter Florea din com.Bocsig
5. Moară fostă proprietate Mărușter Gheorghe din com. Ineu (Bolocana)
6. Moară fostă proprietatea Löwy Marcu din com. Ineu
7. Moară fostă proprietatea dr. Sebestyen Iosif din com. Seleuș
8. Moară fostă proprietatea Czégé Rozalia din com. Olari
9. Moară fostă proprietatea Octavian Ardelean din com. Socodor
10. Moară fostă proprietatea Lucea Pavel din Aldești.

Statul și-a delegat responsabilitățile, prin trecerea – de facto – în patrimoniul comunelor, a morilor și a altor întreprinderi naționalizate. Așa se explică și „responsabilitatea“ autorităților locale în administrarea acestor valori.

O altă lovitură primită de morile hidraulice de pe canal, a fost trecerea multora dintre ele în administrarea CAP-urilor. Ele vor fi folosite drept magazii, sau depozite.

Dacă la inventarierea morilor din 1984, clădirile morilor erau într-o stare acceptabilă, chiar dacă nu funcționau, să încercăm un inventar al morilor de pe canal în anul de grație 2008.

1. Buteni – retrocedată, vândută și distrusă în proporție de 50%
2. Bârsa – transformată în han turistic, păcat că prin construcțiile atașate de clădirea Morii, i-a fost alterată arhitectura.
3. Aldești – vândută și în reparații
4. Mânerău – clădire ruinată în proporție de 90%
5. Bocsig – încă în incertitudini, ceea ce sporește gradul de ruinare
6. Bălukana – vândută și în curs de renovare
7. Mocrea – vândută și în curs de amenajare ca unitate turistică
8. Seleuș – revendicată și ruinată 50%
9. Șimand-Nădab – cumpărată de Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad,

în curs de amenajare ca unitate turistică

10. Socodor – probabil singura dintre mori care a fost ferită de furia devastărilor

Ce urmează? Certitudini nu avem. Sunt numai gânduri bune, idei pentru aducerea acestor mori la o nouă viață, proiecte care sper să nu se întindă pe ani ... „lumină“, și multe, multe speranțe.

Voi încheia descrierea acestor „neliniști“ despre Miori și Canalul construit special în scopul aducerii lor la viață, apelând la documentele vremii: „Pentru menținerea perpetuă a acestui Canal Societar“, pentru că „în hotarul său, pe unde trece Canalul, fiecare membru asociat, va ceda în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri“ (porturi), art.3 din Contractul de asociere (30 iunie 1833), ne revine nouă – celor de azi – greua îndatorire, să transmitem mai departe și să respectăm condițiile acestui testament.

Istoricul Canalului Morilor din Județul Arad

Canalul Morilor „Palatinul Iózsef” din județul Arad a fost construit într-un răstimp de șapte ani. Lucrările au început în octombrie 1833, iar albia Canalului a fost umplută cu apă pe întreaga lungime de 92 km, în 5 noiembrie 1840. Cele treisprezece mori hidraulice construite pe linia Canalului au început să macine.

Apa din Canal este transvazată din albia râului Crișul Alb, deasupra comunei Buteni, și este reintrodusă în Crișul Alb pe teritoriul localității Vârșand.

Decizia de construcție a Canalului a fost luată în Adunarea Generală a proprietarilor de pământ(domenii), ce a avut loc la Arad în perioada 27-30 iunie 1833. Actul fundamental - Contractul de asociere - a fost semnat în 30 iunie 1833. Acestui document i-a urmat Convenția din 15 iulie 1842, semnată de aceeași proprietari.

Lucrările de săpare a albiei Canalului au fost conduse de inginerul Beszédes József, cel care a proiectat Canalul și lucrările construite pe linie lui. Beszédes József a ocupat funcția de director-inginer șef al Societății Canalului Morilor până la moartea sa în 1852.

Construcția Canalului a făcut să circule suma de circa 100.000 florini anual și a dat de lucru locuitorilor din localitățile vicinale Canalului. Comitatul Arad a participat cu 320.000 zile de lucru plătite și 30.000 zile gratuite. Morile construite pe linia lui trebuiau să aducă un venit echivalent cu 372.000 zile de lucru anual.

Funcția Canalului la –începuturi- a fost să diminueze unda viiturilor de pe Crișul Alb, prin scoaterea morilor mici din albia Crișului și construirea de mori hidraulice pe linia Canalului, de capacitate mare și performante.

La sfârșitul sec.XIX, în urma apariției Legii XIV/1884 și Legii XXIII/1885 a Regatului Ungar, Societatea acționarială a Canalului Morilor, a trebuit să își schimbe denumirea în Sindicat, iar oficiul juridic să elaboreze Statutele de funcționare.

Statutele Sindicatului Canalului Morilor „Palatinul Iózsef” din județul Arad, sunt aprobate de Adunarea Generală din 19 noiembrie 1909 și publicate în M.O. cu nr.122973/1909 la Budapesta, în 28 ianuarie 1910.

În urma Primului Război Mondial, Pacea de la Trianon (4 iunie 1920), stabilea noile granițe dintre România și Ungaria. Județul Arad și Canalul Morilor vor fi încorporate României.

În decursul vremii, proprietarii de mori s-au schimbat, fie prin moștenire, fie prin contracte de vânzare cumpărare. Din 1930 Canalul preia și funcția de a alimenta cu apă grădinile cu legume și zarzavat. În 1935 apare primul eleșteu în hotarul localității Seleuș, pentru ca din 1939, Canalul să alimenteze orezăriile înființate pe terenurile limitrofe Canalului.

În luna iunie 1948 ziua 11, statul român prin legea naționalizării nr.119, preia în patrimoniul statului, Canalul și Morile de pe linia lui.

După 1950 Morile își pierd din importanță, noii administratori le dau uitării, iar rezultatul îl avem astăzi. Ultima moară a încetat să mai macine în 2003 luna august.

Pentru a-i reda măreția și unicitatea acestui Canal, sunt necesare investiții majore, readucându-l la viață, pentru că el – Canalul - a dăruit viață multor generații ce au crescut cunoscându-i măreția și rolul benefic în raport cu localitățile învecinate.

Credința în perenitatea operei bine făcută, de acei domni de pământ ce purtau un titlu de noblețe (baroni, conți, prinți), este limpede exprimată în „jurământul” depus în litera și spiritul din Actul fundamental - înarticolat în lege - prin punerea semnăturii și a sigiliului: „despre care legământ indicat mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru”.

Bârsa, ianuarie 2011
Aurel Dragoș

History of Water Mills Channel in Arad Region

Water Mills Channel “Palatinul Iózsef “, in Arad region, was built in a time of seven years. Work began in October 1833 and the channel bed was filled with water for the entire length of 92 km, in November 5, 1840. The thirteen hydraulic mills built in the line channel began to grind.

The Channel transfers the water from the Crişul Alb river bed, above the village Buteni, and is reintroduced into the Crişul Alb on the Vărşand place.

The decision of the Channel construction has been taken in the General Assembly of the land (fields) owners, which took place on 27-30 June 1833 in Arad. The Basic Act - Association Agreement- was signed on June 30, 1833. This document was followed by the Convention of 15 July 1842, signed by the same owners.

Channel bed digging works were conducted by engineer József Beszédes, who designed the channel and the building works on the line. József Beszédes served as chief engineer of the Mills Channel Company until his death in 1852. The Channel construction was to move the annual sum of 100,000 florins, and gave a job to the inhabitants of localities situated in the Channel's vicinity. Arad shire participated with 320,000 days of paid work and 30,000 paid free days. The mills built on his line had to make an income equivalent to 372,000 days of work annually.

The Channel function-in the beginning- was to reduce the flood waves of Crişul Alb, by removing the smaller mills from the riverbed and building hydraulic mills of high capacity and performance on the channel line.

At the end of XIX th century, following the occurrence of the Law XIV/1884 and the Law XXIII/1885 of the Hungarian Kingdom, The Shareholder Society of Water Mills Channel, had to change its name to The Union, and the legal office elaborated the operation statutes.

The Syndicate Statutes of Mills Channel “Palatinul Iózsef” in Arad region, are approved by the General Assembly of 19 November 1909 and published in the Gazette nr.122973/1909 in Budapest on 28 January 1910. Following First World War, the Peace of Trianon (June 4, 1920) set new borders between Romania and Hungary. Arad region and the Mills Channel would be incorporated to Romania.

Over time, mills owners have changed, either by inheritance or by purchase agreement. Since 1930 the Channel has taken over the function of water supply for vegetable gardens. In 1935 appears the first pond in the border of Seleuş township, so as since 1939, the Channel would supply water for rice crops established on lands neighboring the Channel.

Day 11, June 1948, Romanian state through nationalization law No.119, takes the state patrimony, including the Channel and the line of mills.

After 1950 mills lose their importance, the new administrators ignore them completely, and the result is evident nowadays. Last mill ceased to grind in August 2003.

To restore the greatness and uniqueness of this Channel, major investments are needed, to recall it back to life, because it-the Channel- has given life to several generations growing up and knowing its greatness and beneficial role in relation to neighboring villages.

Faith in the continuity of work well done, by those princes of the earth that bore a title of nobility (barons, counts, princes), is clearly expressed in the "oath" made in letter and spirit of the basic Act - included in law- by the power of signature and seal "on the covenant stated above, I gave this letter agreement and confirmed it with our hand subscriptions and our living seal."

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare

1. Arhive

a. Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, fondurile: *Colecția de hărți; Fond familial Algyay, 1830-1839; Prefectura Județului Arad. Serviciul contencios; Tribunalul Arad. Secția a III-a Comercială.*

2. Complexul Muzeal Arad

- Colația de hărți;
- Fond vechi tablouri.

II. Bibliografie selectivă

1. Birău, Petru, *Însemnări 1790-1907*, mss., în copie la autor.
2. Botzan, M., *Apele în viața poporului român*, Editura Ceres, București, 1984.
3. Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de-acum două veacuri*, Tipografia Diecezana, Arad, 1940.
4. Codău, Ioan, *Un om pentru o cauză. Pavel Dârlea*, Editura Brumar, Timișoara, 2011.
5. Demșea, Dan, Zănescu Alexandru, *Morile plutitoare de pe Mureș, în sectorul județului Arad*, Editura Tibiscus, Timișoara, 1972.
6. Demșea, Dan, *Canalul Morilor – o binefacere. Tăierile de buclă ale râurilor – o soluție neinspirată*, în: „Avancronica”, Arad, 2007.
7. Dumescu, Florin, *Canalul Morilor o veche construcție hidrotehnică din b.h. Crișul Alb*, în „Hidrotenica 30”, Arad, nr. 7/1985.
8. Idem, *Statutul Societății Canalul Morilor*, în: „Armonii Naturale III”, Arad, 2000.
9. Idem, *Consecințele regularizării râurilor*, în: Studia Universitatis „Vasile Goldiș”, Arad, nr. 1/1991.
10. Idem, *Impactul antropoc rezultat în urma amenajărilor pentru gospodărirea apelor din Câmpia de Vest*, în Revista Studia Universitatis „Vasile Goldiș”, Arad, nr. 2/1992.
11. Gaál, Jenő, *Monografia Aradului*, Arad, 1898.
12. Gallacz, János, *Monografia lucrărilor de apărare a văii Crișurilor și Beretăului*, Oradea, 1986.
13. Ghilea, Gheorghe, *Cigherul și cultura orezului*, în „Știrea”, Arad, din 9 septembrie 1942.
14. Márki, Sándor, *Istoria Comitatului Arad și a orașului liber regesc al Aradului*, Arad, 1985.
15. Micu, Mircea, *Seninul Morilor de altădată*, în: „Pagini Sebișene”, nr. 1/1996.
16. Mihalca, Alexandru, *Aspecte din istoria agrară a județului Arad*, Arad, 2001.
17. Mor, Jókai, *Magyarhon sépsépegei*, Budapest, 1911.
18. Someșan, Ovidiu, *De la Bucin la Buteni*, Editura Guntemberg Univers, Arad, 2005.
19. Sorbán, Kornel, *Monografia Ineului*, Tipografia Franklin, Timișoara, 1934.
20. Tripa, Pavel, *Trecutul orașului Ineu și al Cetății Ienopolei*, Editura Emia, Deva, 2007.
21. Tudor, Vasile, *Cultura orezului în județul Arad*, în „Știrea”, Arad, din 13 aprilie 1942.
22. Țiucra, Iosifu, *Mărturia timpului, 1846-1875*, mss., în copie la autor.

3. Enciclopedii

- *Pallas Nagy Lexicon*, Budapesta, 1897.

ANEXE

CONTRACTUL DE ASOCIERE A ACȚIONARILOR, ÎNCHEIAT ÎN LEGĂTURĂ CU CANALUL DE MOARĂ COBORĂTOR DIN CRIȘUL ALB, TRAS ÎN COMITATUL NOBILIAR ARAD¹⁷⁸

Noi subscrișii dăm de știre tuturor cărora li se cuvine, că după ce s-a ținut seama de Reglementările cele mai înalte, morile construite pe iezături (diguri, piepturi de apă, contraescârpe), cauzatoare de pagube, au fost toate demontate; din acest motiv locuitorii comitatului sunt constrânși să-și macine cerealele la morile seci, iar pentru căraușiri mai îndepărtate sunt expuși nu numai la pierderi de timp dar și la folosirea vitelor proprii; pe de o parte, conduși de îndemnul de ajutorare a locuitorilor în legătură cu această dificilă reeașezare a situației; dar pe de altă parte, considerând că trebuie ridicate diguri, pe cât este posibil, împotriva inundațiilor de pe urma cărora au avut de suferit dureros până acum; cei mai jos numiți, reunindu-se într-o Asociație acționarială, s-au angajat prin dl. Beszédes József, director al măsurătorilor Apei, să conducă săparea Canalului Morilor, de la Buteni până la Gyula Vărșand; inclusiv în scopul rânduiri morilor propuse a fi construite, având obligații reciproce și nestrămutabile; ne-am învoit, în principiu, asupra următoarelor: condiții, norme și regulamente:

1. În cadrul acestui Contract de Asocieră, în înțelesul cel mai riguros, excluzând oricărui membru folosul separat sau paguba separată, deobligă pe fiecare acționar asociat să suporte în comun atât folosul cât și paguba.

2. Pentru atingerea scopului cerut la Canal, suportarea muncilor colective trebuie să corespundă plăților colective, în așa fel, încât contribuția ce revine unui acționar să fie proporțională și conformă cu hotărârile înscrise în decusul aflător la Registrul Asociației, pe baza cheii de calcul stabilită în funcție de numărul roților de moară, fiind considerată detrasă în proporții egale, după cum, fiecare acționar este obligat. Aici, în acest punct, care interesează munca colectivă, construirea morilor și stăvilarelor cu table țin de obligația suportării pe cheltuială proprie din partea fiecărui acționar.

3. Fiecare membru asociat, în hotarul său, pe unde trece canalul, va ceda (dona) în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri (porturi).

4. Dacă vre-un membru acționar n-ar voi să-și clădească moara ce i s-a acordat prin decizie pe locul stabilit, la canal, atunci Asociația are dreptul („jus“) să o constuiască pe spesele sale, după cum se va hotărâ în Adunarea tuturor acționarilor, cât și să tragă foloasele dintr-ânsa.

În schimb, respectivul membru care a ezitat să clădească moara, și ar dori să răscumpere proprietatea, o poate face dar numai cu plata imediată a cheltuielilor ordinare și a cametelor cuvenite, doar după trecerea a trei ani.

5. Deoarece, la început, proprietarii morilor inferioare nu pot beneficia de veniturile morilor proprii, aflate în construcție, în această privință membrii asociați sunt datori să suporte cheltuielile pe baza unei anumite *reguli* privind muncile colective, regulă stabilită atât în funcție de numărul roților de moară, considerată drept cheie, cât și în funcție de depărtarea morilor (de locul inițial din amonte), astfel că a 17-a moară (probabil cea de la Vărșand) va fi socotită la 1/17-a parte și la fel asupra celorlalte.

6. Toate construcțiile tehnice vor fi menținute în stare bună pe cheltuiala casieriei comune; de aceste construcții însă nu aprțin morile, stăvilarele cu tablă și, în mod separat, podurile de acces (de circulație specială); se mai menționează aici și aceea că pe lângă clădirile de la priza de captare a apei Buteni, se va anunța la timpul său și porțiunea de lungime a canalului de moară care vor trebui întreținute pe cheltuiala comună.

7. Curățirea nămolului din Canalul morilor, odată pe an, trebuie să fie neapărat obligatorie, deoarece aluviunile aduse de ape și meandrele mai strânse ale canalului, fac posibilă colmatarea cu nămol și prundiș în părțile din amonte; ca atare porțiunea de curățat – pentru proprietari – se stabilește conform unei împărțiri după numărul roților de moară, în așa fel, ca pentru o roată să corespundă câte o parte de canal în aval și în amonte de moară, chiar dacă nu în părți egale; în acest mod, fiecare moară va fi interesată în curățirea canalului, și anume;

a. în amonte: pentru ca apa destinată măcinării să nu scape afară din canal, și

b. în aval: pentru ca roata să nu stea în vadul apei moarte (adică roata să nu calce apa)

¹⁷⁸ Mss. în copie la autor.

8. În privința menținerii în stare bună a Canalului, proprietarii a 4 mori aflate una lângă alta, sunt obligați odată la 5 (cinci) săptămâni, și anume: sâmbătă după amiază începând de la ora 6, până duminică, la fel, la ora 6 după amiază, să țină complet ridicate zăgazurile stăvilarelor timp de 24 de ore, excluzând acel timp când sloiurile de gheață încep să facă zgomot pe canal, întrucât ridicarea zăgazurilor ar produce pagube.

9. Curățirea Canalului este stabilită a se face anual la începutul lunii Rusaliilor, în așa fel ca într-un răstimp de 2 săptămâni să fie terminată; acționarul care ar omite să facă aceste lucrări din venitul morii sale, stă în puterea Asociației mijlocirea curățirii canalului, în interesul general, prin recurgerea la orice mijloc salutar și excluderea oricărui recurs.

10. Dacă vreuna din mori, împreună cu oblonul ei de tablă (stăvilarul), sunt reparate în afara timpului de curățire al canalului, când una sau altă moară nu ar avea nimic măciniș, sau numai pentru o singură roată, în acest caz, atunci chiar și o singură picătura din apa folosită pentru măcinat nu poate fi lăsată să se împrăștie, ci atribuită patrimoniului de folosință comună, și fiecare proprietar de moară (în reparație) este obligat să lase drum apei nedorite (nefolosite) de la stăvilarul său către cealaltă moară lucrătoare.

11. Ne obligăm să asigurăm plățile din casieria noastră comună, hotărând angajarea unui paznic la clădirea de distribuție a apei și pentru măsurătorile de nivel, precum și un inginer, în vederea menținerii în stare bună a Canalului și a tuturor clădirilor tehnice aparținătoare de acest canal.

12. Dacă acest canal de moară, ar urma să desece și să îmbunătățească un teren până acum acoperit de apă, în virtutea acestui folos, se menține decizia pentru acel timp, ca din acest folos în ce chip vor beneficia ceilalți membri Acționari ai Asociației.

13. Decisele ce s-au statuat până acum în Adunările Asociației, precum și cele din viitor, devin obligatorii asupra întregii societăți precum și asupra membrilor individuali. Cu această ocaziune, primim de bune, completările punctuale, observațiile și obligațiile, cu promisiunea că le vom îndeplini punctual, le vom respecta și le vom urma.

Despre care legământ indicat mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru.

Dat în Arad, 30 iunie 1833

Boros Jenő. Atzél János L.S.
NEUMANN FERENCZ
în calitate de Fiscal al domeniului
Gyula-Vârșand și de locțiitor al
Doamnei de pământ din Pîlu Mare
Névery Elekné L.S.

Atzél József din Boroș –Ineu L.S.
Atzél Șandor din Boroș –Ineu L.S.
Takácsy György din Bârsa L.S.
Álgyai Tamás din Aldești L.S.
Urbán József din Mânerău L.S.
László Ferencz mandatorul
lui Álgyai Tamás din Aldești L.S.
L.S. Kiss Josef, procurator al
domeniului Chișineu, în locul
arhiducelui chezaro-crăesc.
L.S. Kiss Josef împuternicit al
Contelui Wenckheim Josef
pentru domeniul Pâncota
L.S. Kiss Josef în calitate de
comisar al domnului de
pământ Atzél Antal de Boroș Ineu.
L.S. Hollosy Josef, locțiitor al
baronului Dietrich Josef
susținând convenția și
hotărârea cinstului baron,
și pe mai departe

CONVENȚIE (COMPROMISSUM)

Acționarii societari, câte unul și toți membrii ce au întemeiat-o în nobilul comitat al Aradului, „Asociația Canalul Morilor“ aduționat din cursul Crișului Alb și, deja, temeinic realizat sub următoarele condițiuni nestrămutabile:

De vreme ce în 30 iunie 1833, în actul solemn de constituire, întocmit prin voia acestor acționari, și chiar întărit prin semnăturile lor;

fiind hotărâtă săparea Canalului Morilor din Crișul Alb, prin grija și sub îndrumarea inginerului hidrolog Beszédes József,

pe baza experienței favorabile a membrilor acționari, sub supravegherea comisarului regal, contele Zichy Ferencz, iar lucrările nu numai că nu au fost întrerupte, ci construcția canalului a fost terminată, iar modul de realizare și calitatea construcției Canalului, fiind examinată oficial în zilele de 22, 23 și 24 septembrie 1841, în prezența comisarului regal în calitate de inspector al regularizării apei Crișului Alb și supraexaminată oficial prin domnul inginer Hecksés József prim director de stat al construcțiilor din țara Ungariei;

iar legat de importanța realizării tehnice a canalului, lucrarea ar fi fost găsită fără nici o excepție; perfectă și utilă, așa că n-ar mai rămâne decât ca această întreprindere îndeplinită cu enorma cheltuială de către acționari, *să fie confirmată și prin lege*, pe de o parte;

pe de altă parte însă, pentru menținerea perpetuă a acestui Canal Asociaționist, noi subscrișii am statornicit următoarele principii, condiții și reguli :

În primul rând,

I. De vreme ce Palatinul Țării, arhiducele chezaro-crăiesc József care este și unul dintre membrii Asociației, și-a asumat pârtnirea acestui Canal, pentru succesul întreprinderii asociaționiste, de la începuturile sale și până la sfârșit, având sprijinul total al Arhiducelui, în semn de perpetuă recunoștință, această lucrare va fi numită „Canalul Morilor Palatinul József al Crișului Alb din Comitatul Arad“ și sub această denumire dorim să fie înarticolat în lege.

II. În al doilea rând, se dă de știre din nou, că această Asociație a fost înființată datorită voinței membrilor ei, și, în 30 iunie 1833, Contractul de asociere este declarat a fi investit cu deplină putere obligatorie, ca de altfel privitor la fiecare expresiune a tuturor punctelor din statut, cât și mai târziu, cu toată puterea pe care o dă conținutul contractului; cuvânt cu cuvânt, se interpoiază aici textul contractului, după cum urmează:

Noi subscrișii dăm de știre tuturor cărora li se cuvine, că după ce s-a ținut seama de Reglementările cele mai înalte, morile construite pe iezături (diguri, piepturi de apă, contraescârpe), cauzatoare de pagube, au fost toate demontate; din acest motiv locuitorii comitatului sunt constrânși să-și macine cerealele la morile seci, iar pentru căraușiri mai îndepărtate sunt expuși nu numai la pierderi de timp dar și la folosirea vitelor proprii;

pe de o parte, conduși de îndemnul de ajutorare a locuitorilor în legătură cu această dificilă reșezare a situației;

dar pe de altă parte, considerând că trebuiesc ridicate diguri, pe cât este posibil, împotriva inundațiilor de pe urma cărora au avut de suferit dureros până acum;

cei mai jos numiți, reunindu-se într-o Asociație acționarială, s-au angajat prin dl. Beszédes József, director al măsurătorilor Apei, să conducă săparea Canalului Morilor, de la Buteni până la Gyula Vârșand; inclusiv în scopul rânduiri morilor propuse a fi construite, având obligații reciproce și nestrămutabile; ne-am învoit, în principiu, asupra următoarelor: condiții, norme și regulamente:

1. În cadrul acestui Contract de Asociere, în înțelesul cel mai riguros, excluzând oricărui membru folosul separat sau paguba separată, deobligă pe fiecare acționar asociat să suporte în comun atât folosul cât și paguba.

2. Pentru atingerea scopului cerut la Canal, suportarea muncilor colective trebuie să corespundă plăților colective, în așa fel, încât contribuția ce revine unui acționar să fie proporțională și conformă cu hotărârile înscrise în decisul aflător la Registrul Asociației, pe baza cheii de calcul stabilită în funcție de numărul roților de moară, fiind considerată detrasă în proporții egale, după cum, fiecare acționar este obligat. Aici, în acest punct, care interesează munca colectivă, construirea morilor și stăvilarelor cu table țin de obligația suportării pe cheltuială proprie din partea fiecărui acționar.

3. Fiecare membru asociat, în hotarul său, pe unde trece canalul, va ceda (dona) în mod gratuit, terenul aferent pentru albie și maluri (porturi).

4. Dacă vre-un membru acționar n-ar voi să-și clădească moara ce i s-a acordat prin deciziune pe locul stabilit, la canal, atunci Asociația are dreptul („jus“) să o construiască pe spesele sale, după cum se va hotărâ în Adunarea tuturor acționarilor, cât și să tragă foloasele dintr-ânsa.

În schimb, respectivul membru care a ezitat să clădească moara, și ar dori să răscumpere proprietatea, o poate face dar numai cu plata imediată a cheltuielilor ordinare și a cametelor cuvenite, doar după trecerea a trei ani.

5. Deoarece, la început, proprietarii morilor inferioare nu pot beneficia de veniturile morilor proprii, aflate în construcție, în această privință membrii asociați sunt datori să suporte cheltuielile pe baza unei anumite *reguli* privind muncile colective, regula stabilită atât în funcție de numărul roților de moară, considerată drept cheie, cât și în funcție de depărtarea morilor (de locul inițial din amonte), astfel că a 17 a moară (probabil cea de la Vârșand) va fi socotită la 1/17-a parte și la fel asupra celorlalte.

6. Toate construcțiile tehnice vor fi menținute în stare bună pe cheltuiala casieriei comune; de aceste construcții însă nu aparțin morile, stăvilarele cu tablă și, în mod separat, podurile de acces (de circulație specială); se mai menționează aici și aceea că pe lângă clădirile de la priza de captare a apei Buteni, se va anunța la timpul său și porțiunea de lungime a canalului de moară care vor trebui întreținute pe cheltuiala comună.

7. Curățirea nămolului din Canalul morilor, odată pe an, trebuie să fie neapărat obligatorie, deoarece aluviunile aduse de ape și meandrele mai strânse ale canalului, fac posibilă colmatarea cu nămol și prundiș în părțile din amonte; ca atare porțiunea de curățat – pentru proprietari – se stabilește conform unei împărțiri după numărul roților de moară, în așa fel, ca pentru o roată să corespundă câte o parte de canal în aval și în amonte de moară, chiar dacă nu în părți egale ; în acest mod, fiecare moară va fi interesată în curățirea canalului, și anume;

a. în amonte: pentru ca apa destinată măcinării să nu scape afară din canal, și

b. în aval: pentru ca roata să nu stea în vadul apei moarte (adică roata să nu calce apa)

8. În privința menținerii în stare bună a Canalului, proprietarii a 4 mori aflate una lângă alta, sunt obligați odată la 5 (cinci) săptămâni, și anume: sâmbătă după amiază începând de la ora 6, până duminică, la fel, la ora 6 după amiază, să țină complet ridicate zăgazurile stăvilarelor timp de 24 de ore, excluzând acel timp când sloiurile de gheață încep să facă zgomot pe canal, întrucât ridicarea zăgazurilor ar produce pagube.

9. Curățirea Canalului este stabilită a se face anual la începutul lunii Rusaliilor, în așa fel ca într-un răstimp de 2 săptămâni să fie terminată; acționarul care ar omite să facă aceste lucrări din venitul morii sale, stă în puterea Asociației mijlocirea curățirii canalului, în interesul general, prin recurgerea la orice mijloc salutar și excluderea oricărui recurs.

10. Dacă vreuna din mori, împreună cu oblonul ei de tablă (stăvilarul), sunt reparate în afara timpului de curățire al canalului, când una sau altă moară nu ar avea nimic măciniș, sau numai pentru o singură roată, în acest caz, atunci chiar și o singură picătura din apa folosită pentru măcinat nu poate fi lăsată să se împrăștie, ci atribuită patrimoniului de folosință comună, și fiecare proprietar de moară (în reparație) este obligat să lase drum apei nedorite (nefolosite) de la stăvilarul său către cealaltă moară lucrătoare.

11. Ne obligăm să asigurăm plățile din casieria noastră comună, hotărând angajarea unui paznic la clădirea de distribuție a apei și pentru măsurătorile de nivel, precum și un inginer, în

vederea menținerii în stare bună a Canalului și a tuturor clădirilor tehnice aparținătoare de acest canal.

12. Dacă acest canal de moară, ar urma să desece și să îmbunătățească un teren până acum acoperit de apă, în virtutea acestui folos, se menține decidera pentru acel timp, ca din acest folos în ce chip vor beneficia ceilalți membri Acționari ai Asociației.

13. Decisele ce s-au statuat până acum în Adunările Asociației, precum și cele din viitor, devin obligatorii asupra întregii societăți precum și asupra membrilor individuali. Cu această ocaziune, primim de bune, completările punctuale, observațiile și obligațiile, cu promisiunea că le vom îndeplini punctual, le vom respecta și le vom urma.

Despre care legământ indicat mai sus, am dat această scrisoare de contract confirmată cu subscrierile mânei noastre și cu sigiliul viu al nostru. Dat în Arad, 30 iunie 1833. Boros Jenő. Atzél János L.S., Neumann Ferencz în calitate de Fiscal al domeniului Gyula-Vârșand și de locțiitor al Doamnei de pământ din Pilu Mare L.S., Atzél József din Boroș –Ineu L.S., Atzél Șandor din Boroș –Ineu L.S., Takácsy György din Bârsa L.S., Álgvai Tamás din Aldești L.S., Urbán József din Mănerău L.S., László Ferencz mandatorul lui Álgvai Tamás din Aldești L.S., L.S. Kiss Josef, procurator al domeniului Chișineu, în locul arhiducelui chezarocrăesc L.S., Kiss Josef împuternicit al Contelui Wenckheim Josef pentru domeniul Pâncota L.S., Kiss Josef în calitate de comisar al domnului de pământ Atzél Antal de Boroș Ineu L.S., Hollosy Josef, locțiitor al baronului Dietrich Josef susținând convenția și hotărârea cinstiului baron, și pe mai departe.

III. Precum interesul fiecărui societar al Canalului Morilor este de nedăspărțit unul de al celuilalt, așa se și explică faptul că această Asociație este de neîmprăștiat pe vecie, și fiecare caz cu pricina ce ar interesa linia Canalului Morilor este afacerea comună a Asociației; și, de aici;

IV. Urmează de la sine ca linia Canalului Morilor și morile clădite de-a lungul lui, sunt considerate în chip de corp separat și avere distinctă de posesiunea Averei, și de aceea;

V. Oricare dintre schimbările intervenite – numinde – cuprind în sine și interesele comune ale Asociației, se face cunoscut că Moara a fost dată Moșierului de către Asociație, fără știrea și învoirea Asociației nu poate fi vândută; și nici o lucrare de schimbare la mori nu poate fi întreprinsă fără confirmarea Asociației.

VI. Fiindcă menținerea acestei Asociații a Canalului Morilor depinde, mai cu seamă, de îndeplinirea punctuală a obligațiilor precis fixate, ne învoim ca toate hotărârile necesare în interesul Asociației, se aduc prin majoritatea membrilor în obișnuita adunare de deliberare, fiind menționat în mod expres, că orice măsură luată de plenul Asociației devine obligatorie; și dacă pentru ducerea la bun sfârșit nu s-ar face îndestul, Asociația, pe baza propriei sale hotărâri, fără nici o influență din partea altei asociații legale, Asociația o va executa pe spesele părții omitentă, deoarece întreținerea Canalului morilor și menținerea Societății, între altele, mai ales de la ridicarea regulată a stăvilarelor la timpul ordonat, în special pe timpul iernii, de această măsură depinzând și curățirea canalului stipulată în textul și în spiritul contractului originar;

să fie trase sus, la timpul stabilit obloanele stăvilarelor de la mori,

să fie ținute sus conform dispozițiilor, iar sub punctul următor (7) să fie amendat cu 40 de florini sunători.

VII. Dacă o asemenea întâmplare s-ar ivi, ca cineva să se afle prins în punctul (6) anterior, obligațiile căzute asupra sa să se constituie în pedeapsă îndestulătoare. Ține de drepturile Asociației să țină sub sechestru prin puterea ei directă veniturile proprietarului de moară care nu ar satisface datorința, atunci datoria cât și venitul morii în pierdere, să fie ținute sub zar pentru proprietarul de moară până la stingerea ei;

Și dacă acea datorie nu se satisface îndestul de către respectivul proprietar, sau acționar al societății, Asociația se va adresa prin intervenția juristconsultului, pe calea procesuală, adresându-se justiției în baza legii nr.20 din 1832-1836, la o judecătorie liberă aleasă, pentru a încasa datoria.

VIII. Dinspre partea Asociației Canalului Morilor, tot la 3 ani poate fi ales Președinte o persoană cu totul străină de circumstanțele și relațiunile Asociației.

IX. Președintele ales este dator să țină ședințele Asociației (adunările generale ordinare) cel puțin de 2 ori pe an, și anume;

prima întâlnire în luna mai, atunci când, între altele, va fi prezentat de fiecare dată un raport despre situația (starea) Canalului Morilor, întocmit de inginerul societății;

a doua întrunire - în luna noiembrie, când trebuie să fie înaintate neântârziat socotelile referitoare la întreținerea canalului – inomis – pentru anul următor. Aceste sume vor fi asigurate de către Asociație .

Acest înscris contractual l-am emis și consfințit cu semnăturile propriei mâini și l-am întărit cu sigiliul viu al nostru .

În fața noastră , Fáscho József, în L.S.
calitate de Președinte al Asociației
Kádas Josef, în calitate de notar al
Asociației L.S.

Întocmit în Arad, în 15 iulie 1842

Din partea domeniului Palatinal
arhiducal chezaro-creiesc

Pálfalvi Biró Albert procurator L.S.

Atzél Joséf - Boroș Ineu L.S.

În numele contelui Grof Wenckheim

Iósef Antal, Avocat Naráy Antal L.S.

Atzél Sandór - Boroș Ineu L.S.

Álgyay Antal – Aldești împuternicit al
mamei sale Álgyay Tamaș L.S.

În numele văduvei Névery Elekné

Halmay József L.S.

În reprezentarea domnului baron von

Dietrich, ca mandatar M. Diebrach m.p. L.S.

Traducere în limba română: Dan Demșea

Numele Așold Văineggében lefolyó Fehér Körösből, valamint
Malom Csatornya iránt kötött Részvény Egyesületi Szerződés.

1. Mi alább írottak azok tudtára mindenkinek kiknek illik, hogy mi
nehátánosa lefolyó Malom Csatornyát fogja, a kőit okos gátca
~~malommal~~ épített Malomok mind elvontatván; a mást a Mezőbél
Lakosok gabonájok árulását majd párar Malomok, majd
pály lávalaká vontatásukhoz nem csak ide megfolyó, de Malom
okhoz vontatásra fordítottak, a kőit veltetők vidna, csak a La.
-kőitök tőhöz helykeretében való sajátos építéstől vezint.
Tőhöz egy répről; de más répről azon tekintetnél fogva is hogy
a minőség lehetőség az eddig földalommal fennedelt földön
dőlneknek gát veltetők, által megvesztetők részvényes Tőh
sárványba építendő Kőitökök Tőhöz Tőhöz Kőitökök Tőh
által a Fehér Körösből folyó Malom Csatornyát
által a Fehér Körösből folyó Malom Csatornyát kőitökök, is azon felépítés
által Malomokhoz elvonatásra építendő költésnek megvesztetők
által Malomokhoz elvonatásra építendő költésnek megvesztetők
által Malomokhoz elvonatásra építendő költésnek megvesztetők
által Malomokhoz elvonatásra építendő költésnek megvesztetők

2. Az A. Csatorna fegyvereké tőlén kivontatás körö-
monkákra kőitökök főtőlén kőitökök való veltetésre, is pály
okozva mind azon főtőlének egy részvényesre járulatra is
által kőitökök, is kőitökök az Egyesületi Mezőbélben tőlén
kőitökök főtőlén kőitökök Malom kőitökök főtőlén kőitökök

Contractul de asociere (1833-1842) în original se află în colecție particulară (și în copie la autor)

Külte forint kifog egyezőjének vetteli - minden Püspök
Törz pörvön köteleztetik. Ezen pörvön illetékesek közt
• mindkét a malnak, és annak többé rugós melléklet a Püspök
• egyenként magok tulajdon költözési költségek besza
• ritani, - nem értékesen.

3° Minden Püspöknek Törz határain belül a pörvön
• egy vonaték, az egynek, és jövedelmek kivétel földet ingy
• fogja adni.

4. Ha valamelyik püspöknek Törz, a sík határo
• képpen jutott Malnak, a pörvönjén kijelölt helyen feljött
• nem akorra, Törz lifer az egyező egyezőlet Püspök
• ezen Malnak a mint Jüdekeretiben azt elhatározni fogja
• valamint maga költözési feljöttani, úgy abból a háfnól is
• ni - ha pedig az illető pörvön vonatékott Törz ezen Tulajdon
• nat visszaváltani kívánna, azt a minden költözék, is után
• nok járuló kamatok aronali kifizetés mellett csak három
• Centenként elfogadni után lehet.

5° Mind pedig az alább Malnak Tulajdonosa csak a
• több visszaváltának Malnak, háfnóléiben, ezen tekintettel
• elintén azon közös munkákhoz bizonyos ingy szert, jövedelm
• is a kevés pénzét költözni kívánó imátorok társaságok valam
• p. o. a 1/2 Malnak 1/2 részben, és így a többiekre való
• is ezen ingy mellett megjelöltetván, a költözéket azon
• is ingy mellett pörvön tartónak a Püspöknek lenni vélt.

C. Minden mesterséges pörvön a közös Püspök
• végjén fogynak, és korán tartatni, ezen pörvönben nem
• tartóznak aronban a Malnak, többé rugós, is külön kö
• kidel megjelöltetik után az is, hogy a vizsgált pörvön
• közös költözési pörvönjén pörvönjén Malnak pörvönjén

vagy hofszavaga annak idijében kifogásolható.

7. A Malom felelősségéből az ismert minden Gfendek-
ben egyenlő tiszteletben, okostalan felelőségek lévén, minthogy a
vissza, és a legyenesebb. Hatalmasok természetüknél, a felvétel
-felelős, az iszap jobban megkapad, a tisztítandó távozot, kék pör-
-re való felvételre szerint állapították meg - és pedig a kijár: hogy
egy-kétikre ismételt tisztogatás való szűz, a Malom alól a - felvétel
is legyen, ha bár nem egyenlő derekosság; - kijár minden Mal-
-mót a Tisztogatás legjobban fogja idekötve, felvétel az iszap ismét
vagy el az iszapján, alól pedig azért: hogy két iszap a kék meg-
-szóljon.

8. A jó karban való tartás tekintetéből egy máz nullát
lévő 4. Malom Tulajdonosa fejében minden 5. kettős egy-
-szoros, a kombátón dőlésére 6. orától kezdve, a társaság
dőlésére szinte 6. oráig, és így 24. oráig táblás. Ezeket igazán
felkurva tartani köteleztetnek, kivéve azon időt, midőn a
felelősségben más a jó rajzani kezd, mivel akkor a kék
felkurva két akóra.

9. A felelősségét tisztogatása minden Gfend-
-dében Cúrkóid háza alá határozatokat oly módon, hogy
- az egy időben, és két hétnek befolyás alatt helyesítessen,
- a mely népszerűen azt vizsgálják elmutatására, a malma jó
- adalmából, minden üggyelől midőn kék, pör, iszap
- házára, az iszap, az egyenlőség kötelezve áll.

10. Ekkor valamelyik Malom, és annak táblás
- Ez a felelősség tisztogatás idijén kívül javították
- egy szinte minden egyet, és így minden Malommal igazán
- 10

mi, vagy csak egy körökkel való indítás meggyen, akkor az egyfel-
oldali körök egy csoport is a körökkel felre fordított nem szabad,
hiszen minden Malom körökön Többi Lajozóval is keltet-
len vannak a másik helyre Malomhoz levezetésre kötele-
zetek.

11. A Malom fentemre, a minden ahol tartozandó igye-
kezet jeleken való tartására, így körök földmérővel, így
a vízfelte építéssel, egy körökkel felhozására általánosítással,
amely körök jentésével feltevések magunkat kötele-
zetek.

12. Azon esetben ha ezen Malom fentemre való,
valóik eddig vízzel borított határonat kifizetését, és ha
Lajozó megjavítását kötelezték, ezen határonat a Többi
vizelésre, Többieknek szükségű megjavításról való határo-
zás annál idejére fentemre.

13. Az egyfel Többiekre Többiekre Többiekre
ben már eddig is keltetett, így ezután kötelezték a
vizet, valamint az egyfel Többiekre, így annál egyfel
Többiekre azaz jentésükkel vízzel bírnak, azoknak
jentésükkel, a megjavítását, és kötelezték
ezennel fogadják.

Amely elöbírásról kötelezték saját körök
aláírásával, és ilyé Petrusunkkal végfellel ezen Többiekre
béli Lajozókat kiállak? Kelt Aradon Többiek 30^{én} 1823.

Köszönettel Alszól Többiek
Köszönettel Alszól Többiek

Neumann Jozsef, mint J. J. J. J.
la Varrandi Uradalom Fiska
Lija, a Moltosagos Nagy Leli
Toldi Atvonyi sagnat halben
hagyisat fenturvan

Berzi Tanácsy György

Algyesi Algyay Tamás

Monyoroi Urban Jozsef

Epile. Tarentis mag. bekalom faja
Algyesi Algyay Tamás

És a Képp mint a Kir. Levele
Aradom ügyese, J. J. J.
Jó kerességé képe me
jora hujára als vato terje
tere vrasival.

És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele

És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele
És a Képp mint a Kir. Levele

17

va mind végig, leginkább, és a fő Keresztények legye pánya
jávánál lehetne, melyben a kálváriajog, mint jelöl
a Társasági eredet, és a fő Keresztények legye
módot, a fűtő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
Máté, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
az a Társasági és igazi lény.

2° Keresztények egyet jelölnek, hogy eredetileg egyben fordítsák a
kálvária, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
Társasági eredet, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
is minden egyenlőre, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
közé, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
tanulma, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
dóly

2° Keresztények egyet jelölnek, hogy eredetileg egyben fordítsák a
kálvária, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
Társasági eredet, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
is minden egyenlőre, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
közé, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
tanulma, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye
dóly

2° Keresztények egyet jelölnek, hogy eredetileg egyben fordítsák a
kálvária, és a fő Keresztények legye, és a fő Keresztények legye

„Görvát költőjeink fogadják jó karban' sarrasait, cser-
„ipületekhez nem sarrasait, oromban' s' malma',
„láv' sügöt, 'v' kúton' kővelő' kővelő' meggyezze
„vél' inca' az' is, hogy' a' vöröskő' ipületek' lánvü
„költségén' sarrasait' kővelő' malom' sarrasait
„vél' kővelő' az', annak' idejében' ki' fog' jellelőm.

„7° A' Malom' sarrasait' az' sarrasait
„den' sarrasait' az' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'

„8° A' jó karban' az' sarrasait' sarrasait'
„egymá' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'

„9° A' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'
„sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait' sarrasait'

„ Berca'i Takacsy György mb! B.H. / Alkonyon' Ut.
 „ bái Jove! mb! B.H. / Laptó Szorag' megham' borsog'
 „ atyefi' Algyag' Tamás mb! B.H. / Kőműves' Fel.
 „ szent, min' a' Feliszere' Gyula' Péter' Szabó' Lás.
 „ Tivvéljese', a' Feltámasztás' a' B. H. / Szabó.
 „ Affonyi' gyal' helybe' kagá'ra' tenem' / B.H.
 „ József' Graf' mb! B.H. / min' a' Feliszere' Józ.
 „ Szabó' Szabó' László' Kézpe', a' cu' h' Sz. Szorag'.
 „ képe' legyelme' jón' kagá'ra' alá' való' szorag'.
 „ se' váradal' József' Graf' mb! min' Graf' Szabó.
 „ min' Szabó' ut' szent' a' al' al' l'v' kagá'ra'.
 „ gondosa', a' újpele'. Graf' Szabó' szent' eld'ra'.
 „ min' a' min' a' B.H. / József' Graf' mb! min'
 „ Feliszere' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 „ a' kagá'ra', a' szent' a' helybe' kagá'ra' jón'.
 „ Szabó' / B.H. / Szabó' Szabó' mb! Szabó'.
 „ Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 „ Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 „ Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.

123 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 az' eddigi' a' min' a' Szabó' Szabó' Szabó'.
 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.

124 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 az' eddigi' a' min' a' Szabó' Szabó' Szabó'.
 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.

125 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.
 az' eddigi' a' min' a' Szabó' Szabó' Szabó'.
 Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó' Szabó'.

6° Munkos, uer' állam' igazságg' felszámol' fülöp
 kispáborn' köv'le' fülöp' pörvén' uty'vén' ésszál' fülöp' uer'
 ársz' kijelentésül, hogy valamint' mindet' szül'vén' hár'
 székül' a' társasági' díjok' többi'g' által, a' székben' tan'
 kérés' gyűlölet'ben' hozamannal, uer' nyitán' kérésül'
 ha' azot' éssz' ársz' magis' elő, hogy ha' alán' mit' név' a'
 szék' köv'le' fülöp'gel, mety'gel' a' társaság' köv'le' fülöp'
 hozamannal, valamelly'k' név'ül' rendeli' éssz'vén' a' köv'le'
 név' elég' nem' éssz'vén' a' társaság' társ' nem'
 kérés' fülöp', mindet' má' éssz'vén' uty'vén' éssz'vén'
 állhat, az' állam' köv'le' fülöp' név'vén' a' hár'
 köv'le' fülöp', minisz' a' állam' igazságg' felszámol'
 köv'le' fülöp' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp'
 rendeli' fülöp'vén' a' igazságg' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'

7° Ha' azot' uer' alán' magis' elő, hogy valamint' mindet' szül'
 kérés' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'
 köv'le' fülöp' a' székben' a' köv'le' fülöp' a'

8° a' állam' igazságg' felszámol' név'ül' köv'le' fülöp' mindet'

hívom' ebből egy, s' Törvényszék' írszolgálat' egészén' idegen
egyen' válságában.

9° s' kizárólag' Előd' minden' ebből' legelő' kizárólag' minden
Törvényszék' írszolgálat' kizárólag' és' eddig' azelőtt' alig
közvetlen, s' minden' s' több' kizárólag' s' minden' kizárólag'
Minden' által' s' minden' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'
szó' kizárólag' s' minden' kizárólag' kizárólag' minden' kizárólag'

2. hely' előd' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'

Előd' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag'
kizárólag' kizárólag' kizárólag'

Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'
Kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag' kizárólag'

DECIZIUNI MINISTERIALE DE INTERES PARTICULAR

Asupra cererii făcută de către proprietarii de mori, care se găsesc situate în linia canalului ce începe din Crișul Alb la Buteni și se împreună în Crișul-Alb, deasupra comunei Gyula Varșand, din județul Arad, pentru acordarea autorizării de a se constitui într-un sindicat, în scopul asigurării folosinței apei necesare funcționării morilor lor;

Având în vedere referatul direcțiunii apelor No. 8.199/926 și avizul consiliului superior al apelor No. 229 din ședința dela 13 Noemvrie 1926, și considerând, că prin constituirea acestui sindicat, se înlătură orice dificultate între proprietarii de mori riverani și se asigură folosința apei necesare funcționării morilor existente, și considerând și dispozițiunile art. 77-80 din legea și regulamentul regimului apelor,

Decidem:

1. Se aprobă sub denumirea „Sindicatul canalului de mori al Crișului Alb din județul Arad“ constituirea Sindicatului proprietarilor de mori, situat în linia canalului ce începe din Crișul-Alb, deasupra comunei Buteni, pentru asigurarea folosinței apei necesare funcționării morilor lor, în conformitate cu proiectul de statut, prezentat de direcțiunea generală a apelor și aprobat de Ministerul Lucrărilor Publice.
2. Direcțiunea apelor este însărcinată cu aducerea la îndeplinire a prezentei deciziuni.

Ministru, I Nistor.

No. 16.860

1927, Noemvrie 5

STATUTELE

Sindicatului canalului de mori al Crișului-Alb din județul Arad

I. Constituirea societății și competența

Art. 1. Conform deciziunilor contractelor fundamentale din 30 iunie 1833 și 15 iulie 1842, proprietarii ce sunt la linia canalului de mori pornit din Crișul-Alb, la Buteni și introdus iarăș în Crișul-Alb deasupra comunei Gyula Varsand, au constituit societatea care funcționează sub denumirea „Sindicatul canalului de mori al Crișului-Alb din județul Arad.“

Art. 2. Denumirea societății este „Sindicatul canalului de mori al Crișului-Alb din județul Arad“; Sigiliul oficial al societății are tot această inscripțiune.

Personalitatea juridică a societății este recunoscută și înregistrată cu decisisul No. Pj. 115/924 al tribunalului din Arad.

Art. 3. Scopul societății este ca să folosească cantitatea apei proprie, zisă forța apei a canalului de exploatare, indicat în art. 1.

Art. 4. Activitatea societății se extinde asupra canalului de mori descris cu deamănuntul în decisiunea de verificare cu No. 43.060/1898 și asupra construcțiilor ce îi aparțin.

Art. 5. Toți acei care beneficiază de apă din canalul morii sunt datori să contribuie la speșele comune ale societății conform invoielei reciproce sau cum vor stabili autoritățile.

II. Drepturile și datoriile membrilor societății

Art. 6. Membrii societății sunt aceia cari, conform planului original al canalului, au loc de moară, precum și succesorii de drept ai acestora.

Art.7. Contribuțiile anuale impuse sunt plățibile în rate trimestriale la casa societății, anticipativ până în ziua de 15 a lunei a doua din trimestru. Cei în întârziere sunt obligați a plăti pentru contribuțiile anuale în restanță aceeaș dobândă și comision pe care o plătește societatea la împrumuturile sale.

Președintele societății dispune în ceea ce privește încasarea restanțelor, prin jurisconsultul societății. Pentru încasarea contribuțiilor în restanță se poate face executarea de asigurare, nu numai asupra veniturilor morilor, ci eventual și asupra altei averi mobile sau imobile a proprietarului de moară.

Dela acel proprietar de moară care rămâne în întârziere, fie cu suma contribuției stabilită după fiecare rată în adunarea generală ordinară anuală de toamnă sau cu cotizația de contribuție, fie cu suma completă sau parțială de pe 2 trimestre a preliminarului de cheltuieli impus la vreo adunare generală ordinară sau extraordinară de mai târziu, societatea este îndreptățită a închide apa fără vreo intervenție a autorităților și fără vreun aviz prealabil și a retrace punerea la dispoziție a apei, fără vreo obligație de despăgubire până când proprietarul de moară va plăti întreaga restanță devenită exigibilă, împreună cu dobânzile de întârziere, conform acestui capitol.

Art. 8. La locul morii forța apei se poate folosi pentru orice instalațiuni industriale.

Art. 9. Pentru acoperirea speșelor neprevăzute, societatea înființează un fond de rezervă, la care membrii societății sunt datori să plătească 5 la sută din cotele anuale, până ce fondul de rezervă va atinge suma de 100.000 lei, când apelându-se la fondul de rezervă suma de 100.000 se va micșora, atunci se va reînoui îndatorirea de plată a membrilor pentru completarea acestei sume.

Pentru alimentarea fondului de rezervă se vor afecta și amenzile provenite din violarea statutelor sau din alte emiteri pe cari le va repartiza adunarea generală.

Fondul de rezervă, pentru fructificare, se va depune la băncile pe cari le va indica adunarea generală.

Art. 10 În caz de schimbare ce ar proveni, cu privire la persoana proprietarului, prin succesiune sau vânzare, cumpărare, proprietarul nou pășește în drepturile și datoriile vechiului proprietar și în aceste cazuri schimbarea proprietarului va trebui făcută cunoscut societății.

III. Curățirea canalului

Art. 11. Menținerea malurilor și a albiei canalului, precum și a altor construcții menite a asigura cantitatea apei, precum și a instalațiilor și apartamentelor ce servesc pentru slobozirea apei de prisos, pentru întreținerea podurilor ce cad în sarcina societății, se fac pe spesele ei. Canalele de exploatare, ramificate din linia principală a canalului, construcțiilor de alimentare și micșorare a apei pe lângă mori, sunt obligați să le susțină membrii societății pe spesele lor. Albia canalului sa va curăți anual în timpul stabilit de adunarea generală.

Art. 12. Când vreo moară sau barieră a apei cu lespezi ar fi reparată în alt timp decât în timpul curățirii canalului, tot astfel când una sau altă moară nu ar avea nimic de măcinat, sau numai pentru o roată, este oprit să se sloboadă apa în lături, ci proprietarul e dator să sloboade apa de prisos prin bariera de lespezi la altă moară care lucrează.

Art. 13. În scopul menținerii în stare bună a canalului, dela 1 Martie până la 1 noiembrie, 3 proprietari de moară învecinați sunt datori să țină în fiecare lună, în a patra săptămână, în curs de 24 ore, de sâmbătă seara de la ora 6, până Dumunică seara la ora 6, barierele de lespezi trase în sus, cu excepția când pornirea gheței ar face pagubă.

Ziua ridicării regulată a barierelor, pentru fiecare moară, conform modalității stabilită de adunarea generală, o va comunica inginerul în scris și se va afișa în moară într'un loc vizibil. În caz de nevoie, inginerul cu aprobarea prealabilă a președintelui e îndreptățit să dispună ca bariera să se ridice și în afară de acest timp.

IV. Sediul societății, administrația și disolvarea

Art. 14. Sediul societății este în Ineu (Borosineu).

Art. 15. Afacerile societății sunt conduse de:

1. Adunarea generală.
2. Prezidentul.
3. Inspectorii secțiilor.
4. Funcționarii.

Art. 16. Membrii adunării generale sunt membrii societății sau reprezentanții acestora, verificați înaintea adunării generale.

Art. 17. Fiecare proprietar de moară are atâtea voturi cu câte unități (roate de moară) contribuie la spesele anuale a societății. Nici un proprietar de moară interesat nu poate avea mai mult decât 25 voturi în adunarea generală.

Votarea în chestiuni personale se face în secret, celelalte se fac public.

Art. 18. Adunarea generală e ordinară sau extraordinară.

Art. 19. Adunarea generală ordinară se ține annual de 2 ori și anume în luna Martie și Noemvrie a fiecărui an. În adunarea generală din luna Martie se deliberează de obicei socotelile și raporturile anului precedent, iar în adunarea generală din luna Noemvrie bugetul anului viitor.

Art. 20. Adunarea generală extraordinară se convoacă de câte ori va crede necesar prezidentul, sau vor pretinde în scris 24 voturi indicând motivul și scopul.

În cazul când persoana îndreptățită nu ar convoca adunarea la cererea celor interesați, o poate convoca Ministerul Lucrărilor Publice.

La adunarea generală sunt convocați cu 8 zile mai înainte, în persoană toți membrii societății, respectiv mandatarii lor, prin poștă, indicând ordinea de zi a adunării generale.

Art. 21. În exclusiva competență a adunării generale aparțin:

1. Stabilirea și modificarea statutelor.

2. Deliberarea asupra raporturilor anuale.
3. Stabilirea lucrărilor ce se vor efectua.
4. Stabilirea statutului funcționarilor, salarizarea lor și stabilirea regulamentului de serviciu.
5. Alegerea, descărcarea și revocarea președintelui, inspectorilor de secții și a funcționarilor.
6. Alegerea pe 3 ani a membrilor din comisiunea de censori cu majoritatea relativă a voturilor, precum și concedierea și revocarea lor.
7. Deliberarea asupra socotelilor examinate de comisia censorilor.
8. Stabilirea bugetului.
9. Încasarea împrumuturilor.
10. Plasarea și întrebuințarea fondului de rezervă.
11. Strămutarea situațiunii și scopului societății, dizolvarea sau eventual contopirea ei cu alte societăți.
12. Deliberarea asupra raporturilor înaintate adunării generale, precum și asupra propunerilor particulare a membrilor societății.
13. Dobândirea sau înstrăinarea de drepturi.
14. Acordarea de onorarii, retribuțiuni extraordinare și premii.
15. Stabilirea secțiunilor canalului, cari sunt supuse curățirii anuale.
16. Toate acele afaceri cari sunt date prin lege sau deciziuni ministeriale competenței adunării generale.

În cazurile punctului 1 și 11 se cere aprobarea Ministerului Lucrărilor Publice.

Hotărârile luate în privința contractării împrumuturilor devin executorii, numai după aprobarea Ministerului Lucrărilor Publice.

Art. 22. Hotărâre validă se poate lua numai în obiectele puse la ordinea zilei. Excepție face numai o propunere care intenționează convocarea unei noi adunări generale.

Art. 23. Adunarea generală poate decide când sunt prezenți 4 membri și aceștia reprezintă cel puțin 1/3 parte din voturi.

În cazul când adunarea generală nu ar fi în putere de a delibera, o nouă adunare generală se va convoca tot cu aceeași ordine de zi în termen de 15 zile, indiferent de numărul voturilor prezente, ea va avea putere de a delibera.

Propunerile cari înainte de convocarea adunării generale, au fost prezentate în scris președintelui, trebuiesc cuprinse în ordinea de zi.

Deliberările se fac cu majoritatea voturilor. În caz de paritate, votul președintelui decide.

La modificarea statutelor și contractarea împrumuturilor se cere majoritatea absolută a tuturor interesaiților, iar la pronunțarea schimbării situațiunii, a scopului, a disolvării sau la contopirea cu alte societăți se cere majoritatea de 2/3 a tuturor voturilor.

La un obiect, unul și același membru, poate vorbi numai de 2 ori.

Art. 24. Jurisconsultul dresează procesul-verbal al adunării generale sau o altă persoană delegată de președinte și este verificat de conducătorul procesului-verbal și de 2 membri numiți de adunarea generală. Procesele-verbale ale adunărilor generale, se trimit în termen de 15 zile membrilor, delegatului ministerial pe lângă societate și suprefecturii județului Arad, precum și prin delegatul ministerial, Ministerului Lucrărilor Publice.

Deciziunile adunării generale pot fi atacate cu apel la Ministerul Lucrărilor Publice, în termen de 15 zile, după ziua depunerii la poștă.

Art. 25. Când vreun membru ar ezita să execute deciziunea validă adunării generale, președintele e dator să o execute prin funcționarii societății, pe riscul și pericolul părții emitente, precum e dator să încaseze în interesul art. 7, daunele și spesele provenite din emitere.

Art. 26. Adunarea generală alege tot la 3 ani o comisiune de censori, care comisiune verifică socotelile și casieria societății și își înaintează raportul prin președinte, adunării generale ordinare de primăvară.

Art. 27. Adunarea generală alege pe președinte cu majoritatea voturilor pe 3 ani.

Chemare și competența președintelui sunt:

1. Reprezintă societatea față cu persoanele private, cât și față cu autoritățile. Din acest motiv, orice document, prin care s'ar stabili vreun drept sau datorie asupra societății trebuie să-l subscrie președintele.
2. Convoacă și stabilește ziua adunărilor generale și ordinea de zi a acestora.
3. De obicei prezidează adunarea generală, conduce deliberarea și se îngrijește de mersul neturburat al acesteia.
4. Examinează proiectul bugetului și îl înaintează adunării generale.
5. Controlează executarea deciziunilor adunărilor generale și conduce rezolvarea afacerilor curente, adică în privința rezolvării acestora, dă instrucțiuni funcționarilor.
6. Face pașii necesari pentru încasarea sumelor repartizate.
7. Mandatează spesele aprobate de adunarea generală și vizează actele de intrare.
8. Se convinge personal despre clădiri, construcțiile hidraulice, arhiva și starea cassieriei în privința eventualelor trebuințe, dispune imediat conform competenței sale.
9. În cazuri urgente în afară de buget are drept de mandatare până la 10.000 lei, e dator însă să raporteze despre aceasta celei mai apropiate adunări generale.
10. Dispune în toate afacerile societății cari nu sunt rezervate competenței adunării generale.

Art. 28. Pe președinte, în caz de împiedicare fizică, îl substituie membrul societății numit de adunarea generală.

Art. 29. Adunarea generală alege inspectorii secțiilor pe 3 ani, dintre membrii societății ce au următoarele atribuțiuni:

1. Controlează pe ingineri și păzitorii canalului, în îndeplinirea chemării și a raporturilor lor.
2. Opinează la buget după secțiuni.
3. Cooperează la lucrări mai mari, eventual la darea acestora prin licitație publică și la preluare.
4. Vizează actele speselor din secțiile lor.
5. Linia canalului, în vederea acestei inspecții se împarte în 3 secții: superioară, medie și inferioară.

Art. 30. Funcționarii societății sunt:

1. Directorul – inginer.
2. Cassierul.
3. Jurisconsultul.

Art. 31. Inginerul e funcționarul administrării tehnice, delegat pe lângă președintele societății. Ca atare:

1. Conduce biroul societății, desfășură mersul afacerilor, rezolvă lucrările de birou necesare și administrează arhiva cu un inventar.
2. Descinde linia canalului de mori la fiecare 3 luni și dispozițiunile cari nu au nevoie de aprobarea adunării generale, le execută imediat la fața locului sau hotărăște ca acele dispozițiuni să se execute.
3. Cu aprobarea președintelui angajează sau concediază păzitorii canalului. Referitor la slujbele lor, îi controlează, le împarte lucrările și ține seamă de ele.
4. Face propuneri referitoare la lucrările de administrare și susținere a canalului, înaintează bugetul lucrărilor ce sunt de efectuat adunării generale ordinare de toamnă și raportează adunării generale ordinare de primăvară despre starea canalului. Înaintează președintelui, la timp potrivit, atât bugetul cât și raportul.
5. La executarea lucrărilor trebuie să se acomodeze planurilor acceptate și bugetului, întrucât în cursul lucrărilor ar găsi de cuviință vreo modificare, poate cere președintelui permisiunea acestor modificări.

6. Supraveghează albia canalului, malurile, deschizăturile și toate clădirile, inventarul uneltelor, aprovizionarea materialelor stabilimentelor, limitele și folosințele lor, ridicarea jilipelor de granițe și curățirea noroiului.
7. Proiectează și conduce construcțiile, încurajează concursul întreprinzătorilor și înștiințează pe inspectorul secției despre lucrările efectuate.
8. Dresează documentele despre toate intrările și ieșirile sau lasă să se dreseze și acelea le subscie.
9. La 31 Decembrie încheie inventarul uneltelor și socoteala materialelor și le înaintează până la 1 Martie, comisiunii de censored.
10. La curățirea canalului înștiințează membrii cu 3 zile înainte despre închiderea și slobozirea apei și indică ziua ridicării obișnuită a zăgazurilor.

Art. 32. Cassierul societății administrează cassieria și ține socotelile, face contabilitatea conform principiilor stabilite în adunarea generală. Plăți poate efectua numai la mandatarea președintelui; e dator să înainteze președintelui în fiecare sfârșit de trimestru tabloul celor întârziți, apoi la 31 Decembrie să încheie socotelile și să le înainteze în deplină ordine, cel mai târziu până la 1 Martie, comisiunii censorilor.

Art. 33. Jurisconsultul societății își dă avizul în toate chestiunile de drept. Prin procura președintelui reprezintă societatea în afacerile judiciare și administrative. În genere, face toate acele acte cu cari e însărcinat de către adunarea generală sau de către președinte.

Art. 34. Disolvarea societății o poate declara adunarea generală convocată separat în acest scop și numai cu aprobarea Ministerului Lucrărilor Publice.

Disolvarea se poate efectua numai atunci când societatea a satisfăcut tuturor obligațiunile de plătire și a altor obligațiuni.

Adunarea generală convocată în scopul disolvării, decide unde să se întrebuițeze averea societății după plătirea obligațiunilor.

Disolvarea societății trebuie comunicată la serviciului apelor Arad, pentru introducerea în registrul hidraulic.

Art. 35. Urmarea și îndeplinirea condițiunilor datoriilor stabilite în statute, obligă strict pe fiecare membru al societății și proprietarul de moară care ar contraveni sau ar face omiteri, poate fi amendat de către adunarea generală până la o amendă de 15.000 lei.

Art. 36. În toate procesele cari intervin între asociație ca reclamantă și membrii săi individuali, se stipulează atribuțiunea judecătoriei de ocol și competența judecătoriei de ocol din Arad.

Pertractat și aprobat în adunările generale ordinare și extraordinare a „Sindicatului canalului de mori al Crișului Alb din județul Arad“, ținute la 19 Noembrie 1909, 17 Aprilie 1923, 10 Iunie 1924, 24 Ianuarie 1925, 21 Aprilie 1925, 13 Ianuarie 1926 și 29 Ianuarie 1927 în Arad și Ineu.

Sindicatul canalului de mori
al Crișului-Alb din
județul Arad

Advocat societar, dr. *Leopold Lukacsy*. Președinte societar, *Alexandru Issekutz*.

Aprobat cu deciziunea ministerială cu No. 16.860.

Ministru, I. Nistor.

Director general, *Oprean*.

REGULAMENTELE SINDICATELOR HIDRAULICE

STATUTELE SOCIETĂȚII DE APĂRARE A DIGURILOR CONTRA INUNDAȚIILOR DIN COMITATUL ARAD¹⁷⁹

GYULA 1889

STATUTELE SOCIETĂȚII DE APĂRARE A DIGURILOR CONTRA INUNDAȚIILOR DIN COMITATUL ARAD

1. § Personalul Asociației de apărare a digurilor

- a) Director,
- b) Inginer șef,
- c) Doi ingineri,
- d) Un inspector control,
- e) Trei inspectori zonali (de sector),
- f) Unsprezece paznici de dig,
- g) Paznici contractuali.

2. § Digurile Asociației se subîmpart, ținând seama de riscul de apărare împotriva inundațiilor, în sectoare (zone de apărare), iar aceste sectoare, pentru eficiența conducerii apărării contra inundațiilor se împart precum urmează:

1. La Crișul Alb

a) În sectorul superior, apărarea contra inundațiilor este condusă de către un inginer, de la punctul de capăt Goloseu și Seleuș până la podul de la Chișineu, cu centrul de comandă la cantonul din Cinte (casa paznicului), prin colaborarea cu inspectorul de dig al acestui sector.

b) În sectorul inferior, de la podul din Chișineu până la hotarul cetății Gyula și până la punctul superior al malului drept al canalului Ciohoș, cu comitetul de comandă la cantonul din Pilu Mare, inginerul șef conduce apărarea contra inundațiilor, împreună cu inspectorul de sector.

2. La Crișul Negru

a) Pe sectorul superior, de la punctul de capăt Vakor, până în punctul superior final Leveș, având centrul de comandă la cantonul cantinal (de la Vădas) sector de care răspunde unul dintre inginerii desemnați.

b) Pe sectorul inferior, de la punctul de capăt superior de lângă Teuz, începând din hotarul localității Mișca, până în hotarul localității Dud, cu centrul de comandă la cantonul de la Tămajdea, pe acest sector conducerea o execută inspectorul de diguri de la Crișul Negru.

3. În punctul central

Inspectorul punctului central dă dispoziții conform datelor de care beneficiază din timp în timp.

Directorul execută inspecția asupra tuturor sectoarelor digurilor de apărare contra inundațiilor; inspectează, în special, acele secțiuni ale digurilor care sunt periclitate, controlează și dă dispoziții conforme cu cerințele împrejurimilor intervenite.

¹⁷⁹ Az Aradvármegyei, Ármestesítő, Társulat, Gátvédelmi Szabályai, B. – Gyula, Nyomatott Dobay János Könyvnyomdájában, 1889, p. 7

Directorul

3. § a) supraveghează toate instalațiile hidraulice și de apărare, construcțiile hidrotehnice și în general tot patrimoniul Asociației.

b) dă dispoziție, la propunerea inginerului șef, ca până la 1 nov., mijloacele și materialele procurate pentru apărare, să fie distribuite în toate punctele stabilite, directorul este încunoscător despre ducerea la îndeplinire, în timpul stabilit de lege, inventariază împreună cu inginerul șef mijloacele și materialele care nu pot fi folosite, aprobă vânzarea acestora, dă dispoziții cu privire la ocrotirea arhivei și ținerea ei în ordine, tipărirea acestor documente și difuzarea lor către membrii Asociației.

c) împreună cu inginerul șef, se interesează, pe timpul inundației, în mod deosebit, cu întreaga responsabilitate, de apărare contra inundațiilor;

în mod special, contactează vecinătățile legislative;

pe timp de epidemie, la propunerea inginerului șef, pune la dispoziție toate mijloacele de apărare stabilite și folosirea lor adecvată.

d) este obligatorie anunțarea până la 20 dec., în condițiile unui pericol de inundație a forțelor de muncă conscrise (inventariate) prin intermediul prim-pretorilor autorităților, și pe baza propunerilor inginerului șef de distribuire a sarcinilor, este obligatorie emiterea dispozițiilor în vederea unei conduceri corespunzătoare și eficientă ; vor fi anunțați împuternicitul ministerial, autoritățile locale și cei cărora li s-a încredințat supravegherea precum și pe șefii ierarhici superiori.

e) Evaluează pagubele produse asupra construcțiilor de apărare ale Asociației, raportează contravențiile și contravenienții, așa cum sunt prevăzute în legea XXIII din 1885, paragraful 143, urmărindu-i pe aceștia pe calea legală.

f) Înștiințează despre începerea acțiunii de apărare contra inundațiilor, despre creșterea viiturii apei și perioadele de timp când este așteptată în aval, pe cei de la nivelul primpreturii cercuale, și pe cei de la oficiul hidrologic (de măsurători) regal din Gyula, respectiv pe împuternicitul ministerial.

g) Dă dispoziții prealabile tuturor sectoarelor de apărare, să conducă o evidență precisă asupra materialelor de apărare folosite și despre muncitorii care au participat la inundații.

Inginerul șef

4. § a) Se îngrijește de întreținerea în stare bună a digurilor și a construcțiilor tehnice, precum și întreținerea mirelor (de apă), pentru a fi poziționate corect și citite.

b) Emite ordine și dispoziții către inspectorii de dig și paznicii de dig, în caz de inundație.

c) Îl informează pe director, pe inspectorii de dig și paznici, despre necesitatea începerii măsurilor de apărare.

d) Inginerul șef se informează și dă dispozițiile necesare privitoare la lucrările de apărare contra inundațiilor, pe timp de pericol, împreună cu directorul, având amândoi întreaga răspundere ; dă dispoziții cu caracter tehnic și de îndrumări în toate privințele.

e) Se îngrijește de buna gestionare a materialelor, muncitorilor, forțelor publice și a cheltuielilor ; folosirea lor într-un mod corespunzător.

f) În caz de pericol îi aduce la cunoștință directorului pentru mobilizarea forței publice, în acelaș timp indică locul periclitat și necesarul de muncitori la înlăturarea dezastrului.

g) Înnaintează un plan privitor la distribuirea forței publice cât și privitor la repartizarea mijloacelor și materialelor necesare apărării contra inundațiilor.

h) În caz de pericol se interesează de toate sectoarele digurilor Asociației, dar în mod special se interesează și controlează sectorul propriu de apărare.

i) Face propuneri către Comitat privind numărul necesar de paznici și se interesează în prealabil – în consult cu directorul – în privința necesarului și a cantităților ce urmează a fi scoase din magazie.

k) Are obligația să parcurgă toate traseele îndiguirilor.

l) Este dator să urmărească evidențierea regulată a consemnărilor nivelului apelor, aceste date fiind păstrate în interesul Asociației; va transmite la biroul de măsurare a nivelelor apelor, în timpul hotărât, consemnările despre nivelul apelor.

Inginerii

5. § Inginerii sunt obligați să se prezinte la sectoarele de diguri repartizate fiecăruia în caz de inundații, și la fața locului să ia cele mai eficiente măsuri conform cu realitatea, iar pe baza dispozițiilor comune ale directorului și inginerului șef, să ducă la bun sfârșit lucrările de apărare.

Inspectorii de dig

6. § Inspectorii de dig (supraveghetorii) sunt obligați de 2 (două) ori pe lună să inspecteze la pas digurile încredințate fiecăruia, să le examineze chibzuit, și să raporteze observațiile proprii în mod ierarhic la inginerul șef și director.

7. § Au obligația de a se prezenta în fiecare duminică la director și inginerul șef (mai ales la inginerul șef) pentru a primi instrucțiuni și îndrumările necesare.

8. § Inspectorii transmit sarcinile ce se impun pentru întreținerea în stare bună și curățenie a digurilor încredințate lor, exercită o supraveghere atentă la muncile de construcție a digului, este atent ca materialele și mijloacele folosite la munci să fie sub pază strictă ; împreună cu paznicii de dig conduc (evidența zilnică), jurnalul și magazia, contrasemnează și controlează evidența scriptică.

9. § Controlează muncitorii zilieri folosiți, îi înregistrează și întocmește formalitățile în vederea efectuării plăților.

10. § Inspectorii îi supraveghează și pe paznicii de dig, și în raport de constatările făcute, aduc la cunoștință directorului și inginerului șef, toate neregulile constatate.

11. § Își exercită sarcinile astfel încât dispozițiile și ordinele directorului, ale inginerului șef și ale inginerilor să fie îndeplinite punctual și bine.

12. § Pe timpul apărării contra inundațiilor, inginerii, îndeplinesc cu strictețe dispozițiile directorilor și ale inginerului șef, au datoria să facă tot posibilul – conform îndrumărilor inginerului șef, pentru finalizarea lucrărilor de apărare la inundații.

Paznicii de diguri (stăvilare, zăgazuri)

13. § Toate digurile (pe lungimea lor), ale Asociației sunt repartizate pe secțiuni de pază, hotărâte pe calea legii; iar pentru întreținerea lor sunt puși în funcție 19 paznici de dig, care depun jurământul, și care locuiesc în casele de pază a digului – cantoane – construite de-a lungul digului.

14. § Paznicii de dig nu se pot îndepărta sub nici o formă de pe aliniamentul lor, fără învoire.

15. § paznicii de dig sunt datori să execute dispozițiile date; se prezintă cu zilierii și căraușii repartizați la locul indicat, dau dispoziții acestora pentru refacerea malurilor și digurilor afectate de inundații, pe cât posibil prin forțele lor.

16. § Sunt datori să informeze imediat pe președintele comitetului de apărare aparținător de aliniamentul lor, pe fruntașii comunali, pe domnii de pământ sau arendașii domnilor de pământ de pe aliniamentul lor, oricând constată pericole, dar în mod special atunci când se produc inundații ; de asemenea informează inspectorii de diguri despre problemele apărute.

În caz de pericol, chiar înainte de primirea dispoziției, sunt datori să efectueze orice fel de lucrare pe care o consideră necesară și dătătoare de succes, conform îndrumărilor primite și a experienței acumulate.

17. § paznicii de stăvilare sunt obligați să aibă evidența muncitorilor zilieri care le-au fost repartizați, să-i consemneze în carnetul de buzunar; să consemneze nivelul apei de la mină – conform dispozițiilor inginerului șef – și aceste date să fie prezentate și raportate pe scară ierarhică, după cum este menționat în paragraful anterior (nr.16).

18. § Paznicul de stăvilare (zăgaz) care s-a îmbolnăvit pe timpul inundațiilor va fi înlocuit imediat.

19. § Au sarcina să parcurgă zilnic, în afară de situațiile excepționale de apărare, secțiunea lor de dig; să examineze cu mare atenție ambele pante (fețe) ale digului și coroana stăvilareului, să

repare imediat stricăciunile mărunte, în schimb, pe cele mari să le raporteze inspectorului de dig și inginer șef.

20. § Inginerul șef, inginerul și inspectorii de dig în baza pregătirii lor profesionale proprii, sunt obligați să-i instruiască pe toți paznicii care vor participa la lucrările de apărare contra inundațiilor, pe baza experienței și a greșelilor la intervențiile din trecut, sunt datori să-și însușească cunoștințele predate și să cunoască felul cum trebuie conduse jurnalele și listele de inventariere.

21. § pe acei paznici de stăvilare, care nu sunt capabili, sau nu vor să-și însușească cunoștințele ce țin de postul lor, sau sunt îndoielnici în onestitatea lor, directorul este obligat să-i elibereze din funcția lor.

22. § Paznicii țin o evidență exactă a muncilor prestate de către zilieri (fișă de pontaj), aflați sub supravegherea lor. Această fișă o predau inspectorilor de dig la sfârșitul săptămânii.

23. § Pe lângă inventare – paznicii de dig – preiau toate materialele precum și mijloacele de apărare încredințate, le păzesc, ținându-le în ordine ; iar eventualele lipsuri le raportează imediat directorului pe calea supraveghetorului de dig sau chiar personal.

Pentru neglijență sau pagube ivite, sunt direct răspunzători.

24. § Sunt datori să curețe în mod permanent digurile, să scoată rădăcinile și buruienile, să cosească digurile și să niveleze vizuinile; să păzească de stricăciuni toate lucrările de apărare ; pe cei care produc distrugerii să-i dijmuiască (amendeze) și să-i raporteze; vitele pășite pe locul domniei să le raporteze.

25. § Paznicul de dig care comite o contravenție, sau neglijență în serviciu, sunt posibili de penalizare prin deciziile luate de directorul asociației, dacă fapta nu este gravă încât să fie dat afară din servici.

Comitetul de apărare

26. § Pentru îmbunătățirea procedurilor de apărare a digurilor, Comisia, în adunarea din luna septembrie, alege anual din rândul membrilor Asociației, Comitetul de apărare, care se împarte pe sectoare distincte de dig.

Cu această ocazie inginerul șef al Asociației prezintă inventarul mijloacelor și materialelor de apărare existente, precum și preliminarea mijloacelor și materialelor încă necesare pentru apărare, pe baza raportului se fundamentează necesarul de materiale de apărare ce urmează a fi procurate.

Mai departe, inginerul șef înaintează (prezintă) situația necesarului forțelor de apărare, mobilizarea localnicilor de către puterea publică (locală), în vederea apărării digurilor pe măsura creșterii viiturii, pe baza cărora se stabilește numărul paznicilor necesari și fixarea lor pe fiecare sector.

27. § Însă, pe lângă toate acestea, la fiecare canton, trebuie menținute în funcțiune materialele și uneltele pentru intervenție în următoarele cantități :

- a) la fiecare canton 2.000 buc. pari (araci), 100 buc. scândură (palancă)
- b) pe fiecare kilometru de dig se vor găsi patru poșori de paie, un nr. de 12 cai de tracțiune și 2 căruțe.
- c) la fiecare poșor de paie – 50 de snopi de nuiele.
- d) - saci 100 buc
- lămpașe cu petrol 20 buc
- torțe (făclii) 40 buc
- roabe 25 buc
- targă pentru cărat pământ 25 buc
- cazmale 25 buc
- lopeți 25 buc
- sape 25 buc
- maiuri pentru bătătorit pământ 50 buc
- maiuri pentru bătut parii 50 buc
- berbec cu mânere 5 buc

- târnăcoape	5 buc
- greblă	2 buc
- furcă	2 buc
- luntre	1 buc
- topor	5 buc
- stâlpi de brad de 4 m	20 buc
- toporișcă	5 buc
- fierăstrău	5 buc
- sfredel	5 buc
- coasă	2 buc
- cange	10 buc
- grindă 8-12 m	20 buc
- barcă cu 3 vâslași	1 buc
- unealtă de bătătorit la fiecare 2 cantoane	1 buc
- funie de stânjeni groasă	2 legături a 50 m fiecare
- funie cu noduri (50 m legătura)	10 legături
- scoabe de fier	50 buc

28. § Începutul apărării contra inundației este considerat abia atunci când apa iese din albie și se așteaptă creșterea nivelului apelor în continuare.

29. § Pentru ca să se poată începe în timp util pregătirile contra inundației, fiecare paznic de dig este dator să aducă la cunoștință directorului și inginerului șef măsurătorile succesive ale nivelului apei:

La Crișul Negru

- mira de la cantonul Talpos 2,5 m.
- la cantonul celor trei stăvilare de la mira de jos și până la limita maximă de 4,0 m.

La Crișul Alb

- la podul din dreptul pusteii Hârcaiului 3,0 m.
- la podul de la Chișineu 4,0 m.

niveluri ale apei care trebuiesc citite de trei ori pe zi și raportate pe cale ierarhică. În situația în care, la mira de la Zerind și Chișineu apa se ridică la nivelul de 4 m, această creștere a apei precum și depășirea nivelului maxim de 4 m, trebuie raportat la oficiul de măsurători al apei și comisarului ministerial.

30. § Dacă inundația ajunge la piciorul digului, fiecare paznic de dig angajează patru auxiliari, care acționează permanent și preiau de la sectorul superior informațiile referitoare la creșterea sau descreșterea nivelului apei, comunicându-le mai departe (în aval).

31. § dacă nivelul apei se apropie de mijlocul digului și din amonte este anunțată o continuă creștere a nivelului apei, prin decizia directorului vor fi angajați la fiecare canton în plus, pe lângă cei 4 paznici auxiliari, încă 16 oameni, 3 căruțe și o stafetă călare.

În funcție de împrejurări (pericole) aceste forțe de muncă pot fi sporite de către director, inginerul șef, eventual de inspectorul de dig, sau de către autoritățile locale, care le va asigura o simbric stabilită de autorități.

32. § Dacă apa a atins cotele: la Crișul Negru

- mira Talpoș 3,90m
- mira Zerindul Mare 7,0 m

la Crișul Alb

- mira Hârcaiului 6,46 m
- la podul de la Șoimoș 6,74 m
- la pusta Dohangia 6,46 m
- mira Chișineu 6,22 m
- la podul de la Socodor 6,58 m

- la cantonul de la Pilu-Mare 5,89 m

- la podul de la Vărșand 5,28 m

Inginerul șef trebuie de urgență să încunoștințeze, prin intermediul directorului, pe funcționarii administrativi, localitățile învecinate, oficiul de măsurare al apelor, respectiv comisarul ministerial. Dacă apa continuă să crească astfel încât se apropie de coroana digului, sau dacă digul (tolișul) nu se prezintă suficient de rezistent, dacă Asociația nu mai este capabilă să apere cu șanse digul, raportarea se face fără amânare, în sensul și cu aplicarea legii XXIII/1885, paragraful 149 și următoarele, pentru a putea fi respectate intervențiile ce se fac pe timpul inundației.

33. § Localitățile aparținătoare de perimetrul Asociației, cu referire la muncile publice de executat, li se repartizează următoarele sectoare de dig:

I. Malul stâng al Crișului Alb

1. De la hotarul Seleuș-Zărand până la hotarul Cintei	Comunitatea Zărand și Domnia de pământ
2. De la Hotarul Cintei până la podul Șomoș	Comunitatea Cintei și domeniul Chișineu
3. De la podul Șomoș până la hotarul Pădureni (Hărdăiș)	Comunitatea Nădab
4. De la hotarul Hărdăiș până la hotarul Socodor	Comunitatea Hărdăiș (Pădureni)
5. De la hotarul Socodor până la Hotarul Pilu-Mare	Domeniul și Comunitatea Socodor
6. De la hotarul Pilu-Mare până la Gura Ciohoșului și din nou, în sus, de-a lungul digului Ciohoș până la hotarul Socodorului	Comunitatea Pilu-Mare și Domeniile
7. De la hotarul localității Socodor până la moara din Șiclău	Domeniul Socodor

II. Malul drept al Crișului Alb

8. De la Hotarul Șicula până la podul Hârcai	Comunitatea Chereluș și Țipari
9. De la podul Hârcai până până la pădurea Șomoș	Comunitatea Țipari, Sinteia Mare și Domeniul Chișineu
10. De la capătul de sus al pădurii Șomoș până la pădurea Hada Chișineu	Comunitatea Adea și Domeniul Chișineu
11. De la pădurea Hada Chișineu până hotarul Socodorului	Comunitatea și Domeniul Chișineu
12. De la hotarul Socodor până la la Vărșand	Comunitatea și Domeniul Chișineu
13. De la hotarul Vărșand până la Sălașul pârâului	Domeniul Chișineu și Pusta veche
14. De la Sălașul pârâului până la hotarul Vărșand	Comunitatea și Domeniul Vărșand

III. Malul stâng al Crișului Negru

15. De la capătul Vacii până la hotarul Vânători	Comunitatea Talpoș și moșierii mijlocii
16. De la hotarul Talpoș Vânători până la hotarul Zerind	Comunitatea Vânători și Satu Nou + Domeniile
17. De la hotarul Zerind – Vânători	Comunitatea Zerindu-Mare

- până la gura Teuzului și din nou, pe malul din dreapta Teuzului până la capăt
18. De la punctul O al malului stâng al Teuzului până la vărsarea în Crișul Negru și din nou până la capăt
- Zerindu Mic și Vânători
Comunitatea Zerindul-Mare
Iermata Neagră, Domeniul
Chișineu împreună cu pusele
Șanțurel și Făget

34. § Membrii Comitetelor de apărare informează la timp despre alegerea lor, cu ocazia conscrierii sectoarelor de apărare.

35. § Competențele Comitetelor de apărare sunt:

- a. Odată cu intrarea în vigoare a apărării digului, sunt datori să stea neîntrerupt pe teritoriul indicat până la îndepărtarea primejdiei, să acționeze după putință în coordonarea și conducerea apărării contra inundațiilor, să inspecteze și să asiste la lucrările de apărare în vederea îndeplinirii cu zel și punctual al sarcinilor.
- b. De competența membrilor ține să ia hotărâri, să dea dispoziții legate de aducerea la normalitate a posibilelor neglijențe din timpul lucrărilor de apărare contra inundațiilor, să întocmească raport despre lucrări și despre iminentele pericole, către directorul Asociației și inginerul-șef, iar pentru îndepărtarea pericolului să ia măsurile corespunzătoare, dar totodată să acționeze conform instrucțiunile legale.

36. § Măsurile (de luat) de după inundație

- a. Inginerul șef al Asociației nivelează rambleul (digului) – dacă este necesar – înregistrează pagubele produse de inundație și prezintă comisiei tabloul cheltuielilor în vederea aprobării acestora.
- b. Directorul și inginerul șef inventariază materialele și mijloacele nefolosibile, pentru vânzare și preliminează necesitățile anului viitor.
- c. Refacerea stricăciunilor (pagubelor) se execută cât de repede posibil, după scurgerea apelor de inundație.

Datată Chișineu 8 octombrie 1888, în adunarea generală a societății de apărare a digurilor și a canalizării apărării de inundație din Comitatul Arad.

Eleméry Jenő
secretar de canal
de scurgere

Szkalla Károly
președinte de
canalizare

2.-1888

Aprobată cu hotărârea nr. (2.-1888) de mai sus a adunării generale ținută în 12 octombrie 1888 la Gyula, a Asociației reunite de canalizări de scurgere a apelor interioare și apărare împotriva inundațiilor din Comitatele Arad-Békés.

Pentru conformitate,
Ladics György
vicepreședintele asociației
nr. 49754

Hoffmann Mihály
procuror și notar

Confirmat
Budapesta, 1888 nov. 10

Baross

Traducere: Dan Demșea

Asociația de apărare contra inundațiilor și regularizarea apelor de infiltrație din județul Arad¹⁸⁰

REGULAMENTUL DIGURILOR DE APĂRARE

Tipărit în 1904 la tipografia Knerr Isidor din Gyoma

Capitolul I Obiectivele de apărare contra inundațiilor

1 §

Obiectivele de apărare împotriva inundației sunt: digurile de apărare și obiectele de artă – malurile construite de mâna omului de-a lungul canalelor – care sunt prezentate în anexa 1, inclusiv eventualele construcții de diguri și maluri :

- a) malul stâng de la Șilindia – Csiger, al pârâului Csiger, continuând până la atingerea malului stâng la Crișului Alb și malul drept al canalului Ciohoș precum și canalul și digul care face legătura între ele la întâlnirea cu canalul Poganyér.
- b) digul de pe malul drept al Crișului Alb.
- c) digul de apărare de pe malul stâng al Crișului Negru și în continuare malul drept al Teuzului și Canalul Leveles, digul de apărare aflat în construcție în continuarea malului stâng al Teuzului și digul de apărare de pe malul stâng al Crișului Negru.
- d) Canalul Cermei-Feketot de viiturile din văile și pârâurile care se varsă în Canal.
- e) Toate stăvilarele fixate în digurile de apărare.

2 §

Apărarea digurilor împotriva inundațiilor are trei faze, iar paznicii de diguri și canale necesari la fiecare fază, se împart după cum urmează:

Faza I . Linia superioară a malurilor drept și stâng al Crișului Alb. Linia din centrul localității Șilindia și toată valea Chigerului până la podul din Chișineu Criș, în total 43.000 m lungime și deservită de 6 paznici (patrulare).

Faza II . Linia inferioară al malurilor drept și stâng al Crișului Alb, de la podul din Chișineu Criș până la finele punctelor inferioare; malul drept al canalului Ciohos și canalul Pogancier, cu diguri în lungime de 67 km, deservită de 8 paznici.

Faza III . Linia superioară de pe malul stâng al Crișului Negru, digurile de pe malul drept al Teuzului și canalul Leveles, digurile de apărare al Canalului Cermei-Feketetóti și digul de apărare aflat în construcție al Teuzului și al canalului Szártos, în lungime totală de 50.947 m, deservite de 5 paznici. Linia inferioară de pe malul stâng al Crișului Negru împreună cu digul de apărare de pe malul stâng al Teuzului și digul de pe malul stâng al canalului Szártos în lungime totală de 22.559 m, deservită de 3 paznici.

Detalierea sarcinilor este prezentată în anexa nr. 2.

¹⁸⁰ Az Aradmegyei, Ármentesítő és Belvizszabályozó Társulat, Gátvédelmi Szabályzata, Gyoma, Nyomatott Kner Izidor Könyvnyomdájában, 1904, p. 11.

Capitolul II

Materiale de apărare contra inundațiilor

3 §

Materialele și materiile folosite la apărarea contra inundațiilor sunt depozitate la Cantoanele liniilor de apărare și sunt prezentate în anexa nr. 3.

Capitolul III

Personalul nominalizat în caz de inundații

4 §

Personalul asociației :

- a. director
- b. doi ingineri
- c. secretar sau casier
- d. ofițer de birou sau copistul asociației
- e. responsabilul de diguri
- f. mașinistul (responsabil) de diguri
- g. mecanicul de întreținere
- h. 19 paznici de diguri
- i. 2 paznici de canale, iar al treilea este cel de pe canalul Szártos aflat în construcție
- j. Un manipulant (având și gestiunea magaziei de materiale) și un ajutor de magazionier

5 §

Apărarea contra inundațiilor începe odată cu ieșirea apelor din matcă și se prevede o creștere a nivelului apelor. Inundația este când apa iese din albie.

Se cheamă că avem o inundație dacă la Gurahonț nivelul apei pe Crișul Alb atinge nivelul de 200 cm ; dacă pe Crișul Negru în localitățile Zerindu Mare, Belényes și Talpoș, se ridică nivelul apei la 100 cm, dacă la Beiuș nivelul apelor măsoară 130 cm.

Când pe Crișul Alb s-a format viitura și ea a ajuns la Gurahonț, se știe că în cca 27-40 ore ea va ajunge la Buteni (granița societății canalului de mori) iar la ieșirea din județ, în 32-50 ore. Viitura pornită la Beiuș, atinge punctul de mijloc de pe Crișul Negru în 20-24 ore, iar în punctul final sosește în 28-32 ore.

Odată cu anunțarea viiturilor la Gurahonț și Beiuș, încep pregătirile de apărare și se iau deciziile de către director (inginer-șef). Directorul este obligat să mobilizeze personalul care activează la apărarea contra inundațiilor, prin telefon, în scris sau verbal.

Când apele revărsate ajung la baza digului de apărare, toți paznicii societății – prin ofițerul de birou – înștiințează directorul, inginerii și responsabilii de diguri. Sarcina de a raporta nivelul apelor inundabile revine personalului asociației după cum urmează:

- pe malul drept al Crișului Alb, paznicul de dig nr. 9, dacă nivelul apei la podul din Harkaly podul peste Crișul Alb indică un nivel de 450 cm.
- paznicul de dig nr. 14 de pe malul drept al Crișului Alb, dacă nivelul apei la podul de la Gyulavarsând atinge 450 cm.
- paznicul de dig nr. 16 de pe malul stâng al Crișului Negru, dacă măsurătoarea de la podul din Talpoș, indică un nivel al apei de 450 cm.
- paznicul de dig nr. 22 de pe malul stâng al Crișului Negru, dacă măsurătoarea de la podul din Zerindu Mare indică un nivel al apei de 450 cm.
- paznicul de la canalul nr. 1, când la podul Ūngyec, nivelul apei atinge 130 cm.
- paznicul de canal de la Cermei-Feketót, dacă nivelul apei la podul nr. 4, atinge 180 cm.
- paznicul de canal din Szártos, al canalului nr. 1 aflat în construcție, dacă nivelul apei la podul peste canal, atinge 400 cm. Nivelul apelor la punctele de observație se citesc la interval de 2 ore și se vor consemna în jurnalul apelor. Datele se raportează telefonic directorului, inginerilor și responsabililor de diguri;

Alarma se va da când nivelul apei din Crișul Alb atinge nivelul de:

- Ineu = 4,80 m
- Gyulavarsând = 4,00 m

Gradul I

6 §

Dacă rapoartele de la Gurahonț și Beiuș prognozează o ridicare a nivelului apelor în intervalul următor, atunci directorul sau inginerii, emit directive tuturor paznicilor de diguri care sunt datori să așeze pe posturi paznicii de apărare contra inundației pe sectoare marcând numărul personalului după cum urmează : la fiecare paznic de dig se va repartiza 1 (un) ajutor de paznic fiecare însoțiti de 4 zilieri

- pe sectoarele I, II și IX – vor fi 10 paznici
- dacă pe Crișul Alb la mina de la podul Harkály nivelul apei atinge 470 cm; pe sectoarele III, IV și IX vor fi desemnați 12 paznici
- dacă pe Crișul Alb la podul din Ineu nivelul apei atinge 480 cm; pe sectoarele V, VI, VII și XIII, vor fi desemnați 14 paznici
- dacă la podul de la Gyulavarsând de pe Crișul Alb, apa atinge nivelul de 400 cm; vor fi mobilizați 15-19 paznici
- dacă pe Crișul Negru măsurătorile de la podul din Talpoș indică un nivel al apei de 460 cm ; vor fi mobilizați 20-22 paznici
- dacă pe Crișul Negru măsurătorile de la Zerindu Mare indică un nivel al apei de 500 cm se dă alarmă generală.

Dacă pe canalul Poganyer la podul nr. 3 apa atinge nivelul de 150 cm, iar nivelul apei la canalul din Szartos, la podul nr. 1 atinge înălțimea de 420 cm, vor fi dispuși câte un paznic și ajutor de paznic și 4 zilieri la fiecare.

Pe canalul de reținere Cermei Feketot se dispune câte un zilier pe fiecare porțiune de dig, dacă pe măsurătoarea de la podul nr. 4, nivelul apei atinge 200 cm. Constituie o excepție valea Talmaciului unde sunt 4 posturi de paznici.

Gradul II

7 §

Se dă când nivelul apelor atinge cota de:

- Chișineu Criș = 4,40 cm
- Gyulavarsând = 5,60 cm

Toți paznicii de diguri de pe Crișul Alb și Negru, vor fi mobilizați la lucrările de apărare, când nivelul apei se ridică cu 60 cm peste cele amintite la art. 6 (adică) sectoarele Nr. I, II și IX, 10 paznici

Dacă măsurătorile de la Harkály de pe Crișul Alb indică un nivel de 530 cm.

sectoarele Nr. III și IV, 11 paznici

Dacă măsurătorile de la podul din Ineu indică un nivel de 540 cm

sectoarele Nr. V, VI, VII și XII, 14 paznici

Dacă măsurătorile de la Gyulavarsând indică un nivel de 460 cm se vor mobiliza 15-20 paznici

Dacă măsurătorile de la podul din Talpoș de pe râul Crișul Negru indică un nivel de 520 cm se vor mobiliza 20-22 paznici.

Când măsurătorile de la podul din Zerind de pe Crișul Negru indică un nivel al apei de 560 cm, și se așteaptă creșterea nivelului apelor, este necesar ca pe sectoare să fie instalați atâția paznici de diguri, astfel încât pe fiecare kilometru să ajungă câte 2 paznici ; la fiecare sector să existe câte un ajutor de pază, câte un paznic călare, câte 2 (două) căruțe și la fiecare stăvilar se va desemna câte un paznic. (separat de ceilalți paznici).

Excepție se face când malul stâng din Șilindia (pe pârâul Chiger) de la 0-3000 m, malul drept al Canalului Ciohoș pe sectorul 50.000-53.000 m, malul stâng al Teuzului de la 0-2.000 m, unde la fiecare km se instalează numai câte un paznic.

Dacă pe canalul Pogányér, la podul nr.1 nivelul apei se ridică la 175 cm, iar pe canalul Szártos la podul nr. 1 nivelul apei se ridică la 425 cm și în continuare se prognozează ridicarea nivelului apelor, atunci pe aceste diguri numărul zilierilor crește până la 12 ; dacă nivelul apei de pe canalul Cermei-Feketót, se ridică la 250 cm, paznicii de pe acest canal vor fi dublați. La aceste nivele ale apelor pe canalele Pogányér și Szártos se adaugă câte o căruță la fiecare canton, iar la cantonul de la Canalul Cermei- Feketót vor fi detașate două căruțe și un paznic călare.

Gradul III

8 §

Ineu = 6.00 m

Gyulavarsánd = 5,10 m

În cazul în care apele Crișului Alb la Harkály și Chișineu Criș, și când cele de pe Crișul Negru la Talpoș și Zerindul Mare, măsurătorile indică o creștere cu 60 cm, iar la podul de la Gyulavarsánd indică o creștere cu 50 cm și se prognozează o creștere a nivelului apelor pe aceste râuri, în acest caz numărul zilierilor se ridică la 6 și la măsurile prevăzute la art. 7 ; se va dubla numărul paznicilor pe canalele Pogányér și Szártos, dacă nivelul apei crește cu încă 25 cm, iar aceeași măsură se va lua dacă nivelul apei de pe canalul Cermei-Feketót, se ridică cu încă 50 cm.

9 §

În perioada sezonului rece, când se pornesc sloiuri de gheață și formează baraje, sau apar alte pericole neprevăzute, directorul (inginerul-șef) în art 6 și 8 poate să ia măsuri de mărire a personalului care participă la lucrările de apărare contra inundațiilor, iar în caz de scădere a nivelului apelor, să reducă personalul angajat la lucrările de apărare sau dacă pericolul a trecut, poate să îi demită (concedieze).

10 §

Se ordonă ieșirea forțelor comunale dacă; pe liniile (sectoare) de apărare I, II și IX, X, nivelul apei din Crișul Alb la măsurătorile de la podul Harkály atinge 640 cm (în 1887 a fost nivelul cel mai ridicat de 650 cm)

Se mobilizează forțele comunale armata dacă:

pe liniile de apărare III, IV și XI, XII, nivelul apei pe Crișul Alb, la măsurătorile de la podul din Chișineu Criș atinge 650 cm (în 1887 nivelul cel mai ridicat a fost 666 cm)

pe liniile de apărare V, VI, VII și XIII, XIV dacă nivelul apei din Crișul Alb, la podul din Gyulavarsánd atinge 560 cm (în 1887 nivelul cel mai ridicat a fost de 574 cm)

pe liniile de apărare XV-XIX dacă nivelul apei din Crișul Negru, la măsurătorile făcute la podul din Talpoș atinge 640 cm (în 1887 nivelul cel mai ridicat fiind de 677 cm)

pe liniile de apărare XX-XXII, dacă nivelul apei din Crișul Negru la măsurătorile de la podul din Zerindul Mare atinge 680 cm (în 1890 nivelul cel mai ridicat a fost de 695 cm) și se anunță creșterea nivelului apelor și în perioada următoare, iar digurile de protecție s-ar putea să nu reziste, pentru că societatea nu face față cu personalul existent, atunci se poate solicita forța comunală pe baza art. 149 în baza legii, XXIII din 1885.

În această situație de urgență, în baza art. 151 și 152 din aceeași lege, directorul are dreptul de a sechestra toate materialele și uneltele ce se pot folosi la apărarea contra inundației. În acest caz excepțional, pentru o apărare mai eficientă, se poate face apel la armată.

11 §

Pentru eficiența măsurilor de apărare, în toate albiile pâraurilor și a râurilor se va monta un aparat de măsurat pe dig către apă, situat la punctul 0, care este cel mai mic nivel de apă măsurat în 1888, iar pe această scară va fi însemnat și nivelul cel mai înalt. La acest punct al măsurătorilor nivelului apei, va exista talon (registru) în care se vor consemna toate datele necesare.

12 §

Conducerea operațiunii de apărare contra inundațiilor este obligația directorului societății, sarcină executată cu obligativitate și răspundere totală.

13 §

Directorul societății este secondat în conducerea contra inundațiilor de ingineri și responsabili de diguri în baza art. 2, împărțiți în felul următor:

pe linia I – responsabil de diguri

pe linia II și III, câte un inginer al societății

14 §

Măsurile luate pentru apărarea împotriva inundațiilor de președintele societății, în sprijinul executivului localităților Chișineu Criș, Elek și Ineu, prin delegatul ministerial este înștiințat oficiul regal al apelor din Gyula, și la cererea delegatului se poate solicita sporirea forței de muncă la bătaia împotriva inundațiilor.

15 §

Inginerii societății și responsabilii de diguri vor fi prezenți de la instalarea primilor paznici de diguri, prezența în sectoare să fie permanentă și zilnic să inspecteze tot sectorul conform sarcinilor trasate de directorul societății. Situația stării de apărare contra inundațiilor trebuie urmărită cu responsabilitate precum și nivelul apelor și alte observații. Toate acestea vor fi raportate directorului societății de la caz la caz și zilnic de două ori, adică dimineața și seara.

În această perioadă se introduc serviciile de noapte la birourile societății unde vor funcționa casierul sau secretarul și ofițerul de birou sau copistul. Este obligatoriu ca în timpul serviciului de noapte servitorul sau asistentul să rămână permanent în birou și să țină sub observație aparatele de măsurat nivelul apei la Chișineu Criș.

16 §

Dacă nivelul apelor atinge înălțimea inserată la art. 7 și în continuare se așteaptă creștere de nivel, directorul societății este obligat să viziteze toate digurile, să controleze digurile de apărare, malurile canalelor (lucrări de artă) și lucrările executate până la acel moment, să verifice personalul care asigură apărarea și să ia măsurile necesare. Trebuie să țină legătura telefonică cu toate punctele de apărare, în caz de pericol, să fie înștiințat pentru a putea prelua conducerea apărării.

La acest nivel al apei – art. 7. – responsabilii de diguri și inginerii sunt obligați să verifice sectoarele și pe timp de noapte, să mărească numărul paznicilor după necesar (necesități) și să traseze sarcinile care se impun.

17 §

Dacă nivelul apelor atinge cotele de la art. 8 și există tendința de creștere a lor, responsabilii cu lucrările de apărare, organele locale, sunt obligate să sporească vigilența, iar în caz de alunecări de diguri sau surpări, sunt datori să le prevină. Se vor mări numărul de paznici și se va separa schimbul de noapte de schimbul de zi. Personalul de conducere este obligat să verifice starea digurilor, paznicii de diguri și ajutoarele de paznici, precum și echipele care lucrează în schimburile de zi și noapte.

18 §

Dacă nivelul apelor atinge cotele cele mai înalte – cele indicate la art. 10 – și viitura crește, directorul societății are obligația să înștiințeze prin telefon (dacă secretarul sau casierul nu sunt disponibili), sau telegrafic, forurile locale, funcționarii societății, forurile din localitățile învecinate și delegatul ministerial. În caz de nevoie, directorul societății înștiințează ministerul agriculturii regal maghiar, biroul inginerului apelor regal maghiar, responsabilul constructor al lucrărilor de apărare și funcționarii direcției, conform legii XXIII din 1885 art. 147.

19 §

Materialele, materiile sau sculele folosite la lucrările de apărare contra inundațiilor la orice grad de inundație, stocul lor va fi refăcut prin aprovizionare de către casierul societății sau a secretarului. Personalul din conducerea societății va anunța telefonic despre necesarul de materiale și unelte necesare la apărarea digurilor, iar casierul societății sau secretarul sunt obligați să le distribuie.

20 §

Dacă apele de la viituri trec peste dig sau se rupe digul în diferite puncte mai slabe, iar apa amenință localități, atunci edilii localităților și marii proprietari de terenuri anunță directorul societății (în caz că nu este disponibil), îl poate înlocui casierul societății sau secretarul.

Forurile de conducere al localităților au obligația în această situație, să acționeze rapid și eficient, să oprească pătrunderea apei prin spărtura digurilor, să asigure materialele necesare și transportul lor la locul spărturii.

21 §

Proprietarii de terenuri și edilii localităților pot participa și urmări felul cum decurg lucrările de apărare contra inundațiilor și cum se (desfășoară activitățile) și își duc la bun sfârșit sarcinile de serviciu paznicii de diguri. În acest sens directorul societății întocmește la fiecare sfârșit de an, împreună cu comisia de apărare o situație, care va fi dactilografiată și înmănată celor interesați.

Tot personalul care participă la lucrările de apărare contra inundațiilor, să urmeze (să aplice) indicațiile organelor de conducere.

22 §

Proprietarii de terenuri au dreptul prin regulamentul de apărare contra inundațiilor, să se prezinte cu echipe de rezervă la comitetul de pază. Aceste echipe nu vor fi retribuite cu bani. Numai conducătorii societății pot accepta participarea acestor formații voluntare care sunt obligate să se supună ordinelor.

Capitolul IV

Obligațiile personalului permanent la apărarea digurilor

a) Director (inginer-șef)

23 §

Veghează la aprovizionarea cu toate materialele necesare societății, a obiectelor nefolosibile uzate care sunt necesare, iar în cadrul adunării comitetului executiv al societății se supun spre aprobare și includerea cheltuielilor în bugetului societății.

24 §

Funcționarii locali au obligația de a recenza forțele comunale (conform legii XIV din 1884 art 34) până pe 10 dec. ale fiecărui an, iar situația să fie comunicată până la 30 dec, forurilor competente.

25 §

Conf. Legii XXIII din 1885 art. 145, societatea trebuie să aibă în evidența funcționarii care răspund de apărarea contra inundațiilor precum și alți angajați care vor fi nominalizați forurilor competente.

26 §

Digurile de apărare, malurile canalelor (lucrări de artă) și canalele societății trebuie să fie bine întreținute. Digurile de apărare și canalele – de la un cap la altul – trebuie verificate (vizitate) primăvara și toamna înainte de adunarea generală. Constatările și observațiile vor fi consemnate în referatul comitetului (de apărare). La nevoie, dar cel puțin o dată la 5 ani, se fac verificări de unghi de înclinare al digurilor de apărare și a malurilor canalelor, aceste măsurători vor fi evidențiate, iar rezultatele se raportează comitetului.

27 §

În art. 3 al prezentului regulament, se inventariază stocul materialelor și obiectelor nefolosibile, ca rebuturi, se stabilește valoarea lor, pentru ca la toate adunările generale din toamnă, valoarea lor să fie introdusă în investițiile anului următor, având aprobarea investițiilor materiale admise de comitet. În fiecare an până la 10 decembrie se vor depozita materiale de apărare pe lângă diguri, iar cantitatea și locurile de depozitare vor fi evidențiate. Această reglementare este în conformitate cu legea XIV art. 33 din 1884 și se va încheia până la 30 decembrie al fiecărui an.

28 §

Responsabilii de diguri – anual – până pe 10 decembrie vor evidenția paznicii și ajutoarele de paznici necesari la apărarea contra inundațiilor și o judicioasă repartizare a lor.

29 §

În interesul bunului mers al lucrărilor de apărare contra inundațiilor, legea XIV din 1884 și legea XXIII din 1885, cuprind toate dispozițiile necesare și dispun : toți angajații societății sunt datori să îndeplinească toate instrucțiunile necondiționat și a da ascultare. Un funcționar neglijent, iresponsabil sau neascultător pe timpul inundațiilor, poate fi îndepărtat de către președinte. Și tot el poate amenda, suspenda și cere înlocuirea celor care sunt în competența sa: responsabilul de diguri, mașinist, mecanic de întreținere, paznic de diguri sau om de serviciu.

30 §

Pe baza jurnalelor care consemnează cele mai mari inundații, se vor întocmi hărți în 2 exemplare fiind specificate în amănunțime toate datele despre inundații, din care un exemplar trimis registrului maghiar al apelor, iar celălalt exemplar se depune la arhivă.

31 §

După distrugerile generate de inundații, se întocmește un deviz de cheltuieli care va fi prezentat la proxima adunare generală ; distrugerile care se pot remedia urgent se vor executa numai după ce apele se retrag – pe proprie răspundere – înainte de aprobarea comitetului. Directorul are obligația de a începe lucrările de refacere.

32 §

Directorul impune conducerea unui jurnal la fiecare canton, în care participanții la inundații sunt obligați să treacă oridinele primite și în rezumat să scrie rapoartele.

33 §

Directorul va conduce cu toată responsabilitatea lucrările de apărare contra inundațiilor, este obligat să urmărească cu vigilență, pe tot parcursul inundațiilor, digurile de apărare, malurile, iar despre prezența lui la inundații să informeze președintele societății.

34 §

După inundații dispune ca țăruii, paie și alte materiale să fie eliminate, materiile și materialele folosite la lucrările de apărare se inventariază; materialele lipsă, degradate, sau nefolosite, se înlocuiesc prin dispoziții. Va întocmi un raport care va fi prezentat în cadrul adunării generale, în care se va arăta starea digurilor, a canalelor și malurilor, echipamente și materiale, precum și modul de desfășurare a lucrărilor de apărare.

Inginerii

35 §

Inginerii răspund de sectoarele încredințate de la începutul inundației până la retragerea apelor și finalizarea lucrărilor de apărare, conform cu regulamentul apărării digurilor și a sarcinilor date de directorul societății, iar în caz de pericol să facă raport despre problemele apărute la lucrările de apărare.

36 §

Inginerii au în subordinea lor: responsabilii de diguri, mașiniști, mecanici de întreținere, paznici de diguri, paznici de canale și paznici de apărare contra inundațiilor, care vor trebui să execute cu precizie ordinele primite de la ingineri. În acest sens inginerii îndrumă și instruesc personalul de felul cum să aperse digurile și malurile și obiectivul fiecăruia. În luna decembrie, paznicii și ajutoarele de paznici permanenți sunt instruiți despre sarcinile ce le revin. Inginerii controlează permanent îndeplinirea sarcinilor personalului din subordine, din trei în trei luni să verifice starea digurilor, malurile și alte echipamente, să îl informeze despre stocul de materiale necesare la inundații etc.

Constatățile vor face obiectul unui raport ce va fi adus la cunoștință directorului și deus la biroul societății. În caz de pericol sau în alte situații extreme raportul se poate transmite urgent de la cel mai apropiat telefon. În caz de urgență inginerii sunt obligați să anunțe edilii comunelor pentru a se ordona ieșirea forțelor comunale.

37 §

Personalul subordonat va respecta necondiționat ordinele și sarcinile date de ingineri. În lipsa directorului de la lucrările de apărare contra inundațiilor, inginerii pot îndepărta din funcție: leneșii și infidelii, responsabilii de diguri neascultători, paznicii de diguri sau servitorii, iar de înlocuirea lor se îngrijește prin atribuțiile pe care le are.

Despre dispozițiile date și măsurile luate, inginerul este obligat să înainteze de urgență un raport către directorul societății.

c) Casier sau secretar

38 §

În lipsa sau reținerea directorului, casierul societății, sau dacă acesta este ocupat cu salariile, secretarul societății poate exercita atribuțiile directorului, dar nu este scutit de executarea serviciului de noapte.

Exercită toate muncile de birou, și va răspunde zi și noapte la problemele sau necesitățile de la inundații.

39 §

În perioada inundațiilor, toate ordinele și rapoartele mai importante se transmit telefonic. Conducerea asociației dorește să se consemneze în jurnal ordinul sau raportul și data emiterii.

La nevoie toate informațiile în legătură cu inundațiile, vor fi preluate și transmise mai departe în mod ierarhic, iar la nevoie se va cere ajutorul edililor comunali și organismelor superioare pentru aprovizionarea cu materialele necesare și expedierea lor acolo unde o cere situația.

d) Funcționar de birou sau copist

40 §

Pe tot timpul lucrărilor de apărare contra inundațiilor se găsește zi și noapte la birou, preia toate rapoartele, le înregistrează și le transmite mai departe, execută lucrările de birou, preia rapoartele ce apar pe timpul inundației, expediază telegramele referitoare la inundație. Servitorul sau ajutorul lui este obligat să citească nivelul apei la măsurătoare de la podul din Chișineu Criș.

e) Responsabilul de diguri

f) Responsabilul de diguri – mașinist

41 §

Exercită controlul direct asupra personalului răspunzător de diguri. Anual până la 10 decembrie angajează paznici suplینitori și zilieri, iar evidența paznicilor va fi înaintată directorului ; primesc sarcini de la director sau ingineri despre instruirea lor, îndrumări și materiale necesare, scule și echipamente sub formă de inventar ; iau parte la aprovizionarea materialelor, materiilor, scule, unelte și alte echipamente folosite la întreținere de către paznicii de diguri și verifică activitățile lor. Cel puțin odată pe lună să facă o patrulare pe digurile de apărare, să verifice starea lor și constatările să le raporteze directorului societății ; supraveghează cu strictețe digurile de apărare, canalele cu malurile aparținătoare și clădirile. În clădiri să domine ordinea și curățenia (întotdeauna).

42 §

Pe perioada inundațiilor, responsabilii de diguri, responsabilii de diguri – mașiniști, sunt obligați să rămână la posturile indicate de directorul societății sau de ingineri, să urmărească cu foarte mare atenție tot ce se întâmplă pe sectoarele de care răspund și să execute conștiincios și temeinic lucrările de apărare.

Pentru executarea ordinelor și sarcinilor primite de la director sau ingineri, responsabilii de diguri-mașiniști, au în subordine paznicii de diguri, paznicii de apărare contra inundațiilor, zilierii, paznicii călare și căruțașii. Tot personalul mobilizat la inundații este dator să acționeze cu responsabilitate și chiar sunt obligați ca dispozițiile directorului societății să fie realizate fără amânare.

În caz de pericol sunt obligați să raporteze imediat directorului societății, pentru a primi noi dispoziții ; dar în regulamentul de apărare al digurilor sunt reguli precise și fără a aștepta alte indicații sunt datori să le execute.

Responsabilii de diguri, responsabilii de dig-mașiniști, sunt datori să semnaleze fisurile din diguri, scurgerile de apă, care vor fi descoperite după retragerea apelor și să le aducă la cunoștință conducerii tehnice.

43 §

După retragerea apelor, digurile de apărare, canalele și malurile lor, trebuie verificate amănunțit. Stricăciunile constatate să fie anunțate directorului societății.

44 §

Pentru responsabilul de diguri ca mașinist, {Responsabilul de diguri-mașinist, are două funcții: aceea de responsabil de diguri și mașinist când situația o cere. El va fi cel care va manevra mașinile și utilajele pe care societatea le are în dotare}, instrucțiunile sunt publicate în regulamentul „Mănuirea pompelor“ editat de Ministerul Agriculturii al Regatului Ungariei, în afara sarcinilor primite de la director sau ingineri, el are obligația ca mașinile, cazanele, conductele și alte

echipamente de mașini să fie bine întreținute. Dacă nivelul apei atinge cota de pompare, atunci pompele vor fi pornite necondiționat.

Toate accesoriile pentru pompe, materiale și echipamente se inventariază. Răspunde de munca de întreținere a mecanicului. Supraveghează cu atenție clădirile în care sunt adăpostite pompele și se îngrijește să fie păstrată ordinea și curățenia.

45 §

Dacă mașinistul este ocupat sau este bolnav, atribuțiile de mașinist vor fi preluate de către un angajat provizoriu numit de directorul societății.

g) Mecanic de întreținere

46 §

Obligațiile, sarcinile, îndrumările, se regăsesc în același regulament „Manipularea pompelor“ editat de Ministerul Agriculturii.

Mecanicul de întreținere este dator pentru îndeplinirea tuturor ordinelor sau îndrumările date de directorul societății, ingineri, responsabili de diguri și mașinist.

Are obligația să întrețină pompele ce i-au fost repartizate, să fie curățenie și ordine în incinta pompelor.

h) Paznicii de diguri și paznicii de canal

47 §

Pe digurile de apărare și malurile canalelor sunt necesari de a se planta tot soiul de butași pentru care au obligația de ai întreține.

Toate materialele, materiile și instrumentele necesare la lucrările de apărare și la întreținere, sunt sub inventar. Pe lângă munca de supraveghere a digurilor și a malurilor, sunt obligați să înfunde găurile de cârțițe și să sape găurile de vermine și să le înfunde. Să niveleze urmele lăsate de roțile cărușelor atât pe digurile de apărare cât și pe banda de circulație a canalului (la baza malului ce protejează canalul în exterior).

Ori de câte ori se produc creșteri de nivel al apei, aglomerări de sloiuri de gheață sau situații deosebite, vor face un raport către directorul societății.

Paznicii au datoria să mențină curățenia pe digurile de apărare, pe canale și pe malurile acestora, să fie curățate de buruieni și alte plante, să fie curățate șanțurile de scurgere a apei de ploaie și a celei de infiltrație. Orice lipsuri observate pe digurile de apărare, pe canale sau pe malurile acestora, se raportează directorului, inginerului sau responsabilului de diguri, iar acestea se vor remedia după ce se vor primi îndrumările necesare.

48 §

Paznicul este obligat să patruleze în permanență traseul și orice plecare se face numai cu aprobarea directorului societății.

49 §

Verifică zilnic de două ori aparatele de măsurat nivelul apei în timpul patrulării, iar în conformitate cu reglementările din art. 5 va nota nivelul apelor din două în două ore, iar în ultima zi a lunii, este obligat să raporteze (ing. șef) directorului societății o situație cu modificările de nivel al apelor.

Paznicul de diguri, paznicul de canal au în subordinea lor : ajutori de paznici, zilierii care participă la lucrările de apărare contra inundațiilor, cărușarii, paznicii de cantoane, pe care îi instruieste, le transmit sarcinile de serviciu și le urmărește activitatea lor. Pe partea exterioară a digului de apărare dacă observă scăpări de apă sau alunecări, sunt obligați să raporteze de urgență responsabilului de diguri, inginerului sau directorului societății. În caz de pericol, conform instrucțiunilor primite și a regulamentelor existente, paznicii sunt obligați să îndepărteze pericolul.

50 §

Stăvilarele pe care le au în responsabilitate vor fi manipulate corect, respectând Regulile manipulării stăvilarelor.

În cazul în care revărsarea apelor de inundație atinge nivelul apei de infiltrație de la diguri, înainte de a ajunge la diguri, sunt obligați să închidă stăvilarele, iar dacă apele se retrag, stăvilarele se deschid din nou, pentru ca apa infiltrată să fie eliminată. De această operațiune de închidere a stăvilarelor este înștiințat urgent responsabilul de diguri, inginerul sau directorul societății.

51 §

Orice angajat zilier, sau muncitor paușal, în fiecare dimineață înainte de începerea activității va fi notat în cartea de muncă. Toate materialele sau uneltele preluate sau predate, vor fi introduse în registrul de inventariere.

52 §

Cei care au pricinuit pagube, stricăciuni pe dig, pe canal, sau malurile canalelor, animalele găsite la locul unde sau produs pagube, vor fi chemați la ediliu comunei, iar cei găsiți vinovați vor fi obligați la plata pagubelor.

53 §

Deoarece în sarcina mecanicului de întreținere se află porțiuni de dig sau canal, el are obligația să execute tot ce este obligatoriu la capitolul paznici de diguri sau paznici de canale.

Capitolul V **Capitolul apărării contra inundațiilor**

54 §

Legea XXIII din 1885 aprobă înființarea unui fond de rezervă exclusiv numai pentru lucrările de apărare contra inundațiilor în sumă totală de 28.500 coroane, sumă care se constituie din o taxă de impunere de 200 coroane.

Această sumă de rezervă, în caz că este folosită la inundații, în termen de șase luni de la terminarea inundației se completează.

Datat la Chișineu Criș în 24 oct. 1903 în Adunarea generală a Societății de apărare contra inundațiilor și regularizarea apelor de infiltrație din județul Arad

Kokas József s.k.

Președintele societății

Aprobat de Multidemnitarul Ministerului Agriculturii al Regatului Maghiar în 12 ian. 1904

101553 Număr de ordin (înregistrare)

V.2.1903

SOCIETATEA DE REGULARIZARE A APELOR ȘI APĂRAREA CONTRA INUNDAȚIILOR DIN JUDEȚUL ARAD¹⁸¹

STATUTELE DE FUNCȚIONARE

Chișineu Criș
Tipărit la poligrafia de cărți
Rosenthál Pál
1908

CAPITOLUL I. Hotărâri generale

1. §

Denumirea asociației: „Societatea de regularizare a apelor de infiltrație și apărarea contra inundațiilor din județul Arad”. Această denumire se folosește și pe ștampila oficială.

2. §

Reședința asociației: Chișineu Criș – Pădureni.

3. §

Scopul și sarcinile asociației:

a) Toate terenurile care de la malul din stânga al Crișului-Alb, de la hotarul Szöllős – Csigerel până la malul din dreapta al Csohosér, punctul final, precum malul drept al Crișului-Alb din capătul hotarului Șicula – Zarand până la hotarul de la Gyulavár, în sfârșit, de la punctul Váká pe malul stâng al râului Crișul Negru până la hotarul de la Feketetót. În legea XIV din anul 1884 sunt definite condițiile tehnice ale dezvoltării pe terenul din zonele inundabile;

b) Regularizarea apelor de infiltrație, sau construcții cu acest scop și întreținerea lor;

c) Modul de utilizare a apei în interiorul hotarelor din aceste zone pentru cei interesați;

d) Întărirea în zonă a barajelor de inundație, a canalelor și râurilor, întreținerea și în afară de liniile de regularizare a râurilor, afară de canalul Ciohoș. La restul canalelor, întreținerea albiilor iar apa pătrunsă pe zona de inundație să fie evacuată.

4. §

Cheltuielile pentru evacuarea apei și regularizarea apei infiltrată, le suportă asociația; în afară de zona de inundație declarată juridic, pentru cei interesați, cheltuielile se fac convențional, sau se hotărăște de autorități;

Cheltuielile pentru operațiile de reglementarea apei infiltrate de către asociație cu mecanisme avansate tehnologic se decide cu intervenția clasificată, dacă cei interesați doresc. După stabilirea valorii terenurilor se va putea evalua costul lucrărilor.

Construirea și întreținerea uzinei de utilizare a apei este susținută de cointeresați, care tot ei suportă și cheltuielile. Planurile lucrărilor în privința utilizării apei, bugetul, cheltuielile pentru

¹⁸¹ Az Aradmegyei Ármentesítő, és Belvizszabályozó-társulat, Alapszabályai, Kisjenő, Nyamatott Rosenthál Pál Könyvnyomdájában, 1908, p. 12.

execuție și aprovizionarea cu necesarul pentru lucrări, executarea operațiunilor, sunt în grija asociației.

5. §

Înapoierea impozitului pentru pământ se întrebuițează în scopuri cumulative.

6. §

Membrii asociației sunt cei care posedă imobil constatat juridic pe un teren inundabil, ori procură pentru imobil. Membrii asociației sunt în continuare aceia care sunt interesați de funcționarea societății.

Prin acțiunea lor sunt protejate diguri, drumuri, linii ferate, canale și clădiri. Proprietarii de terenuri și clădiri sunt obligați în conformitate cu art. 15 din legea XIV din 1884, să contribuie financiar la apărarea contra inundațiilor.

7. §

Funcționarii societății au obligația să locuiască în permanență, unde asociația are instalată arhiva.

CAPITOLUL II

Organizarea societății

8. §

Rezolvă problemele asociației:

- a) Adunarea Generală;
- b) Aleșii;
- c) Președintele și vicepreședintele;
- d) Executorii;
- e) Corpul ofițerilor și personalul.

I. Adunarea Generală

9. §

Dreptul de autoguvernare al asociației este asigurat de Adunarea Generală.

10. §

Adunarea Generală ordonată se ține de două ori pe an. Una în luna aprilie și una în luna septembrie. Reședința aleșilor și al Adunărilor Generale este: Pădureni (Erdőhegy).

11. §

Președintele asociației poate convoca oricând Adunarea Generală extraordinară; în caz că o treime a asociației cu drept de vot arată în scris scopul și obiectul dezbaterii, după deliberare, în termen de opt zile, președintele este obligat să convoace Adunarea Generală.

În cazul că în termen de opt zile președintele nu convoacă Adunarea Generală, cei care au inițiat în scris, convocarea Adunării Generale, pot face plângere la Ministerul Agriculturii.

12. §

Membrii asociației, respectiv cei împuterniciți lor, participă la lucrările Adunării Generale pe bază de invitație; iar membrii delegați vor fi anunțați prin poștă. Cei care nu posedă dreptul de vot și nu sunt membri, prin conducerea localității vor fi anunțați de eveniment după obiceiurile locale. Anunțurile trebuie să stipuleze obiectul Adunării Generale, iar convocarea se face în termen de maxim 8 zile.

La Adunarea Generală sunt invitați inspectorii teritoriali de construcții a apelor și delegatul ministerali atașat societății.

În invitație este specificat motivul adunării generale. Decizii concrete se pot aduce numai asupra motivelor specificate pe invitație. Ca excepție, numai acele propuneri au loc, care convoacă o nouă adunare generală, și au pentru obiectul lui și constatarea Adunării Generale.

Alte propuneri ce se trec în invitație ca să fie dezbătute, înainte de a trimite invitațiile la destinatari, ori până la 15 martie sau 15 august se adresează în scris președintelui și dacă este Adunare Extraordinară.

13. §

Adunarea Generală poate să dea hotărâri valabile, dacă dintre cei prezenți cel puțin o treime, 8 persoane, sunt reprezentați.

În cazul că membrii nu au voturi necesare, în termen de 8 zile se convoacă o altă Adunare Generală, unde fără obiecțiuni se bazează pe voturile membrilor asociației prezenți – hotărăște obiectivul primei adunări generale ce poate fi valabil.

14. §

Hotărârile Adunării Generale sunt decise de voturile majoritare ale celor prezenți. În caz de egalitate de voturi, decide votul președintelui, care este hotărâtor.

Pentru decizia împrumuturilor este necesar votul tuturor membrilor, iar pentru dizolvarea asociației este nevoie de un procent de 2/3 din votul tuturor membrilor.

În urma absenței voturilor conform 13 § se convoacă din nou Adunarea Generală, iar de această dată nu se mai ia în considerare numărul voturilor. În privința împrumutului decizia rămâne valabilă.

Pentru dizolvarea asociației este strict necesar 2/3 din totalul voturilor.

15. §

Fiecare membru al asociației, atâtea voturi posedă la Adunarea Generală, de câte ori plătește anual 200 koroane în contul Asociației de regularizarea apelor și salvarea de inundații, la ajutorul reciproc al asociației.

Mai mult de jumătate din totalul voturilor nici un proprietar nu poate practica.

Acei interesați care contribuie cu mai puțin de 200 k, se pot regrupa și cu însărcinatul lor atâtea voturi obțin de ori 200 k plătesc împreună.

În cazul când membrii care nu au vot personal și nu se grupează, dreptul la vot posedă superiorii localității, respectiv reprezentantul lor.

Nici împuterniciții nici superiorii comunei nu au dreptul să facă delegație altor persoane, adică astfel de înlocuiri la Adunarea Generală nu sunt posibile.

Adunarea Generală este validată de legitimarea celor prezenți, adică a celor împuterniciți.

16. §

Competența Adunării Generale

a) Hotărăsc regulile de bază, regulile de apărare a digurilor și alte reguli, stabilesc și modifică regulile;

b) Dezbate rapoartele directoriale și cele despre funcționarea asociației precum și deciziile membrilor asociației;

c) Determină lucrările de realizat;

d) Președintele și vicepreședintele asociației sunt aleși din rândurile membrilor, respectiv a celor care sunt delegați la alegeri. Cei care sunt votați, numai cu o simplă majoritate de voturi, se pot alege pe trei ani și se pot achita, sau se pot mișca din funcție.

e) Funcționarii asociației, responsabilii de diguri, paznicii de diguri și canale și personalul de servitori sunt retribuiți după hotărârea juridică, legală între votanți și relația lor cu funcționarii;

f) Planurile regularizărilor și stabilirea bugetului și modificarea lor;

g) Planul de buget anual, stabilirea cheltuielilor și modul de acoperire al acestora în anul precedent. Până la 15 septembrie trebuie înaintat raportul împuternicitului Ministerului Agriculturii.

h) Revizia făcută în actele contabile de către comisia de cenzori, care dau verdictul în urma controlului. În urma deciziei contabile se hotărăște dacă contabilul rămâne pe post sau este eliberat din funcție; actele verificate și o copie a procesului verbal legalizată în termen de 30 de zile se transmite prin delegatul Ministerului Agriculturii pentru a fi prezentată Ministerului Regal;

i) Ordonarea impunerii;

j) Votarea împrumuturilor, stabilirea condițiilor și numirea împuternicitului pentru ridicarea împrumutului;

k) Modul de gestionare a rezervei de bază, manipularea banilor și valorilor asociației, plasarea și fructificarea lor;

l) În caz de sancționarea funcționarilor, sau ordonarea cercetării indisCIPLINELOR;

m) Decizia propunerilor membrilor asociației;

n) Aprobarea contractelor;

o) Alegerea și validarea delegaților la Adunarea Generală al asociației „Tiszavölgy” (Valea Tisei) și împuternicirea necesară;

p) Aprecierea și clasificarea pe baza dezvoltării zonei tehnice inundabile.

q) Dizolvarea asociației;

r) În sfârșit în competența Adunării Generale aparțin toate legile și rezolvarea lor și ordinele ministeriale care sunt destinate Adunării Generale.

După deciziile Adunării Generale a punctelor a), c), g) și q), după aprobarea Ministerului Agriculturii, hotărârea Adunării Generale în privința punctului j), poate intra în vigoare numai după înțelegerea Ministerului Agriculturii cu Ministerul Finanțelor.

17. §

Ordinea de discutare a problemelor hotărăște președintele. El veghează la desfășurarea în liniște a consiliului. El dă cuvântul celor înscriși la dezbateri. Are dreptul ca acei vorbitori, care prin cuvântarea sau prin alte gesturi tulbură ședința, îi poate atenționa și are dreptul chiar să le ia cuvântul.

La Adunarea Generală toți membrii asociației sau împuterniciții au dreptul să i-a cuvântul de două ori, iar în problemele personale pot să ceară cuvântul.

La același punct se poate vorbi numai de două ori – în afară de președinte, care oricând, dacă crede că este necesar poate vorbi – poate avea păreri particulare și îi aparține cuvântul de închidere.

18. §

Președintele, după o majoritate a votului, după întrebări puse pronunță decizia, iar dacă crede că este necesar cere votarea. Dacă patru membri ai Adunării Generale doresc, este obligat să ordone votarea.

19. §

Președintele Adunării Generale de obicei este președintele societății sau vicepreședintele. Dacă la Adunarea Generală amândoi sunt indisponibili, cei prezenți aleg dintre ei președinte dar numai pentru acea ședință.

20. §

La fiecare Adunare Generală se întocmește un proces verbal unde se menționează numele celor prezenți și numărul voturilor.

Procesul verbal este semnat de către președinte, cel care conduce procesul verbal și doi împuterniciți de Adunarea Generală.

21. §

Procesul verbal al Adunării Generale în termen de cinsprezece (15) zile se trimite tuturor membrilor care au drept de vot din asociație, precum și membrilor grupați ai asociației în frunte cu conducătorul lor, conducătorilor comunelor interesate, funcționarilor asociației, responsabilului de construcții al apelor teritoriale, delegatului ministerial pe lângă asociație și justițiarilor din județele Arad și Bihor.

Deciziile din procesul verbal de interese personale vor fi transmise numai celor interesați.

În afara de acestea procesul verbal și hotărârile, în termen de 15 zile trebuie înaintat Ministrului Regal Maghiar prin delegatul ministerului agriculturii pe lângă asociație.

22. §

Hotărârile Adunării Generale în problemele personale, de la primirea lor în termen de 15 zile, sau de la data ședinței în 30 zile se pot face contestații către Ministerul Agriculturii. Aceste contestații se înaintează asociației, iar asociația trebuie neaparat să le înainteze.

II. Comitetul de conducere

23. §

Comitetul are rolul de executiv și este format din președinte și vicepreședinte, iar Adunarea Generală desemnează delegații permanenți dintre membrii asociației un număr de 16 persoane pe o perioadă de 3 ani. În caz dacă președintele și vicepreședintele sunt reținuți membrii comitetului aleg dintre ei pentru această ocazie președinte înlocuitor. În prezența președintelui, vicepreședintele are rol de membru al comitetului.

Pentru o decizie valabilă cel puțin 5 membri sunt necesari să fie prezenți.

Se face excepție în cazul pericolului de inundație. Pentru a da dispoziții de apărare se convoacă ședința de comitet, în care împreună cu președintele 3 membri au decizie valabilă. Dacă membrii nu au prezența suficientă pentru o decizie valabilă, după 8 zile se convoacă o nouă ședință, la care prezenții – împreună cu președintele să fie în număr de trei – pot decide. Toți membrii comitetului au câte un vot, iar decizia se face cu majoritate de voturi.

În caz de egalitate a voturilor, președintele – care votează numai în acest caz – decide.

În probleme personale membrii comitetului pot decide cu vot secret.

Funcționarii asociației nu pot deveni membri ai comitetului, iar directorul – inginer șef, secretarul și casierul asociației sunt obligați să fie prezenți la toate ședințele de comitet, iar la solicitările membrilor sunt obligați a da lămuriri.

24. §

Ședințele de comitet, premerg toate adunările generale, sau ori de câte ori situația o impune pentru a rezolva problemele ce le intră în competență. Ședința extraordinară a comitetului, oricând o poate convoca președintele în afară de el, cinci membri ai comitetului pot oricând cere convocarea ședinței cu motivarea ordinii de zi supusă spre dezbateră.

La ședința de comitet se face convocarea membrilor cel puțin cu opt zile precedente.

Se face excepție în timpul pericolului de inundație. Ședința are drept scop organizarea apărării contra inundațiilor, la care nu se ține cont de termenul de convocare.

Sunt permanent invitați la ședințele de comitet responsabilul teritorial de construcții a apelor și delegatul ministerial.

25. §

Orice schimbare în comitet sau la persoanele comitetului se scrie în cartea apelor, prin director-inginer șef care raportează forurilor competente.

26. §

Comitetul:

- a) Execută ordinele Ministrului Agriculturii, hotărârile Adunării Generale și toate problemele asociației ce nu sunt în competența Adunării Generale – dispune în competență proprie;
- b) Alege funcționarii asociației care vor fi angajați, supraveghează administrația asociației, verifică activitatea funcționarilor, administrarea casei asociației; oricând poate verifica cărțile, casa și jurnalele de intrări ieșiri a asociației. Comitetul este obligat anual, odată, să facă verificarea casei;
- c) Hotărăște demiterea, sau dispune la pensionarea angajaților asociației, din trei în trei ani, alegând dintre membrii comitetului comisia de pensionare;
- d) Se fac propuneri tuturor problemelor cărora hotărârea este rezervată Adunării Generale;
- e) Controlează deciziile exacte și execuțiile Adunării Generale a asociației, pentru validarea deciziilor, în scopul validării lor dând dispozițiile necesare;
- f) Verifică tendința bugetară anuală, precum planificarea muncii, planurile și cheltuielile acelor propuneri, prezentându-le Adunării Generale.
- g) Are împuternicirea Adunării Generale în acest sens, și va raporta ulterior deciziile luate și justificarea contractelor încheiate, Adunării Generale;
- h) Lucrările rămase din bugetul anual, cheltuielile stabilite se pot trece pe următorul an în cadrul tuturor cheltuielilor.
- i) Ordonă procedură disciplinară asupra funcționarilor, funcționarii care sunt în procedeu de anchetă pot fi suspendați din funcția acestora precum și de Ministrul Agriculturii. Funcționarii suspendați de Adunarea Generală au termen de 15 zile de la înlocuirea lor; alege anual dintre membrii comitetului comisia de disciplină;
- j) Funcționarii asociației pot beneficia de concediu mai mult decât permite președintele, dar cel mult șase luni și în locul celui în concediu se caută un înlocuitor cu plată separată;
- k) În caz de inundație, pentru cheltuielile de apărare se poate depăși, la propunerea directorului-inginer șef, cheltuielile de bani prevăzuți în buget, aprobând 20000 koroane pe care trebuie să îi raporteze Adunării Generale;
- l) Președintele, la delegarea vicepreședintelui rezolvă diurna zilnică și cheltuielile de călătorie;
- m) Hotărăște în toate problemele care nu aparțin Adunării Generale și îndeplinește tot ce-i revine ca sarcini și responsabilități trasate de Adunarea Generală.

27. §

Membrii Comitetului sunt răspunzători de realizarea îndatoririlor și a sarcinilor ce le revin fiecăruia.

Acel membru de comitet, care încetează să fie proprietar de teren în zona de inundație, sau reprezentant, pierde dreptul de dispoziție, pierde și dreptul să fie membru.

28. §

La ședința de comitet se întocmește proces verbal, în care sunt trecute toate persoanele prezente.

Procesul verbal este semnat de către președinte, cel care întocmește și două persoane care sunt numite de către președinte, vor legaliza procesul verbal.

29. §

Procesul verbal al ședinței de comitet este înmănat tuturor în termen de 15 zile de la data ședinței, și celor conform paragrafului 21§ cum cere legea. Prin delegatul ministerial în termen de 15 zile procesul verbal va fi înaintat Ministerului Agriculturii.

30. §

Se poate face contestație împotriva hotărârilor comitetului, în probleme private și personale de la înmânarea procesului verbal, în termen de 15 zile.

Împotriva hotărârilor de alegere a funcționarilor cu 15 zile după alegeri se poate face contestație direct la Ministrul Agriculturii.

Orice hotărâre se poate contesta în cadrul proprietății, în caz excepțional. Pentru a îndepărta pericolul public hotărârea nu poate fi amânată. Se arată clar în hotărâre, că este admis recursul numai în afara proprietății.

În acest caz hotărârea se poate executa fără să fie luată în seamă contestația; pentru decizie comitetul este răspunzător în fața de Adunării Generale a asociației.

31. §

Membrii comitetului cu ocazia deplasării în delegație au dreptul la decontarea transportului și beneficiază de diurnă.

III. Comisia de revizori

32. §

Asociația desemnează în cadrul Adunării Generale comisia de revizori formată din trei membri plini și doi supleanți, aleși pe o perioadă de trei ani. Comisia de cenzori are ca sarcini inventarierea tuturor bunurilor asociației, verifică caseria și actele contabile. În comisie este interzis să fie ales vre-un membru al comitetului.

33. §

Directorul-inginer șef al asociației prezintă inventarul anual și actele de caserie comisiei de inventariere, actele contabile trebuie să fie verificate cel mult în treizeci de zile.

Numai actele contabile înaintate de directorul-inginer șef și semnate de președintele respectiv vicepreședintele asociației, se pot primi pentru inventar. Angajații asociației sunt obligați să dea lămuriri celor care fac inventarul, pentru verificarea temeinică a actelor.

34. §

Președintele delegației de inventariere după proprie inițiativă programează lucrarea.

35. §

Personalul delegației de inventariere beneficiază de retribuție în bani stabilit de Adunarea Generală.

VI. Președintele asociației

36. §

Președintele reprezintă societatea în raport cu oficialitățile. Președinte poate să fie numai un membru al asociației sau însărcinat.

37. §

Drepturile și îndatoririle președintelui

Convoacă Adunarea Generală și ședințele de comitet ale asociației, prezidează la ședințe, alege ordinea de zi ședinței, supraveghează deciziile și exactitatea lor.

În procesul cu autoritățile, în cazul când nu poate participa personal, angajează avocat, eventual un membru din personalul comitetului sau un funcționar delegat.

Caseria o verifică cel puțin odată pe trimestru, digurile, aparate de apărare, garniturile de apărare și tot ce aparține asociației mobil, sau imobil verifică odată pe an și în caz că este ceva de completat sau este lipsă trebuie să ia măsuri urgente.

În caz de urgență poate interveni în competența comitetului și dispune de rezolvarea problemelor, iar la prima ședință de comitet raportează cum a acționat.

Semnează toate documentele de casă a asociației. În caz de pericol de inundație are dreptul să suplimenteze cheltuielile până la 5000 koroane în afara bugetului, această acțiune fiind obligat, ca la prima ședință de comitet să o raporteze.

Urmărește cu atenție funcționarea organelor asociației, oricând poate verifica gestiunea, iar dacă observă nereguli, ordonă cercetarea și ia măsuri pentru a înceta neglijența sau neregulile; în caz de pericol, funcționarul neglijent sau absentist, va fi imediat înlocuit până la prima adunare generală a comitetului care va lua hotărârea în continuare.

În caz că se înmulțesc sarcinile – dacă este acoperire în buget, temporar poate angaja personal, autorizând directorul-inginer șef pentru primire.

Directorului-inginer șef i se poate acorda concediu până la șase săptămâni. Celorlalți funcționari până la patru săptămâni, cu acordul directorului-inginer șef, iar lipsa acestuia hotărârea aparține comitetului până la Adunarea Generală.

Poate acorda un avans până la valoarea a trei salarii (salariul pe trei luni) personalului asociației sau celor angajați definitiv. Avansul are scadența în termen de un an. Poate acorda avans, dar să caute modalitatea de amortizare.

Pentru personalul provizoriu poate acorda un avans echivalent cu salariul pentru o lună, care să fie cu scadența sub șase luni.

În caz de urgență postul vacant de funcționar se poate ocupa provizoriu cu aprobarea comitetului.

V. Vicepreședintele asociației

38. §

În caz de reținere a președintelui, în toate drepturile și activitățile este înlocuit de vicepreședinte. Vicepreședinte poate fi numai un membru al asociației sau însărcinat.

39. §

La procedura oficială președintele cât și vicepreședintele beneficiază de retribuirea de transport și retribuirea pe zi.

VI. Funcționarii asociației

40. §

- A) Director-inginer șef;
- B) Doi ingineri;
- C) Casier;
- D) Secretar-inspector;
- E) Șef birou;

41. §

Funcționarii asociației pe lângă regulamentul pensionării, au dreptul să fie angajați până la sfârșitul vieții, și numai prin abatere, (sanționare) sau proces judiciar, după condamnare putându-se elimina.

Președintele, în acest comitet de asociație, dacă a 2/3 parte din membri îl sprijină – are dreptul, la contractul de muncă – cu dreptul la pensia întreagă, dacă după un an încetează activitatea.

Funcționar poate fi ales cine nu a depășit vârsta de 35 ani, persoana mai în vârstă de 35 ani se poate alege, dacă persoana respectivă cel puțin de la vârsta de 35 de ani a mai fost angajată în acest domeniu.

42. §

În privința disciplinei funcționarilor, este hotărârea ministerială, care prevede procedura disciplinară a funcționarilor în cadrul asociațiilor.

43. §

Funcționarii asociației nu pot fi sub contract cu asociația și nu pot susține interese ale asociației.

44. §

Despre sarcini, salarii, relații între ei, mai detaliat în regulamentul apărării digurilor, regulamentul pensionării, mai departe regulamentul de servicii (în curs de finalizare) va dispune:

A) Funcționarii asociației

45. §

Director-inginerul șef poate fi ales acel cetățean maghiar care are diplomă de inginer, și are o vechime de cel puțin doi ani în cadrul amenajării apelor asociației de apărare contra inundației sau inginer la birourile apelor.

46. §

Drepturile și îndatoririle directorului-inginer-șef:

- a) Conduce activitățile tehnice ale asociației, atât în birouri cât și în activități externe. Primește directive de la Adunarea Generală, de la comitet și în lipsa președintelui rezolvă toate problemele, hotărăște și dirijează tot felul de atribuții, finalizează hotărârile Adunării Generale și a comitetului și despre situația problemelor întocmește raport președintelui asociației și comitetului,
- b) Ca șef de birou dispune de toți funcționarii și angajații asociației, le împarte sarcinile, controlează activitatea lor, îndeamnă la realizarea exactă a sarcinilor conform regulamentului de funcționare, poate acorda cel puțin 7 zile concediu, iar pentru concediu mai lung face propunere președintelui;
- c) Are datoria să fie prezent la adunările generale și ședințele de comitet, pregătește materialul pentru ședințe, face propuneri și intervine de câte ori e necesar.
- d) Este obligat să verifice caseria în permanent. Are grijă ca actele să fie conduse sistematic la registratură, evidență, iar actele din arhivă să fie găsite la nevoie.
- e) Verifică actele de intrări și ieșiri și le prezintă președintelui pentru aprobarea plăților;
- f) Impunerile le rezolvă în termen legal, comunică cu cei interesați și directorii financiari;
- g) Conduce evidența și schimbările de proprietari în cărțile funciare, ține evidența celor îndreptățiți pentru vot;
- h) Pregătește bugetul și la Adunarea generală din toamnă le predă membrilor adunării generale.
- i) Pregătește planificarea lucrărilor care aparțin sarcinilor asociației și lucrările aprobate de Adunarea generală, în funcție de buget.
- j) Dispune de recenzarea forțelor locale;
- k) Din partea asociației în timpul inundației exclusiv directorul-inginer șef conduce lucrările de apărare, în conformitate cu articolul 36 din legea XIV din 1884. Are toată împuternicirea să dea toate dispozițiile cu totală răspundere pentru apărarea contra inundației;
- l) După inundație dispune refacerea distrugerilor, iar după retragerea apelor și încetarea inundației întocmește raport complet pentru comitet;
- m) Conduce lucrările de construcție ale asociației, supraveghează lucrările dacă merg după program și se execută conform îndrumării lui;
- n) Este primul răspunzător pentru corectitudinea planurilor tehnice, realizarea conform planului și respectarea prevederilor;
- o) Rezolvă transferul responsabililor de diguri, mașiniști, întreținători, paznici, în interes de serviciu. Despre aceasta întocmește raport președintelui;
- p) Se interesează de instalații, canale, lucrări de artă, (maluri, diguri) toate materialele și instalațiile asociației să fie în siguranță, întocmește referat și inventariază echipamentele.

q) În problemele de expropriere, acționează conform legilor, eventual cu aprobarea președintelui;

r) Rapoartele poliției apelor, le înaintează forurilor;

s) Asigură corespondența și publicațiile asociației, în afara celor a președintelui și le semnează;

t) Pe lângă responsabilitatea materială și personală este obligat să se ocupe de invitații conform legii, să prezinte regulile de bază prezente și ordonate de legi și cele primite de la forurile de supraveghere.

u) Actele contabile trebuie prezentate din timp comisiei de revizie, ca ele să ajungă cel târziu până la 15 martie pentru verificare;

v) După ce a verificat actele contabile, comisia de revizie, afișează la loc vizibil înaintea adunării generale cu 15 zile și înștiințează membrii adunării generale cu situația comparativă;

w) Directorul-inginer șef angajează personalul de birou, responsabilii de diguri, paznicii și servitorii de birou. După o probă de un an îi angajează definitiv fiind dator să facă referat președintelui pentru aprobare.

47. §

În lipsa director-inginerului șef unul dintre ingineri îl poate înlocui, iar dacă amândoi sunt reținuți mai ales în timpul apărării de inundație - în munca de birou, șeful de birou, iar la lucrările care nu au legătură cu tehnica secretarul asociației.

B) Inginerii

48. §

Inginerul asociației poate fi ales numai cu diplomă de inginer și cetățean maghiar.

49. §

Inginerii asociației sunt subordonați direct directorului-inginer șef, iar sarcinile se execută conform avizului lui; în timpul inundației însă pe porțiunea lor își desfășoară munca fără îndrumări speciale.

50. §

Rezolvă atribuțiile tehnice și alte atribuții care au fost primite prin indicații de la directorul-inginer șef și pe care regulamentul de apărare a digurilor le prevede.

Șeful de birou al asociației și cu ajutorul personalului auxiliar care sunt angajați în acest scop, pregătesc sarcinile, țin evidența schimbărilor zonelor de inundație și atribuțiile prevăzute pentru ei.

51. §

Supraveghează toate construcțiile asociației, materialele de apărare, instrumente, hărți, într-un cuvânt tot ce aparține de competența lor și dispun de responsabilii și paznicii de diguri sau pentru apărare, toți fiind subordonații lor.

C) Casier.

52. §

Conduce registrul de casă și pune viza, realizează intrările și ieșirile, ține evidența, creditele și datoriile, manipulează valorile și banii, conduce jurnalul de casă și cartea principală, gestionează fondul de pensii și îi conduce evidența, intrările și ieșirile în mod regulat și cartea principală.

La sfârșitul anului închide situațiile, pregătește inventarul și până la 30 ianuarie toate situațiile comparative le predă director-inginerului șef.

Astfel procedează conform regulamentului casierului.

Este prezent la toate ședințele și dă lămuriri necesare referitoare la casierie.

D) Secretar-inspector.

53. §

Conduce procesul verbal la adunările generale, ședințele de comitet și la toate ședințele de comisie. Ține evidența pensionarilor.

Controlează casieria asociației în această calitate și o verifică împreună cu un casier, semnează declarațiile periodice de starea casei, rapoartele, precum și toate conturile casei și cartea principală.

Moduri de control mai amănunțit indică punctul anterior la regulamentul de manipulare a casei.

Conduce registrul de casă. În timpul inundației exercită toate atribuțiile de birou, scriptologiile, achiziționează eventuale materiale necesare pentru apărarea contra inundației.

În timpul pericolului de inundație la apelul directorului-inginer șef se află în biroul asociației, preia și retransmite rapoartele la apelul director-inginerului șef, transmite rapoarte către președintele asociației și autorități, iar autorităților le cere dispozițiile necesare.

E) Șef de birou.

54. §

Șef de birou poate fi acel individ, care are scris frumos, a terminat cel puțin șase clase medii, sau echivalent institut de același grad, are cunoștințe teoretice și practice.

55. §

Șeful de birou conduce registratura și cartea cu indice, precum evidența de corespondență.

Pe lângă inventar și dare de seamă, mănuieste atricolele de scris, materialele de încălzire și iluminat. Exerciți copierile și toate atribuțiile de birou la care este îndrumat de către superiorii lui.

Cărțile funciare și scrisorile de posesie din zona de inundație a asociației, precum proiectele și tot ce aparține de proiecte sub inventariere, iar actele la registratură în cartea de indice le păstrează și le ține evidența. Acestea fără aprobarea directorului-inginer șef sau înlocuitor, nu are voie să le elibereze sau să le comunice nici în original și nici în copie.

Direcotrul-inginer șef are datoria să se ocupe ca cei interesați să poată vedea cărțile funciare și scrisorile de posesie oricând.

Ține evidența cererilor periodice.

VII. Responsabil de dig și mașinist.

56. §

Responsabilul de dig sau mașinist poate fi ales individul care nu a împlinit vârsta de 35 ani.

Numărul responsabililor de diguri a fost hotărât de Adunarea Generală în număr de doi, din care unul este mașinistul ansamblului de pompe, iar al doilea este manipulantul tuturor telefoanelor digurilor și canalelor.

Responsabilii de diguri supraveghează instalațiile de apărare, canalele, lucrurile de artă ale asociației, precum și activitatea paznicilor de diguri și canale cu scopul ca aceștia și alți paznici dacă își desfășoară activitatea cu fidelitate.

Supraveghează toată averea asociației și iau parte la lucrări. Inventariază toate materialele și substanțe de două ori pe an. Inventarul este prezentat directorului-inginer șef.

Supraveghează mașinistul, paznicii de diguri și canale, controlând cu severitate activitatea acestora. Funcționarea responsabililor de diguri, respectiv un mașinist care exercită activitatea de responsabil de dig, este prevăzut în regulament.

Este dator să execute ordinele superiorilor.

Asupra sancțiunii disciplinare a directorului-inginer șef poate contesta la comisia de disciplină.

VIII. Îngrijitorul de mașini, paznicii de diguri și canale și servitorii de birou

57. §

Îngrijitor de mașini, paznic de diguri și canale și servitor de birou poate fi angajat individul care încă nu a împlinit vârsta de 30 ani. La ocuparea acestor posturi au avantaj cei care au făcut armata tehnică sau au grad de subofițer. Sunt răspunzători direct de ceea ce ține de asociație, toate echipamentele, răsadurile, vasăzică tot felul de avere a asociației de pe linia ce îi aparține sau construcții de artă supraveghindu-le cu fermitate, iau parte la lucrări și tot ce are de îngrijit: instrumente și alte obiecte și păstrarea lor în întregime.

Despre materiale și materii conduc un inventar normal. Servitorul de birou păzește materialele și soluțiile așezate în cabinet și conduce inventarul, exercită toate lucrările ce aparțin servitorului de birou și după îndrumări citește cota apelor și le notează de pe instrumentul de măsurat de la Chișineu Criș.

Atribuțiile îngrijitorilor de mașini și paznicilor de diguri sunt prevăzute în regulamentul apărării digurilor.

Funcționarii superiori ai asociației pot propune sancțiuni pentru , responsabilii de diguri, mașiniștii, paznici sau servitorii de birou, dar sancțiunile le semnează directorul-inginer șef, a cărui hotărâre de gradul întâi poate fi contestată la comisia de disciplină.

XI. Rezerva de capital pentru apărarea contra inundației

58. §

Codul apelor, ține de măsurile de apărare contra inundațiilor, iar rezerva de capital care s-a înființat cu acest scop și este apreciat la 200 koroane pe kilometru, adică într-o sumă de 28500 koroane; va fi folosită în caz de inundație pentru îndepărtarea pericolului, distrugerii la instalațiile de apărare, pentru reparații și remedieri. Astfel cheltuielile membrilor asociației vor fi suportate mai ușor.

Această rezervă de bază dacă va fi folosită prin calea impunerii va fi înlocuită pe baza codului apelor și va fi recuperată.

Rezerva de capital nu intră în bugetul asociației, separat va fi manipulată și depusă la un insititut bancar.

A 60646 număr _____ .
1905 v.2.

Modificarea regulilor de bază aprobate la Chișineu Criș de Asociațide apărare contra inundațiilor și regularizarea apei de infiltrație din județul Arad, în Adunările Generale din luna octombrie, ziua 7, anul 1906, și din anul 1907 luna mai, ziua 28.

KOKAS JÓZSEF S.K.
președintele asociației

ZECHMERISTER SÁNDOR S.K.
secretar-inspectorul asociației

110007 număr
v.2.1907

Aprobat cu corectura 14.art. §. alineat trei și în 29.art. §.
Budapest, 1908. ianuarie 8

Împuternicit de ministru:
RAKOVSKY S.K.
consilier ministerial

ASOCIAȚIILE DE APĂRARE CONTRA INUNDAȚIILOR ȘI DIRIJAREA APELOR DE INFILTRAȚIE, DIN JUDEȚUL ARAD¹⁸²

REGULILE DE MANIPULARE A STĂVILARELOR

I. Decizii generale

1. §

Stăvilarele construite pe digurile de apărare, trebuie ținute în stare de funcționare permanentă de către Conducerea tehnică, pentru ca acestea să poată fi deschise sau închise la nevoie.

În acest scop se hotărăsc următoarele reguli de manipulare a ecluzelor.

2. §

Ministrul agriculturii regale al Ungariei emite acest regulament de „Manipularea pompelor“ privind atribuțiile paznicului de întreținere a canalului, a personalului care lucrează la pompe și accesoriile acestora.

3. §

Sarcinile cu privire la gestionarea și întreținerea ecluzelor de către paznicul de gestionarea și întreținerea ecluzelor de către paznicul de baraje sau paznicul de canal, trebuie respectate și îndeplinite cu deosebită grijă:

1. Conducele de golire, după scăderea apei de infiltrație, trebuie curățate cu grijă și închise ermetic, și avut grijă ca la gura de folosire a conductei să nu crească buruiana (iarba).
2. Conducele, dacă sunt accesibile se poate merge pe ele, din când în când, se controlează, și dacă este cazul țevile de fontă se învelesc cu catran fierbinte, iar țevile confecționate din fier – periodic – după curățire se vopsesc din nou cu minium de plumb.

Țevile din beton necesită o supraveghere mai atentă, să nu existe fisuri sau chiar spărturi în țevi, sau alte avarii ce trebuie raportate imediat.

3. (Închizătorul stăvilarelor)

Stăvilarele acestor deschideri la supraplinuri necesită o atenție deosebită care să permită manipularea rapidă și sigură, drept pentru care manipulantul (paznicul de baraj), va fi obligat cel puțin o dată pe lună să închidă și să deschidă stăvilarul, să se convingă de funcționalitatea lui, partea nevopsită a subansamblelor să fie neruginită și unsă, suprafața culisabilă (batiul) să fie dotată cu ungătoare, iar mecanismul de ridicare să fie în stare de funcționare.

4. Părțile ruginite se vor curăța cu petrol, iar părțile culisabile, prin piulițele și șuruburile filetate se ung cu seu sau alte unsori speciale.
5. Roata (sau brațul cu care se manipulează roata) care angrenează mecanismul de ridicare a stăvilarelor se va păstra în sertarul liniei de pază pentru a putea fi găsit la îndemână tot timpul. Mai mult se va acorda o deosebită grijă de a fi păstrat curat și funcțional, iar fiecare roată va avea prinsă o etichetă de lemn pe care se va inscripționa numele stăvilarelor respectiv.
6. Pământul de pe lângă stâlpii din metal ce susțin ghidajul stăvilarelor, toamna și după fiecare inundație trebuie ridicat și bătătorit într-atâta încât să depășească înălțimea digului.

¹⁸² Az Aradmegyei Ármertesítő, és belvizszabályozó társulat, Zsilipkezelési szabályzata, Arad, 1911, január 10-én, p. 5.

7. Paznicul de diguri are sarcina de a întreține șanțurile de pe lângă stăvilare, iar acolo unde necesită o lucrare mai mare, se vor angaja muncitori zilieri.
8. Deschiderea și închiderea stăvilarelor se execută de către paznicul de diguri. Este interzis a delega (însărcina) pe altcineva.
9. Paznicul de diguri este obligat să conducă pentru fiecare stăvilă câte un jurnal, unde se va specifica toate lipsurile și avariile observate, datele cu privire la acestea, precum și momentul exact al verificărilor. Va fi înregistrată deschiderea și închiderea stăvilărilor, ora și ziua, care a fost nivelul apei când s-a executat deschiderea și închiderea. Periodic se va nota nivelul infiltrației apei la baza stăvilărilor.

Acest registru va fi obligatoriu verificat la fiecare control de către responsabilul digurilor – inginerul asociației. Se va convinge dacă registrele sunt corecte, iar cu ocazia controlului pe lângă semnătura sa să specifice și timpul când s-a efectuat verificarea.

10. Paznicul de diguri este obligat să verifice cu toată atenția stăvilărele de care răspunde, dacă sunt etanșe, pereții stăvilărilor să nu prezinte fisuri, iar dacă observă cele mai mici nereguli, este obligat să raporteze imediat constatările făcute. În afară de acestea, inginerul asociației și responsabilul de diguri sunt datori ca la toate inspecțiile (vizite) să verifice stăvilărele.

4. §

În timpul inundației paznicii vor supraveghea cu mare vigilență stăvilărele, în conformitate cu regulamentele de funcționare. La treapta a II-a de apărare se va desemna câte un paznic la fiecare stăvilă. Ei vor fi instruiți de sarcinile (atribuțiile) pe care le au. Stăvilărele aflate pe diguri vor fi asigurate cu materiale și unelte pentru eventuala lor apărare.

Referitor la situația că asociația are numai stăvilăre pentru ape de infiltrație, legea spune că aceste stăvilăre sunt în poziția de închis. Se vor deschide numai atunci când canalul se va umple de apă. După scurgerea apei se închid cu mare grijă.

În afară de aceste îndrumări, vor fi următoarele dispoziții:

II. Hotărâri detaliate

A. Așezări de pompe

Fixarea și montarea pompelor, deschiderea și închiderea stăvilărilor se face după următoarele reguli în funcție de nivelul apei.

1. Pompele montate (așezate) în capul canalului principal de la Gyula Varşánd pentru colectarea apei de infiltrație, precum și cele de la Hanyos-Gyulavarsánd montate pe țevi, se țin în poziția închis, dacă în canal mai există apă de infiltrație. În caz că apare apa de infiltrație în canal, stăvilărul de țevă se ține deschis până ce nivelul apei din Crișul Alb crește și atinge nivelul apei din Canal. În acest caz instalația de pompare a apei se închide și se menține închisă până când măsurătorile indică un nivel al apei de 2.63 m, la secțiunea 88.000 m. A.F. când nivelul apei din Canal depășește acest nivel, atunci se deschid stăvilărele și se pun în funcțiune pompele până se elimină apa infiltrată la un nivel accesibil.

Dacă nivelul apei din Crișul-Alb scade sub nivelul apei de infiltrație, se încetează pomparea apei de infiltrație și rămân deschise stăvilărele de țevă, lăsând apa să ajungă liberă.

Conducta de pompare este situată la secțiunea 85.654 m. A.F. diametrul conductei este de 160 cm.

2. Pompele din Csárdazug

Canalul de evacuare al apei de infiltrații din perimetrul (zona) Chișineu Criș-Csárdazug este în legătură cu pompele instalate la Zerindul Mare.

Pompele din Csárdazug sunt racordate și deservește stăvilarul (ecluza) care permite scurgerea apei în Crișul Negru. Regulile de funcționare al acestor pompe sunt cele care se aplică la cele montate la Canalul din Gyulavarsánd.

Pompele intră în funcțiune când pe secțiunea 91.300 m, nivelul apei atinge cota de 3,65 m.

Pomparea apei se face cât timp este necesar.

Conducta de presiune este situată pe secțiunea 86.955 m. A.F., iar diametrul este de 160 cm.

B. Stăvilarele digurilor de apărare

7. §

La ecluzele (stăvilarele) de pe digurile de apărare al asociației sunt notate nivelele apelor din vecinătatea stăvilarelor – și foarte important – cel mai scăzut nivel, în acest caz stăvilarele sunt închise chiar dacă în albia Canalului colector există apă de infiltrație și dacă ar fi secate aceste canale, se aplică regula de bază.

Stăvilarele trebuie să stea închise și nu este permis să se aștepte creșterea nivelului apei pentru a închide ecluza (stăvilarul).

a) Stăvilarele (ecluzele) digurilor de apărare de pe partea stângă a Crișului Alb.

1. Țeavă din fier fixată în partea superioară pe malul stâng din localitatea Zerind al pârâului Csigher, pe linia de pază nr. 1. Secțiunea 2077 la scara 100.270 m. A.F. cu diametrul de 30 cm. Se închide dacă nivelul apei din Crișul Alb, la scara podului din Harkály indică un nivel de 4.0 m al apei.
2. Țeavă din fier, fixată la baza malului, pe aceeași linie de pază la secțiunea nr. 4719, pe scara 98533 m. A.F. cu diametrul de 32 cm. Se închide dacă nivelul apei din crișul Alb la scara podului din Harkály, indică o înălțime a nivelului apei de 2.40 m.
3. Țeavă din fier așezată în malul din dreapta al Canalului Ciohoș pe linia de pază nr. 6 la secțiunea 41596, pe scara 87.892 m. A.F. cu diametrul de 50 cm. Se închide dacă la mina podului din Gyulavarsánd cota apei atinge nivelul de 3,10 m.
4. Țeavă de fier așezată (fixată) pe aceeași linie de pază la secțiunea 43127, pe scara 87.884 m. A.F., cu diametrul de 50 cm. Se închide când măsurătorile de la podul din Gyulavarsánd indică un nivel al apei de 3,40 m.
5. Stăvilarul din Uriásás, pe malul drept al canalului Ciohos, pe linia de pază nr. 7, secțiunea 43.819, pe scara 87.368 m. A.F., cu diametru de 100 cm. Se închide dacă nivelul apei atinge înălțimea de 3.10 m la mira de la podul din Gyulavarsánd.
6. Țeavă din fontă fixată pe aceeași linie de pază la secțiunea 44852 pe scara 87.738 m. A.F. cu diametru de 75 cm, se închide când nivelul apei măsurat la podul din Gyulavarsánd atinge înălțimea de 3.30 m.

3. Stăvilarele de pe canalul Poganyer

Nr. 1. Conducta de beton de pe digul de apărare al canalului Poganyer de pe partea stângă, pe linia de apărare nr. 8 la secțiunea 200, la scara 89.530 m. A.F. cu diametru de 60 cm.

Nr. 2. Conducta de beton de pe aceeași linie de pază, la secțiunea 2200, pe scara 89.870 m. A.F. cu diametrul de 60 cm.

Nr. 3. Conducta de beton de pe aceeași linie de pază, la secțiunea 4700, pe scara 90.280 m. A.F. cu diametrul de 80 cm.

Nr. 4. Conducta de beton de pe aceeași linie de pază, la secțiunea 5679, pe scara 90.445 m. A.F. cu diametrul de 60 cm.

Aceste 4 stăvilare se închid dacă apa din canalul Poganyer la podul nr. 3, se ridică la un nivel de 1,20 m.

C. Stăvilarele digurilor de apărare de pe malul drept al Crișului Alb

1. Stăvilarul de pe linia de apărare nr. 9 la secțiunea 1526, fixat împreună cu țeava de fier cu diametrul de 30 cm. Se închide când nivelul apei din Crișul Alb indică o înălțime de 3.30 m, măsurătorile fiind făcute la podul din Harkály.
2. Stăvilarul din Horgostö de pe linia de apărare nr. 11 secțiunea 15936, fixat pe țeava de fier, la scara 92.360 m. A.F. cu diametrul de 80 cm. Se închide când nivelul apei din Crișul Alb atinge nivelul de 2.0 m, la podul din Chișineu Criș.
3. Stăvilarul de pe aceeași linie de apărare (Háda) secțiunea 19750 fixat pe țeava de fier, la secțiunea 19.750, pe scara 51.750 m. A.F. cu diametrul de 80 cm. Se închide când nivelul apei din Crișul Alb ajunge la înălțimea de 2,80 m, măsurătoarea fiind făcută la podul din Chișineu Criș.
4. Stăvilarul de la Gyulavár, pe linia de apărare nr. 14 la secțiunea 42978, fixat pe țeavă de fier, la scara 85.800 m. A.F. cu diametrul de 50 cm. Acest stăvilar se află în proprietatea moșiei Curții din cetate și funcționează ca un locomobil împreună cu pompa rotativă.
Se închide când măsurătorile la pompele din Gyulavarsánd, indică un nivel al apei de pe Crișul Alb de 2.60 m.
Stăvilarul este administrat, întreținut și controlat de administrația cetății.

D. Stăvilarul de pe linia din amonte al râului Crișul Negru

1. Țeavă de fier fixată pe malul stâng al râului Crișul Negru, la punctul, Hármas-Zug, pe linia de apărare nr. 18, secțiunea 19213, la scara 91.775 m. A.F. cu diametrul de 32 cm.
Stăvilarul se închide când nivelul apei din Crișul Negru, la Csárdazug atinge limita de 2.60 m.
2. Țeavă de fier fixată pe malul din dreapta al Crișului Negru în localitatea Leveles, pe linia de apărare nr. 19, secțiunea 28425, la scara 90.415 m. A.F. cu diametrul de 32 cm.
Se închide când apele din Crișul Negru, la pompele din Csárdazug, atinge nivelul de 3.70 m.

E. Stăvilarele de pe linia din aval al râului Crișul Negru

1. Țeavă de fier montată pe malul stâng al Canalului Teuz (Töz), pe linia de apărare nr. 21, secțiunea 5071, la scara 87.878 m. A.F. cu diametrul de 32 cm.
Stăvilarul se închide când nivelul apei din Crișul Negru la pompele de la Csárdazug, ating înălțimea de 4.0 m.
2. Țeavă de fier fixată pe malul stâng al Crișului Negru, la Csárdazug, pe linia de apărare nr. 22, secțiunea 8569, la scara 90346 m. A.F. cu diametrul de 32 cm.
Stăvilarul se închide dacă nivelul apei din Crișul Negru, la pompele din Csárdazug, ating limita de 3.20 m.

F. Stăvilarul din valea Kalácsa

Stăvilarul din tub de beton la canalul Cermei-Feketetót de pe malul drept al digului de apărare nr. 15, secțiunea 9475, la scara 105.833 m.A.F., cu diametrul 50 cm.
Se închide când nivelul apei la stăvilar atinge înălțimea de 1.50 m.

G. Stăvilari de sifon

Canalele de la Hanyas-Gyulavarsánd și Chișineu Criș-Csárdazug, vor comunica printr-un sifon, cu mecanism de închidere. Scopul acestui sifon este de a dirija apa din canalul Chișineu Criș – Csárdazug, atunci când situația o necesită spre pompele de la Gyulavarsánd. Această manevră se va adapta ori de câte ori pompele de la Csárdazug nu fac față, sau nu sunt funcționale.

Stăvilarii de la sifon va fi manevrați de paznicul de linie nr. 12 și va acționa numai la ordine speciale.

III. Decizii ce revin aparatului de execuție

9. §

Responsabilul de diguri controlează și veghează la starea digurilor, răspunde de activitatea paznicilor de diguri, de funcționalitatea stăvilarelor, observă neglijențele sau lipsurile și depune raportul inginerului de secție.

10. §

Nerespectarea regulamentului din neglijență sau intenționat, ce ar aduce pagube proprietarilor din zona inundabilă, se lasă cu măsuri disciplinare conform regulamentelor în vigoare, iar paguba materială revine asociației.

Datat la Chișineu Criș (Kisjenő) de Asociația de apărare contra inundațiilor și dirijarea apelor de infiltrație, în ziua de 28 luna mai, anul 1906, la Adunarea generală.

Kokas József

vicepreședinte al asociației

P.H.

Subprefectul jud. Arad

Nr. 22798/1910

A fost autentificat din partea Ministerului Agricol de pe lângă Regatul Ungariei, personal de către domnul ministru în 14 iulie 1910 cu nr. 8974/v – cu ordinul de anulare al articolului 2, în conformitate cu legea nr. 8.

Arad 10 ianuarie 1911

P.H.

Dálnaki Nagy Lajos
subprefect

**ASOCIAȚIA CANALUL MORILOR
ROMÂNNO-MAGHIARĂ**

STATUTELE ASOCIAȚIEI „CANALUL MORILOR“

I. Dispoziții generale

1.1. Asociația „Canalul Morilor“, denumită în continuare Asociația, se constituie prin adoptarea prezentului statut.

1.2. Sediul Asociației este situat în județul Arad, com. Buteni, nr.84/a, înscris în CF 2975 Buteni, top2328/3.

1.3. Asociația este persoană juridică, de utilitate publică și își desfășoară activitatea în baza Lg. Nr.26/2000 cu privire la asociații și fundații, cu modificările și completările ulterioare, având în vedere și legislația ce reglementează statutul juridic al următorilor membrii fondatori:

- Consiliul local al comunei Bocsig, reprezentat prin primar – Ciul Ioan Florin posesor C.I. AR nr. 302940 – Ineu
- Consiliul local al comunei Seleuș, reprezentat prin viceprimar – Bendea Viorel C.I. AR nr. 012374 – Pâncota
- Consiliul local al comunei Zarand, reprezentat prin primar – Moț Ioan Florin C.I. AR nr. 301545 – Ch. Criș
- Consiliul local al comunei Socodor, reprezentat prin primar – Jura Ioan C.I. AR nr. 031745 – Ch. Criș
- Consiliul local al comunei Pilu, reprezentat prin primar – Sur Moisă C.I. AR nr. 163890 – Ch. Criș
- Consiliul local al orașului Ineu, reprezentat prin primar – Mehelean Nicolae C.I. AR nr. 162523 – Ineu
- Asociația de Dezvoltare economico-socială a Văii Crișului Alb Superior reprezentată prin Blaga Radu Lucian – C.I. AR nr. 194055 – Sebiș
- Asociația Kozep – Bekesi Telepulesek Vizvedelmi Egyesulete – reprezentată prin Vegh Laszlo Pasaport ZN 135023
- Administrația Națională a Îmbunătățirilor Funciare R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior, Unitatea de Administrare Arad reprezentată prin Propszat Carol – BI HC 590338 – Pecica

De asemenea, s-au avut în vedere prevederile Art.39 al.2 din Lg. Nr. 138/2004 a îmbunătățirilor funciare, cu modificările și completările ulterioare și Art. 1 al.2 lit.c din Lg. Nr. 215/2001 a administrației publice locale.

1.4. În scopul realizării obiectului de activitate, Asociația va avea relații de colaborare pentru realizarea în comun a mai multor proiecte de dezvoltare de interes zonal, cu alte organizații și organisme care sprijină îndeplinirea acestor obiective.

1.5. Obiectul de activitate al Asociației se va desfășura în teritoriul aferent zonei Canalului Morilor.

1.6. Obiectul constituirii Asociației îl reprezintă reabilitarea zonei Canalului Morilor în scopul utilizării și conservării în condiții corespunzătoare, precum și:

- protecția zonei împotriva inundațiilor;
- ocrotirea, îmbunătățirea și conservarea calității apei;
- protecția mediului și ocrotirea naturii;
- programe de stimulare a turismului și agroturismului;
- conservarea tradițiilor specifice zonei privind meșteșugurile;
- utilizarea energiei neconvenționale folosind forța apei;
- punerea în valoare a potențialului piscicol din zonă;
- reamenajarea vechilor orezării;

- folosirea produselor agricole ecologice obținute în sistemul de irigații cu energii neconvenționale, în scop agroturistic în pensiuni, restaurante, etc., transfrontalier;
- crearea de centre de vacanță, facilități la activitățile sportive;
- instruirea vocațională adaptată la cerințele locale, crearea centrelor de specializare a adulților;
- agricultura ecologică în grădini și sere.

1.7. Durata de funcționare a asociației va fi pe perioadă nedeterminată.

1.8. Caracterul de Asociație de utilitate publică rezultă din realizarea de lucrări de utilitate publică, de interes zonal, în condițiile prevăzute de Art.39 din Lg. Nr.26/2000 privind asociațiile și fundațiile. Recunoașterea utilității publice conferă Asociației drepturile și obligațiile arătate la Art.41 din Lg. Nr.26/2000.

1.9. Asociația este persoană juridică fără scop patrimonial.

II. Calitatea de membru al Asociației

2.1. Pot fi membre ale Asociației orice persoane fizice sau juridice, această calitate dobândindu-se odată cu depunerea adeziunii la prezentul statut, când se vor comunica în scris numele persoanelor fizice care le reprezintă în Asociație.

2.2. Calitatea unei persoane, de membru al Asociației se probează prin înscrierea datelor de identificare ale acesteia în registrul membrilor. Datele de identificare se referă la numele sau după caz, denumirea persoanei, adresa domiciliului ori a sediului.

2.3. Admiterea ca membru al Asociației se face prin depunerea la sediul acesteia a unei adeziuni la statut și la hotărârile adunărilor generale adoptate până la acea dată, precum și prin plata contribuției de înscriere în cuantum de 5000 RON pentru persoane juridice și 1000 RON pentru persoane fizice și a cotizației lunară în cuantum de 500 RON persoane juridice și 100 RON persoane fizice.

2.4. Semnatarii prezentului statut au calitatea de membrii fondatori. Fiecare Consiliu local și A.N.I.F.-R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior – Unitatea de Administrare Arad va propune un membru care să-i reprezinte interesele în Asociație.

2.5. Membrii Asociației au următoarele *drepturi*:

- să aleagă membrii organelor de conducere, control și soluționare a litigiilor, să participe și să voteze la ședințele adunărilor generale ale Asociației.
- să facă propuneri privind ordinea de zi a adunărilor generale ale Asociației;
- să candideze la alegerea membrilor organelor de conducere, control și soluționare a litigiilor Asociației ;
- să examineze registrele și înregistrările Asociației;
- să solicite și să primească informații privind gestiunea Asociației, putând consulta în acest scop documentele prevăzute în prezentul statut;
- să se retragă din Asociație în condițiile legii;
- să exercite orice alte drepturi prevăzute de prezentul statut sau legislația în vigoare.

2.6. Membrii Asociației au următoarele *îndatoriri*:

- să respecte prevederile statutului și ale reglementărilor specifice fiecărui membru al Asociației;
- să achite în termenele prevăzute cotizația de membru al Asociației;
- să furnizeze Asociației orice informații necesare desfășurării în bune condiții a activității și să acorde sprijin oricărui proiect sau inițiativă a acesteia, promovându-i interesele;
- să permită Asociației utilizarea suprafețelor de teren din folosință sau proprietatea proprie, în scopul realizării lucrărilor de reabilitare zonală;
- să participe în mod activ la adunările generale organizate conform prezentului statut.

III. Organele Asociației

3.1. Organele de conducere ale Asociației sunt Adunarea Generală și Consiliul de Administrație. Controlul activității Asociației se realizează de către comisia de cenzori.

3.2. Hotărârile Adunărilor generale sunt puse în aplicare de către Consiliul de Administrație. Deciziile Consiliului de Administrație sunt semnate de către Președinte.

3.3. Asociația va avea un Președinte și un vicepreședinte, ce vor fi aleși cu votul majorității membrilor. Mandatul Președintelui Asociației va fi de 4 ani, perioadă în care va fi ținut să respecte prevederile legale cu privire la incompatibilitatea de funcții, reglementate atât de Lg. Nr. 138/2004 cât și de Lg. Nr. 215/2001.

3.4. În exercitarea mandatului lor, membrii Asociației au acces la orice registre și documente interne ale Asociației.

Adunarea Generală

3.5. Adunarea Generală este organul de conducere al Asociației, compus din reprezentanții membrilor Asociației.

3.6. Membrii Asociației participă prin reprezentant la ședințele Adunării Generale.

3.7. Membrii restanți la plata cotizației lunare li se va suspenda temporar, până la achitarea sumei restante, dreptul de vot în Adunarea Generală. Suspendarea se va aplica după notificarea prealabilă de către Asociație a membrului în cauză, cu cel puțin 15 zile înainte de data organizării ședinței Adunării Generale ;

3.8. Adunarea Generală se întrunește de cel puțin două ori pe an, până la 15 martie respectiv 15 decembrie ale fiecărui an. Aceasta este convocată de către Consiliul de Administrație, la solicitarea scrisă a cel puțin unei părți din numărul membrilor organizației.

3.9. Adunarea Generală este statutar constituită dacă sunt prezenți reprezentanții a cel puțin jumătate din numărul membrilor acesteia, hotărârile adoptându-se cu majoritatea simplă a voturilor reprezentanților membrilor, prin vot deschis sau secret, după caz.

3.10. Dacă Adunarea Generală nu se poate întruni datorită neîndeplinirii condițiilor de prezență prevăzute în prezentul statut, se convoacă o a doua adunare.

3.11. Pentru validitatea hotărârilor privind utilizarea de tipuri de proiecte a fondurilor Asociației este necesară o majoritate de două treimi din numărul voturilor.

3.12. Ședințele Adunărilor Generale sunt convocate și conduse de către Președinte.

3.13. Adunarea generală se convoacă cu cel puțin 30 de zile înainte de data ținerii ședinței. În cazuri urgente, termenul de întrunire a Adunării va fi de cel puțin 15 zile de la data publicării convocării. Convocarea va menționa data, ora și locul Adunării Generale precum și proiectul ordinii de zi.

3.14. Convocarea se face prin comunicare scrisă către toți membrii Asociației, fie prin afișare la sediul Asociației, publicarea într-un cotidian local sau printr-un mijloc electronic de comunicare în masă.

3.15. Când în ordinea de zi figurează propuneri pentru modificarea statutului Asociației, convocarea va trebui să cuprindă textul integral al propunerilor.

3.16. Reprezentanții membrilor Asociației pot înainta Consiliului de Administrație propuneri, pentru a fi înscrise pe ordinea de zi, cu cel puțin 10 zile înainte de data organizării adunării.

3.17. Adunarea Generală are atribuțiile prevăzute de lege și se desfășoară după cum urmează:

- se verifică prezența reprezentanților membrilor;
- se desemnează persoanele care vor întocmi procesul-verbal și vor asigura secretariatul acesteia;
- se dă citire procesului-verbal al ședinței precedente și se ratifică sau după caz se modifică;

- se rezolvă problemele rămase nesoluționate de la vreuna din ședințele anterioare ale Adunării Generale;
- se aprobă ordinea de zi a ședinței;
- se supun dezbaterii Adunării Generale problemele înscrise pe ordinea de zi și se adoptă hotărârile de soluționare ale acestor probleme.

3.18. Lucrările Adunării Generale se consemnează în procese-verbale în care se fac mențiuni privind:

- a) îndeplinirea formalităților de convocare;
- b) data și locul Adunării Generale;
- c) situația prezenței membrilor sau a reprezentanților acestora;
- d) numărul voturilor pe care le dețin sau pe care le reprezintă participanții la ședință;
- e) dezbaterile în rezumat;
- f) hotărârile adoptate;
- g) declarațiile făcute în ședință de reprezentanții membrilor Asociației, la cererea acestora, ori opiniile separate.

3.19. Procesele-verbale se semnează de Președintele Consiliului de Administrație sau de înlocuitorul acestuia, persoanele care le-au redactat, și se înscriu în registrul adunărilor generale.

3.20. La ședințele Adunărilor Generale pot fi invitate și persoane care nu sunt membre ale Asociației, acestea putând participa la dezbateri fără drept de vot.

3.21. Adunarea Generală poate adopta un regulament intern al Asociației și un regulament de organizare și funcționare.

3.22. Regulamentul de organizare și celelalte regulamente interne ale Asociației se emit în baza și aplicarea prevederilor prezentului statut și produc aceleași efecte juridice ca acesta.

Consiliul de Administrație

3.23. Consiliul de Administrație este compus din cinci membrii, respectiv:

- Mehelean Gheorghe – președinte
- Vegh Laszlo – vicepreședinte
- Blaga Ioan – secretar
- Popa Nadia - trezorer
- Propsz Carol – membru

Membrii Consiliului de Administrație se aleg la Adunarea Generală dintre membrii Asociației, având un mandat de 3 ani și pot fi realeși.

Propunerile de persoane care să facă parte din Consiliul de Administrație se trimit secretarului Asociației, cu cel puțin 10 zile înainte de data organizării Adunării Generale în care se aleg membrii Consiliului de Administrație.

3.24. Adunarea Generală hotărăște numărul reprezentanților fiecărui membru al Asociației care face parte din Consiliul de Administrație.

3.25. Consiliul de Administrație se organizează și funcționează în condițiile legii și propriului regulament de funcționare.

3.26. Adunarea Generală poate revoca oricare dintre membrii Consiliului de Administrație înainte de expirarea mandatului pentru care au fost aleși, pentru motive de delapidare, incompetență, neglijență sau conflict de interese.

3.27. În cazul revocării unui membru al Consiliului de Administrație, a unora dintre membrii consiliului sau a întregului consiliu, Adunarea Generală va desemna înlocuitori ai acestora în cadrul aceleași ședințe în care s-a adoptat hotărârea de revocare.

Cenzorul

3.28. Adunarea Generală alege 1 cenzor, în persoana numitei Chiosea Corina Nicoleta, domiciliată în loc. Almaș, nr. 638, posesoare a CI seria AR, nr. 190153, CNP 2711225024909, eliberat la 28.11.2003 de Pol. Sebiș.

3.29. Durata mandatului cenzorului și condițiilor ce se cer îndeplinite de o persoană pentru a fi desemnată ca cenzor sunt cele prevăzute de lege.

3.30. Cenzorul are următoarele competențe :

- verifică modul în care este administrat patrimoniul Asociației ;
- întocmește rapoarte și le prezintă Adunării Generale ;
- poate participa la ședințele Consiliului de Administrație, fără drept de vot.

3.31. În caz de deces, împiedicare fizică sau juridică, încetare ori renunțare la mandat a cenzorului, acesta va fi înlocuit de către Consiliul de Administrație care va convoca de urgență Adunarea Generală pentru alegerea cenzorului după cum urmează :

- De către o altă persoană care are aceeași pregătire și atestare profesională, cu a celui care a fost;

3.32. În situația neconvocării Adunării Generale de către Consiliul de Administrație, cel puțin de două ori pe an, la termenele prevăzute de lege, Adunarea Generală va fi convocată de cenzor în procedura de urgență.

Președintele

3.35. Președintele Asociației are următoarele obligații:

- reprezintă Asociația în fața altor instituții, organisme, organizații, etc. ;
- conduce Adunările Generale ;
- ține legătura cu Consiliile locale membre prin intermediul persoanelor fizice mandatate să le reprezinte în Asociație ;
- organizează activitatea Asociației ;
- în caz de nevoie constituie și convoacă un comitet de lucru format din specialiști.

3.36. În caz de indisponibilitate este înlocuit temporar de vicepreședinte.

IV. Evidențele și controlul activității Asociației

4.1. Asociația ține registrele și evidențele prevăzute de lege.

4.2. Asociația organizează și conduce contabilitatea conform legislației specifice.

4.3. Controlul activității Asociației se realizează prin intermediul cenzorului, care are acces la toate documentele Asociației.

4.4. Cenzorul întocmește periodic rapoarte de activitate și le prezintă Adunării Generale, răspunzând numai în fața acesteia.

V. Capitalul social

5.1. Capitalul social se constituie la înființarea Asociației și este de 4938 RON, după cum urmează:

- Consiliul local al orașului Ineu 10209 (zecemiidouăsutenouă) lei RON
- Consiliul local al comunei Pilu 209 (douăsutenouă) lei RON
- Consiliul local al comunei Socodor 202 (douăsutedoi) lei RON
- Consiliul local al comunei Zărand 300 (treisute) lei RON
- Consiliul local al comunei Seleuș 302 (treisutedoi) lei RON
- Consiliul local al comunei Bocsig 305 (treisutecinci) lei RON
- Asociația de Dezvoltare economico-socială a Văii Crișului Alb Superior 600 (șasesute) lei RON
- Asociația Kozep – Bekesi Telepulesek Vizvedelmi Egyesulete 1000 (unamie) lei RON
- Administrația Națională a Îmbunătățirilor Funciare R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior, Unitatea de Administrare Arad 1000 (unamie) lei RON

5.2. Membrii fondatori vor deschide un cont bancar, la înființarea Asociației, cont în care vor fi depuse sumele arătate, reprezentând aportul fiecărui membru la constituirea capitalului social al Asociației.

5.3. Membrii Asociației vor achita lunar o cotizație după cum urmează:

- Consiliul local al orașului Ineu 100 (unasută) lei RON
- Consiliul local al comunei Pîlu 100 (unasută) lei RON
- Consiliul local al comunei Socodor 100 (unasută) lei RON
- Consiliul local al comunei Zărand 100 (unasută) lei RON
- Consiliul local al comunei Seleuș 100 (unasută) lei RON
- Consiliul local al comunei Bocsig 100 (unasută) lei RON
- Asociația de Dezvoltare economico-socială a Văii Crișului Alb Superior 300 (treisute) lei RON
- Asociația Kozep – Bekesi Telepulesek Vizvedelmi Egyesulete 100 (unasută) lei RON
- Administrația Națională a Îmbunătățirilor Funciare R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior, Unitatea de Administrare Arad 100 (unasută) lei RON

5.4. Veniturile Asociației se constituie din:

- cotizațiile membrilor;
- contribuții ale membrilor susținători;
- donații;
- resurse financiare în cadrul programelor europene

5.5. Din veniturile obținute din cotizații se suportă cheltuielile pentru menținerea secretariatului, retribuirea persoanelor care întocmesc sau obțin proiecte specialiști, consultanți, etc. ..., ce nu au calitatea de membri în vederea derulării activității Asociației în condiții corespunzătoare.

5.6. Pentru debite Asociația răspunde numai în limita capitalului social, membrii Asociației nu răspund cu patrimoniul propriu pentru aceste debite.

VI. Dizolvarea, lichidarea, reorganizarea și modificarea statutului Asociației

6.1. Cu o majoritate de două treimi din numărul voturilor membrilor, Adunarea Generală poate hotărâ dizolvarea Asociației, în următoarele situații:

- imposibilitatea desfășurării activității pentru care a fost constituită;
- apariția unei situații care face ca existența Asociației să nu mai fie necesară;
- imposibilitatea constituirii Adunării Generale, dacă această situație durează mai mult de un an de la data la care, potrivit statutului, aceasta trebuia întrunită;
- instituirea incapacității de plată constatate prin hotărârea Adunării Generale sau de către o instanță judecătorească.

6.2. Destinația bunurilor în caz de desființare – în cazul dizolvării asociației, bunurile rămase în urma lichidării nu se vor transmite către persoane fizice. Bunurile rămase se vor transmite către persoane juridice de drept public sau de drept privat cu scop identic sau asemănător printr-un Protocol de predare-primire semnat de lichidator, respectiv de către persoana împuternicită care preia bunurile.

6.3. Hotărârea Adunării Generale, de dizolvare a Asociației se comunică, se publică și va cuprinde în mod obligatoriu numirea unui lichidator.

6.4. Asociația poate fuziona cu alte organizații (asociații, federații, instituții ..., etc.) în baza unei hotărâri a Adunării Generale adoptată cu o majoritate de două treimi din voturile deținute de reprezentanții membrilor.

6.5. Cu aceeași majoritate de voturi, Asociația se poate diviza, poate să-și modifice și să-și completeze statutul prin acte adiționale.

VII. Dispoziții finale

7.1. Prezentul statut se completează cu prevederile legale din domeniu (Lg. Nr.26/2000, lg. Nr.215/2001, Lg. Nr.138/2004 ...)

7.2. Statutul a fost redactat în 12 exemplare.

MEMBRII FONDATORI

- Consiliul local al comunei Bocsig, reprezentat prin primar – Ciul Ioan Florin L.S.
- Consiliul local al comunei Seleuș, reprezentat prin viceprimar – Bendea Viorel L.S.
- Consiliul local al comunei Zarand, reprezentat prin primar – Moț Ioan Florin L.S.
- Consiliul local al comunei Socodor, reprezentat prin primar – Jura Ioan L.S.
- Consiliul local al comunei Pilu, reprezentat prin primar – Sur Moisa L.S.
- Consiliul local al orașului Ineu, reprezentat prin primar – Mehelean Nicolae L.S.
- Asociația de Dezvoltare economico-socială a Văii Crișului Alb Superior reprezentată prin Blaga Radu Lucian L.S.
- Asociația Kozep – Bekesi Telepulesek Vizvedelmi Egyesulete – reprezentată prin Vegh Laszlo L.S.
- Administrația Națională a Îmbunătățirilor Funciare R.A. Sucursala Teritorială Timiș-Mureș Inferior, Unitatea de Administrare Arad reprezentată prin Propsz Carol L.S.

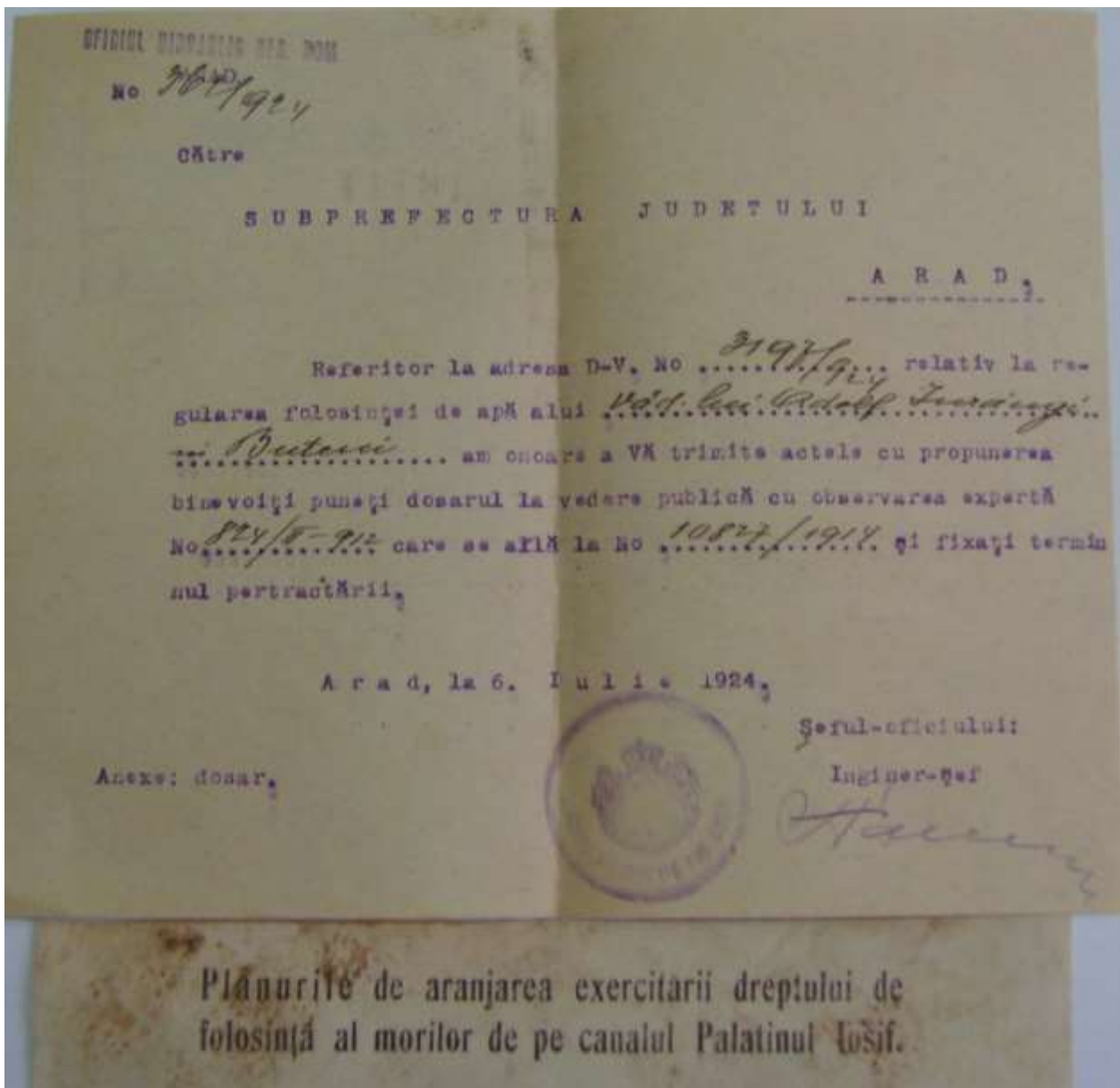
- urmează atestarea -

.....Prezentul act a fost semnat în prezența mea, av. Jurcoane – Zoț Florica, de către doamna Cristina Secan, de cetățenie Română, domiciliată în loc. Sântana, str. Micșunelelor, nr. 18, jud. Arad, născută la data de 03.02.1967 în Sântana, jud. Arad, identificat cu CI seria AR, nr.119102 eliberat de Pol. Arad la data de 04.07.2002, CNP 2670203020050

Avocat Jurcoane – Zoț Florica

În conformitate cu dispozițiile articolului 3 alin. (1) lit. c) din Legea nr.51/1995 atest data, identitatea părților și conținutul prezentului act.

Nr. 16 Data 27.10.2006

Autorizația de folosința apei - Moara Buteni din 6 iulie 1924

Actele cuprinse în Mapa cu planurile și exercitarea dreptului de folosință a Morilor, expediată Ministerului Agriculturii și Domeniilor București (colecție particulară)

Coală de referat.

Subprefectul Județului Arad.

Nr. registrului: 3197 / 1924	Termenul: 50 zile.
Numerii rezoluțiilor anterioare:	Termenul fixat pe contract care e servit și pe mai departe în evidență:
Nr. anterior:	Nr. posterior:
Expeditorul aceluia:	
Toate notele de sub./l. legate între table taxi.	
Obiectul:	
Cererea v.ă. lui Adolf Jurányi din Buteni pentru autorizație de folosință de apă la moara sa din acea comună.	
Alte îndrumări date oficiului de manipulație:	
Au controlat-o:	Expeditura a expediat-o la:
Rezoluție.	
Data:	
Numărul ordonanței, rezoluției, raportului sau care servește ca bază a replicii:	
Obiect:	
oficiul hidraulic Arad.	
Alăturat avem onoare a vă înainta cererea și planurile cu privire la autorizația pentru folosință de apă la moara din buteni proprietatea v.ă. lui Adolf Jurányi și vă rugăm să binevoiți a ne comunica propunerea Dvs. în termen de 30 zile.	
Arad, la 3 Martie 1924	
Subprefect,	Referent,
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
3197	924

Rferatul pentru obținerea autorizației de folosința apei din Canal, Moara Buteni

Descrierea tehnică a morii din Buteni.

1) Examinarea mașinii de putere.

Întreaga mișcare a morii se face cu ajutorul unei roate de apă, ale cărei dimensiunile sunt următoarele: diametrul = 6.0 m, lățimea = 2.40 m, adâncimea cupelot = 1.0 m. Altitudinea axei geometrice a roții = 137.05 m, adăd altitudinea punctului cel mai de jos al roții este: $137.05 - 3.0 = 134.05$ m. Dacă asemănăm această altitudine cu 134.98 m altitudinea concesionată în actul de justificare, rezultă că cel mai de jos punct al roții este cu 0.93 m sub această altitudine, deoarece însă moara Nr. II din Buteni nu este edificată - suprafața apei inferioare se calculează cu 134.58 m (vezi observațiunile expertului), și astfel apa moartă nu e decât 0.53 m, ba chiar în cea mai mare parte din au-conform declarației proprietarului - moara de loc nu suferă de apă moartă. Însă în vremea ploilor, apa în cantitate de $4.9 \text{ m}^3/\text{sec}$ deținută de pe teritoriul de 16.2 km^2 al pârâului Buteni (scoțându-se $300 \text{ l}/\text{sec}$ la km^2) curge împreună cu cei $2.5 \text{ m}^3/\text{sec}$ concesionați pe sectorul inferior cu căderea de 0.8‰, ocupând o înălțime de 1.6 m în loc pe 0.9 m; adăd în asemenea caz roata are apă moartă de $0.53 + 0.70 = 1.23$ m. În timpul când apele sunt mari, conform regulamentului de manipularea stavilacului, debitul cursului apei la împărțitorul apelor e într'atâta moderat, încât moara

Fișa tehnică a Morii Buteni

de loc, nu poate umbla.

Căderea maximată (când nu este apă moartă) este de
 $136.90 - 134.05 = 2.85 \text{ m}$, adică cea mai mare putere care
poate fi produsă $P_{\text{max}} = \frac{2.85 \times 2500}{75} \times 0.30 = 2.85 \text{ HP}$, scutindu-se
la scara de moară gradul de efect, cu 30%.

În moară sunt montate următoarele mașini de
lucru:

Motor:

1 buc cilindru 21"	trebură de putere	7 HP
1 " " 22"	" " " "	5 "
4 păr pietre 42"	" " " " à 6	24 "
1 buc descăpitor "pentel"	" " " "	2 "

Etajul I.

1 buc răcitoare "National"	" " " "	4
2 " silă prismatică 5 m.l.	" " " " à 1	2
1 " silă radiată dublă	" " " "	1
1 " dinamo 35 Amp 110 V	" " " "	4
1 " curățitor de țărăță	" " " "	2

Etajul II.

1 buc silă prismatică 4 m.l.	" " " "	0.5
4 " elevatoare simple, unul dublu	" " " "	3

La partea mai este o mașină de
lăsat furnice și un fecestrecu

Suma 60.5 HP

Nu se poate monta încă un bucal motor cu benzina
"Mercedes" de 60 HP pentru a se putea mână toate
mașinile.

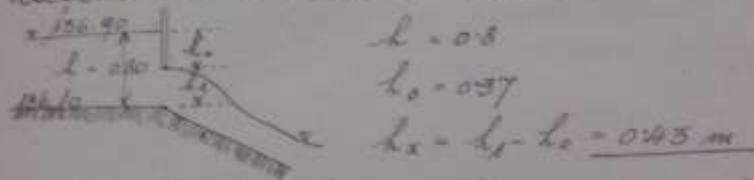
Conform indicațiilor proprietarului, roata de
moraș poate mână, cu apă obișnuită - fără apă
moartă:

2 păr cilindrici	12 HP	sau	3 păr pietre	18 HP
1 - pietre	6 "		dinamo	4 "
1 buc, răcitură	4 "		<u>Suma</u>	<u>22 "</u>
Toate sîtle și ele- valoarele	<u>65 "</u>			
<u>Suma</u>	<u>22.5 "</u>			

se poate se potrivește cu capacitatea prestațiune maximată
 Pentru asigurarea marelui necombustibil serveste
 motorul cu benzina Mercedes de 60 HP.

Stavilarul de alimentare.

Lățimea deschizăturii stavilarului $b = 2.50 \text{ m}$

șadar stavilarul permite scurgerea de $2.5 \text{ m}^3/\text{sec}$ pe lângă
 o deschidere de 0.43 m .

Stavilarul de revărsare.

Căderea sectonului despărțitorul - moară este conform da-
 letor de altitudine însemnate în plan (pragul stavilarului
 despărțitorului 137.12, pragul stavilarului de revărsare de
 moară conform actului justificător 135.22) = $137.12 - 135.22 =$
 1.90 ; $\frac{1.90}{3800} = 0.5 \text{ ‰}$. Acestei căderi corespunde o coborâ-
 de apă cu înălțimea de 1.10 m cu cei $2.5 \text{ m}^3/\text{sec}$; înălțata
 apei în acest sector e $v = c R = 0.22 \times 2.5 = 0.55 \text{ m}^3/\text{sec}$.

Lățimea deschizăturii stavilarului $b = 2 \times 1.25 = 2.5 \text{ m}$
 prin stavilar apa curge într-o înălțime de 0.7 m , șadar
 stavilarul permite scurgerea apei fără bulburare.

Toate calculele hidroaulice sunt executate cu ajutorul
 colecției de graficoane Schewior; graficoanele fiind
 construite în baza formulei „Ganguillet”.

Borșineu, la marșie 1923.

Ord. Gherăngi Adolfin
 srul. Possiert Maria

Dezprogi Lellai
 ing. dipl.

Buteni.

Situația

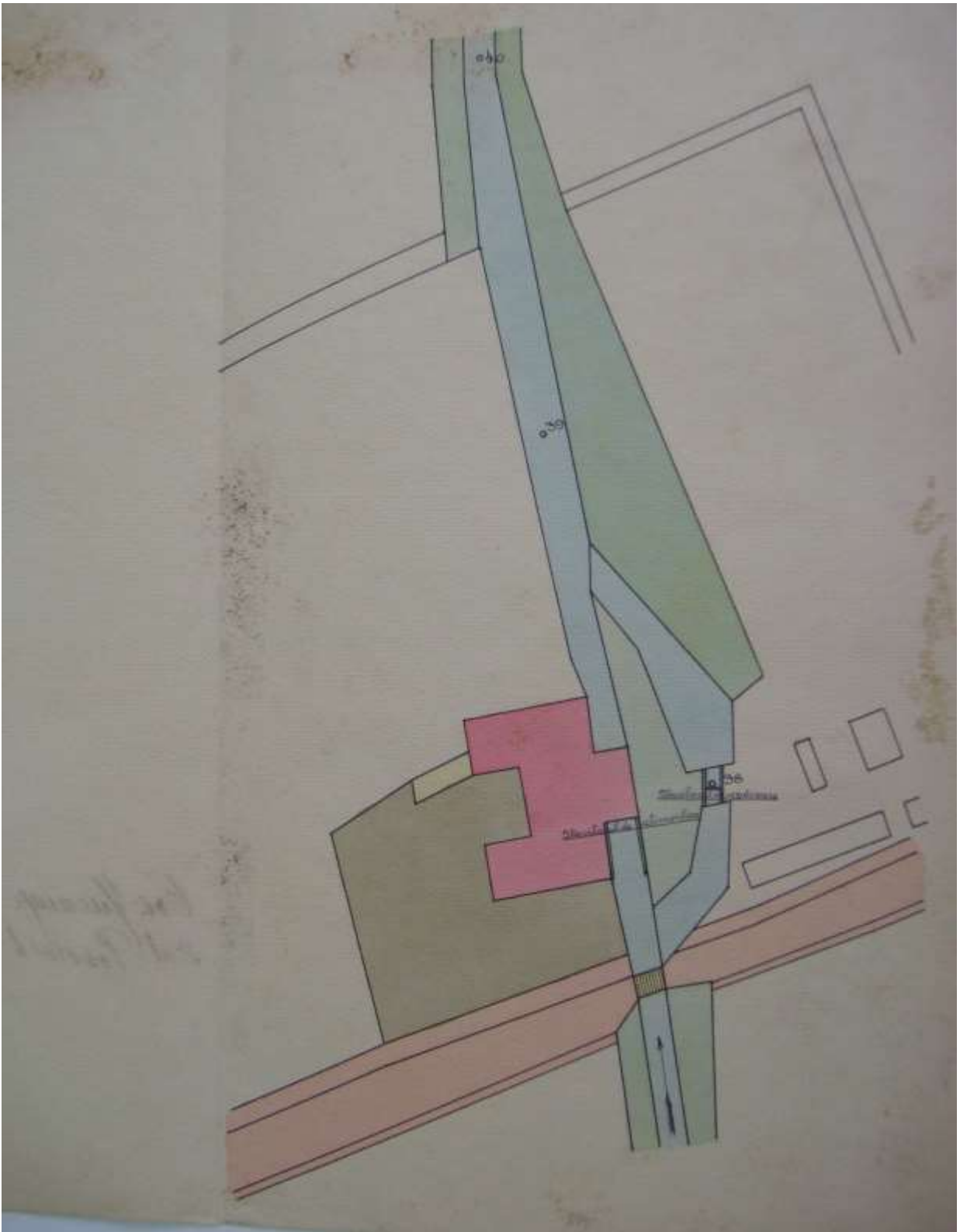
stăvilărilor de alimentare și celui de
revărsare.

Scara = 1:1000.

Con: Jurăniș Adolfin
scul: Posner Maria

Despruz: Talla
ing. dipl.

Situația și planul tehnic a stăvilărilor Morii Buteni

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință
al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Buteni.

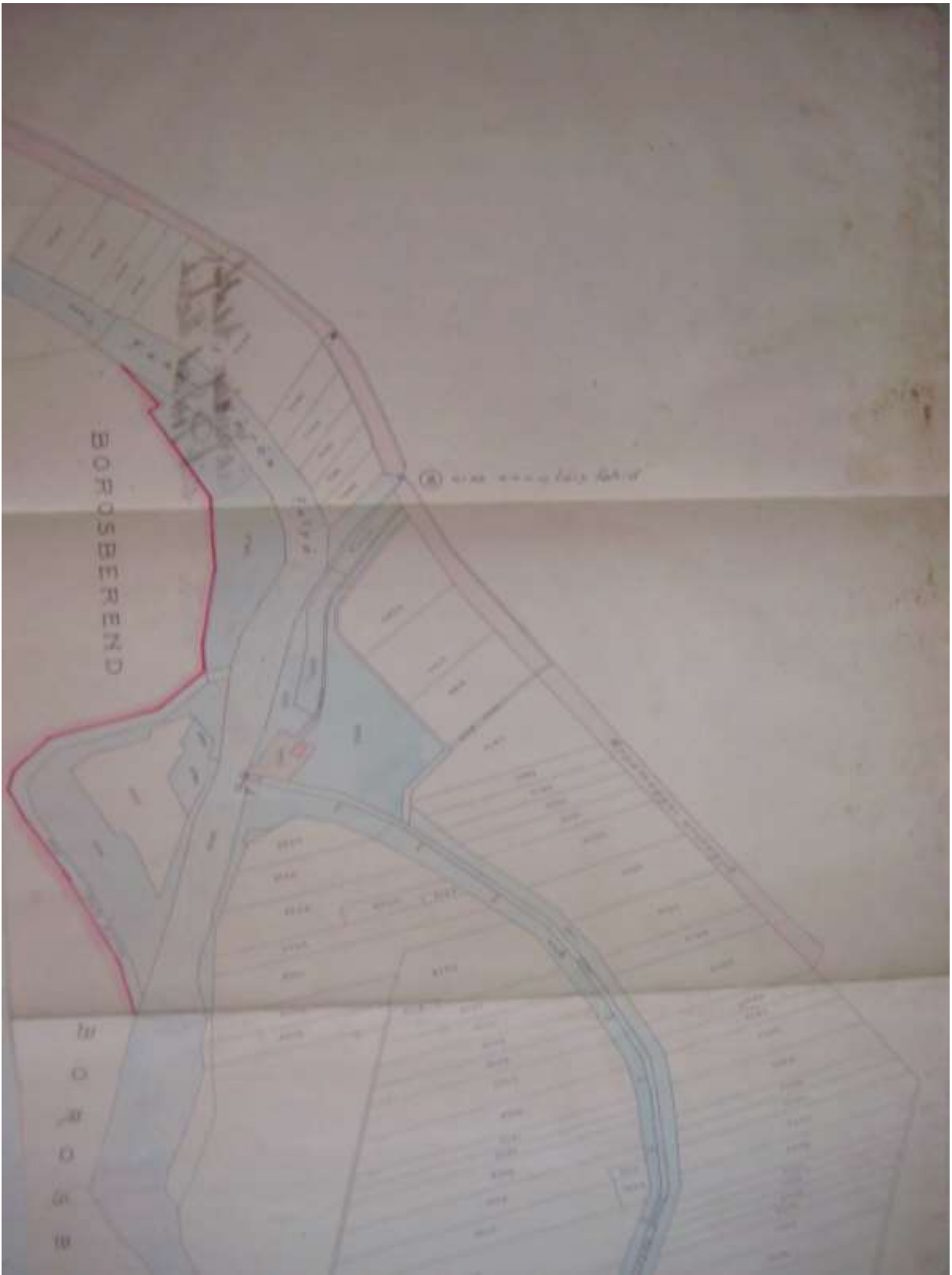
Planul de situație
dela deversorul din Buteni până la Bârza.

Scara = 1:2880.

Gen. Juraj: Adolph
nub: Potier Maria

Despre: Lollau
ing. dipl.

Planul de situație al Canalului în zona Prizei Buteni

Coală de referat.

Subprefectul județului Arad.

Nr. registrului: 3198 / 1924		Terminul: 60 zile
Numerii rezoluțiilor totdeauna:		Terminul fixat pe antea care e să se tînea și pe mai departe în evidență:
Nr. anterior:	Nr. posterior:	Expeditorul acelu: Exp. toate actele de sub. legate între table tari. Alte înfrînări de la oficiului de mîncînărie:
Obiectul: Cererea vîd. lui Iosif Kádár din Bîrsa pentru autorizație de folosință de apă la moara sa din acea Borsună.		
Au controlat-o:		Expeditura a expediat-o la:

776

Rezolvare.

Datul:
 Numărul ordonanței, cercării, raportului etc care servește ca bază a replicii.

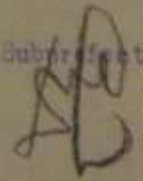
Obiect:
 Oficiul hidrolic
 Arad.

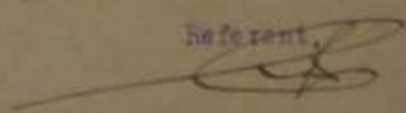
Alăturat avem onoare a Vă înainta cererea și planurile cu privire la autorizația pentru folosință de apă la moara din Bîrsa proprietatea vîd. lui Iosif Kádár și Vă rugăm să binevoiți a ne comunica propunerea dvs. în termen de 30 zile.

Arad, la 3 Martie 1924

Subprefect.

Referent.

 3197
 924

Referat pentru obținerea autorizației de folosința apei din Canal, Moara Bîrsa

Coală de referat.

Subprefectul județului Arad.

Nr. registrului: <u>15532</u> 1924		Termiul:
Numerii rezoluții totdeauna:		Termiul fixat pe anteact care e a se ține și pe mai departe în evidență:
Nr. anterior:	Nr. posterior:	Expeditorul acționează: <u>ntre dosarul de sub</u>
Obiectul:		Alte îndrumări date oficiului de manipulație:
		Au controlat-o: Expeditura a expedit-o la:
		<u>exp. 924/25</u>

Rezolvare.

Data: _____
Numărul ordonanței, cercetării, raportului etc. care servește ca bază a replicii _____

Obiect:

Oficiul hidrografic

Arad

Urmare a scrisorii Dva. Nr. 369 din 1924 alăturat vă trimitem procesul verbal de anchetă făcută în privința la moara lui Yadai.
..... Yadai .. En comuna Bârza .. dispunem cu întreg dosarul rugându-vă să binevoiți a ne comunica propunerea Dva.

Arad, la 15 Octombrie 1924

Subprefect,

Referent,

Autorizația de folosința apei, Moara Bârza

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Descrierea tehnică
a morii din Bârșa.

1. Determinarea parametrilor de putere

Amplasarea în mișcare a morii se face cu ajutorul a două bucăți de roată de apă, ale căror dimensiunile sunt următoarele: diametru 4.5 m, lățimea bazei afundării cupelor 0.36 m. Altitudinea axilor geometrice punctului cel mai de jos ale roților este 130.20 - 2.25 = 127.95 m. Dacă o asemănăm această altitudine cu 129.05 altitudinea concesionată în actul de justificare, aflăm că roțile flacăsc într'apă moartă de cca 0.10 m. Stăta apă moartă n'are decât foarte puțină influență asupra pârâului Fodor. De aceea pârâul n'are pârâului Fodor, nu poate conduce din cuantumul de apă decât o parte mică - să presupunem 5 m³/sec - plusul de 9 m³/sec diminuează pe cele 2.5 m³/sec concesionate trebuie conduse în albia canalului. Acest cuantumul de apă merge în sectorul inferior cu cădere de 0.5‰ în albia cu lățimea în fund de 2.5 m și cu pantă de 1/2 într'o înălțime mai mare de 2.0 m, adică pauza de apă moartă de 2.0 - 1.05 ~ cca 1.0 m. În asemenea caz roțile sunt nevoite să stea în nemiscare.

Cădere care stă la dispoziție este conform actului de justificare 130.85 - 129.05 = 1.80 m din care disponibilă pentru forta apei $N_{ef} = \frac{1.8 \times 2500}{75} = 60 \text{ HP}$

Presupunându-se gradul de efect pe lângă normală cantitate și stare de apă, puterea întreținută la $N_{eff} = 60 \times 0.3 = 18 \text{ HP}$

Fișa tehnică a Morii Bârșa

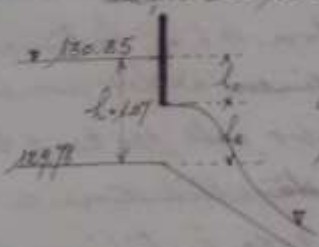
In prova sunt montate următoarele prize de lucru:

2 prize pietre 48°	treburile de putere à 7	111 HP
1 buc. sită prismatică 4m l.	" "	0.5
1 " răzuitor (sub putere)	" "	4.-
Suma		118.5 HP

Acadur puterea care poate fi produsă cu roțile corespunde piercei treburilor.

2) Examinarea stavilarului de alimentare.

Lățimea unei table $b = 1.23 \text{ m}$ $h_0 = 0.47 \text{ m}$
 $h_1 = h - h_0 = 1.07 - 0.47 = 0.60 \text{ m}$ adică
 dechiderca aceea a tablei stavilarului,
 care permite scurgerea de $1.25 \text{ m}^3/\text{sec}$.

3) Examinarea stavilarului de revărsare.

Lățimea totală a tablelor $b = 2.46 \text{ m}$
 $v =$ înălțată pelăngă coloana de apă de 1.10 și cantitatea
 de $2.5 \text{ m}^3/\text{sec}$ $v = c Q$ unde $c = 0.22$, $v = 0.22 \times 2.5 = 0.55 \text{ m}^3/\text{sec}$

La această înălțată înălțimea coloanei de apă care
 trece peste stavilar $h_b = 0.72 \text{ m}$,
 acadur stavilarul permite trecerea fără bulbură
 a cantității de $2.5 \text{ m}^3/\text{sec}$.

Toate calculele hidrostactice sunt executate cu aju-
 torul colecției de graficoane "Schwior", graficoanele
 fiind construite în baza formulei Ganguillet -
 Kutter.

Borozinen, la martie 1923.

Stavari acadur
 proprietăți de suabre

Președinte
 ing. dipl.

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de
folosință al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Bârsa.

Secția în lung
de la Buteni până la Aldești.

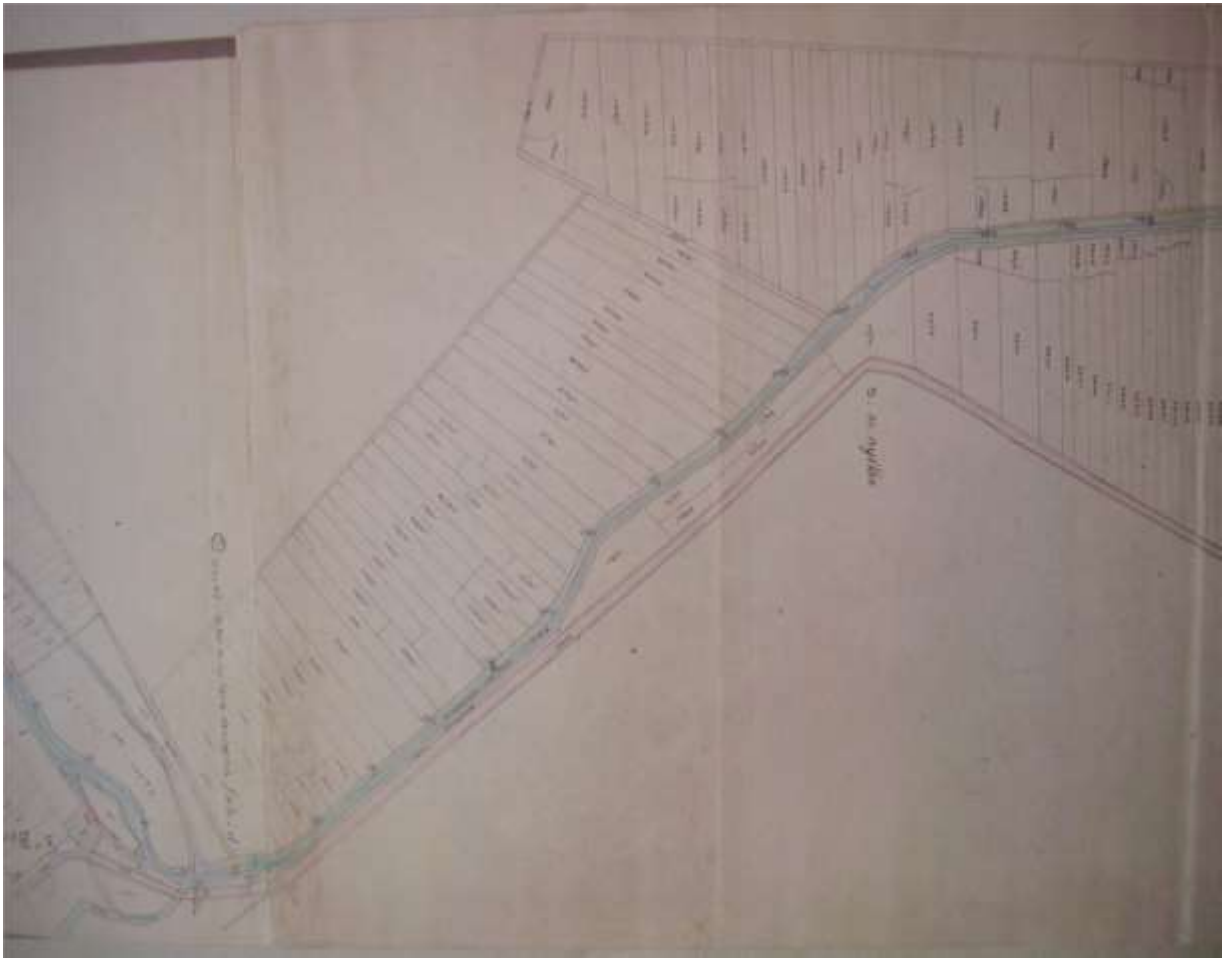
$$\underline{\text{Scara}} = \left\{ \begin{array}{l} 1:20000. \\ 1:100. \end{array} \right.$$

Botoșineu, la luna martie 1923.

Stăvilă Alăuș
prop. de jurat

Dejmezi Lăcău
ing. dipl.

Ridicarea topografică a Canalului în zona Bârsa

Poziționarea Morii Bârsa și a stăvilarelor de alimentare și revărsare

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de
folosință al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Bârza.

Situația

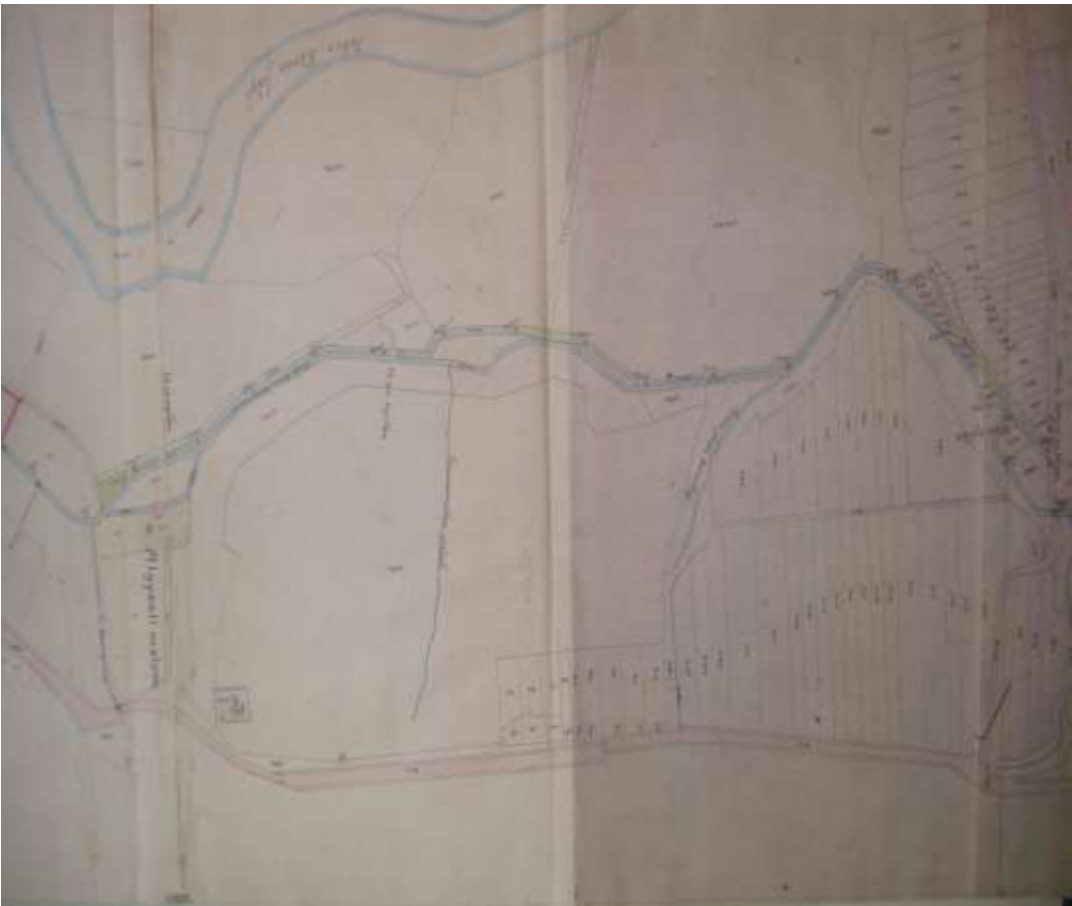
sta vilatului de alimentare și celui de revătoare.

Scara = 1:100.

Arșinca, la luna martie 1923.

Stăvilă alădă
prop. de acare

Reprezi Tolbă
ing. țipe.

Coală de referat.

Subprefectul județului Arad.

Nr. registrului: 7385 / 192	Terminul: 60 zile.
Numerii rezoluții totdeauna:	
Terminul fixat pe anteact care e a se ține și pe mai departe în evidență:	
Nr. anterior:	Nr. posterior:
Expeditorul aceluia:	
notele de sub./.. legate între table țări.	
Alte îndrumări date oficiului de manipulație:	
Obiectul:	
Autorizarea folosinței de apă la moara din Mănerău de pe canalul "Palatinul Iosif".	
Au controlat-o:	Expeditorul a expediat-o la:
Dep: 924	

Rezolvare.

Data:

Numărul ordonanței, cercetării, raportului etc care servește ca bază a replicii

Obiect:

Oficiul hidranlic

Arad.

Înaintându-vă întreg dosarul vă rugăm să binevoiți a ne comunica propunerea dvs.

Arad, la 24 mai 1924.

Subprefect.

Referent:

3197

Autorizația de folosința apei, Moara Mănerău

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de folosință al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Descrierea tehnică
a morii din Mănerău.

Examinarea mașinilor de putere.

Moara se pune în mișcare cu ajutorul a 2 roate, care au următoarele dimensiuni: diametrul 5.0 m, lățimea 1.10 m, înălțimea papetot 0.38 m. Altitudinea axului roatelor e 124.02, adică cel mai de jos punct al roatelor e 121.52 m. Consecvențial nivel al apei inferioare e 121.65, adică roatele glescânc în apă moartă de 0.13 m.

Din jos de moară cu cea. 300 m este pârâul Tâmbac care aduce maximum 4.6 m³/sec. Adunând la aceasta cele 2.5 m³/sec ale canalului, canalul cu lățimea bazei de 2.5 m cu panta de 1/6 și cu căderea de 0.49‰ are să conducă 7.1 m³/sec care cantitate curge în înălțimea coloanei de apă de 1.80 m. Adâncimea normală a apei este 1.10 m, adică roatele pe o apă moartă de 0.70 + 0.13 = 0.83 m. În asemenea caz moara nu poate umbla de loc.

Consecvențial nivel al apei superioare este 123.60 m, al apei inferioare 121.65, căderea bruta 1.95 m, adică disponibilă putere a apei $N_{disp} = \frac{1.95 \cdot 2600}{75} = 65 HP$
Presupunând un grad de efect este 30% $N_{eff} = 65 \cdot 0.30 = 19.5 HP$

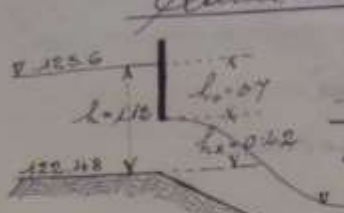
În moara sunt montate următoarele mașini de lucru:

2 pân. pîcior 48" cu bobinața de putere à 7.5 HP
1 buc. silă prismatică 30 l. 05

Fișa tehnică a Morii Mănerău

Înălțimea de apă produsă corespunde trebuințelor.

Examinarea stavilarului de alimentare.

Lățimea deschizăturii $b = 1.35$

$h = h_1 - h_2 = 1.12 - 0.7 = 0.42$ pe această deschidere, care permite trecerea de $1.25 \text{ m}^3/\text{sec}$

Examinarea stavilarului de revărsare.

Lățimea deschizăturii $b = 1.38 + 1.37 = 2.75 \text{ m}$.

Intealță în scablonul superior cu lățimea bazei de 2.5 m cu pantă de $1/2$ cu cădere de 0.42 ‰ pe lângă o coloană de apă de 1.10 m . $v = c \cdot h$, unde $c = 0.22$ și $h = 2.5 \text{ m}/\text{sec}$ $v = 0.22 \cdot 2.5 = 0.55 \text{ m}/\text{sec}$.

La o intealță de $0.55 \text{ m}/\text{sec}$ înălțimea coloanei de apă care trece prin deschizătură cu lățimea de 2.75 m este de 0.68 m , adică deschizătura e suficientă fiindcă apa poate trece fără bulbucare.

Toate calculele hidraulice sunt executate cu ajutorul colecției de graficoane „Schewiort”, graficoanele fiind construite în baza formulei „Ganguillet - Kutter”.

Borșineu, la luna martie 1923.

Emil Kutter
pentru progr. onorari

Dezprecii Loltay
ing. dipl.

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de
folosința al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Mănerău.

*Se face vol. 196. din figura 147. 1915.
subit de dimboiu.*

Planul de situație

de la Aldești până la Bocoșig.

Scara = 1:2880.

Bocoșineu, la luna martie 1923.

*Ioanța Kowler
pentru prop. morii*

*Oseprez, Laldău
ing. dipl.*

Ridicarea topo a Canalului la Moara Aldești

Situarea Morii Aldești pe canalul de exploatare

Planurile de aranjarea exercitării dreptului de
folosință al morilor de pe canalul Palatinul Iosif.

Mânerău.

*Se face vol. 196 din figura 388/185.
punct de alimentare.*

Situația

stăvilărilor de alimentare și celui de revărsare.

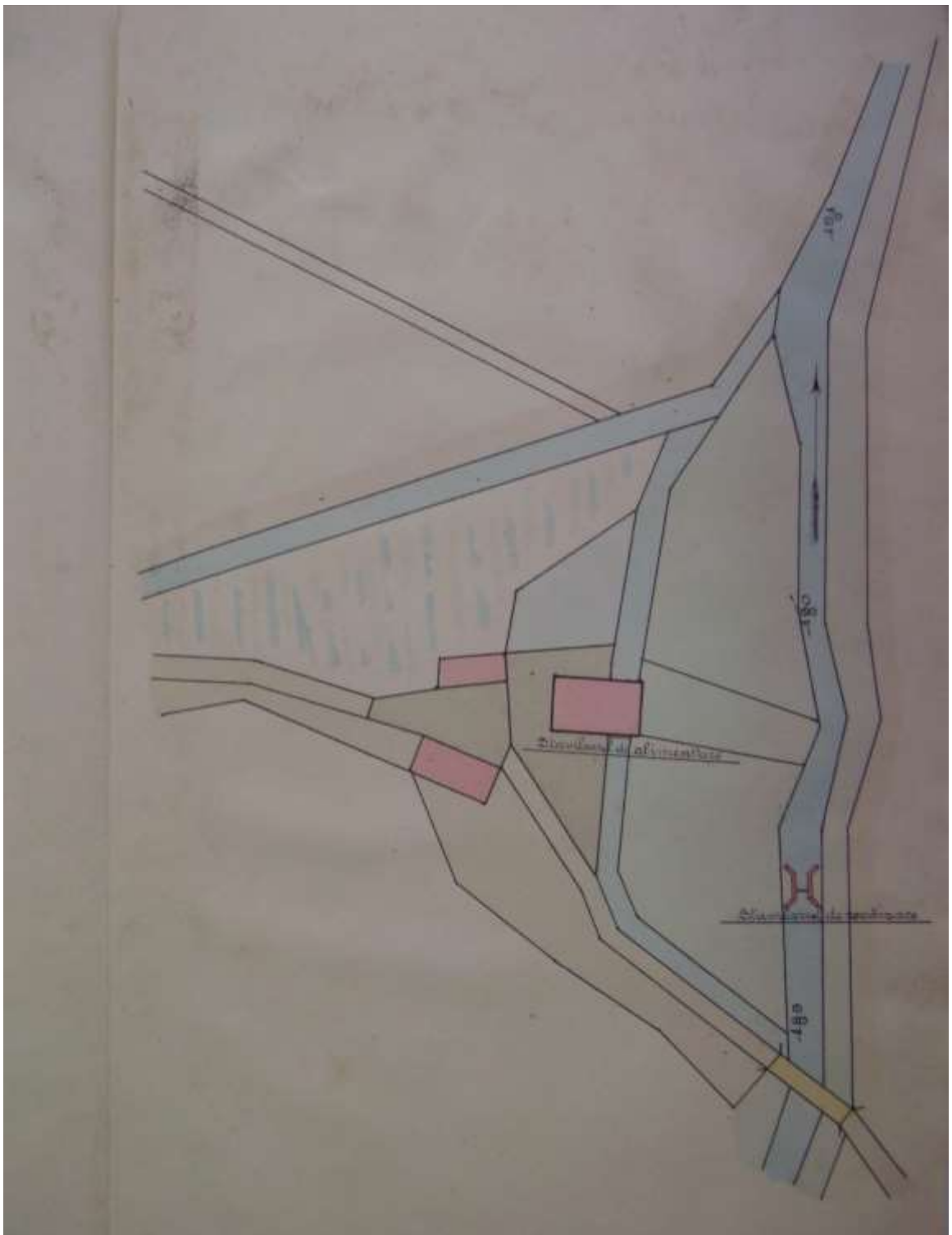
Scara = 1:1000.

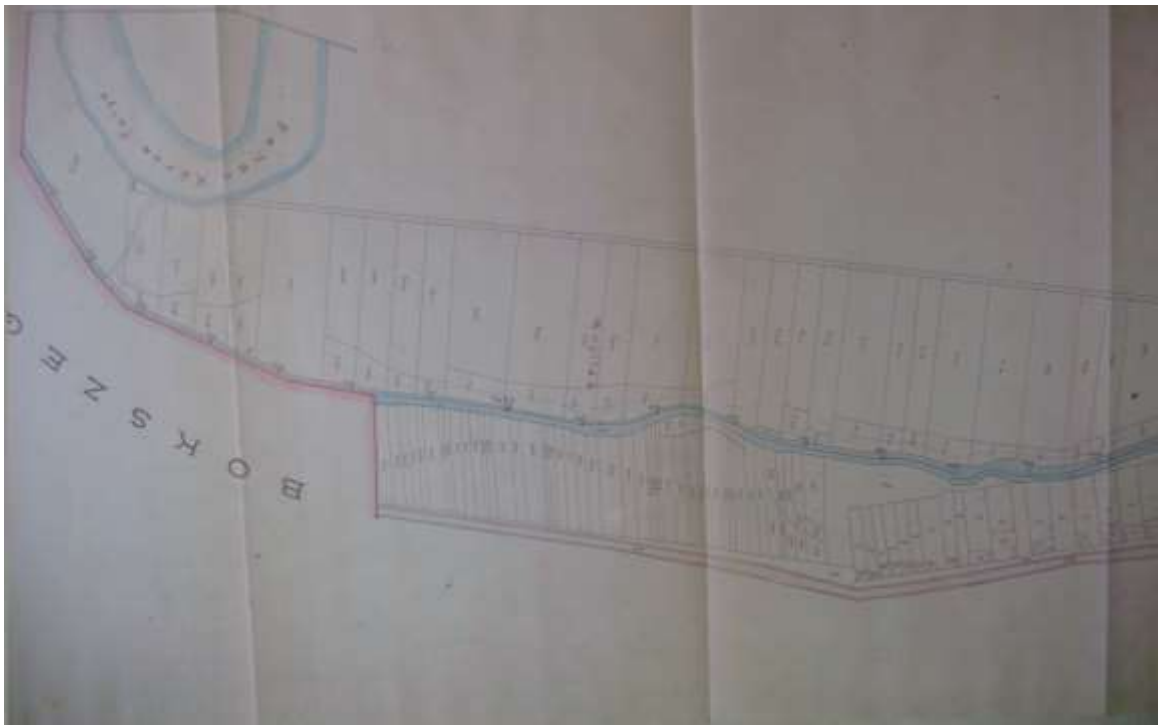
Botoșineu, la luna martie 1923.

*Graschi Klauke
punct de alimentare*

*Ceprici Lollan
ing. dipl.*

**Poziționarea Morii de la Mânerău pe canalul de
alimentare și a stăvilărilor de alimentare și revărsare**

Planul de situație a Canalului de la Mânerău la Bocsig

Planul de situație al Morii Bocsig

Roata Morii de la Comănești 2 – (colecția autorului)

Roata Morii Comănești 1 – construcție de lemn cu zbaturi

Interior Moara Comănești 1 – cuva care adăpostește pietrele de moară

Piatra de moară Comănești 1

O B I E C T :	Preliminar:		Esita:		Insi mult:		Insi pînă:	
	LEI	B	LEI	B	LEI	B	LEI	B
1. Numerar de pe anul 1922:			5.000					
2. Retinute membrilor lei:			4.000		20.153	60	15.153	60
3. Cotizațiile membrilor lei:								
4. Interese:			600		600			
5. Pentru necontat:			15.000		12.500			
6. Din Banca Economicala S. pe A.								
7. Din ARAD:			1.800		2.700		900	
8. Din Asociația din ARAD:			1.500		1.500			
9. Din Asociația din ARAD:			11.500		10.820			
10. Din Asociația din ARAD:			1.000		1.254	41	254	41
11. Din Asociația din ARAD:			350		450		90	
12. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
13. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
14. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
15. Din Asociația din ARAD:			100					
16. Din Asociația din ARAD:			251		251			
17. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
18. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
19. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
20. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
21. Din Asociația din ARAD:			100					
22. Din Asociația din ARAD:			251		251			
23. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
24. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
25. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
26. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
27. Din Asociația din ARAD:			100					
28. Din Asociația din ARAD:			251		251			
29. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
30. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
31. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
32. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
33. Din Asociația din ARAD:			100					
34. Din Asociația din ARAD:			251		251			
35. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
36. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
37. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
38. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
39. Din Asociația din ARAD:			100					
40. Din Asociația din ARAD:			251		251			
41. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
42. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
43. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
44. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
45. Din Asociația din ARAD:			100					
46. Din Asociația din ARAD:			251		251			
47. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
48. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
49. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
50. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
51. Din Asociația din ARAD:			100					
52. Din Asociația din ARAD:			251		251			
53. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
54. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
55. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
56. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
57. Din Asociația din ARAD:			100					
58. Din Asociația din ARAD:			251		251			
59. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
60. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
61. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
62. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
63. Din Asociația din ARAD:			100					
64. Din Asociația din ARAD:			251		251			
65. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
66. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
67. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
68. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
69. Din Asociația din ARAD:			100					
70. Din Asociația din ARAD:			251		251			
71. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
72. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
73. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
74. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
75. Din Asociația din ARAD:			100					
76. Din Asociația din ARAD:			251		251			
77. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
78. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
79. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
80. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
81. Din Asociația din ARAD:			100					
82. Din Asociația din ARAD:			251		251			
83. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
84. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
85. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
86. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
87. Din Asociația din ARAD:			100					
88. Din Asociația din ARAD:			251		251			
89. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
90. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
91. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
92. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
93. Din Asociația din ARAD:			100					
94. Din Asociația din ARAD:			251		251			
95. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
96. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
97. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
98. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
99. Din Asociația din ARAD:			100					
100. Din Asociația din ARAD:			251		251			
101. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
102. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
103. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
104. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
105. Din Asociația din ARAD:			100					
106. Din Asociația din ARAD:			251		251			
107. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
108. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
109. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
110. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
111. Din Asociația din ARAD:			100					
112. Din Asociația din ARAD:			251		251			
113. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
114. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
115. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
116. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
117. Din Asociația din ARAD:			100					
118. Din Asociația din ARAD:			251		251			
119. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
120. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
121. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
122. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
123. Din Asociația din ARAD:			100					
124. Din Asociația din ARAD:			251		251			
125. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
126. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
127. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
128. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
129. Din Asociația din ARAD:			100					
130. Din Asociația din ARAD:			251		251			
131. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
132. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
133. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
134. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
135. Din Asociația din ARAD:			100					
136. Din Asociația din ARAD:			251		251			
137. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
138. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
139. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
140. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
141. Din Asociația din ARAD:			100					
142. Din Asociația din ARAD:			251		251			
143. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
144. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
145. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
146. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
147. Din Asociația din ARAD:			100					
148. Din Asociația din ARAD:			251		251			
149. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
150. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
151. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
152. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65
153. Din Asociația din ARAD:			100					
154. Din Asociația din ARAD:			251		251			
155. Din Asociația din ARAD:			2.500		2.400			
156. Din Asociația din ARAD:			720		900		180	
157. Din Asociația din ARAD:			500		1.312	38	812	38
158. Din Asociația din ARAD:			500		4.340	65	3.840	65

Certificat de legalitate a Sindicatului Canalului de Mori¹⁸⁴

¹⁸⁴ Ibidem, f. 34.

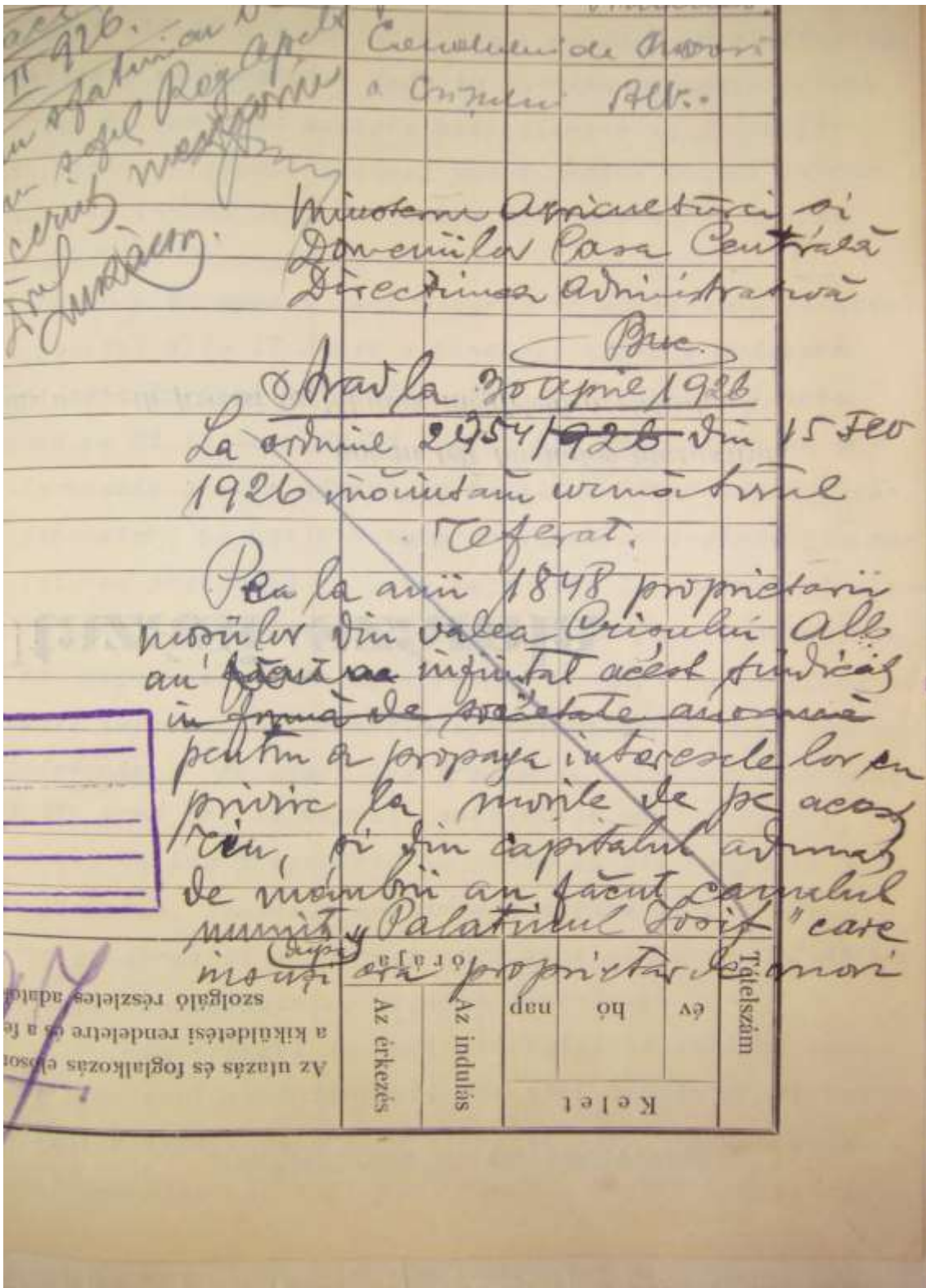

Vedere de iarnă, Valea Hodișului traversând Canalul Morilor la sifonul de la Bârsa

Schița de poziționare a Morii Siclău¹⁸⁵

¹⁸⁵ *Ibidem*, Dosar nr. 36, f. 298.

Adresa Sindicatului Canalul Morilor către Ministerul Agriculturii și Domeniilor București, cu explicații referitoare la exproprierea morilor Șiclău și Nădab¹⁸⁶

¹⁸⁶ Ibidem, Dosar nr. 4, f. 19.

1928

Comitetul Agricol
Orad

Nº 1750/1928
transpunere ord. Min. Nº 24752
primite la Sindicatul Canalului
Crisului Alb.

Ministerul Agriculturii și Domeniilor
Direcțiunea Generală
Serviciul Acviculturii

Orad, la 5 Apr. 1928

Procurator
Societatei Sindicatului General

La ordinul Nº 24752 din 20/IV 1928
în chestia aprobării Statutelor
ale „Sindicatului de mori situate
pe canalul Crisului Alb” avem onoare
a vă raporta următoarele:

Din procesele-verbale referitoare
la activitatea Sindicatului depe
ultimii 5 ani studiate de noi
am constatat, că statutele
ale Sindicatului n'au fost
redactate din nou în ~~limba maghiară~~
~~limba~~ și s'au tradus numai din
limba maghiară în românește,
apoi s'au modificat unele articole
cele în conformitate ^{cu} relațiilor
schimbate și cu dorința autorităților
superioare.

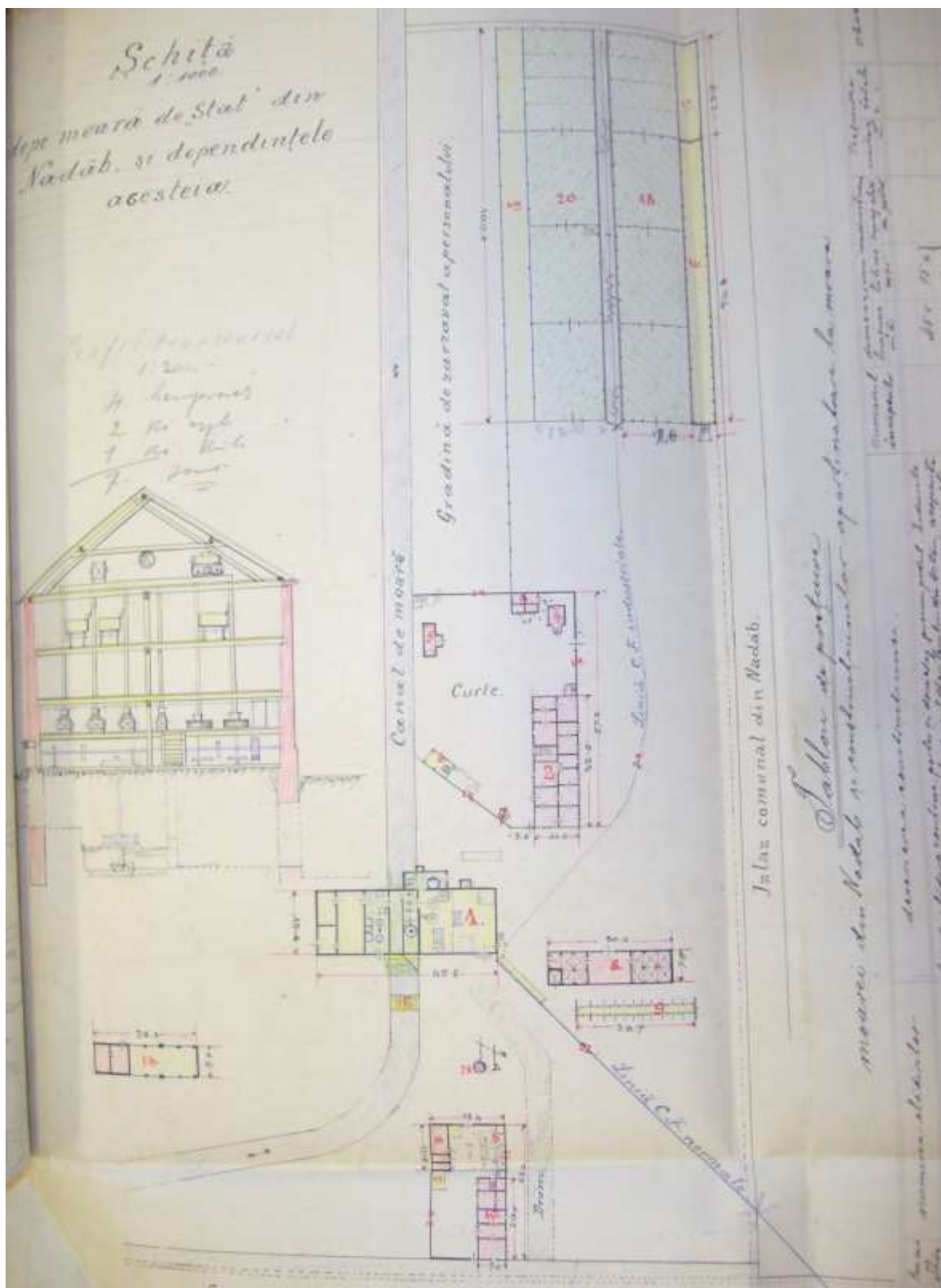
187 R

187 R

187 R

Adresă către Ministerul Agriculturii și Domeniilor București, trimisă de Societatea Sindicatului Canalului de Mori, referitoare la Statutele Sindicatului¹⁸⁷

¹⁸⁷ Ibidem, f. 198.

Schița Morii de la Nădab și a dependențelor, situarea Morii pe Canal și căile vicinale¹⁸⁸

¹⁸⁸ Ibidem, f. 201.

Tableau de profunime
morii din Nădab și calculul cantitatilor aplicabile la mori.

N. morii	Cantitatea de mori	Cantitatea de mori	Cantitatea de mori	Cantitatea de mori	Cantitatea de mori	Cantitatea de mori
1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36

*Inventarul Morii Nădab*¹⁸⁹

¹⁸⁹ Ibidem, f. 202.

În anul 2010, lucrările de refacere a clădirii Morii Nădab, au fost finalizate. Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, transformând vechea Moară, într-un modern Complex Hotelier și de Cercetări Transfrontalier. Imagini din timpul festivității de inaugurare și aspecte de interior

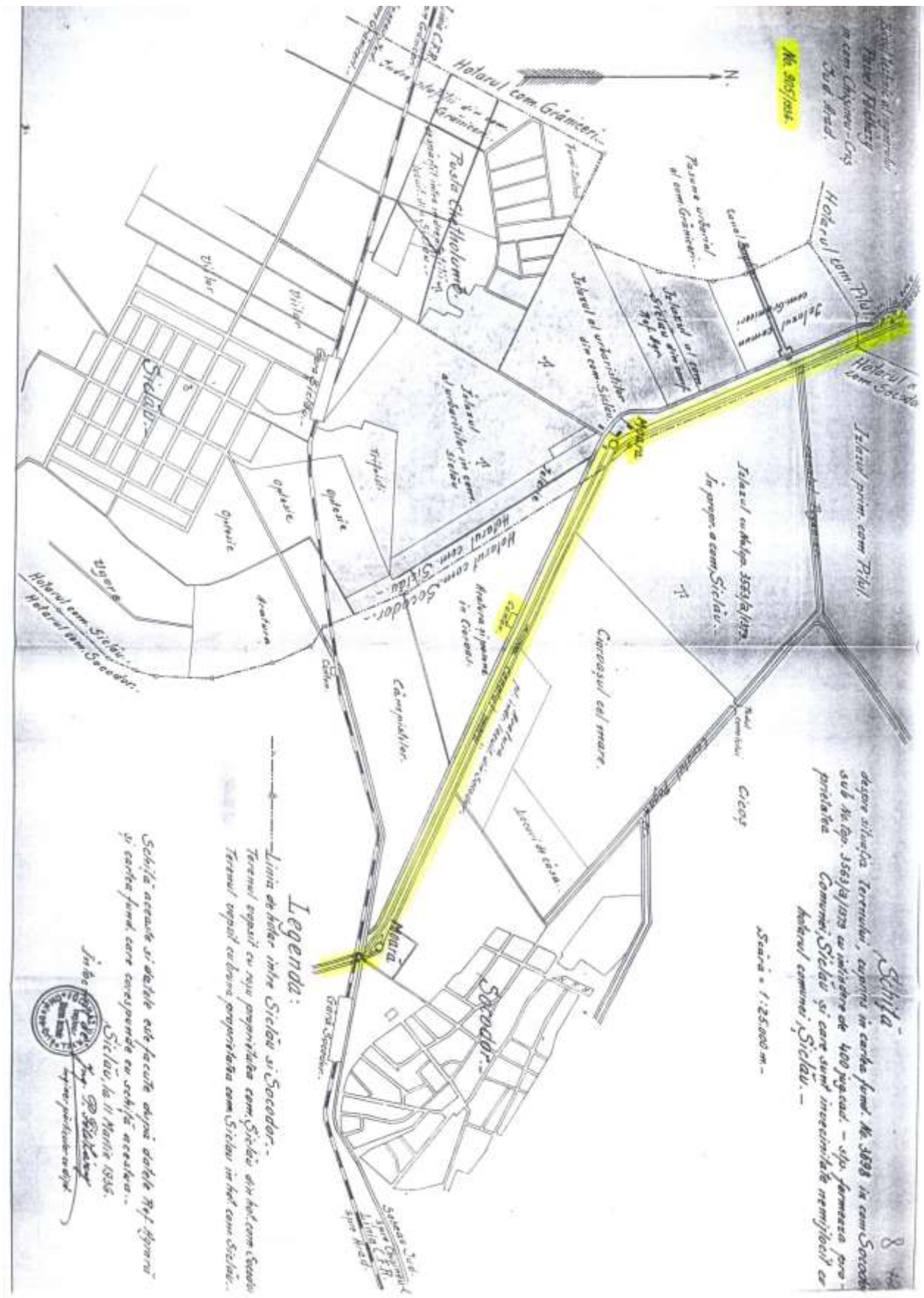

Șchița topo – poziționarea Morilor Socodor și Șiciu

CUPRINS

Cuvânt înainte (Dan Demșea)	3
Prefață (Aurel Dragoș)	5
Istoricul Canalului Morilor Iózsef Nador de la începuturi până în prezent	7
Condițiile istorice	7
Situarea geografică.....	12
Morile în tăcerea vremurilor	15
Ofensiva unor mari lucrări hidrotehnice	19
Canalul Morilor de la proiect la realizare	24
Căderile de apă la roțile morilor	60
Cheea de proporționalitate	64
Funcția și rolul Canalului Morilor	74
Canalul și cultura orezului	81
Averea Societății Canalului	88
Personajele care au înnobilit destinele Societății Canalului de Mori.....	91
Regimurile s-au schimbat, apa Canalului încă mai curge	97
Au fost și cutremure	107
Consecințele regularizării râurilor	112
Canalul în existența lui ca drept	115
Propuneri care să redea măreția de altădată a Canalului Morilor	118
Cântecul de lebadă al Morilor de pe Canal	123
Istoricul Canalului Morilor (rezumat)	126
History of water mills channel.....	127
Bibliografie	128
Anexe	129
Contractul de asociere-tradus în limba română	131
Contractul de asociere-copia manuscrisului original.....	137
Deciziuni Ministeriale	150

Statutele Sindicatului Canalului de Mori al Crișului Alb din județul Arad.....	151
Regulamentele Sindicatelor hidraulice.....	156
Statutele Societății de apărare a digurilor contra inundațiilor din Comitatul Arad	156
Regulamentul digurilor de apărare	163
Societatea de regularizare;Statutele de funcționare	174
Regulile de manipulare a stăvilarelor	186
Asociația Canalul Morilor româno-maghiară.....	191
Statutele Asociației „Canalul Morilor”.....	193
Fotocopii documente, imagini foto: mori de apă, sifonul de la Bârsa și Moara Nădab.....	200

ISBN: 978-973-664-478-8